Barcode : 99999990077550
Title - Nidana Sutra of Patanjali
Author - Bhatnagar, K. N.
Language - sanskrit
Pages - 322
Publication Year - 1939
Barcode EAN.UCC-13

DUE DATE SLIP

GOVT. COLLEGE, LIBRARY

KOTA (Raj.)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DTATE	SIGNATURE

NIDĀNA - SŪTRA

OF

PATAÑJALI

Edited with an Introduction, a fragmentary Commentary and Indices

by

K. N. BHATNAGAR, Ph. D.

Published by

MEHARCHAND LACHHMANDAS

ORIENTAL & FOREIGN BOOKSELLERS

2736, Kucha Chailan, Daryaganj, Delhi-6 (India)

Sale Depot : Street No. 1, 1 Ansari Road, Daryaganj, Delhi-6

1971

All rights reserved by the publishers

PRINTED BY K. L. SACHDEVA AT SKYLARK PRINTERS, 11355 ID-GAH ROAD, NEW DELHI AND PUBLISHED BY K. R. JAIN, MEHARCHAND LACHHMANDAS, DELHI-6.

FIRST PUBLISHED IN 1933

PREFACE

I happened to see some years back, the Nidāna-Sūtra of Satyavrata Sāmaśramī, Calcutta. On the title-page of the book I found ऋषिप्रोक्तमिदम्. I became curious to know who this Ṛṣi was. An excursion into the pages of the book revealed many references to different ritualistic authorities like Aupamanyava, Kautsa, Gautama, Rāṇāyaṇīputra, Lāmakāyana, Śāṇḍilya, Śāṇḍilyāyana etc. No work of these writers has come down to us. We make their acquaintance in the references found in ritual works like the Lāṭyāyana, the Drāhyāyaṇa etc. A cursory glance at the Nidāna-Sūtra reminded me of the remarks of the learned Sanskrit scholars Weber* and Caland.† I began 'a search for the MSS. of this 'wealth of information' and was lucky to find about half a dozen. There is a MS. in the Central Library, Baroda and also one in the Raghunath Temple Library, Jammu (Kashmir) while Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin (Germany) and the Sanskrit College, Calcutta, are the proud possessors of two MSS. each. I tried to get at a commentary on the Nidāna-Sūtra and am glad to note that I came across not a few. The Central Library, Baroda, has three MSS. of the commentary on Chandoviciti, which forms the first portion of the first Prapāṭhaka (i. e. 1-7 sections). Two *leaves of the Nidāna-Sūtra-Vṛtti are available in the* Saraswati Mahal Library, Tanjore. These MSS. confirmed my belief that the work had been commented upon.

---

* Weber: H. I. L. p. 82. "A special study of this Sūtra is also much to be desired, as it likewise promises to open up a wealth of information regarding the literature at that period."

† Caland: Ārs. K. Intr. p. XVII. Caland quotes Weber.

On seeing this wealth of material I decided to undertake a critical edition of the text of the Nidāna-Sūtra. I was encouraged in my research by my teacher, the late Dr. A. C. Woolner. He afforded me every facility to carry on my research on the subject. I am highly indebted to him for the interest he evinced in me and for the various suggestions he made in the early stages of the work. I am glad that the work has at last been completed but it pains me to say that the inspirer of higher studies in Sanskrit in the Panjab is no more amongst us. I cannot pass over his name without expressing my feelings of sincere gratitude towards him who filled the hearts of his pupils with love of Sanskrit research, who, as Vice-Chançellor of the Panjab University, did much in founding a centre of Sanskrit research at Lahore, and who started the Oriental Publication Fund Series of the Panjab University in which quite a large number of Research works by eminent scholars of the Panjab and other countries were published. By his death the Sanskritists have lost a true friend and a patron.

I am also indebted to my teacher Dr. Lakshman Sarup M. A., D. Phil. (Oxon.), the present Head of the Sanskrit Department of the Panjab University. His monumental labours in the field of Sanskrit research hold up a high ideal before students of research. I have been greatly benefited by his erudite learning and profound scholarship.

I am also grateful to my friend Pt. Bhagavaddatta, B.A., formerly Superintendent Lalchand Research Library, D. A. V. College, Lahore. He showed much interest in the subject and placed the whole Library containing a very large number of MSS. and books at my disposal. Pt. Vishva Bandhu M. A., M.O.L., Shastri, his successor, L. Ram Lubhaya B. A., Librarian, Panjab Public Library, Lahore, and L. Parmanand, M. A., M.O.L., Shastri, Librarian, D. A. V. College Library, Lahore, also helped me with a large number of books. I should be guilty of ingratitude if I forget to mention the name of Lala Labhu Ram, Librarian, Panjab University Library, Lahore, who helped me in procuring certain MSS. from different libraries besides enabling me to have a free access to his own.

Last Christmas, when I was at Benares, Pandit Vidya Dhar Gaur lent me his MS. of the Nidāna-Sūtra, for which I feel indebted to him. I had prepared the critical text before I got this MS. but I was tempted to use it since in many places it agrees with the MS. at Baroda, and in certain places it has preserved a better reading.

In the end, I must express my sincerest thanks to Messrs. Mehar Chand Lachhman Dass, Lahore, the leading Publishers of Sanskrit and Hindi literature in Northern India for seeing this work through their press in a short period of seven weeks.

KAILASH NATH BHATNAGAR

S. D. College, Lahore
27th September, 1939.

CONTENTS

PAGE

PREFACE—

INTRODUCTION—

Obscurity of the work 1

Obscurity of its author 1

Importance of the work 2

The Calcutta edition 2

Appreciation of Satyavrata 2

Need of a new edition 3

Manuscript Material 3

Chandoviciti MSS. 5

Commentaries on Chandoviciti 6

Meaning of the word Nidāna-Sūtra 7

Nidāna-Sūtra : Its divisions into Prapāṭhakas and Paṭalas 8

Groups of MSS. 10

The Scribes of the MSS. used 19

Punctuation 20

Nidāna-Sūtra and other Śrauta-Sūtras of the Sāmaveda 21

Śrauta-Sūtras of the Sāmaveda 21

The two Śākhās 21

Kauthumi Śākhā and its Śrauta-Sūtras 21

Colophon of a MS. of Ārṣeya-Kalpa in Berlin Library... 23

Nidāna-Sūtra : Its place in the list of ten Sūtras ... 23

Nidāna-Sūtra : Its recensions 24

Nidānas of the Bhāllavins and Patañjali ... 24
Nidāna-Sūtra : Its author 24
His obscurity 24
Evidence of MSS. 25
Caland's opinion 25
Mādhavabhaṭṭa 26
Patañjali : the author of the Nidāna-Sūtra ... 26
Date of the Nidāna-Sūtra 28
Internal evidence 28
External evidence 28
Nidāna-Sūtra and Pañcaviṃśa Brāhmaṇa ... 29
Nidāna-Sūtra and Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra ... 30
Nidāna-Sūtra and Ritualist Commentators ... 30
Nidāna-Sūtra and Sāyaṇa on Pañcaviṃśa-Brāhmaṇa... 31
Nidāna-Sūtra and Varadarāja's commentary on Ārṣeya-Kalpa 34
Nidāna-Sūtra and Dhanvi on Drāhyāyaṇa Śraṇta-Sūtra 39
Nidāna-Sūtra quoted by other authorities ... 42
Devayājñika 42
Rudraskanda 42
Agnisvāmi 42
Chandoviciti 43
Importance of Metre 43
Chandoviciti commentaries 43
(i) The Tattvasubodhini of Tātaprasāda ... 43
(ii) Hṛṣikeśa Śarmā *alias* Pettāśāstri's commentary 44
Pettāśāstri 44
Authorities quoted 44
MSS. of the Commentary 45
Chart showing the Vedic Metres in Chandoviciti ... 46
Summary of the Nidāna-Sūtra 48
Peculiarities of language and grammar in the Nidāna-Sūtra 66

TEXT—

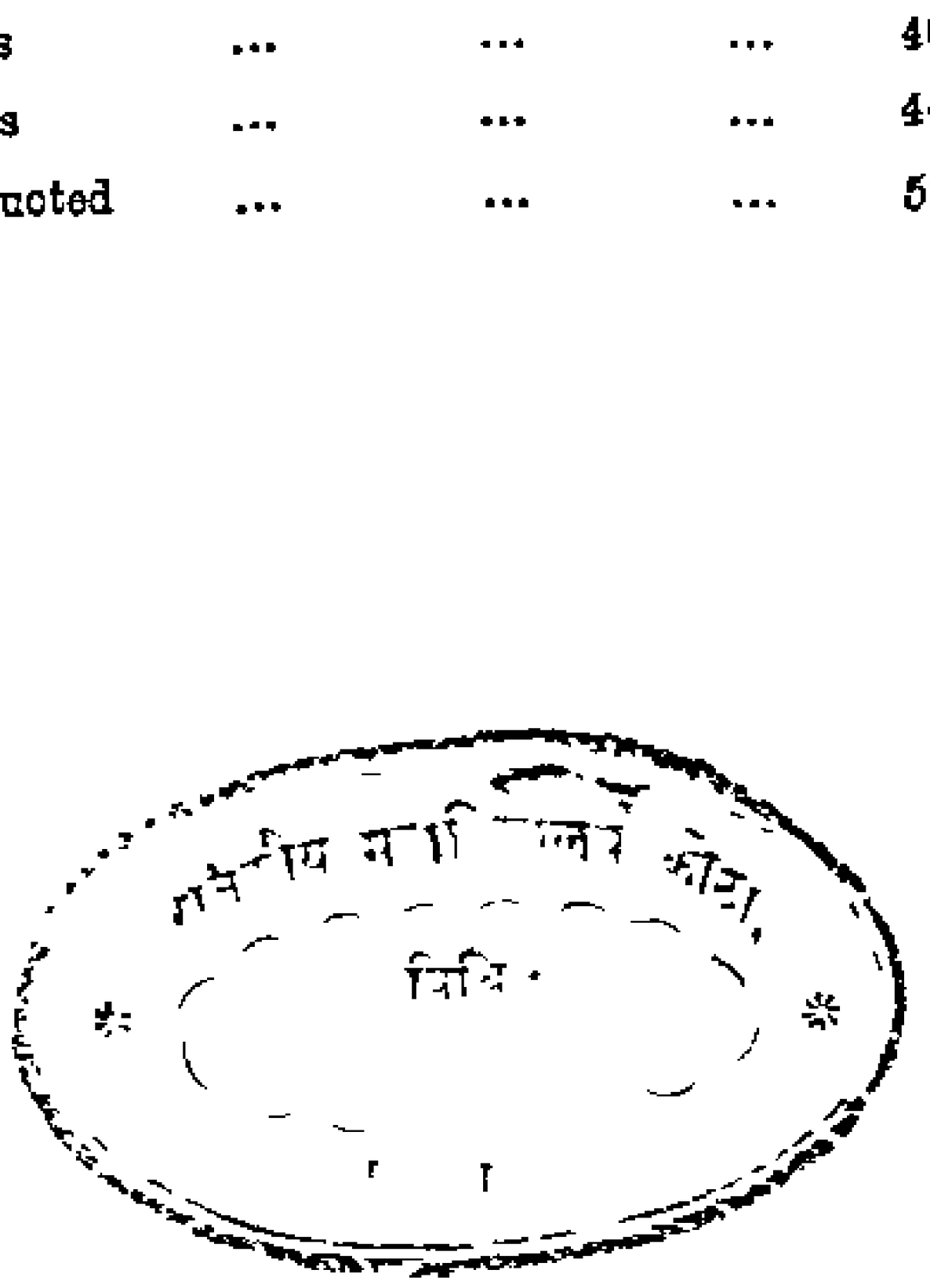
I—Prapāṭhaka 1
II— „ 22
III— „ 43
IV— „ 63
V— „ 80
VI— „ 96
VII— „ 114
VIII— „ 131
IX— „ 152
X— „ 173

NIDĀNA-SŪTRA-VṚTTI—

Tattvasubodhini 1

INDICES—

Index of Metre 31
Index of Sāmans 33
Index of Sacrifices 40
Index of Ritualists 44
Index of Works quoted 52

LIST OF ABBREVIATIONS

Agni.	Agnisvāmī on Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra.
A.S.L.	Ancient Sanskrit Literature by MaxMüller (Eng. ed.).
AV.	Atharvaveda.
Āp. Ś.	Āpastamba-Śrauta-Sūtra.
Ārṣ. Br.	Ārṣeya-Brāhmaṇa.
Ārṣ. K.	Ārṣeya-Kalpa.
Ārṣ. K.V.	Ārṣeya-Kalpa, Varadarāja's Commentary on.
AŚ.	Āśvalāyana-Śrauta-Sūtra.
BŚ.	Baudhāyaṇa-Śrauta-Sūtra.
Caland PB.	Caland's Translation of Pañcaviṃśa-Brāhmaṇa.
Dh. Dr. Ś.	Dhanvī on Drāhyāyaṇa-Śrauta-Sūtra.
Dr. Ś.	Drāhyāyaṇa-Śrauta-Sūtra.
GG.	Gobhila-Gṛhya-Sūtra.
H.I.L.	History of Indian Literature by Weber (Eng. ed.).
H.S.L.	History of Sanskrit Literature by Macdonell.
Ind. Forsch.	Indische Forschüngen by Winternitz.
J.N.M.	Jaiminīya-Nyāya-Mālā.
Kalp.	Kalpānupada.
Kāty.	Kātyāyana-Śrauta-Sūtra.
KŞ.	Kṣudra-Sūtra.
KS.	Kāṭhaka-Saṃhitā.
LŚ.	Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra.
Mahā.	Mahānāmnī.
Mbh.	Mahābhāṣya.
MS.	Maitrāyaṇī-Saṃhitā.
Nid.	Nidāna-Sūtra.
p.	page.
P.	Piṅgala-Chandaḥ-Sūtra.
Pāṇ.	Pāṇini.
PB.	Pañcaviṃśa-Brāhmaṇa.
Ph.	Phulla-Sūtra.
Pra.	Prapāṭhaka.

PS.	Pitṛmedha-Sūtra.
RAn.	Ṛgvedānukramaṇī.
RPr.	Ṛkprātiśākhya.
RV.	Ṛgveda.
SAn.	Sarvānukramaṇī.
Sāy.	Sāyaṇa.
Sec.	*Section.*
SMB.	Sāma-Mantra-Brāhmaṇa.
SV.	Sāmaveda.
ŚB. (ŚBr.)	Śatapatha-Brāhmaṇa.
ŚŚ.	Śāṅkhyāyana-Śrauta-Sūtra.
ṢB.	Ṣaḍviṃśa-Brāhmaṇa.
UN.	Upanidāna-Sūtra.
Upg.	Upagrantha-Sūtra.
VS.	Vājasaneyī-Saṃhitā.

CORRIGENDA

INTRODUCTION

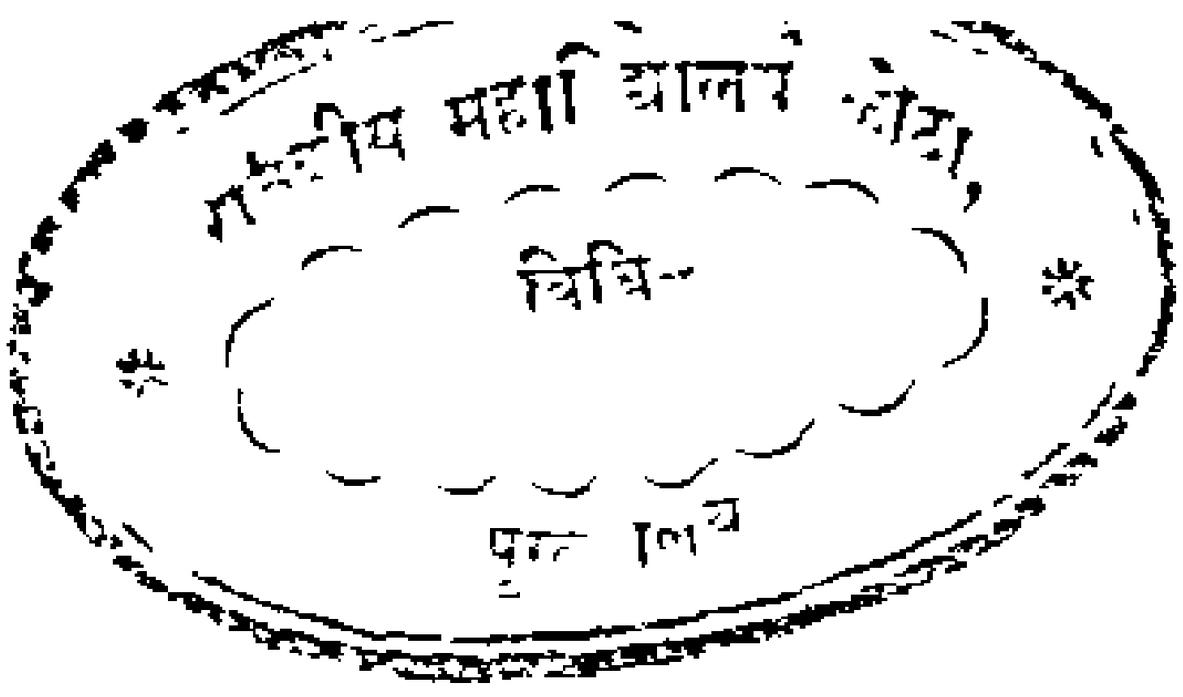
p.	line	no.	for	read
17	„	22	G1, G2, 1;	G1, G2, J;
25	„	21	Tattvabodhini	Tattvasubodhini
55	„	20	Pṛśthya-	Pṛṣṭhya-
60	„	25	-gosavana	-gosavau
65	„	36	Kṣullakatapścitta	Kṣullakatāpaścita

TEXT

14	note	29	०भेद	एव
15	„	1	०ग्मान्तो	०ग्मान्तः
23	„	38	०निम्यामाचा० C;	*delete*
26	„	12	गीतीनी	गीतीति
„	„	30	०कालमा०	०कालमाः
29	line	10	०वास्यया	०वास्याया
„	„	11	आमावस्येन	आमावास्येन
„	„	15	०धि म०	०धिम०
„	note	18	०धिं	०धिं भ०
31	line	13	दक्षिणौ	दक्षिणे
35	note	13	यद्यतंतरां G1, J;	*delete*
38	„	12	सुवच्चिंदा	सुवर्चिंदा
45	„	12	add	add स.
80	line	4	सतवःश्यावी०	सतवश्यावी०
„	„	9	०यानुरूपान्	०याननुरूपान्
96	„	13	PB. 16. 7.	PB. 16. 1. 7.
110	„	1	द्वावा०	द्वाव०
111	„	5	वरुथा०	वरूथा०
117	note	4	०दर्या०	०तत्पूर्णदर्या०
122	line	23	विःशो०	विशो०
129	„	19	०यतना०	०यतन०
146	„	9	०ष्टेमिति	०ष्टमिति
168	„	15	०दैद्धमवाहं	०दैध्मवाहं
172	„	6	पृष्ठयो०	०पृष्ठययो०
„	„	8	०वर्णनानि	०वर्णानि
183	„	6	०नेह	०नेषु
186	„	5	०वत्र	०वत्र

TATTVASUBODHINI

4	line	21	०मुक्ष्य	०मुक्ष्या
11	„	10	$\overset{\text{शु}}{\text{ने}}$	$\overset{\text{३}}{\text{ने}}$
13	„	25	स्तोमैः	$\overset{\text{३}}{\text{स्तोमैः}}$
21	„	11	उग्रं वचो अपावधीः	$\overset{\text{३ १उ}}{\text{उग्रं}}$ $\overset{\text{३}}{\text{वचो}}$ $\overset{\text{१}}{\text{अपावधी}}$

INTRODUCTION

OBSCURITY OF THE WORK—

The Nidāna-Sūtra of the Sāmaveda is shrouded in obscurity. A. C. Burnell[1] remarks: "The whole (Nidāna-Sūtra) is in ten Prapāṭhakas (each in three Paṭalas), but I have not been able to find a MS. of more than the beginning (i.e. Chandoviciti) as edited by Prof. Weber." Macdonell[2] while writing on Bṛhad-Devatā says: "It also mentions Bhāguri and Āçvalāyana as well as the Nidāna-Sūtra." Apart from this, there is no reference to the Nidāna-Sūtra. Bloomfield takes no notice of it in his Vedic Concordance though it was published by Satyavrata Sāmaśramī in the "Uṣā" Calcutta (1896) a decade earlier. A. Hillebrandt[3] while dealing with Cāturmāsya, Agniṣṭoma, Ekāhas, Ahīnas, etc. makes no reference to the Nidāna-Sūtra though the latter too deals with these rites. Caland[4] remarks: "The position that this text (i e. the Nidāna-Sūtra) occupies in the Sāmaveda literature is not yet intelligible to me." Monier-William's Dictionary (II Ed. 1889) has included its name in the list of works referred to therein but does not take due notice of it. Only a few words from it are given.

OBSCURITY OF ITS AUTHOR—

A thick veil has shrouded the name of its author. The two MSS. of the Nidāna-Sūtra in the Sanskrit College Library Calcutta (Nos. 520 and 521), on the basis of which Satyavrata Sāmaśramī seems to have prepared his text, do not say anything about the author. The Calcutta edition consequently bears simply "ऋषिप्रोक्तमिदम्" on the title-page of the work. Winternitz[5] does not give the name of the author of the Nidāna-Sūtra. Weber[6] says about its author: "The name of the

---

1 Ārs. Br. Intr. p. xxi. 2 H. S. L. (1900) p. 273. 3 Ritual Literature. 4 Ārṣ. K. Intr. p. xvii. 5 H. I. L. (Eng. ed.), Vol. I. p. 288-89. 6 H. I. L. (Eng. ed. 1914), p. 81.

author is not given." Caland[1] remarks: "That the old Patañjali can pass for the author of this text has already been demonstrated by me earlier."[2] So late as the year 1931 Caland[3] could say only this much: "So the author of the Nidāna-Sūtra seems to have been Patañjali."

IMPORTANCE OF THE WORK—

The Nidāna-Sūtra is very important in the study of Vedic ritual Literature. Some of the authorities referred to are unheard of elsewhere. It throws much light on some rare works and unknown writers. Burnell recognised the importance of the work. As early as the year 1876 he,[4] while referring to this work, writes—"and this is also the case with the important Nidāna-Sūtra". "Weber has justly said," remarks Caland,[5] "The Nidāna-Sūtra specially deserves to be thoroughly examined, because it contains quite a rich treasure of literary historical notices." "I add this," continues Caland, "It also promises an enrichment of our knowledge of Grammar and Lexicography."

THE CALCUTTA EDITION—

The Calcutta edition of the Nidāna-Sūtra by Satyavrata (1896: Saṃvat 1953) contains the reprint of the "Uṣā" of the same year. The edition seems to have been prepared on the basis of the two MSS. *of Sanskrit College Library, Calcutta. (Nos. 520, 521).* Satyavrata has given variants of these two MSS. which he calls "क" and "ख". *The MSS. do not appear to be accurate and the text is faulty in* numerous places. The Calcutta edition has been printed very carelessly. There is not a single virāma in the text. Words have been wrongly split up in numberless places, e g., p. 1.14 रक्षसा मभि; and in many a case distinctly separate words have been wrongly joined, e g., p. 21.15 °शब्दानां-स्तोत्रे. [i] Wrong sandhis are not rare, e g., p. 11.1 °मोस्त्युत्तरा; p. 32.6 ऋचो चो°. The text is not free from grammatical errors, e.g., p. 8.16,17 विषमो दया भवन्ति. The obscurity of the text, coupled with the defective editing, has discouraged its study. It is probably for this reason that no scholar has tried to make it his special study though the suggestion was made by Weber[6] long ago.

APPRECIATION OF SATYAVRATA—

Still we are greatly indebted to Satyavrata for the great work he did in bringing to light many useful and rare works. The Nidāna-

---

1 Ārṣ K. Intr. p. xviii 2 Ind. Forsch. II S. 17 and Addenda. 3 PB. Intr. p. vi. 4 Ārṣ. Br. Intr. p. xv. 5 Ārṣ. K. Intr. p. xvii. 6 II. I. L. p. 82.

Sūtra was practically lost, as is clear from Burnell's remark[1] about the paucity of its MSS. Whatever scanty material was at his disposal he utilized it, and Sanskrit scholars should feel indebted to him.

NEED OF A NEW EDITION—

A few years back I came across some MSS. of the Nidāna-Sūtra in various Catalogues of MSS. Two complete MSS. were found in Sanskrit College, Calcutta, two in Berlin, one exists in Baroda, and one in Jammu (Kashmir). A study of the catalogues of MSS. revealed some other useful information. The catalogue of MSS. of Adyar Library, Adyar disclosed two MSS. of the Nidāna-Sūtra-Vṛtti. This provided me with a strong incentive to take up the work of the Nidāna-Sūtra. I found the name of another fragmentary MS. of the text in the Saraswati Mahal Library, Tanjore. The catalogue of MSS. in the Central Library Baroda had encouraging news for me. I found there an almost complete copy of the Nidāna-Sūtra and two different commentaries on Chandoviciti, which forms the first portion of the text. (I. 1-7). With this material in hand I decided to bring out a critical edition of the text of the Nidāna-Sūtra.

(a) MANUSCRIPT MATERIAL

C

I examined the MSS. Nos. 520,521 and 643 of the Nidāna-Sūtra in Sanskrit College, Calcutta. No. 643 is a copy of No. 520 and is incomplete. No. 521 is wanting in fol. 1-9 and no. 520 is complete. I found on some leaves certain marks with red pencil, as 'क' and 'ख'. The Calcutta edition of Satyavrata contains important variants of the two MSS. named by him "क" and "ख". On closer examination I found this edition to be the same as the MSS. Nos. 520 and 521. So I decided to treat this edition as a MS. I have named it "C". It contains 169 pages of 18×22/8 with 20 lines per page. I have taken note of its variants which I have shown, like Satyavrata, by using "C क" and "C ख". Where I have written "C" only, it means the same reading in "C क" and "C ख". It has 10 Prapāṭhakas with 13 Khaṇḍas each.

MSS. FROM GERMANY—

Die Handschriften Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin (Germany) has supplied me two MSS. of the Nidāna-Sūtra,

---

1 Ārṣ. Br. Intr. p. xxi.

Chambers 94 and 95. (Nos. 300 and 299 respectively). Chamber 94 has been called by me "G1" and Chamber "95" as "G2." Against *chamber 94, it is written in the MSS. Catalogue "New copy of no. 299."*

G1

Substance :—Size : $2\frac{5}{8}" \times 6\frac{1}{4}"$: Leaves 110 : lines 8 on a page : Character : Devanāgarī. Prapāṭhakas : 10. Khaṇḍas : 13 in each Prapāṭhaka. Date : Uncertain. Remarks : Breaks off in a few places. Fairly correct. A copy of G2. Complete. The Colophon of the MS. is : इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः । निदानसूत्रं समाप्तमिति । निदान नाम तृतीयं (३१००) सूत्रं समाप्तम् ॥ श्रीः ॥

G2

Substance :—Size : $2\frac{7}{8}" \times 6\frac{1}{4}"$. Leaves 69. Lines : 11 to 12 on a page. Character : Devanāgarī. Prapāṭhakas : 10. Khaṇḍas : 13 in each Prapāṭhaka. Date : Uncertain. Remarks : Like G1 it breaks off in a few places ; revised at a time after G1 had copied it. Fairly correct. Complete. The Colophon of the MS. is : इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति । निदान नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम् ॥ श्रीः ॥३१००॥

J

J represents the MS. No. 5094 from the Raghunath Temple Library, Jammu (Kashmir).

Substance :—Size : $4" \times 9\frac{1}{2}"$. Leaves 71 : Lines : 11 on a page with 43 letters in a line. Character : Devanāgarī. Prapāṭhakas : 10. Khaṇḍas : 13 in each Prapāṭhaka. Date : Uncertain. Remarks : Pretty old. Fairly correct. Complete. The Colophon of the MS. is : इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति । निदानं नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम् ॥

B

B represents the MS. No. 9915 'a' of the Central Library, Baroda.

Substance ;—Palm-leaf. Size : $11" \times 1\frac{3}{8}"$. Leaves 82. Lines : 7 to 8 per page. Granthas : 2400. Character : Grantha Script. Prapāṭhakas : No such division. Paṭalas : 30. Date : Uncertain. Remarks : Good. Almost complete.

K

K represents the MS. of Kashi (Benares). I was able to get it through the courtesy of Pt. Vidya Dhar Gaur of Benares Hindu University, Benares. This MS. comes from the pen of Rāma-Kṛṣṇa *alias* Nānā

Bhāi, son of Dāmodara and bears the date as Saṃvat 1673. The Colophon of the MS. is as follows :—

इति निदानसूत्रे दशमः प्रपाठकः ॥ निदानसूत्रं समाप्तम् ॥ संवत् १६७३ वर्षे त्रिपाठी श्रीदामोदरसूनुना रामकृष्णेन नानाभाईद्वितीयनामधेयेनाषाढशुक्ल १० लिखितमिदं निदानसूत्रं कारयाम् ॥ त्रिपाठी सूरजी केशवानन्तरामाणां पुस्तकम् ॥ अनेन प्रीयतां देवो भगवान् मङ्गलेश्वरः ॥ लक्ष्मीनृसिंहः पूर्वेषामस्माकं कुलदैवतम् ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ ॥ मङ्गलमस्तु ॥ लक्ष्मीनृसिंहाय नमः ॥

Substance;—Size : $4\frac{5}{8}'' \times 10\frac{1}{4}''$. Leaves : 61. Lines : 12 to 13 on a page. Character : Devanāgarī. Prapāṭhakas : 10. Date : 1673. Remarks : Appearance very old. Well-written ; generally correct. Complete.

(*b*) CHANDOVICITI MSS.

Besides these complete MSS. of the Nidāna-Sūtra I have used some MSS., which deal with a portion of Chandoviciti only. These MSS. also include the MSS. of the commentaries on Chandoviciti. Weber has edited this portion and translated it into German in Ind. St. Vol. VIII. 83-125.

A1

A1 represents the MS. No. 33. E. 12. of Adyar Library, Adyar. It divides Chandoviciti into two Paṭalas. Khaṇḍas 1-4 form the first Paṭala and 5-7 the second.

A2

A2 represents the MS. No. 21. C. 24. of Adyar Library, Adyar. It follows the division of A1 into Paṭalas.

Substance :—Palm-leaf. Size : $16\frac{1}{4}'' \times 1\frac{1}{2}''$. Leaves : 4. Lines : 8 on a page. Character : Grantha Script. Date : about 150 years old. Remarks : Slightly injured. Well-written in a medium hand.

A3

A3 represents the MS. No. 34. A. 1. of Adyar Library, Adyar. It also follows the division into Paṭalas.

Substance :—Palm-leaf. Size : $15'' \times 1\frac{1}{2}''$. Leaves : 4. Lines : 8 on a page. Character : Grantha Script. Date : about 80 years old. Remarks : In good condition ; well-written in a medium hand.

T

T indicates the MS. No. 1661 of Saraswati Mahal Library, Tanjore. It has a peculiar feature. An index to the sections is given after the colophon in the reverse order.

हरिः ॐ अथावसानानि । अथ निचृद्भुरिजः । ऊर्ध्वं जगत्या अतिच्छन्दसः । चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् । चत्वारिंशदक्षरा पंक्तिः । चतुर्विंशदक्षरा गायत्रीः । अथातश्छन्दसां विचयं व्याख्यास्यामः ॥ श्री गुरुभ्यो नमः । दक्षिणमूर्तये नमः ॥ स्वस्त्यस्तु । शुभमस्तु ॥

Substance :—Palm-leaf. Size : 16$\frac{5}{8}$" × 1$\frac{1}{4}$". Leaves : 5 (13-17). Lines : 6 on a page. Character : Grantha Script. No. of Granthas : 65. Date : Uncertain. Remarks : Very old. Complete. Fairly correct.

W

The text as edited by Weber in Ind. St. Vol. VIII, 83-125 has been taken note of and is represented by W.

(*c*) COMMENTARIES ON CHANDOVICITI

T1

T1 represents the MS. No. 9768 C of Tātaprasāda's Tattvasubodhini Commentary on Chandoviciti from the Central Library, Baroda. No other MS. of the commentary is known so far.

Substance :—Palm-leaf. Leaves : 8. Character : Grantha. Granthas : 400. Date : Uncertain. Author : Tātaprasāda. Remarks : Fairly good. Complete.

T2, T3

T2 and T3 represent the two palm-leaf MSS. of ‹Chandoviciti-Vṛtti by Ḥṛiṣīkeśa Śarmā alias Pettāśāstri. T2 is from Adyar Library, Adyar (Section Eastern Shelf XXXVIII No. H 17) and T3 represents the MS. No. 9796 of the Central Library, Baroda.

T2

I was able to get the Devanāgarī copy of T2 through the courtesy of Prof. C. Kuṁhan Raja (Madras) who had got it prepared for his own use. I have compared it with another MS. (No. 9796 a) from the Central Library, Baroda, and I have named it as T3. There is another MS. of the same commentary at Baroda (No. 7106) but it is incomplete and hence I have not used it.

T3

Substance :—Palm-leaf. Leaves : 6+95. Character : Grantha. Granthas : 2000. Remarks : Complete. Fairly correct.

T4

Two leaves (4 and 5) of the Nidāna-Sūtra-Vṛtti are found in the Saraswati Mahal Library, Tanjore. The MS. contains " the introduction

only " writes the editor of the catalogue. On examination I find it to be the same as Pettāśāstrī's commentary, (our T2, T3). The commencing portion of the commentary is : द उपधावेत्, इत्यादि ब्राह्मणे 'पवस्व वाजसातये' इति । and the ending portion is : तस्य देवासुरप्रजापति.

Substance :—Paper. Size : 8½"×4". Sheets : 2. Lines : 10 on a page. Character : Devanāgarī. Granthas : 50. Author : Pettāśāstri. Remarks : Fragment. Good.

MSS. WRONGLY ASCRIBED TO THE NIDĀNA-SŪTRA—

The Adyar Library, Adyar, has two MSS. of the Nidāna-Sūtra-Vṛtti. (Nos. 33. E. 12. and 33. E. 7.). On enquiry I am informed that one of these two MSS. (No. 33. E. 12.; our A1) is "only the Nidāna-Sūtra called in the Colophon Nidāna-Sūtra-Vṛtti and contains only the Chanda portion. The other MS. is not Nidāna at all, but another Chanda Sūtra." Thus No. 33. E. 7. has nothing to do with the Nidāna-Sūtra or its commentary It is only a MS. of the Upanidāna Sūtra[1]—a work on Chanda.

MS. NOT AVAILABLE—

The catalogue No. II of Skt. MSS. in the State Library, Trauvancore, comprises a MS. of Chandoviciti (No. 18). But no MS. is available from there. And it being a small portion of the text, of which I have several MSS., I have not tried to examine it personally.

MEANING OF THE WORD NIDĀNA-SŪTRA

From the name of the work one does not expect it to be a treatise on metre or Vedic rites. The word 'Nidāna' is explained by Monier-William's dictionary as ni √ dā 'to bind on, fasten' and the word "Nidāna" is taken in the sense of 'a band, rope' (RV. IV. 32.6). The second meaning of the word given is 'a first or primary cause.' This meaning has been well-known through the name of the work on medicine "Mādhava-Nidāna". The similarity of the name led some friends of mine to believe that the Nidāna-Sūtra was also a work on medicine. We come across this sense of 'a primary cause' in old works as Nirukta, Baudhāyana-Śrauta-Sūtra. Monier-William's dictionary describes it as "the name of a work on metres and Vedic Stomas". Burnell[2] takes it to be "(according to Prof. Weber and Prof. Max Müller) a 'kind of index (anukramani) to the metres as they occur in the hymns employed at the Ekāha, Ahīna, and Sattra sacrifices' ". But the significance of the word "Nidāna" is left unexplained.

1 Edited by Dr. M. D. Shastri, Benares. 2 Ārs Br. Intr. p. xxi.

There is also a work of the name "Nidāna-Sūtra" in the Buddhist Literature. (Nanjio's Catalogue no. 628). It has nothing to do with this text. But the Buddhist name might explain its meaning. Writing on Buddhist Sūtras, Weber[1] says that the Sūtras containing "...special instruction in and discussion of, definite topics, denominated Upadeśa and Nidāna." So the word Nidāna-Sūtra can mean a band of Sūtras, i.e. a collection of Sūtras (on certain topics) or "special instruction in and discussion of definite topics", as put by Weber.

NIDĀNA-SŪTRA: ITS DIVISION INTO PRAPĀṬHAKAS AND PAṬALAS

B divides the text into Paṭalas while the other MSS. divide it into 10 Prapāṭhakas. B contains 3 Daśakas, each containing 10 Paṭalas, i.e., in all 30 Paṭalas. Each Paṭala is further subdivided into Khaṇḍas; three or four Khaṇḍas form one Paṭala. In some places it does not give the number of Khaṇḍas. In the other MSS. thirteen Khaṇḍas form one Prapāṭhaka. All this will be clear from the following table:—

C, G1, G2, J, K.		B.		C, G1, G2, J, K.		B.	
Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala	Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala
I	1				6	...	5
	2				7		
	3	3			8		
	4	...	1		9	3	
	5				10	..	6
					11		
	7	...	2		12		
	8	1			13		
	9			III	1		
	10	3			2	...	7
	11	..	3		3		
	12				4		
	13				5	3	
II	1	3			6		
	2	...	4		7	5	
	3	1			8	...	8
	4				9		
	5	3			10		

1 Weber: H. I. L. p. 301.

C, G1, G2, J, K.		B		C, G1, G2, J, K.		B	
Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Patala	Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala.
III	11				7	2	
	12	.	9		8	3	
	13				9	...	8
IV	1				10	1	
	2				11		
	3	..	10		12	3	
		1st Daśaka			13	4	
	4			VII	1	5	
	5				2	6	9
	6	3			3	1	
	7		1		4		
	8	1			5	3	
	9			No mark of the end of the Khaṇḍa			
	10	3			6	...	10
	11	...	2			2nd Daśaka.	
	12				7	1	
	13	2			8		
V	1	3			9		
	2		3		10		
	3				11	5	
	4				12		
	5	3			13	...	1
	6	...	4	VIII	1	1	
	7				2		
	8				3		
	9	3			4	...	2
	10	.	5		5		
	11	1			6		
	12				7	3	
	13	3			8	...	3
VI	1	.	6		9	1	
	2	1			10		
	3				11	3	
	4				12	...	4
	5	..	7		13		
	6	1		IX	1		

C, G1, G2, J K.		B		C, G1, G2, J, K.		B	
Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala.	Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala.
	2				2		
	3	..	5		3		
	4				4	3	
	5				5	...	8
	6	3			6	1	
	7				7		
	8				8	3	
	9	...	6		9	4	9
	10	1			10	1	
	11				11		
	12	3			12		
	13				13		
X	1	...	7				

As the last leaf of B is wanting, the number 10th Paṭala of the 3rd Daśaka is missing.

GROUPS OF MSS.

The table given above clearly indicates that B belongs to a different group from that of C, G1, G2, J, K. It can be further supported by the following :—

p.	note	no.	B.	C, G1, G2, J, K.
14		4	एकाधिशतम०	एकविंशम०
..		14	अथ	युकपर्यायाणामथ
..		16	०मेव ह्यधिशयाना	०मेकाधिशयानां
15		1	युग्मन्तः	युग्मान्तः
..		13	नवकप्रभृतयः	त्रिपञ्चप्रभृतयः
20		34	तदर्थो	नवर्थो
..		35	जानिकर	जानिकरण
21		20	स्वदोन्दमननुत्तरयोर्विकार	स्वदोन्दः स्वदोनिनार्यविकार C. स्वदोनिनादविकारं G1, स्वदोन्दस्वदोनिनादविकारं G2, K. स्वदोनिनादविकारं J.
24		14	wanting	माह
25		15	मविदिशन्ति	मदिशन्ति
26		35	मवदीति	मदिष्य(०स्व C)नीति
..		39	समर्थदिष्यन्तीति	समर्थदिष्यन्तिति

p. note	no.	B.	C, G1, G2, J, K.
26	40	०णामेवानाप्तकामै०	०णामनाप्तकामै०
27	7	तदिह	तदितः
28	9	यद्युपैतमेव	यद्युवैतमेव
,,	20	ह्याशीःस्थानमिति	ह्याशीर्द्धानमिति
,,	21	०स्तोत्रीये	०स्तोत्रे
29	4	०मयाद्यते	०मयाद्येत
,,	7	दर्शपूर्णमासौ	दर्शपौर्णमासौ
33	20	०शीःस्थानम्	०शीर्द्धानम्
34	10	गायन्ति	गायन्तः
35	14	०व्यपायो०	०व्यवायो०
,,	17	रुद्यात्	रोहेत्
37	29	०स्तुतयः	०स्तुतयाः
38	2	०क्षीयांश्चिकीर्षेत्	०क्षीयाश्चिकीर्षेत्
,,	14	अन्तरितो	अन्तरिते
39	2	०मानाममन्यत	०मानां मन्य
,,	4	नोद्दास्यैषा	नाद्दास्यैषा
,,	7	ग्राह्यो नाति०	ग्राह्योऽति०
,,	18	दशाक्षरोपयुक्ताश्च०	दशाक्षरोवै(०रावे C)क्तास्च०
40	10	०चः स्वयोनिं	०चोऽस्वयोनिं
,,	16, 17	ऋचश्चतुरुत्तरच्छन्दः	ऋचो चातुरुत्तरं छन्दः
42	9	सामान्याद्	स्याद्
,,	11	वाक्	वा
,,	12	सामान्य०	जघन्य०

Out of C, G1, G2, J, K the first four constitute one sub-division. It can be clear from the following readings.—

p. note	no.	B.	C, G1, G2, J.
13	24	समाः	wanting
14	29	एवमयुजां	एवं युजां
15	6	द्वयानां	यानां
17	7	०रोद्दिगस्तां	०रोद्दिगस्तं
18	23	मध्यस्य	मध्यमस्य
25	3, 4	दैववादेयस्तृचा०	दैववाजेयास्तृचा० (G1, G2,] omit दैव)
28	2	प्रतीयामः	प्रतीयाम
30	1	असिद्धि०	सिद्धि० (सिद्ध० J)
33	9	वद्धि०	गायत्रस्य वद्धि०
37	21	०त्योऽप्रवादाः	०त्योऽप्रवादाः
38	8	प्रथमायोष्णिगथ	प्रथमा योष्णिगथ
	20	विधामेति । इत्थं	विधा मे तीर्थं

Out of C, G1, G2, J the last three constitute another subdivision. The following readings illustrate the point·

p. note	no.	B.	G1, G2, J.
16	19	उपतिं	उपंती
17	6	यत्र	यंत्र
,,	27	कारयित्वा	करदित्वा
,,	30	०मध्या वासयेत्	मध्यविवासदेत्
18	13	यदौदुम्बरी	ये दौदुम्बरी
,,	21	पश्चादेवं	पदेव
,,	25	इतरेतरेण	इतरेण
19	3	पर्यायाः	पर्यादग्याः
,,	15	०मतया	०मन्नया
,,	20	सन्नौ	सन्तो
,,	31	०र्भवंति	०र्भवती
20	7	हुवते	हुते
,,	12	अथ यत्र	यत्र वा
,,	21	शस्त्रमवयवः	शस्त्रनथवयवः
,,	30	समान०	सामान०
,,	33	सन्निपतति तद्धौ	संनिपतितमर्धो
21	4	कण्वरथन्तरमिमवन्ति	कण्वरथन्तरमवन्ति
,,	11	साम्नश्छन्दो	साम्न छन्दो
23	12	विप्रतिषेधा०	विप्रातिषेधा०
,,	19	विरता	विनरता
25	2	अनुषैकचौ	अनुषैकचौ
39	1	सत्स्यामप्य०	सत्स्याप्य०
,,	5	कृताकृतो	कृताकृतो
,,	22	सत्स्तुतो	सत्सुतो
,,	26	वृत्तिदुष्यति	व्यतिदुष्यति
40	9	इमा	मा
41	5	राजाव०	राज्ञा०
,,	16	परां च स्तुतिम्	प(व J)रवस्तुतिम्
,,	21	प्रतियन्ति	मवियन्ति
,,	25	अवक्षिप्यं स्तीव०	अवक्षिप्यस्तीव०

In some places K goes with C. e g.

p. note	no.	B.	C, K.
17	30	०मध्या वासदेत्	०मध्यविवासदेत्
21	5	०मवन्ति	०मवति
24	19	०भिधानन्तीति	०भिधानतीति (J also)

p. note	no.	B.	C, K.
24	20	वृचदृष्टीनीति	वृचमद्(दृK)ष्टीनीनि (G2, J also)
25	7	अप्यनृचि	अप्यनृषिः (J also)
26	22	तानि वार्हतानि (p. 25 note no. 18) ··· तानि वार्हतानीनि	wanting in Cख, K (J also)
27	3	प्रतिष्यभविष्यदिति	प्रतिभविष्यदिति (J also)
30	14	निस्तिष्ठेत	निस्तिष्ठते (J also)
32	10	तसात्त्व०	त्वसात्त्व० (J also)
,,	11	not repeated	repeated (J also)
,,	18	०जितोऽपि वा	०जितो वा (J also)

K, sometimes, agrees with G1 G2 J. e. g.:—

p. note	no.	B.	G1, G2, J. K
15	2	द्विकल्पभृतयः	द्विजप्रभृतयः
17	8	०न्याय	०न्यायत
,,	13	०नीयान्तप्रथमां	०नीयांनिः प्रथमां
19	1	यथैकः	यथैक
20	9	स्वरो	स्वारो
,,	23	क्रियन्ते	गीयन्ते
21	4	०रयन्तरमभिभवन्ति	रयन्तरभवन्ति (०तरं भ० K)
22	9	०मार्षेयो	०मार्षे
,,	20	०ष्येवापन्नं	०ष्येतावापन्नं
23	3	यद्वनार्षं	यद्वनार्षेयं
,,	4	अथापि	अथापि ता
,,	39	०त्रात्यन्तं	०त्रात्यं
24	29	स्रोत्रीयाणि	श्रोत्रियाणि
25	4	०यस्तृच०	०यास्तृचा०
26	34	प्रत्यर्थो	प्रत्यार्थो
27	16	नून्त्सोऽङ्गे	मन्ये सोऽङ्गे G1, G2; मन्या सोऽङ्गे J, K.
,,	25	योऽङ्गे	योग
28	21	०त्राऽस्तोत्रीये	०त्रा स्तोत्रे
29	20	पशुसोमः	पशुसमः
,,	25	ऽवयज्या स्यादिति	ग्लायज्जुः स्यादिति
30	4	वाव	वावस्व G1, G2; वांव स्व J, K.
34	22	०पूर्वतया	०पूर्वेनाया
35	1	०स्येदित्येके	०स्मेदित्येके
,,	11	व्यपेता	व्यवेना
,,	13	यद्वनन्तरान्	यद्यनन्तरां
36	15	स्तौभिकस्येहाधि०	स्तौभिकस्येद्यधि०

p.	note	no.	B.	G1, G2, J, K.
37		8	स्वयोनीनि	स्वयोनीति
40		15	अथाप्याह	अथाप्या
,,		24	०परम्	०पराम्
41		8	तद्देवत्य*	तद्देवत्यास्तु
42		5	वानन्यार्थत्वात्	वा नानार्थत्वात्
,,		8	वाक्पूर्वा	वाक्तु पूर्वं (J omits वा)

At times K agrees with J, e. g.,

p.	note	no.	B.	J, K.
13		16	स	wanting
15		9	अधोभयेषु	अधा येषु
16		1	द्विक०	धिक०
,,		15	अथ	wanting
,,		16	कतमे	कतमे
17		3	तां	wanting
,,		29	खादिरीस्तु	खादिरीस्तु
20		16	नानात्वप्रका०	नाना च प्रका०
,,		29	विश्वजिति	विति
21		18	तद्विजानीमो	तद्विजानीयो
24		4	गायेन्न तावता	गायेन्नेतावता
,,		11	भूयिष्ठा*च्छ०	भूयिष्ठ०
26		30	आसकामाः	आसकालमाः
,,		32	अनासकामा	अवासकामा
27		16	नून*सोऽग्ने	मन्य*सोग्ने
,,		27	यद्देतदन्नदो०	यद्देतदंतदो०
28		18	चाभिश्रावयति	च हि श्रावयति
29		1	रात्रिमभियजते	रात्रिं यजते
,,		3	wanting	J, K reproduce the 12th line.
,,		13	lines 10-12	wanting
30		4	वाव	वाव स्व
,,		11	०मुपक्रामेतेति	०मुपक्रामयेति
33		1	तन्वानस्य	तत्वानरनस्य
,,		15	प्रक्रमस्तेन	प्रक्रमेरन्
,,		17	सामान्ता	सामाना
34		8	भविष्यतीति	भविष्यसीति
,,		21	स्पर्धेतामहं०	स्पर्द्धेदमा(०ध J)महं
35		5	हि	wanting
,,		7	०परम्	०पर

p.	note no.	B.	J, K.
35	10	स्तोत्राद०	स्तोद्रयवत्रा०
36	2	प्रतिष्ठाप्यम्	प्रतिष्ठाम्
37	4	द्रवदिडानि	द्रव्यदिडानि
,,	12	सामान्या	समन्या
38	4	मद्रत्य ओजस्वत्यो	मध्वत्यो
,,	16	तथा ऋक् समा०	तत्समा०
,,	20	द्वादशाहस्य	द्वादशाहत
39	14	०मानेव	०माने

B, our basic MS., is not free from mistakes, some of which are quite obrious, e. g.,

p.	note no	B.	adopted.
16	5	वात्माः	व्यत्यासं
17	22	कुआशा	कुशा
,,	26	मजातो०	मज्जतो०
18	14	०वोर्युक्ता	०वोर्युक्ता
,,	29	विवाने	विधाने
19	10	निधनत्वै०	निधनवन्त्वै०
,,	13	जागतया	जागततया
21	6	०णिधानानि	०णिधनानि
22	12	विप्रतिषिध्यपद्यन्ते	विप्रतिपद्यन्ते
,,	19	यदतीतं	यदगीतं
23	14	ने	नून॰
24	32	धाम	साम
25	1	पौराहंम०	पौरुहन्म०
27	4	०स्थान	०स्थाना
28	12	स्वदृशं	सदृशं
29	1,9	०मभिजयते	०मभियजते
30	8	अग्निहोत्रेणाहादित्य०	अग्निहोत्रेणादित्य०
,,	11	०कमेयेतेनि	०कामेतेति
33	5	०रथन्तरधर्मै	०रथन्तरवर्णं
34	9	न्या घृ नृचि	ते व्याध्मत्यृचि
,,	12	०स्वरत्वान्नि०	०स्वरितत्वान्नि०
35	19	मादा ष्णु वन्तौ	मादायिषु वान्तौ
,,	22	०नमभृत्विज०	०नभृत्विज०
36	4	श्रीयतीति	क्षिपतीनि
37	4	द्रवदृढानि	द्रवदिडानि
,,	14	०प्रवादात्	०प्रवादाः

p.	note	no.	B.	adopted.
38		6	दक्षिणनात्यो	दक्षिणवत्यो
,,		9	क वे	ककुवेव
,,		23	०रुपेते	०रुपेतो
39		15	कुशले न्येति	कुशलेनेति
,,		22	स०स्कृतो	स०स्तुतो
40		2	एकपादा०	एकपदा०
,,		8	गौरुवितं	गौरीवितं
,,		11	०योन्युरुत	०योनिं कुर्वते
,,		14	०तमितिरैप्यिदिति	०तमन्तरयिष्यदिति
,,		23	गृहवान्	ग्रहवान्
41		3	साध्यं	सार्द्धं
,,		14	पचरा	परा च
,,		17	०स्तवे	०स्तूपे
,,		23	०सामं सं	०सामसु

The scribe has confused ए for ई, e. g.,

p.	note	no.	B.	adopted.
31		12	०हवणिं	०हवणीं
39		9	सन्धि	सन्धी
41		6	०वर्तिनि	०वर्तीनि
,,		20	नाग्निः	नाग्नीः
69		17	ज्योतिषि	०योतिषी
83		9	छन्दसि	छन्दसी
96		9	प्रतियाम	प्रतीयाम
98		18	परिता	परीता

In a few cases some similar or absurd words are given for the correct and suitable ones, e. g.,

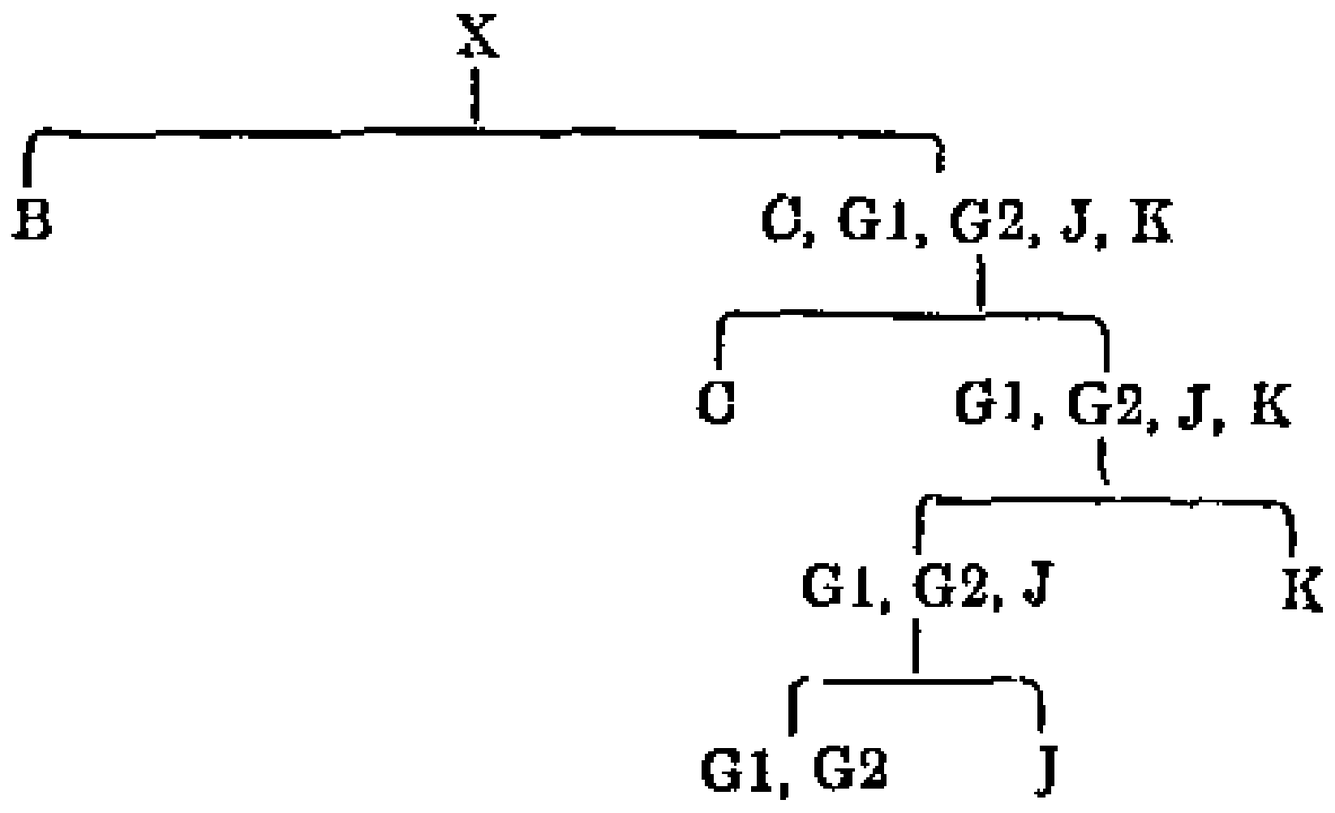
p.	note	no.	B.	adopted.
2		4	विशेषेण	विकर्षेण
2		21	वर्द्धन्ते	वर्तन्ते
12		30	समानं छन्दसो०	मिमानइछन्दसो०
13		14	यस्तेयं	यस्तेधं
16		5	धारमाः	व्यत्यासं
17		22	कुआरा	कुशा
,,		26	मजानो०	मज्मनो०
22		12	विप्रतिषिध्यपधन्ते	विप्रतिषधन्ते
,,		19	यदतीतं	यदगीतं
29		9	०मभिजपने	०मभिदजते
33		5	०रथर्वं	०रक्वं
38		12	सरर्षिदा	स्वर्षिदा
191		3	अधीना	अर्धीनाः

On the whole B has preserved better readings as compared with those of C, G1, G2 J, and K. It has thus been of much help in clearing up several doubtful places of the text. Its obvious errors and grammatical mistakes have been corrected in the light of other MSS. A large number of quotations from SV., RV., PB., and Ārṣ. K., and similar passages in LŚ., together with its extracts quoted in Ārṣ K. V., Sāy., etc., have helped in restoring the original text. Following are some of its striking readings :—

p.	note	no.	B.	C, G1, G2, J, K.
15		6	द्वयानां	यानां (सुजाना K)
,,		9	अथोभयेषु	अथा (अथ C) येषु, wanting in G1,
,,		13	नवकप्रभृतयो	त्रिवृत्प्रभृतयो
18		12	अयणार्थेयं	पशुयणार्थेयं C, अपश्चय० G1, G2, K; ज्यश्चय० J.
,,		16	०रिष्टाद्दश०	०रिदश०
20		23	क्रियन्ते	गीयन्ते (गी C)
21		16	यच्छन्दस्कायामृचि	यच्छन्दस्यायामृचि
22		22	अथाप्यन्यस्त०	अथापन्नस० C; अथाप्यन्नास० G1, G2; अथापन्नं सं० J; अथाप्यन्न स० K.
23		35	०स्य पार्थिका	०स्याथौर्च्छका C; ०स्याप्योत्थिका G1, G2, 1, ०स्यायोत्थिका K.
24		27	कामायैवा०	काम एवा०
29		25	ध्रुवयज्या स्या०	ग्लायेद्ज्यां स्या० C; ग्लायज्जुं स्या० G1, G2, J, K.
35		17	रुह्याद्	रोहेद्
37		11	०रछन्दसि	०रछान्दसी C, G2, J, K; ०रछन्दसी G1.
38		4	मद्वत्य ओजस्वत्यो वि०	मध्वस्वत्यो वि०; मधत्योधस्वत्येत्यो वि० G1, G2; मध्वत्यो वि० J, K.
39		2	०मानाममन्यत	०मानां मन्य
,,		4	नोह्या०	नाह्या०
,,		7	नाति०	ऽति०
,,		18	दशाक्षरोपयुक्ताश्च०	दशाक्षरावेकस्ताश्च०C; दशाक्षरो-वैकस्ताश्च० G1, G2, J, K.
42		9	सामान्यात्	स्यात्
,,		11	वाक्	वा
,,		12	सामान्य०	जघन्य०

p.	note	no.	B.	C, G1, G2, J, K.
44		5	शरत्सत् सोऽभ्य०	शरत्सिद्धस्ता अभ्य० C; शरत्सिद्धस्ता अभ्य० G1, G2, J, K.
45		20	यद्यत्	मतिपद्यत्
46		12	रूपमुपवद्यादन्तमुपवती	रूपमुपवद्यी
51		10	लुप्तमा०	लब्धमा०
53		4	क्षमक्षेम्यः	स्व मक्षेम्यः
56		11	०प्रमाणाद्	०प्रमाणाः
57		18	सेयं	सेदेयं
58		9	परमत्यस्तं	परमभ्यस्तं C, K; परामभ्यस्तं G1, G2, J
..		12	०भ्यदिति	०भ्यदति
59		22	वैराजं	राजं
..		25	समाधा	सत्यं माया
..		27	पद्यवत्स्तो०	दद्यस्तो०
60		13	तन्न्यायं	नान्यां C; नान्यायं G1, G2, J, K.
..		16	०चोऽन्ववयतः	०चोन्ववयन्तः
63		16	०प्यन्तीति	०प्यन्तेति
66		19	अनुक्ताः	अनुक्ताः
..		32	प्रधक्ष्यतीति	प्रवक्ष्यतीति
72		4	विराडनुष्टुप्स०	विराट्स०
74		2	०वदितान्	०वदिता
..		6	नोहैनमृक्साक्षरादकारिष्ः	नाहीनःसाक्षादकार्षः
..		23	०दीयाद्	०दीयाः
77		13	आशयेनैव	कुशलेनैवम्
84		22	प्रगाथाः। तेषामेकं	प्रगाथमेकं
85		6	प्रकल्पयेद्	प्रतिकल्पयेद्
..		18	पक्षसि द्वयोश्च	पक्षसिद्वैश्च
86		3	०स्वस्त्ययनानि	०स्वर्णिधनानि
..		11	भजन्ते	लभन्ते (लभते C)
..		15	नित्यावुपवत्तावित्यावमि०	नित्यावुपवद्यो(०पवद्यौ C)त्यविमानमि०
88		24	यादात्ध्याद्	यादान्त्यात्
..		27	०क्षीयार्थमि०	०क्षीयवाधमि०
91		8	च म्यद्देभ्यद्	चरं (चरद् C) म्या(य K)दिभ्यद्
..		30	सत्स्थाविधिषु	सत्स्था वैषु
92		1	०मिदमासश्च	०मिदमासश्च
..		14	स्वगन्वा	स्वरन्वा
94		16	स्थाल्यपाकेनानादि०	स्थाल्यपाकेनोदि०

The following table would elucidate these groups :—

THE SCRIBES OF THE MSS. USED

Nothing is known about the scribes of these MSS. except that of "K" which comes from the pen of a learned person, Nānābhāi by name, the son of Rāma Kṛṣṇa Dixit. Nānābhāi is known to us from Sāma-Veda-Sarvānukramaṇi[1] as the commentator of Phulla-Sūtra. The catalogue of MSS. in the State Library at Alwar comprises (No. 256) his Bhāṣya on Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra. The catalogue further informs us that "the Berlin Library possesses a copy of Nārāyaṇa Bhaṭṭa's Tristhalīsetu, which according to an inscription in the end of the book, was written out by this author at Benares in Saṃvat 1673." It is striking to note that the MS K also bears the same date. A person who is capable of commenting upon LŚ. is certainly the best person to copy the Nidāna But I regret to note that the MS. has not come upto the mark. In some places some very glaring errors are found, e g ,

p.	note no.	K reads	for
16	1	धिक०	द्विक०
17	7	०रोहिणतं	०रोहिणस्तां
20	29	विति	विश्वजिति
34	5	अर्द्यो०	मर्यो०
,,	11	०याच्च	०याच्च
51	2	पञ्चम इत्य षष्ठ	पञ्चमषष्ठ

Sometimes it agrees with the MSS. C, G1, G2, J. But there are

1 Dr. Sūrya-Kānta. Sāmaveda-Sarvānukramanī (an app. to Ṛktantra) p. 7.

occasions when B and K go together. In a few places K has preserved a better reading, e g.,

p.	note no.	K reads	for
34	12	०नस्वरितत्वान्नि०,	०नस्वरत्वान्नि० B; ०नं स्वरित्वानि० C; ०न स्वरित्वान्नि० G1, G2; ०न स्वरितस्वान्नि० J.
46	18	प्रकृत्यापश्रयं	प्रकृत्यपिश्रयं B; प्रकृत्याप्रश्रयं C; प्रकृत्या प्रत्ययं G1, G2, प्रकृत्या प्रथयर्यं J.
88	12	छान्दोमिका०	छन्दोमिक० B, C, G1, G2, J.
151	6	०कूपारमरो०	०कूपारं रो० B; ०कूपारभिरो० C; ०कूपारमराच० G1, G2, J.

PUNCTUATION

"C" is no better than a MS. It puts the virāma at the end of a Khaṇḍa and a Prapāṭhaka, nowhere at the end of a sūtra. In one respect, it creates rather more difficulty. It has unnecessarily divided a word into two parts and in very large number of cases two separate words are joined together. Thus for punctuation I had to depend mainly on my own intelligence. In the Chandoviciti portion I have taken assistance from "W" and the commentaries of Tātaprasāda and Pettāśāstri. In 2.6 I have taken help from the text of Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra and Gautamīya Pitṛmedha-Sūtra (Caland's edition). Śatapatha Brāhmaṇa also deals with the subject matter of 2 6 but it does not give the matter in Sūtra style. So it could not possibly be of any use in the punctuation. The evidence of Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra and Gautamīya Pitṛmedha-Sūtra as regards punctuation is conflicting, e.g., p. 30 note no. 22; p. 31 note nos. 1,9,21. I have tried to separate each idea, which usually covers a Sūtra. The punctuation will be a fairly good guide for the right interpretation of the text. Each idea, which usually covers a sūtra, is given in a separate line. The conflicting evidence, regarding punctuation, noticed above, deterred me from giving a serial number. I have followed in this respect Dr. Mangal Dev Shastri, M.A., D.Phil. (Oxon.) Principal, Queen's Sanskrit College, Benares. In his edition of Upanidāna-Sūtra[1] the learned scholar has for similar reasons "refrained from numbering the Sūtras."

1 Upanidāna-Sūtra (Benares): Intr. p. 6.

NIDĀNA-SŪTRA AND OTHER SRAUTA-SUTRAS OF THE SĀMAVEDA

ŚRAUTA-SŪTRAS OF THE SĀMAVEDA—

Sāmaveda possesses a large number of Śrauta-Sūtras. In the Vedic age great stress was laid on sacrifices. For the right performance of the various sacrifices need was felt for the treatises which should lay down short, concise, instructive precepts, and they came to be called Sūtras Such treatises were given the name of Śrauta-Sūtras. "They are more practical," says Max Müller,[1] "than the Brāhmaṇas which for the most part are taken up with mystical, historical, mythological, and theological discussions." It was for this purpose that Kalpa-Sūtras had their origin. Sāyaṇa, in his commentary on Baudhāyaṇa-Śrauta-Sūtra says :—

"तत्र च चोदितानां कर्मणां सुखावबोधाय भगवान् बौधायनः कल्पमकल्पयत् । यतो ब्राह्मणानामनन्त्यं दुरवबोधतया ··· अतो न नैः सुखं कर्मावबोध इति कल्पसूत्राणीमानि प्रतिनियतशाखान्तरानङ्गीचक्रुः पूर्वाचार्याः । कल्पस्य वेदघलाघवकात्स्न्यंप्रकरणशुद्ध्यादिभिः प्रकर्षैर्युक्तस्य ··· "

A Kalpa-Sūtra served the purpose of more than one Śākhā Thus it was that a Sūtra of a particular Śākhā came to be adopted by other Śākhā or Śākhās. The Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra was not originally the Sūtra of a Lāṭyāyana Śākhā but it was "written by Lātyāyana and afterwards adopted by the numerous branches of the Kauthuma-Śākhā."[2] Similar was the case with the Drāhyāyaṇa-Śrauta-Sūtra which came to be adopted by the Rāṇāyanīya Śākhā. A priest could do his work without the study of the Veda if he was well-versed in the Kalpa-Sūtras. This resulted in the gradual extinction of the Brāhmaṇas.

THE TWO ŚĀKHĀS—

Out of the two Śākhās, the Rāṇāyanīya and the Kauthumī, the former appears to be the older one. Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra quotes a Rāṇāyaniputra. Max Müller[3] also held the same view.

KAUTHUMI ŚĀKHĀ AND ITS ŚRAUTA-SŪTRAS—

Śrauta-Sūtras of the Kauthumi Śākhā are ten in number. A similar number is attached to the Raṇāyanīya Śākhā. The Nidāna-Sūtra is one of the ten Śrauta-Sūtras attached to the Kauthumi Śākhā as is evident from the Gobhila-Gṛhya-Karma-Prakāśikā[4] :—

"कौथुमानां के वा ग्रन्था अध्येतव्या इति चेदत्राह कश्चित्—

द्विपञ्चाशदिमे ग्रन्थाः शाखायाः कौथुमेरिह ।
श्लोकाः सामोदधौ यस्माच्छ्लोके स्तानें सुनिश्चिताः ॥१॥

1 A. S. L. p. 169-170. 2 ibid. p. 181. 3 ibid. p. 191 f. n. 3. 4 Benares. 1905.

तस्माद्वै सामशाखायां ग्रन्थभेदो निगद्यते ।
औतसार्तोदिते यस्मान्न मुह्येत कथञ्चन ॥२॥

वेदारण्यकमूहोऽत्र रहस्यं गानमुच्यते ।
छन्दस्यारण्यके चैवं मन्त्रः सोत्तरकः स्मृतः ॥३॥

छन्दस्यादित्रयं स्तोभः सपदं स्याच्चतुष्टयम् ।
ताण्ड्यः षड्विंशकं सामविधानार्षेयके तथा ॥४॥

देवताध्यायवंशाख्याः संहितोपनिषत्तथा ।
अष्टमोपनिषद्वैव साङ्गने समुदीरिताः ॥५॥

नारदी लोमशी शिक्षा गौतमी चेति वै त्रिधा ।
कल्पसूत्रं तथा क्षुद्रं लाट्यायनकमेव च ॥६॥

उपग्रन्थः पञ्चविधो निदानं ताण्ड्यलक्षणम् ।
अनुपस्यादनुस्तोत्रं कल्पानुपदमेव च ॥७॥

एतद्दशविधं सूत्रं सामगेषु च विश्रुतम् ।
ऋक्तन्त्रं सामतन्त्रं च संज्ञाकरणमेव च ॥८॥

धातुलक्षणकं च स्यादिति व्याकरणानि च ।
अनुक्रमणिका चेति नैगेयं च ततः परम् ॥९॥

कुछे गोभिलगृह्यं च मन्त्रलक्षणकं तथा ।
गायत्र्यादिविधानां च ततः स्तोमानुसंहरः ॥१०॥

छन्दोगपरिशिष्टं तु गृह्यसंग्रह एव च ।
आद्धकल्पे ततो वेदासाधनं गोभिलीयकम् ॥११॥

स्नानविधिरुपाकर्म श्रावणेन परो विधिः ।
द्विपञ्चाशदिमे ग्रन्था वृषोत्सर्गान्तगाः स्मृताः ॥१२॥

इति कौथुमशाखायां ग्रन्थसंख्या यथाक्रमात् ।
एतानधीत्य निखिलं वेदोक्तं फलमश्नुते ॥१३॥" (pp. 128-29)

While mentioning the names of 52 works connected with the Kauthumi Śākhā, the above extract enumerates the ten Sūtras of Sāmaveda, which are :—

1. कल्पसूत्र
2. क्षुद्रसूत्र
3. लाट्यायनसूत्र
4. उपग्रन्थसूत्र
5. पञ्चविधसूत्र
6. निदानसूत्र
7. ताण्ड्यलक्षणसूत्र
8. अनुपदसूत्र
9. अनुस्तोत्रसूत्र
10. कल्पानुपदसूत्र

On p. 122 of the same book we have : "कल्पसूत्रं यदा नास्ति तदा दशानां सूत्राणां मध्ये यदधीतं भवति तत्प्रमाणं स्तोमः कर्तव्यः।" This also confirms the number of the Sūtras of the Kauthumas as ten

COLOPHON OF A MS. OF KALPA-SŪTRA IN BERLIN LIBRARY—

The information supplied above is supported by the evidence of the colophon of the MS. of Kalpa-Sūtra of Maçakācārya (No. 297; Chamber 100) in the Berlin Library :—

"लाट्यायनमनुपदं निदानं कल्पमेव च।
उपग्रन्थाश्च क्षुद्राश्च तण्डालक्षणमेव च॥
सूत्रं पञ्चविधेयं च कल्पानुपदमेव च।
अनुस्तोत्रं च विज्ञेयं दशसूत्रप्रकीर्तनम्॥
कौथुमानां लाट्यायनप्रभृति दशस्तु श्रौतसूत्राणीति।
राणायनीयानां द्राह्यायण(म)भृति दशश्रौतसूत्राणीति॥"

These ten Śrauta-Sūtras of the Kauthumi Śākhā "do not all treat of the Kalpa or the ceremonial. Some of them are little more than lists," says Max Müller,[1] "such as we find in the Anukramaṇis or Indices, appended to the other Vedas. Their style, however, approaches the style of the Sūtras."

NIDĀNA-SŪTRA . ITS PLACE IN THE LIST OF TEN SŪTRAS

According to the colophon of the MSS. G1, G2, J the Nidāna-Sūtra stands third in the list of the Sūtras of the Kauthumi Śākhā of Sāma-veda. G1 reads :—

"इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति॥ छ॥ निदानं नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम्॥ छ॥ श्रीः॥ ३१००॥ शुभमस्तु॥"

G2 reads —

"इति दशम. प्रपाठकः समाप्तः॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति॥ छ॥ निदानं नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम्॥ छ॥ श्रीः॥ ३१००॥"

J reads .—

"इति दशमः प्रपाठक समाप्त॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति॥ निदानं नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम्॥"

The list of the ten Sūtras supplied in the MS. of Kalpa-Sūtra of Maçakācārya referred to above supports this statement. It is not known why the Nidāna-Sūtra is given the third place. Whether this position is based on its importance, or date, is not known. Probably it shows its importance. Otherwise the name of Kalpa-Sūtra which is quoted by the Nidāna-Sūtra should have not only preceded it but should have preceded even Lāṭyāyana, a work which also quotes Ārseya-Kalpa.[2]

1 A. S. L. p. 209. 2 LS 9.5 22 . 9 12.9 ; 10.6.7 ; 10 6.3 ; 10 8.6 ; 10.10.20 ; 10.13.18 : 10.20.11.

NIDĀNA-SŪTRA—ITS RECENSIONS

NIDĀNAS OF THE BHĀLLAVINS AND PATAÑJALI—

Bṛhad-devatā refers to a Bhāllavi-Nidāna in the following stanza :—

"एष एव परामृष्टो भाल्लवीब्राह्मणे ह्रचः ।
निदानसंज्ञके ग्रन्थे छन्दोगानामिति श्रुतिः ॥" V. 23.

The two Rks, however, (RV. 5.2.2,9) referred to are not to be found in the present Nidāna-Sūtra. From this Macdonell has concluded that there was another Nidāna attached to the Bhāllavi recension. Bṛhad-devatā as edited by Pt. Jīvā Nanda, however, shows that some MSS do not contain the second line of the stanza in question.

Vasiṣṭha-Dharma-Śāstra has also a reference to the Bhāllavi-Nidāna :—

"अथापि भाल्लविनो निदाने गाथामुदाहरन्ति ।" I. 14.

The words "भाल्लविनो निदाने" probably show the existence of some Nidāna of the Bhāllavi recension, while our Nidāna is distinguished by Mādhavabhaṭṭa in his Ṛgvedānukramaṇī as "पातञ्जले निदाने":—

"सन्ति प्रगाथा बहवः प्रातिशाख्यप्रदर्शिताः ।
पातञ्जले निदाने तु द्वौ प्रगाथौ प्रदर्शितौ ॥" VI. 6. 8.

Caland[1] thinks that "our text may have belonged originally neither to the Kauthumas nor to the Rāṇāyanīya Śākhā." But he does not seem to be decisive on the point. He further says : "could it have been originally a book of the Bhāllavīśākhā?...Or were there two different Nidāna-Sūtras? In either case now-a-days this Nidāna is reckoned among the Sūtras of the Kauthumas."

NIDĀNA-SŪTRA—ITS AUTHOR

HIS OBSCURITY—

As already referred to "C" reads "ऋषि-मोक्षमिदम्" on its title page, which means that Satyavrata was not able to find out the author. His basic MSS. of Sanskrit College, Calcutta are reticent about the author. Weber[2] says, "The name of the author is not given." Winternitz[3] remarks that "some of the ancient teachers ascribe it to Pātañjali." Burnell,[4] while writing a descriptive note on the present work, keeps silent about its author. Macdonell[5] does not take notice of the work except that it is said to have been mentioned in Bṛhad-devatā.

---

1 PB. Intr. p. 6. 2 H. I. L. p. 81. 3 H. I. L. Vol. I. p. 258. 4 Ārṣ. Br. Intr. p. xxi. 5 H. S. L. p. 273.

EVIDENCE OF MSS.—

Some MSS. ascribe it to Patañjali. A MS. of Chandoviciti, in the Central Library, Baroda (No. 6741b)[1] has the following colophon :—

॥ द्वितीयः पटलः ॥ पतञ्जलिकृतनिदानसूत्रे छन्दोविचितिः समाप्ता ।

The MS. " B " in the Central Library, Baroda has the scribe's remark on the first blank leaf :—

निदानं पतञ्जलिकृतसूत्रम् । पटलम् २० ।

Hṛṣīkeśa, the commentator of Chandoviciti, also tells us that Patañjali is its author :—

यावद् पिङ्गलनागाद्यैः छन्दोविचितयः कृताः ।
तासां पिङ्गलनागीया सर्वसाधारणी भवेद् ॥

सर्वानुक्रमणी काचिच्छन्दोऽनुक्रमणी परा ।
शौनकीया तृतीयेमास्तिस्र ऋग्वेदिनां मताः ॥

यजुर्वेदविदामन्या सर्वानुक्रमणी भवेद् ।
सामगानां निदानस्था पतञ्जलिकृता हि सा ॥

* * * *

अथ भगवान् छन्दोविचितिकारः पतञ्जलिः ... ...

The same commentary has the following portion in another place :—

अतएव षोडशीविचारे रुद्रस्कन्देन 'निदाने भगवानाह बह्वृचेषु पतञ्जलिः' इत्युक्त्वा निदानं तु पुरर्ज्ञिग्द् तृतीया दाशत एनां बह्वृचा अधीयते ... सानुष्टुब् भवति । (Nid. p. 38.7-12).

The Tattvabodhini of Tātaprasāda has the following introductory stanzas :—

विघ्नेशं भारतीमीशमाचार्यं च पतञ्जलिम् ।
नत्वा निदानसूत्रस्य वृत्तिं कुर्वे यथामति ॥
क्व सूत्रमतिगम्भीरं कैनद् वृत्त्या तु साहसम् ।
तातप्रसादः कुरुते वृत्तिं तत्त्वप्रबोधिनीम् ॥

Chāndoga-Śrauta-Prayoga-Pradīpikā (Catalogue of Oriental MSS in Govt. Library, Madras p. 763 No. 1039) writes in its beginning "द्राह्यायणीय—पातञ्जल—वाररुच—माशकानुपसंगृह्य" i.e. a work, of the nature of द्राह्यायण, वररुचि, or मशक, as written by Patañjali is mentioned.

CALAND'S OPINION—

Caland[2] has adduced a similar conclusion from the last chapter of a Grantha edition of the Gautamīya-Pitṛmedha-Sūtra beginning with 'तदप्यपरपक्षे प्रायणं परिजिहीर्षितं भवति' which is said to belong to the Pātañjala

1 The MS. is incomplete and has not been thus utilised. 2 PB. Intr p. 5-6

Nidāna-Sūtra, being the 4th Khaṇḍa of its Prapāṭhaka. (Actually it is the 6th section of its 5th Prapāṭhaka). He also quotes Sāyaṇa (PB. 14.5.12): "भगवता पतञ्जलिनोक्तम्—'समर्केऽर्कः कृताकृतो भवत्यभ्यङ्गवदिति-त्वात्' इति।" And as the quotation 'समर्केऽर्कः कृताकृतो ...' is found in the Nidāna-Sūtra (p. 70. 10), without the word 'अर्कः' which is, however, intended here, Caland remarks that "the author of the Nidāna-Sūtra seems to have been Patañjali."

MĀDHAVABHAṬṬA—

Ṛgvedānukramaṇī[1] of Mādhavabhaṭṭa quotes this text as "Pātañjale Nidāne":—

सन्ति प्रगाथा बहवः प्रातिशाख्यप्रदर्शिताः।
पातञ्जले निदाने तु द्वौ प्रगाथौ प्रदर्शितौ॥ VI. 6. 8.

PATAÑJALI: THE AUTHOR OF THE NIDĀNA-SŪTRA—

In the light of fresh data adduced it is clear that Patañjali is the author of the Nidāna-Sūtra. But the question arises whether this Patañjali is the same who is connected with the Mahābhāṣya, or the Yoga-Sūtras or some one else. Indian tradition connects Patañjali with three works, one on Yoga, the second on Grammar, and the third on Medicine, *e.g.*,

योगेन चित्तस्य, पदेन वाचाम्,
मलं शरीरस्य तु वैद्यकेन।
योऽपाकरोत्, तं प्रवरं मुनीनां,
पतञ्जलिं प्राञ्जलिरानतोऽस्मि॥

(*Śivarāma's comment on the Vāsavadattā ed. Bibl. Ind.* p. 239).

The stanza occurs in some MSS. just before the opening words of the Mahābhāṣya (Kielhorn's edition Vol. I.503). The Patañjali-Carita[2] (Verse 25) has the following stanza :—

सूत्राणि योगशास्त्रे
वैद्यकशास्त्रे च वार्त्तिकानि ततः।
कृत्वा पतञ्जलिमुनिः
प्रचारयामास जगदिदं त्रातुम्॥

None of these stanzas gives us any information about the medicinal Work with which he was connected. According to the evidence of Cakrapāṇi's comment on Caraka *he revised Caraka, e.g.*

पातञ्जलमहाभाष्यचरकप्रतिसंस्कृतैः।
मनोवाक्कायदोषाणां हन्त्रे हि पतये नमः॥

1 Edited by C. Kunhan Raja, Madras. 2 Ed. Kāvya-mālā Vol. 51

But none of these quotations makes Patañjali the author of the Nidāna-Sūtra or any ritual work. According to Berlin Catalogue[1] and Max Müller[2] Ṣaḍgurusiṣya (? 1187 A.D.) in his comment on Kātyāyana's Sarvānukramaṇi, says :—

कात्यायनमुनिर्मेने त्रयोदशकमत्र तु ॥
शौनकीयं च दशकं तच्छिष्यस्य त्रिकं तथा ।
द्वादशाध्यायकं सूत्रे चतुष्कगृह्यमेव च ॥
चतुर्थारण्यकं चेति ह्याश्वलायनसूत्रकम् ।
सशिष्यशौनकाचार्यत्रयोदशकविन्मुनिः ॥
वाजिनां सूत्रकृत्साम्नामुपग्रन्थस्य कारकः ।
स्मृतेश्च कर्ता श्लोकानां भाजमानां च कारकः ॥
अथर्वणां निर्ममे यः सम्यग्वै ब्राह्मकारिकाः ।
महावार्त्तिकनौकारः पाणिनीयमहार्णवे ॥
कल्पगीतानि वाक्यानि भगवांस्तु पतञ्जलिः ।
व्याख्यच्छान्तनवीयेन महाभाष्येन हर्षितः ॥
योगाचार्यः स्वयं कर्ता योगशास्त्रनिदानयोः ।
एवं गुणगणैर्युक्तः कात्यायनमहामुनिः ॥
तपोयोगाग्निर्ममे यः सर्वानुक्रमणीमिमाम् ।
सशिष्यशौनकाचार्यसर्वग्रन्थार्थवर्तनात् ॥
माहुर्बह्वृचलिहास्तु सर्वानुक्रमणीमिमाम् ।

i.e. "The sage Kātyāyana had thirteen books before him: ten of Śaunaka and three of his pupil Āśvalāyana. The latter consisted of the Sūtras in twelve chapters, (Śrauta-Sūtra), the Gṛhya-Sūtras in four chapters, and the fourth Āraṇyaka (of the Aitareyāraṇyaka) by Āśvalāyana. The sage Kātyāyana having mastered the thirteen books of Śaunaka and of his pupil, composed several works himself; the Sūtras of the Vājins, the Upagrantha of the Sāmaveda, the Ślokas of the Smṛti (the Karma-Pradīpa), the Brahmakārikās of the Atharvans, and the Mahāvārttika, which was like a boat on the great ocean of Pāṇini's Grammar. The rules promulgated by him were explained by the Reverend Patañjali, the teacher of the Yoga-philosophy, himself the author of the Yoga-Śāstra and the Nidāna, a man highly pleased by the great commentary, the work of the descendant of Śantanu. Now it was Kātyāyana, the great sage, endowed with these numerous excellences, who composed, by great exertion, this Sarvānukramaṇi. And *because it gives the substance of* all the works composed by Śaunaka and his pupils, therefore the chief among the Bahvṛcas have called it the General Index." (Max Müller[3]).

1 Ch. 192 (p. 12). 2 A. S. L. p. 233-239. 3 ibid. p. 234-235.

DATE OF THE NIDĀNA-SŪTRA

INTERNAL EVIDENCE—

It is difficult to decide at present about the date of the Nidāna-Sūtra with regard to the internal evidence. This much is clear that it quotes Ārṣeyakalpa. So it must be later than Ārṣeyakalpa of Maçaka-cārya.

The Upanidāna-Sūtra (also called Sāmaveda-Pariśiṣṭa) mentions the name of the Nidāna-Sūtra as one of the works it has drawn upon, e.g.,

आक्षगाताण्डिनश्चैव पिङ्गलाश्च महात्मनः ।
निदानादुपयज्ञाश्च छन्दसां दानमुद्धृतम् ॥

As to the date of the Upanidāna-Sūtra nothing is definite as yet.

The Nidāna-Sūtra is connected with Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra (which also quotes Ārṣeyakalpa) as will be clear from a large number of similar passages shown in the text. But it is surprising to note that nowhere does the Nidāna-Sūtra mention Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra or vice-versa. Caland[1] also says, "whilst it (Nidāna-Sūtra) clearly supposes our Saṃhitā, our Brāhmaṇa, and our Ārseya-Kalpa as known, nowhere at all I find a suggestion which indicates that Lāṭyāyana-Drāhyāyaṇa have been known to it." It is probable that Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra and Nidāna-Sūtra were written simultaneously. Lāṭyāyana, as the name indicates, might have been written in the Lāṭa country (Surāṣṭra, i.e., Gujrat) while the Nidāna-Sūtra was written in another part of India, both being ignorant about the work of the other. It seems both have some common source from which they have drawn freely.

EXTERNAL EVIDENCE—

If we take up the question of the date of the Nidāna-Sūtra by its external evidence, we are on no stronger ground. The date of Patañjali is a vexed problem. Scholars generally hold that he flourished in the time of Puṣyamitra. But this date can be possible only if the Patañjali of the Nidāna-Sūtra, Yoga-Śāstra, and the Mahābhāṣya are identified. i.e., if the statement ("महाभाष्येण हर्षितः॥ योगाचार्यः स्वयं कर्त्ता योगशास्त्रनिदानयोः।") of Sadgurusiṣya is accepted.[2]

---

1 Ārṣ. K Intr. p xviii 2 A detailed discussion is reserved for the second Volume.

NIDĀNA-SUTRA AND PANCAVIMSA-BRĀHMANA

It has been remarked above that the Brāhmanas gave place to the Kalpa-Sūtras. While the former were theoretical, the latter afforded practical knowledge of the subject. The back-ground, however, of the Kalpa-Sūtra, is furnished by the Brāhmaṇas. In the case of the Nidāna-Sūtra, we find it closely connected with PB. The treatment of sacrifices in the Nidāna-Sūtra is much the same as in PB. but there are some differences, which are sometimes very important, e g., in the Catūrātra rite (Pra. 8.9,10) the Nidāna does not give any division. We find, however, in PB. (21.9.12), its four divisions, viz., Atreścatūrātram, Jāmadagneścatūrātram, Vasiṣṭhasya catūrātram[1] and Viśvāmitrasya catūrātram. Again, in the treatment of the rites lasting seventeen to twenty days the 'eighteen-day-rite' and the 'nineteen-day-rite' are treated in PB. (23.12,13) after the 'seventeen-day-rite' But these two rites of eighteen days and nineteen days are not mentioned in the Nidāna, The remark "एतेनैवोत्तरे व्याख्याताः" (p. 168.12) indicates that some rites are left out by the writer as they are to be performed in a manner similar to that of the preceding rite. From such facts, one point is evident. The Nidānakāra does not seem to bother about recording the divisions and sub-divisions of various rites. His chief aim is to lay down the different sāmans and stomas to be used in a rite. As to the different rites, he probably adopts the plan of PB. This conjecture gets support from the fact that a large number of the quotations attributed to Brāhmaṇa works are found in PB. Nay, more than it. Some other passages, which are not shown as quotations from any Brāhmana, are also found in PB The usual way of referring to a quotation as from some Brāhmaṇa work is: "एवमिव ब्राह्मणं भवति;" "यथा ब्राह्मणम्". We give below the references to the passages unacknowledged as Brāhmana quotations, and found in PB :—

p. 16.6-7,18 ; p. 19.21 ; p. 21.1,14 , p. 36.5-6,11 , p. 37.18 . p 38.6, 22 ; p. 40.1 ; p. 41.16 ; p. 43.16 ; p. 44.14,15 , p. 45.7-8,10 ; p. 46.16-18 , p. 48.9-10 ; p. 50.2 , p. 56.19-20 ; p. 57.17; p. 58.15; p. 61.22, p. 62.9-10 ; p. 63.1-2 ; p. 64.28 ; p. 67.10-11,23 ; p. 68.3 ; p. 77.7 , p. 78.3,24 ; p 82.9,10,11,15 ; p. 83.16 ; p. 84.6 ; p. 94.18 ; p. 96.13 ; p. 108.10 ; p. 109 18-19 ; p. 111.2,11,19 ; p. 118.15 ; p. 120.3,14,15 ; p. 124.14 ; p 126.5 . p. 130.20-21 ; p. 131.16,17 ; p. 137.1,4 ; p. 138.21 ; p. 139.10 ; p. 146 4 , p. 153.25 ; p. 158.26-28 ; p. 164.6,9-10 ; p. 170.22,26 ; p 171.17,29 , p. 172.5 ; p. 174 12,18 ; p. 175.3 ; p. 182.24 , p. 184.10,23 ; p. 185.6,20-21 ; p. 186 9 ; p. 187.1,15 ; p. 188.17.

1 See Caland, PB. p. 565 f n.

NIDANASUTRA AND SAYANA ON PAÑCAVIMŚA-BRAHMAṆA

p. 78. 3-6.

अथ खल्वाह—'सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते' इति । तत्राचार्या एतेष्वेव द्रव्येषु सर्वान् स्तोमान् सर्वाणि पृष्ठानि सर्वा विभक्तीश्च दशरात्ररूपाणीति भक्तिमात्रेणैव कल्पयन्ते । त्रिवृत्पञ्चदशौ चतुर्विंशः सम्पद्यत ।

PB. 4. 2. 14.

निदानकारेणैवमुच्यते—"अथो खल्वाहुः—सर्वाणि रूपाणि क्रियन्त इति आचार्याः, एतेष्वेव सर्वान् स्तोमान् सर्वाणि पृष्ठानि सर्वा विभक्तीर्दशरात्ररूपाणीति विभक्तिमात्रेण कल्पयन्ते" इति सङ्गृह्योक्त्वा पुनः "त्रिवृत्पञ्चदशौ चतुर्विंशः सम्पद्यते" इत्यादिना एतान्येव स्तोमपृष्ठादीनि प्रत्येकक्रमेण विविच्य प्रदर्शितानि तत् सर्वं तत्रैवावगन्तव्यम् ।

p. 61. 6-10.

'बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यम्' इति । त्रिष्टुभि चतुर्विंशेऽभीवर्तं कुर्यात् । बृहत्यां प्रथम आभिप्लविके त्रिष्टुभि द्वितीये । एवमनुपूर्वं छन्दसोः प्रयोगो भवतीति । तत ऊर्ध्वं व्यत्यस्येद् ।

PB. 4. 4. 10.

निदानकारस्तु एतत्पक्षद्वयमभिधाय पुनरपि पक्षान्तराण्यभ्यधात् "बृहत्या चैतव्यं त्रिष्टुभा चैतव्यम्" इति प्रतीकमुपादाय "त्रिष्टुभि चतुर्विंशेऽभीवर्तं: कुर्यात् । बृहत्यां प्रथम आभिप्लविके त्रिष्टुभि द्वितीये, एवमनुपूर्वं छन्दसोः प्रयोगो भवति । तत ऊर्ध्वं विन्यसेत्" इत्यादिना तत्सर्वं तत्रैव द्रष्टव्यम् ।

p. 103. 8-9.

ह्रस्वं प्रत्यक्षं द्राघितं परोक्षम् । अपि वेन्देति प्रत्यक्षम्, इन्द्र इति परोक्षम् ।

PB. 5. 4. 15.

तदुभयं विविच्य प्रदर्शितं निदाने—ह्रस्वं प्रत्यक्षशापितं परोक्षमपि वेन्देति प्रत्यक्षम् इन्द्र इति परोक्षम् ।

p. 67. 23.

अथ षष्ठेऽहनि रेवतीषु वारवन्तीयं पृष्ठं भवति ।

PB. 7. 8. 13

निदानं च-"षष्ठेऽहनि रेवतीषु वारवन्तीयं पृष्ठं भवति" इति ।

p. 37. 4.

द्रवदिडानि रथन्तरपृष्ठे, ऊर्ध्वेडानि बृहत्पृष्ठे ।

PB. 8. 3. 7.

तथा हि निदानम्—"द्रवदिडा रथन्तरपृष्ठे, ऊर्ध्वेडा बृहत्पृष्ठे" इति ।

p. 38. 7-12.

पुरउष्णिक् तृतीया, दाशतयेनाध्यायेन तां बह्वृचा अधीयते—

'युञ्जन्ति हरी इषिरस्य गाथयोरौ रथ उरुयुगे ।
इन्द्रवाहा वचोयुजा ॥' इति ।

तत्र वयं चत्वार्यक्षराण्युपाहरामः 'स्वर्विदा' इति । सानुष्टुब् भवति उपरिष्टाज्ज्योतिः ।

PB. 8. 8. 26.

निदानकार एव तत्समाधत्ते—पुरउष्णिक् तृतीया दाशतय्यान्तां बह्वृचा अधीयन्ते (ऽते)

'युञ्जन्ति हरी इषिरस्य गाथयोरौ रथ उरुयुगे इन्द्रवाहा वचा युञ्जन्ति ।' तत्र वयं चत्वार्यक्षराण्युपाहरामः "स्वर्विदा" इति सा अनुष्टुब् बृहती 'उपरिष्टाज्ज्योतिः' इति ।

p 5. 14-17.

"आनुष्टुभा अपि प्रगाथा भवन्तीत्येके ।

PB. 9. 1. 1.

तथा च निदानम्—आनुष्टुभा अपि

अनुष्टुप् प्रथमा, गायत्र्यावुत्तरे। यथा—
'पुरोजिती वो अन्धसः।'
'आ त्वा रथं यथोतये।'
'विशोविशो वा अतिथिम्।'
'पान्तमा वो अन्धसः' इति।"

प्रगाथा भवन्तीत्येके। अनुष्टुप् प्रथमा गायत्र्या उत्तरे यथा 'पुरोजिती वो अन्धसः' 'आ त्वा रथं यथोतये' 'विशो वो अतिथिम्' 'पान्तमा वो अन्धसः' इति, इति।

p. 131. 10-12.

"मध्यमस्य रात्रिपर्यायस्य होतृपामणी विचारयन्ति। दैवोदासं वा स्यादौर्ध्वसद्मनं वेति। विकल्पो वा स्यात्। अपि वा दैवोदासमहीने कुर्यात्। पूर्वाध्यायं पूर्वे यज्ञस्थाने, और्ध्वसद्मनं सत्रेषु, उत्तराध्यायमुत्तरे यज्ञस्थाने। अथाप्यस्मिन् सत्रवादरूपो भवति। और्ध्वसद्मनमपि शर्वरीषु प्रोहन्ति।" इति।

PB. 9. 2. 12.

अत्र दैवोदासौर्ध्वसद्मनयोः साम्नोः प्रयोगविषये निदानकार आह—"मध्यमस्य रात्रिपर्यायस्य होतृषामगी विचारयन्ति—दैवोदासं वा स्यादौर्ध्वसद्मनं वेति, विकल्पो वा स्यादपि वा दैवोदासमहीने कुर्यात् पूर्वाध्यायं पूर्वे यज्ञस्थाने और्ध्वसद्मनं सत्रेषूत्तराध्यायमुत्तरे यज्ञस्थानेऽथाप्यस्मिन् सत्रवादरूपो भवत्यौर्ध्वसद्मनमपि शर्वरीषु प्रोहन्ति" इति।

p. 59. 12-15.

'तेन वात्सप्रꣳसमादध्यात्।' "यदीदं व्यनुतोदꣳ स्यात् व्यनुतोदं तत्। यदि चतुरनुतोदं चतुरनुतोदं तत्।"

PB. 12. 11. 21.

तत्र च निदानकारेण व्यवस्था दर्शिता—'तेन वात्सप्रं सामाऽऽदध्यात् यदि वैराजं व्यनुतोदं वात्सप्रमपि व्यनुतोदम्। यदि चतुरनुतोदं वात्सप्रमपि चतुरनुतोदम्' इति।

p. 39. 9-13.

"तस्यैता ऋचः पञ्चविंशत्यक्षराः पञ्चपदाः पञ्चाक्षरपादाः। नवोपसर्गाक्षराणि, आदितस्त्रयाणां पादानां त्रीणि त्रीण्युपसर्गाक्षराणि पादान्तेषु भवन्ति। तेऽष्टाक्षराः सम्पद्यन्ते। पञ्चाक्षरावुत्तरौ, दशाक्षरोपयुक्ताश्चतुस्त्रिꣳशदक्षराः सम्पद्यन्ते।"

PB. 12. 13. 22

अत्र निदानकारः—"तस्यैता ऋचः पञ्चविंशत्यक्षराः पञ्चपदाः। पञ्चाक्षरपादाः नवोपसर्गाक्षराणि, आदितस्त्रयाणां पादानां त्रीणि त्रीण्युपसर्गाक्षराणि पादान्तेषु भवन्ति। तेऽष्टाक्षराः सम्पद्यन्ते। पञ्चाक्षरावुत्तरौ दशाक्षरो वैकः, ताश्चतुस्त्रिꣳशदक्षराः सम्पद्यन्ते" इत्यादिना इममेवार्थं बहुधा प्रपञ्चितवान्।

p 61. 4-13.

अथैतासु महानाम्नीषु विप्रतिपादयन्ति—इदं शाकरमिदमशाकरमिति। अशाकरी प्रथमा द्विपदा, शाकराणि त्रीणि पराणि पदानि। धातुरशाकरः पञ्चाक्षरः। स एष कृताकृतो भवति। वत्सोऽशाकरोऽष्टाक्षरः। [ऊधः] शाकरमष्टाक्षरम्। अभ्यासवत् तस्य अक्षरान् पदादीन् प्रतिनोदा इत्याचक्षते। पुरुषोऽशाकरः पञ्चाक्षरः। शाकराण्येव त्रीणि पराणि पदानि। अभ्यासोऽशाकरोऽष्टाक्षरः।

PB. 13. 4. 2.

अत्र निदानकारः—"अथैतासु महानाम्नीषु विप्रतिपादयन्तीदं शांकरमिदमशाकरमित्यारभ्य 'अशाकरी प्रथमा द्विपदा, शाकराणि त्रीणि पराणि पदानि, धातुरशाकरः पञ्चाक्षरः स एष कृताकृतो भवति वत्सोऽशाकरोऽष्टाक्षरः, ऊधः शाकरमष्टाक्षरं पुरुषोऽशाकरः पञ्चाक्षरः, शाकराण्येव त्रीणि पराणि पदानि अभ्यासोऽशाकरोऽष्टाक्षरः" इति।

p. 62. 11-16.

प्रतिलोमं वदन्ति। पादतश्छिद्रोहो भविष्यतीति। सप्तपदा प्रथमा शाक्करी, षट्पदा द्वितीया। यद्धि प्रथमाया उत्तमं पदं तद् द्वितीयायाः प्रथमम्। प्रगाथः सानुपृष्ठमिति पञ्चपदोत्तमा। यद् द्वितीयाया उत्तमं तद् तृतीयायाः प्रथमं च द्वितीयं च।

PB. 13. 4. 2.

तदुक्तं निदाने—"प्रतिलोमं वदन्ति पदतश्छिद्रोहो भविष्यतीति। सप्तपदा प्रथमा शाक्करी, षट्पदा द्वितीया, यद्धि प्रथमाया उत्तमं पदं तद्द्वितीयायाः प्रथमं प्रगाथस्सानुपृष्ठमिति पञ्चपदोत्तमा, यद् द्वितीयाया उत्तमं तद् तृतीयायाः प्रथमं च द्वितीयं च" इति।

p 111-113.

The idea is discussed in the Nid. 6. 13.

PB. 17. 5. 1.

एतत् पक्षत्रयं सूत्रकारेणोक्तम्—षडग्निष्टुः त्रिवृज्ज्योतिष्टोमश्चाधौ स्वर्गे वारवन्तीयौ इत्यादिना।

p 112. 22-23.

त इमे पञ्चानुवाकाश्चत्वारः कल्पाः। स एष प्रथमः सर्वेषामेव सार्ष्टः स्यात्।

PB. 17. 5. 1

तथा च निदानकारेणोक्तम्—"त इमे पञ्चानुवाकाश्चत्वारः कल्पाः, स एष प्रथमोऽनुवाकः, सर्वेषां सार्ष्टः स्यात्" इत्युक्त्वा पुनरप्युक्तम्—"अपि वा प्रथमस्य द्वौ स्याताम्" इति।

p. 124. 21.

पशुकामयश्च एवोत्तरः।

PB. 19. 6. 1.

निदानेऽभिहितम्—'पशुकामयश्च एवोत्तरः' इति।

p 126. 21.

त्रिवृत्पञ्चदशावाज्यपृष्ठेषु सम्पद्यशेन क्रमः।

PB. 19. 11. 10.

तथा च निदानेऽभिहितम्—"त्रिवृच्चतुर्विंशावाज्यपृष्ठेषु सम्पद्यशेन क्रमः" इति।

p. 86. 18.

तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—"नर्चं छन्दोमेभ्यः पृष्ठो व्यूहमानश्चः" इति।

PB. 23. 1. 5.

"तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—नर्चं छन्दोमेभ्यः पृष्ठो व्यूहमानश्चः" इति निदानकारेणोदाहृतम्।

p 174. 18-19.

त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोवन्ति इति। त्रयः पञ्चाहाः पुरस्ताद् त्रय उपरिष्टाद् इति।

PB. 24. 3. 4.

तथा च निदाने—"यद् त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोवन्तीति। त्रयः पञ्चाहाः पुरस्ताद् त्रय उपरिष्टाद्" इति।

p. 188. 21-24.

'तत्रैके गवामयनमन्ततः कुर्वन्ति प्रजापतिकामसत्रत्वात्। एतेन वै गावः प्रजातिं भूमानमगच्छन् प्रजायन्ते बहवो भवन्तीति।' स्तोमतश्चैव गवामयनानां रोहो भविष्यतीति।

PB. 25. 16 3.

तथा निदानमपि—"तत्रैके गवामयनमन्ततः कुर्वन्ति प्रजापतिकामसत्रत्वादेतेन वै गावः प्रजापतिं भूमानमगच्छन् प्रजायन्ते बहवो भवन्तीति स्तोमतश्चैव गवामयनानां रोहो भविष्यति" इति।

NIDĀNA-SŪTRA AND VARADARĀJA'S COMMENTARY ON ĀRṢEYA-KALPA

[MSS. from Lalchand Library, Lahore. Acc. No. 6113 (leaves 145) and 5571 (leaves 92)]

NIDĀNA-SŪTRA	VARADARĀJA
p. 53. 3. नामग्राहः किमर्थ इति ।	7a (9b) निदाने च "नामग्राहः किमर्थः" इत्युपक्षिप्तस्य प्रयोजनमुक्तम् ।
p. 19. 5. अथातः सामान्तानाम् ।	15a (19b) "अथातः सामान्तानाम्" इति निदानोक्तम् ।
p. 98. 11. अथैतानि बृहद्रथन्तरयोर्विभक्तानि स्थानान्यपीतरेतरस्य तन्त्रं गच्छतोः प्रतिपदाज्यानि ब्रह्मसामौष्णिहमिति ।	18a (24a) तथा च निदानम्—"अथैतानि बृहद्रथन्तरयोर्विभक्तानि स्थानान्यपीतरेतरस्य गदं (?) गच्छतोः प्रतिपदाज्यानि ब्रह्मसामौष्णिहम्" इति ।
p. 46. 9, 10. एषा रथन्तरपृष्ठेग्नियवती बृहत्पृष्ठेऽग्नियवद् बार्हतं रूपमुपवद्बार्धन्तरमुपवती रथन्तरेऽग्नियवती बृहतीति च भाल्लविनाम् ।	18a (24a) निदाने प्रतिपादितम्—"एषा रथन्तरपृष्ठेऽग्नियवती प्रतिपत्पृष्ठेऽग्नियवद् बार्हतं रूपमुपवती रथन्तरेऽग्नियवती बृहती च भाल्लविनाम्" इति ।
p. 35. 18. "बृहतः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहाणामुत्तमं न रुह्यात्" इत्याचार्यः ।	18b (24b) "बृहतः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहाणामुत्तमं न कुर्यात्" इत्याचार्यादिनिदानवचनात् ।
p. 35. 18. "बृहतः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहाणामुत्तमं न रुह्यात्" इत्याचार्यः ।	19a (25a-b) "बृहतः स्तोत्रोत्तमायाम्" इत्यादिना निदाने स्तोत्रशब्देन प्रत्यवरोहिणस्य विधानात् ।
p. 40. 12. चतुर्थोत्पादं वयं तत्र चास्य ब्राह्मणमधीमहे ।	20b (27a) निदानकारः—"चतुर्थोत्पादं वयं तत्र चास्य ब्राह्मणमधीमहे" इति ।
p. 8. 12-15. द्वाविंशत्यक्षरप्रभृतयश्चतुरुत्तराख्यः सप्तवर्गाः, द्विशताक्षराऽऽप्तां परार्ध्यां । तासां नामधेयानि—राट् सम्राड् विराट् स्वराट् स्ववशिनी परमेष्ठाऽन्तस्येति ।	21a (27b) निदानकारश्च—"द्वाविंशत्यक्षरप्रभृतयश्चतुरुत्तराख्यः सप्तवर्गाः । द्वाविंशत्यक्षराऽऽप्तां परार्ध्यां। तासां नामधेयानि—राट्,सम्राट्, विराट्, स्वराट्, स्ववशिनी, परमेष्ठान्तस्था" इति ।

p. 18. 21, 22.

शिरसि कुशा न विधीयेरन्निलेके । परावर्त्तादावर्थाङ्गभावात्तु विधीयेरन् । एतेन सन्धिरुक्तः ।

21b (28a)

तथा च निदानम्—"शिरसि कुशा न विधीयेरन्निलेके। परावृत्यङ्गभावात्तु विधीयेरन्। तेन सन्धिरुक्तः" इति।

p. 43–45.

The matter is discussed in 3. 1-2.

22a (28b)

लिङ्गानामपि वा संस्थानां मतभेदेन प्रथमत्वं सर्वाभिप्रायं चोपपादितं निदाने।

p. 39. 7.

उदयसन्धिरसावस्तमयसन्धिरयम्।

22b (29a)

उक्तं निदाने—"सन्धित्वमुवध्यानन्तरस्य हि उदयसन्धिरसावस्तमयसन्धिरयम्" इति।

p. 73. 25.

समाप्ते छन्दोव्यूहे सामव्यूहं कुरुत इति गौतमः। अकृतकारार्थः।

23b (30a)

तथा च निदानम्—"समाप्ते छन्दोव्यूहे सामव्यूहं कुरुत इति गौतमः। अकृतकारार्थः" इति।

p. 99. 5-6.

तृचप्रथमायां वयमेकर्चं कृत्वा तस्मिन्नेव तृचे द्वे तृचस्येऽध्यास्यायामन्त एकर्चम्, सा राज्ञकर्णकल्पेत्याचक्षते।

26a (33a)

यथाह निदानकारः—"तृचप्रथमायां वयमेकर्चं कृत्वा तस्मिन्नेव तृचे द्वे तृचस्ये अध्यास्यायामन्ततः एकर्चं सा राज्ञकर्णकल्पेत्याचक्षते" इति।

p. 69. 13.

"सूक्तानुरूपाः स्तछन्दोमान् करोति" पृष्ठ्यछन्दोमानामकृतकाराय। अथाप्यकृताः। [अतः] प्राक् सूक्तानुरूपेति। अथापि प्रजापतिसंस्तावेषु प्रजास्थानमध्यवर्द्धयिषाद्। बृहद्रथन्तरे पृष्ठे…

28b (36a)

"सूक्तानुरूपान् छन्दोमान् करोति" इत्यारभ्य "बृहद्रथन्तरे पृष्ठे" इत्यादिनिदानवचने।

p. 73. 15.

यज्ञायज्ञीयगौरीवितिरथन्तरवामदेव्यान्येवंयुक्तानि सामव्यूह इत्याचक्षते।

31a (39a)

निदाने दर्शितः—"यज्ञायज्ञीयगौरीवितिरथन्तरवामदेव्यान्येवंयुक्तानि सामव्यूह इत्याचक्षते" इति।

p. 76. 22.

अथ खलु य ऊर्ध्वं ज्योतिष्टोमदशाहाभ्याम्।

34a (42a)

निदानकारेण दर्शितम्—"अथ खल्वयमूर्द्धं ज्योतिष्टोमदशाहाभ्याम्" इत्यादिना।

p. 81. 1.

एतत् पुरस्ताद् स्तोमं क्षत्रसाम बृहति पृष्ठेऽभिरूपम्।

37b (46a)

"एतत्स्तोमं क्षत्रसाम बृहतीपृष्ठेऽभिरूपम्" इति निदानम्।

p. 68. 28; p. 69. 4.

कथमावृत्ते पृष्ठ्ये संस्थापना इति। आवृत्तस्याप्यन्त एव स्युरित्येके—यदा षडहः सन्निहत इति हि भवतीति। अथापि षडह-

44a (53a-b)

षष्ठेऽहनि संस्थिन इत्यादिना निदानोक्ताः षडहसंस्थाधर्मा अस्मिन्नहनि कर्तव्याः। कथमावृत्ते पृष्ठे संस्थाधर्मा इत्युपक्रम्य त्रय-

धर्मा इत्याचक्षते । नचैतत् षष्ठस्य साधीयो यथो च प्रथमस्य । त्रयस्त्रिंशस्य त्वेव संस्थायामित्याचार्याः ।

त्रिंशत्येव संस्थायामित्याचार्यैः" इत्यादि-निदानवचनात् ।

p. 80. 4.

सप्तदश्यार्भवानि सामानि भवत इति समूहति।

50b (60a)

"सप्तदश्यार्भवानि सामानि भवते" इति निदानवचनाच्च ।

p. 98. 19.

अथ यत्रान्यदग्निष्टोमसाम भवति, तदशाय-शीयमनुष्टुभि भवति ।

50b (60a)

"अथ यत्रान्यदग्निष्टोमसाम भवति तदशाय-शीयमनुष्टुभि भवति" इति हि निदानम् ।

p. 20. 5.

अथ यत्र समानसामान्ते सन्निपततस्तज्जा-मीत्याचक्षते ।

51b (61a)

उक्तं हि निदाने—अथ यत्र समानसामान्ते सन्निपातस्तज्जामीत्याचक्षते ।

p. 99. 19.

उभयोरभिजितोऽतिरात्री भवतः । ब्रह्मण आज्यमुद्धरति, आर्षभस्तोत्रीयं मा सञ्चीचर-निति ।

52b (62a)

अत्र निदानम्—अभिजितोऽतिरात्री भवतो ब्रह्मण आज्यमुद्धरति । आर्षभस्तोत्रीयं मा सञ्चीचरमिति ।

p. 101. 20.

सफश्रुध्ये यद्यतिरात्र इति तु भवत्यतिरात्रः मन् कृत्स्नीभवति, सफीभवति । तस्मात् सफीभवतः सफं वा विच्यावयिष्यत् ।

53a (63a)

अत्र निदानम्—"सफश्रुध्ये यद्यतिरात्र इति तु भवत्यतिरात्रः । स कृत्स्नीभवति सफी-भवति तस्मात् सफीभवतः सफं वा विच्या-वयिषोत्" इति ।

p. 104. 4-5.

ऐकाहिकाद् ग्रहात् पञ्चनिधनं वामदेव्य-मपनयति ।

53b (63b)

अत्र निदानम्—ऐकाहिकात् ग्रहात्पञ्च-निधनं वामदेव्यमपनयति" इति ।

p. 105. 15-17.

तत्र पूर्वे बार्हते उत्तरे राथन्तरे इति शौचि-वृक्षिः । एवं समविभागो देवतानामिति 'एकदेवत्ये बार्हते, द्विदेवत्ये राथन्तरे' इति धानञ्जयः ।

54b (64b)

निदानकारेणोक्तम्—"पूर्वे बार्हत उत्तरे राथन्तरे इति शौचिवृक्षिः । एकदेवत्ये बार्हते, द्विदेवत्ये राथन्तरे इति धानञ्जयः । ज्योतिष्टोमेनाग्निष्ट्वा" इति निदानकारस्य मतम् ।

p 113. 6-8.

उत्तरेष्वग्नय इति स्थाने सुब्रह्मण्यायां देवा इति प्रब्रूयात् । ऐन्द्रत्वादग्निष्टोमसाम्नः इत्येके ।

60b (71b)

"उत्तरेष्वग्नयः इति स्थाने सुब्रह्मण्यायां देवा इति प्रब्रूयादैन्द्रत्वादग्निष्टोमसाम्न." इति निदानवचनात् ।

p 116. 1-3.

दैर्घसत्रवत्स्वासु यदि जीवेदिति तु भवति, न चेदशकन्मर्तुमुत दीर्घं शृणुयादिति । अपि वा प्रायणार्थमेव स्यात् ।

62 a; 64a (75a)

तत्रोक्तं निदानकारेण "दैर्घसत्रवत्सं स्वासु यदि जीवेदिति तु भवति, न चेदशकन्मर्तुमुत दीर्घं शृणुयादिति । अप्रायणार्थमेव स्यात्" इति ।

p. 117. 12.	66a (77a)
त्रिष्टुभं वैश्वकर्मणिकं करोति। न हि गायत्री विद्यते।	अत्र निदानं–"त्रिष्टुभं वैश्वकर्मणि करोति तर्हि गायत्री विद्यते" इति।
p 118. 15-18.	67a (78b)
अथ खल्वाह–मारुती भवति, पौषी भवति, वैश्वदेवी भवतीति। केनो विद्यादेतद्दैवत्या इमा भवन्तीति। एतद्दैवत्येषु सूक्तेषु समाम्नाता इति।	तथा च निदानम्–अथ खल्वाह–मारुती भवति, पौषी भवति, वैश्वदेवी भवतीति। केनो विद्यादेतद्दैवत्या इमा भवन्तीति। एतद्दैवत्येषु सूक्तेषु समाम्नाता इति।
p. 119. 14.	69a (80a)
सर्वबृहतीषु नान्यद् बृहद्रथन्तराभ्यामर्हति। यत् ककुबुत्तरासु स्यात्।	तथा च निदानम्–"सर्वबृहतीषु नान्यद् बृहद्रथन्तराभ्यामर्हति यत् ककुबुत्तरासु स्यात्" इति।
p. 35. 18.	70a (81a)
"उत्तमं न रुद्यात्" इत्याचार्यः।	"उत्तमं न जह्यादित्याचार्यः" इति निदानवचनात्।
p. 121. 1.	71a (82a)
तासां मध्यमामुत्तमो कुर्मः।	"तासां मध्यमामुत्तमां कुर्मः" इति निदानवचनात्।
p 122. 5.	72a (83b)
प्रतीचीनस्तोम उत्तरः।	"प्रतीचीनस्तोम उत्तरः" इति निदानम्।
p 144. 18-20.	74b (86b)
अथैष चतुर्वीरः। बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव। नहि षाडहिकान्यनुभवन्ति। नान्यो व्यलुलुप्सीत्।	निदानकारश्चाह–"अथैष चतुर्वीरो बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव। नहि षाडहिकान्यनुभवन्ति। नो व्यलोलुप्सीत्" इति।
p 134. 9-10.	86a
तत्र गर्भविधानमाहुः–मध्यमं पर्यायं स्तोत्रीयं गर्भं कुर्यात्, प्रथमोत्तमौ मुखस्य, एवं गर्भोपपत्तिर्भवतीति।	निदानकारेण व्याख्यातः–तत्र गर्भाधानमाहुः–मध्यमं पर्यायं स्तोत्रीयं गर्भं कुर्यात्। प्रथमोत्तमौ मुखस्यैवं गर्भोपपत्तिर्भवतीति।
p 134. 6-6.	86b
अपि वा सर्वाण्यावर्तीनि वैश्वजितैरावर्त्तिभिर्गर्भवन्ति कुर्यात्। तत्र बृहत्सञ्चरते। तस्य वैरूपं विधृत्या इति।	निदानकारस्त्वाह–अपि वा सर्वाण्यावर्तीनि वैश्वजितैरावर्त्तिभिर्गर्भवन्ति कुर्यात्। तत्र बृहत्सञ्चरते। तस्य वैरूपं विधृत्या इति।
p. 134. 11-14.	87a
कथं धर्माः। [कर्त्तव्या] इत्येके। गर्भभूतानि भवन्त्यनुभूतानि, अधर्मा गर्भो भवतीति। कर्त्तव्या इत्याचार्याः।	"कथं धर्माः कर्त्तव्या इत्येके। गर्भभूतानि भवन्त्यनुभूतान्यधर्मा गर्भो भवतीति। कर्त्तव्या इत्याचार्याः" इत्यादिनिदानवचनात्।
p. 21 3	88b
कण्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तरणिधनानि बृहत्सन्निपातेषु।	तथा च जामिकरणानीत्यधिकृत्य निदानम्–"कण्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तरनिधनानीति बृहत्सन्निपातेषु" इति।

p. 86. 2-3.

पृष्ठयमेव छिन्दन् व्यूहेद् समूहेदिति । व्यूढः स्यादिति शाण्डिल्यायनः ।

109b

तथा च निदानम्—पृष्ठयमवच्छिन्नं व्यूहेत्समूहेदिति । व्यूढः स्यादिति शाण्डिल्याः ।

p. 148. 1-8.

ऋतुषडहे कथꣳ रात्रिरिति । अकर्त्तव्येति शौचिवृक्षिः । एवमुत्पन्नो हि भवति । अथाप्यनादिष्टा व्यूहेन भवति । अथापि कथमहीनाहो रात्रेरुपायो भविष्यतीति । अथापि कृत्स्नायै वै नूनमिह रात्रिः क्रियेत, कृत्स्नोऽयꣳ षडह इति । अथाप्येष चतुर्थो भागो रात्रेः प्रत्यर्द्धितामत्यक्रमिष्यदिति । कर्त्तव्येति गौतमः ।

111a

सर्वं त्रयस्त्रिꣳशम्। उद्ꣳशं पुत्रमुपवन्तीत्येतदत्रापि समं स तु षडहस्यं रात्रिरित्यारभ्य कर्त्तव्येति गौतम इत्यविशेषेण निदानवचनात् । तत्र रात्रिराहीनिकी पञ्चदशी सन्धिः।

p. 147. 6; p. 180. 13.

विराजमन्वपायꣳ स्वराजोपेयुः ।

112b

निदानं च—"विराजमन्वपायꣳ स्वराजोपेयुः" इति ।

p. 158. 17.

तस्य स्तोमान्वयो षोडशीत्यविचारमेकविꣳशः।

121a

अत्र निदानम्—"तस्य षोडशीत्यविचार एकविꣳशः" इति ।

p. 160. 22.

उक्थ्यसꣳस्थं ज्योतिषं बृहत्पृष्ठं बार्हतं तन्त्रम्।

124a

अत्र निदानम्—"उक्थ्यसꣳस्थ्यज्योतिषं बार्हतं तन्त्रम्" इति ।

p. 21. 3.

कण्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तरणिधनानि बृहत्सन्निपातेषु ।

124b

तथा च निदानम्—"कण्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तरनिधनानीति बृहत्सन्निपातेऽजामिकरणानि" इति ।

p. 181. 17-19.

Here the actual words of the Nidāna are not quoted but only the idea occurs.

129b

अस्मिन्नहनि दशमधर्मा मानससंयुक्तेभ्योऽन्ये कर्त्तव्या इति निदाने प्रविपादितम्।

p. 166. 4-5.

अथातः सत्राणि । तेषां द्वादशाहः प्रथमः ।

130b

निदानं तु—"अथातः सत्राणि । तेषां द्वादशाहः प्रथमः" इत्यादि ।

p. 73. 15-16.

यज्ञायज्ञीयगौरीवितिरथन्तरवामदेव्यान्येवंयुक्तानि सामव्यूह इत्याचक्षते ।

131b

तथा च द्वादशाहे निदानम्—"यज्ञायज्ञीयगौरीवितिरथन्तरवामदेव्यान्येवंयुक्तानि सामव्यूह इत्याचक्षते" इति ।

p. 167. 9-12.

अथ खल्वत्र त्रयस्त्रिꣳशे अहनी सन्निपततः । केनाजामीतेऽह एव सामान्वात् । अपि वा

132a

अथ त्रयस्त्रिꣳशयोरह्नोः सन्निपातेऽप्यजामित्वं निदाने प्रविपादितम्—"अथ खल्वत्र

कण्वरथन्तरमनुकल्पयेत् । पूर्वस्याह्न आर्भव उत्तरस्य वा माध्यन्दिने ।

अयखि॰शेऽहनि सन्निपातः केनाजामीत्यह्न एव सामान्यात । अपि कण्वरथन्तरमनुकल्पयेत् । पूर्वस्याह्न आर्भव उत्तरस्य वा माध्यन्दिने" इति ।

p. 170. 8-10.

स एष आवृत्तः स्तोमः पूर्वेऽह्यहः । अनुपूर्वस्तोम उत्तरः । एतं विज्ञालः पृष्ठय इत्याचक्षते ।

136a

तथा च निदानम्—स एष आवृत्तः स्तोमः पूर्वेऽह्यहोऽनुपूर्वस्तोम उत्तर एतं विज्ञालः पृष्ठय इत्याचक्षते ।

p. 76. 22; p. 77. 2.

यथैतद् ब्राह्मणम्—अथ खलु य ऊर्ध्वं ज्योतिष्टोमदशाहाभ्यां यज्ञक्रतवः सप्तभिः पर्यायैस्तेषु ज्योतिष्टोमानाञ्च दाशरात्रिकाणाञ्च द्रव्याणामागमो भवति । स्तोमान्वितानि स्थानान्वितानि पृष्ठान्वितानि तन्त्रान्वितानि भागान्वितानि सं॰स्थान्वितानि आशोःसमायागीति रूपाच्छान्दसान्यायन्ति ।

137b

तथा च प्रायणीये चतुर्विंशे निदानम्—"अथ खल्वयमूर्ध्वं ज्योतिष्टोमदशाहाभ्यां यज्ञक्रतवः सप्तभिः पर्यायैस्तेषु ज्योतिष्टोमानां च दाशरात्रिकाणां च द्रव्याणामागमो भवति । स्तोमान्वितानि स्थानान्वितानि पृष्ठान्वितानि तन्त्रान्वितानि सं॰स्थान्वितान्याशोः-संमायागीति रूपाच्छान्दसान्यायन्ति" इति ।

p. 173. 8.

उत्तमः पञ्चाह आवृत्तो भवती ३अनावृत्तः इति तद् व्याख्यातम् ।

138a

अस्य चावृत्तत्वमुपपादितं निदाने—उत्तमः पञ्चाह आवृत्तो भवती अनावृत्त इति व्याख्यातम् ।

p. 174. 4.

यस्य स्याद् स एव पञ्चाह इति ।

138a

तथा च निदानम्—यस्य तु स्यात्स एवायं पञ्चाह इति ।

p. 178. 6.

उद्धरत्यर्कं यो विधृतिषु दशरात्रे ह्यर्कान् करिष्यन् भवति ।

145a

तथा च निदाने—"उद्धरत्यर्कं यो विधृतिषु दशरात्रेऽभ्यर्कान् करिष्यन् भवति" इति ।

NIDĀNA-SŪTRA AND DHANVĪ ON DRAHYAYAṆA-ŚRAUTA-SŪTRA

NIDĀNA-SŪTRA

p. 17. 13.

अनौपवसथ्येऽहनि समामनेरन् ।

DHANVĪ

2. 5. 33.

उपवस्थ्येऽहनि न समामनेरन् ।
"सुत्यायाः पूर्वदिवसे न स्वाध्यायमधीयीरन्।
सुत्येऽहनि वाचो ग्लानिर्मा भूदित्येवमर्थम्"
इति निदानकार इति ।

p. 67. 23.

अथ षष्ठेऽहनि रेवतीषु वारवन्तीयं पृष्ठं भवति ।

2. 9. 6.

तथा निदानकारेणापि योनिद्वारेण रेवतीनामेव पृष्ठत्वमिति वर्णितम् ।

p. 36. 7-10.

किमनृतं किमक्षरमिति । वेत्येतदक्षरम् । वकारादिराकारो गकारान्त इत्येक आहुः । तस्य गकारलोपं ब्राह्मणं क्षिपतीति ।

2. 10. 18.

वागिति प्रयोक्तव्ये गकाररहितं वाशब्दं प्रयुञ्जानः शब्दानृतं करोति । तथा च किमनृतं किमक्षरमिति प्रस्तुत्य निदानकारः गकारलोपं ब्राह्मणं क्षिपतीति ।

p. 48. 5.

तत्खलु गायत्रं प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् ।

2. 10. 18.

"गायत्रं प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम्" इति ।

p. 48. 3, 4.

अथापि यस्तावदकुशलं छन्दसामौक्थिकमनुष्टुभं पृच्छेदेतामेव द्वात्रिंशदक्षरामाचक्षीत ।

2. 10. 19.

अथ वा वागिति निधनाक्षरेण सह द्वात्रिंशदक्षरा । तथा च निदानकारः—कथं द्वादशस्तोत्रेष्वानुष्टुभो भागः स्याद् इत्युपक्रम्याह यदेतद् ब्राह्मणं द्वादशाक्षरमेकादशाक्षरमष्टाक्षरं वा द्वात्रिंशीति ।

p 36. 20.

स्वरतन्त्राण्यक्षराणि भवन्ति, स्वरान्ततामेवाक्षरस्यैष्यद् ब्राह्मणमेवमवक्ष्यदिति ।

2. 10. 20

तथा च निदानकारः—स्वरतन्त्राण्यक्षराणि भवन्ति, स्वरान्ततामेवाक्षरस्येत्येतद् ब्राह्मणमेवमवोचदिति ।

3. 7. 36.

p. 91. 5.

न वयमावर्तयामोऽनुपेतं पूर्वे पक्षसि तं कस्मादावर्त्तयामेति ।

अत्र निदानकारेणोक्तम्—न वयमावर्तयामोऽनुपेतः पूर्वे पक्षसि दशरात्रस्तं कस्मादावर्तयामेति ।

3. 11. 4.

p. 70. 10.

सप्तमेऽहनि कृताकृतो भवत्यब्राह्मणविहितत्वात् ।

तथा निदानकारः—"सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कः कृताकृतो भवति, अब्राह्मणविहितत्वात्" इति ।

p. 159. 26; 160. 1.

यथा वैतदग्नेरर्कः । सप्तमेऽहनि कृताकृत इति समापद्यते ।

"

4. 1. 20

p. 103. 8, 9.

ह्रस्वं प्रत्यक्षं द्राघितं परोक्षम्, अपि वेन्द्रेति ।

तदुक्तं निदानकारेण—ह्रस्वं प्रत्यक्षं द्राघितं परोक्षमपि वेन्द्रेति ।

(Pb. U. Lib. MS. No. 5763.) 7. 1a

p. 22-24.

The idea is discussed in 2. 1.

कहे पुनरस्ति विप्रतिपत्तिः । पौरुषेयमिति मीमांसकाः अपौरुषेय इति निदानकारः ।

7. 5b.

p. 45. 24.

तेषां किं काम्यं किं सर्वामिप्रायमिति ।

तथा च निदानकारः नित्ये सर्वामिप्रायपदं प्रयुक्ते—तेषां किं काम्यं किं सर्वामिप्रायमिति ।

7. 15a.

p 18. 24; p. 19. 1.

त्रिवृत इदत्वा विधाने विप्रतिपद्यन्ते ।

त्रिवृत इदत्वा कृत्वाविधाने विप्रतिपद्ये-

यस्यैकः पर्याय इत्येके । तृचभागास्थानेषु पर्यायाणां पर्यायाः स्युरित्येके ।

p. 13. 10.

यस्त्रैधं व्यूह्यमानः समाः पर्याया भवन्ति स समः । अतोऽन्ये विषमाः ।

p. 13. 12.

य एकया समतामतिक्रामति स एकाधिश्रयः

p. 124. 15.

तदपि राज्ञवद् ब्राह्मणं भवति यश्चतुरश्चतुर्हिङ्करोति ।

p. 99. 8, 9.

यत्कामः क्रतुस्तत् कल्पसमायमित्याचक्षते ।

p. 137. 22, 23.

आह्नीनिकतन्त्राणीति गौतमः । तद्गायत्रीभिर्विजानीमः ।

p. 61. 7–8.

··· पञ्चाक्षरः । स एष कृताकृतो भवति ।

p. 58. 6–9.

पददैवतं व्यत्यस्यति । वैरूपं विरूपमचिकीर्षत् । अपरमेवेदमहः सत् परमत्यस्तं भवतीत्यपरम् । व्यत्यासे व्यत्यासं करिष्यामीति स्तोत्रवशेनेति धानञ्जयः ।

p. 5. 25.

द्विपदा पना एके प्रतिजानते ।

p. 59. 12–14.

तेन वात्सप्रं समादध्यात् । यदीदं त्र्यनुतोदं स्यात् त्र्यनुतोदं तत् । यदि चतुरनुतोदं चतुरनुतोदम् ।

p. 71. 1.

त्रैककुभस्य निधने विवदन्ते ।

p. 25. 18.

यानि पुरस्तात्स्तोमानि बर्हिर्निधनानि शुद्धगीतीनि तानि बार्हतानि ।

यस्यैकः पर्याय एके तृचभागास्थाने पर्यायाणां पर्यायाः स्युरित्येके ।

7. 15a

लक्षणमिदं स्पष्टमाह निदानकारः—"यस्त्रैधं व्यूह्यमानः समाः पर्याया भवन्ति स समस्त्वन्यो विषमः" इति ।

7. 15b

तत्र निदानकारः—"य एकया समतामतिक्रामति स एकाधिश्रयः" इति ।

7. 21b

चतुरश्चतुर्हिङ्करोतीति शाखान्तरमस्तीति निदानकार इति ।

7. 25a

"यत्कामः क्रतुस्तदभिवादि द्रव्यं कल्पसमायमित्याचक्षते इति निदानकारः ।

7. 25a

तथा च कल्पकारकल्पांस्त्रिरात्रानधिकृत्य निदानकारः—"आह्नीनिकतन्त्राणीति शौचिवृक्षिर्गायत्रीभिर्विजानीया" इति ।

7. 34b

अत्र निदानकारः—पञ्चाक्षरः स एष कृताकृत इति ।

7. 35b

अत्र निदानकारः—वैरूपे पददैवतं व्यत्यस्यतीत्युक्त्वा तत्र प्रमाणमुक्तवान् तथैव शाखान्तरे छान्दसमध्ययनमस्तीति ।

Dr. S. does not quote the actual words of the Nid. A ref. is made to the subject-matter.

7. 40a

तथा च निदानकारः—"द्विपदा पना एके प्रतिजानते" इति ।

7. 43b

तथा च निदानकारः—"तेन वात्सप्रं समादध्याद्यदि वैराजं त्र्यनुतोदं वात्सप्रमपि चतुरनुतोदम्" इति ।

7. 41a

अत्र निदानकारेण "त्रैककुभस्य निधनेन विप्रतिपद्यते" इत्यादिना निधनेऽपि विप्रतिपत्तिरुक्ता ।

7. 50b

तथा च निदानकारः—"यानि बर्हिर्निधनानि तानि बार्हतानि" इति ।

NIDĀNA-SŪTRA QUOTED BY OTHER AUTHORITIES

DEVAYĀJÑIKA—

The quotations given above clearly show that the Nidāna-Sūtra was held important by Sāyaṇa, Varadarāja and Dhanvi. Besides these commentators, the work has been often quoted by Devayājñika in his valuable commentary on Kātyāyana-Śrauta-Sūtra. Weber has given some extracts from this commentary in his edition[1] but the importance of the Nidāna is not recognized. The edition contains on p. 425 a reference to the Nidāna. There may be one or two more but it is nothing as compared with the important position of the work. I could not get at any good MS. But I am sure there must be several quotations. The MS. No. 6524 (Chapter 25) of the Panjab University Library, Lahore, contains a few references to the Nidāna[2] but the text is very corrupt and I have, consequently, refrained from reproducing them here.

RUDRASKANDA—

In the commentary of Rudraskanda on Khādira-Gṛhya-Sūtra one comes across the following quotation from the Nidāna :—

"अथापि लोपसंशये लोपादलोपो न्यायतरः" इति निदानकारोऽप्याह । (2. 2. 17.)

The Nidāna has in three places "अथापि स* शयेऽलोपो लोपान्न्यायतर इति।" (p. 35. 8, p. 101.4; p. 130. 13.).

Rudraskanda does not quote the actual words of the Nidāna.

AGNISVĀMĪ—

Agnisvāmi in his commentary on LŚ. quotes the Nidāna but very seldom. While explaining LŚ. 9. 5. 6. he writes :—

एवं कृत्वा निदानकारोऽपि सिद्धमहीनेष्वित्युपक्रम्य केशवपनीयप्रकरणमाह प्राचीनस्तोम उत्तरः, इत्येवमधिकृत्य अथापीदं द्वितीयं यज्ञस्थानं यदहीनो द्वितीयो वर्णः क्षत्रिय इति।

On LŚ. 4. 5. 18. he reproduces the Nidāna (p. 55. 23. to p. 56. 1.) without mentioning it by name but there is a little difference in the wording. He has:—

उशनं प्रथमे वासिष्ठं द्वितीये उभयतस्तोमं गौतमं तृतीये आभोशवञ्चतुर्थे आनूपं पञ्चमे इहवद्वामदेव्यं षष्ठे, एताः स्वरविभक्तयः।

नौधसं प्रथमे इयेतं द्वितीये महावैष्टम्भं तृतीये आथर्वणं चतुर्थे वार्हद्विरं पञ्चमे गोष्टः षष्ठे, एता निधनविभक्तयः।

कालेयं प्रथमे माधुच्छन्दसं द्वितीये रौरवं तृतीये पृश्निश्चतुर्थे रायोवाजीयं पञ्चमे गोष्ठ एव षष्ठे, एता इडाविभक्तयः।

---

1 Kātyāyana-Śrauta-Sūtra with extracts from the commentaries of Karka and Devayājñika (1859). 2 4b, 27a, 99b.

CHANDOVICITI

IMPORTANCE OF METRE—

Chandoviciti forms the first portion of the Nidāna-Sūtra. It extends to the first seven khaṇḍas and deals with, as its name indicates, Metre. Much stress was laid in the past on the science of Metre. Nidāna-Kāra says here :—

छन्दसां विचयं जानन् यः शरीरादिमुच्यते ।
छन्दसामेति सालोक्यमानन्त्यायाश्नुते श्रियम् ॥

Vidyāraṇya, the commentator of Ārṣeya-Brāhmaṇa says :—

अविदित्वा ऋषिं छन्दो दैवतं योगमेव च ।
योऽध्यापयेज्जपेत्वायान्न तत्फलमवाप्नुयात् ॥

He further says :—

ऋष्यादिकं परिज्ञाय जपन्यज्ञमतन्द्रितः ।
अन्यथा कुरुते यस्तु स याति नरकं ध्रुवम् ॥

Ṣaḍgurusisya also says :—

स्वरो वर्णोऽक्षरं मात्रा विनियोगोऽर्थ एव च ।
मन्त्रं विज्ञातमानेन वेदितव्यं पदे पदे ॥

Nṛsiṃha-Purāṇa says :—

मन्त्राणां दैवतं छन्दो निरुक्तं ब्राह्मणानृषीन् ।
कृत्तद्धितादींश्चाज्ञात्वा यजन्तो यागकण्टकाः ॥

We are told by Pettāśāstri, a commentator of Pātañjala Chandoviciti, that there were six Chandovicitis :—

याश्चट् पिङ्गलनागाद्यैः छन्दोविचितयः कृताः ।
तासां पिङ्गलनागीया सर्वसाधारणी भवेत् ॥
सर्वानुक्रमणी क्वचिच्छन्दोऽनुक्रमणी परा ।
शौनकीया तृतीयेमास्तिस्र ऋग्वेदिनां मताः ॥
यजुर्वेदविदामन्या सर्वानुक्रमणी भवेत् ।
सामगानां निदानस्था पतञ्जलिकृता हि सा ॥

From the above extracts the importance of metre is quite evident. Even in later times some more metrical works were written, e. g., Jānāśrayī Chandoviciti, with the commentary of Gaṇasvāmi, a part of which is published at Travancore. Uvaṭa, in his commentary on RPr. 1. 1., tells us that there was a Chandoviciti by Saitava[1].

CHANDOVICITI COMMENTARIES

(1) TATTVASUBODHINĪ OF TĀTAPRASĀDA

The extant commentary Tattvasubodhinī of Tātaprasāda covers only Chandoviciti portion of the Nidāna-Sūtra. The commentator states in the beginning that he is commenting on the Nidāna-Sūtra :—

---

1 तथा सर्वैश्छन्दोविचित्यादिभिः पिङ्गलयास्कसैतवप्रभृतिभिः ।

विघ्नेशं भारतीमीशमाचार्यञ्च पतञ्जलिम्।
नत्वा निदानसूत्रस्य वृत्तिं कुर्वे यथामति॥
क्व सूत्रमतिगम्भीरं कैतद्वृत्त्या नु साहसम्।
तातप्रसादः कुरुते वृत्तिं तत्त्वसुबोधिनीम्॥

The commentator does not give any detail about himself. In his commentary he quotes, besides the vedic texts, from Bharata-Svāmī, Phulla-Sūtra, Pāṇini, Piṅgalanāga, Śaunaka, Kātyāyana's Sarvānukramaṇī, Ṣaḍgurusiṣya, Jaiminīya-Nyāya-Mālā. The work is of unknown date. Tl[1] represents this commentary.

(*ii*) HṚṢĪKEṢA-ŚARMĀ *ALIAS* PETTAŚĀSTRĪ'S COMMENTARY

PETTAŚĀSTRĪ—

Chandovicitivṛtti by Hṛṣikeśa-Śarmā *alias* Pettāśāstrī is an elaborate commentary on the Chandoviciti portion of the Nidāna-Sūtra. The commentator describes himself as (*a*) the grand-son of Raṅganāthādhvarin, who commented on Padamañjarī and Siddhānta-Kaumudī; he was a resident of Kaṇḍara Mānikka; (*b*) the son of Nārāyaṇa, well-versed in Śrauta and Smārta; (*c*) a resident of Tanjore (in the Madras Presidency).

AUTHORITIES QUOTED—

Pettāśāstrī has quoted besides the Vedas, various authorities as Devatādhyāya-Brāhmaṇa, Ṣaḍgurusiṣya, Śaunaka, Śāṇḍilya, Upagrantha-Sūtra, Pradhāna-Sūtra, Pratihāra-Sūtra, Phulla-Sūtra, Vararuci, the author of Ṛgveda-Sarvānukramaṇī, Vidyāraṇya, the commentator of Ārṣeya-Brāhmaṇa, Mīmāṃsā, Yāska, the author of Yajurveda Sarvānukramaṇī, Dhanvī, Yajurveda-Prātiśākhya, Keśavācārya of Sarvasammata-Śikṣā, Mahābhāṣya, Drāhyāyaṇa, Pāṇini, Phullabhāṣyakāra Ajātaśatru, Saṃhitopaniṣad, Pratihārabhāṣya of Varadarāja, Kāśikā-Vṛtti, Bahvṛca-Brāhmaṇa, Kṣudra-Sūtra, Āśvalāyana-Sūtra, Raghuvaṃśa, Ṣaḍviṃśa-Brāhmaṇa, Mahābrāhmaṇa, Rahasya-Brāhmaṇa, (Jaiminīya) Nyāya-Sūtra, Smārtapadārthānukramaṇī, Chandoga-Sūtra-Prayoga, Rudraskanda's Ṣoḍaśi-Vicāra, Saṃvatsara-Tantra, Prāyaścitta-Tantra, Kalpabhāṣya, Kātyāyana, Gaṇeśa, the author of Phulla-Saṃgraha, Ṛgvedapadānukramaṇikāra, Āśvalāyana, Dvādaśāha-Brāhmaṇa, the author of Nārāyaṇavṛtti on Āśvalāyana-Sūtra, Pārṣadavṛttikāra, Vaikhānasavad-Brāhmaṇa, Smṛti-Saṃgraha, Smṛti-Ratna, Kalpatarukāra, Brahma-Mīmāṃsā-Sūtra. The commentary does not bear any

1 Nid. Intr. p. 6.

date. But the work Siddhānta-Kaumudī, said to have been commented upon by Raṅganātha, the grand-father of Pettāśāstrī, was written in the 17th century. Pettāśāstrī thus may be placed about fifty years later.

MSS. OF THE COMMENTARY—

The text is corrupt in some places and some more material is required to critically edit it. There is one another MS. at the Central, Library, Baroda but it is incomplete. T2, T3 and T4[1] represent this commentary.

1 Nid. Intr. : p. 6.

CHART SHOWING THE VEDIC METRES IN CHANDOVICITI

इति: 4 Syllables प्रकृति: 8 Syllables संकृति: 12 Syllables अभिकृति: 16 Syllables आकृति: 20 Syllables (See Nid. p. 8. 5-10.)

छन्दांसि

गायत्री	उष्णिक्	अनुष्टुप्	बृहती	पङ्क्ति:	त्रिष्टुप्	जगती	विराट्
24 Syllables	28 Syllables	32 Syllables	36 Syllables	40 Syllables	44 Syllables	48 Syllables	10-40 Syllables
8+8+8=24	8+8+12=28	8+8+8+8=32	8+8+12+8=36 पथ्या or स्कन्धोग्रीवी	8+8+8+8+8=40	11+11+11+11=44	12+12+12+12=48	1 Pāda of 10 एकपदा विराट्
6+6+6+6=24	8+12+8=28 ककुप्	12+8+12=32 पिपीलिकामध्या or मध्येज्योति:(बहूचा:)	12+8+8+8=36 पुरस्ताद्बृहती	12+8+12+8=40 सिद्धाविष्टारपङ्क्ति:	11+11+11+8=41 ज्योतिष्मती	12+12+12+8=44 ज्योतिष्मती	10+10=20 द्विपदा विराट्
24+1=25 गायत्री भुरिक्	12+8+8=28 पुरउष्णिक्	8+12+12=32 पुरस्ताज्ज्योति:	8+12+8+8=36 उरोबृहती or न्यङ्कुसारिणी	8+12+8+12=40 विपरीता सिद्धाविष्टारपङ्क्ति:	8+8+8+8+12=44	8+8+8+12+12=48	10+10+10=30 त्रिपदा विराट्
24—3=21 गायत्री विराट्	7+7+7+7=28	(see पिपीलिकामध्या above) मध्येज्योति:	8+8+8+12=36 उपरिष्टाद्बृहती	8+8+12+12=40 आस्तारपङ्क्ति:	11+11=22 द्विपदा त्रिष्टुप्	Having eight Padas of various strength. विष्टारपङ्क्ति: (प्रवृद्धपदा)	10+10+10+10=40 चतुष्पदा विराट्
8+8=16 द्विपदा		12+12+8=32 उपरिष्टाज्ज्योति:	9+9+9+9=36	12+12+8+8=40 प्रस्तारपङ्क्ति:			
6+10=16 विषमपदा द्विपदा गायत्री			12+12+12=36 सतोबृहती	12+8+8+12=40 संस्तारपङ्क्ति:	11+8=19 विषमपदा द्विपदा त्रिष्टुप्	8+8+8+8+8+8=48	11+11+11=33 त्रिपदा विराट्
				8+12+12+8=40 विष्टारपङ्क्ति:		12+12=24 द्विपदा जगती	
				बृहती+सिद्धाविष्टारपङ्क्ति:=प्रगाथ:		9+14=23 विषमपदा द्विपदा जगती	
				ककुप्+सिद्धाविष्टारपङ्क्ति:=प्रगाथ:		11+13=24 विषमपदा द्विपदा जगती	
				अनुष्टुप्+गायत्री+गायत्री =प्रगाथ:			
				5+5+5+5+20 अक्षरपङ्क्ति:			
				12+12=24 द्विपदा			
				5+5+5+5+5=25 पदपङ्क्ति:			
				12+8=20 द्विपदा विष्टारपङ्क्ति:			

अतिच्छन्दसः

कृतच्छन्दांसि

Syllables	52	56	60	64	68	72	76
Metre	विधृतिः	शक्करी	अष्टिः	अत्यष्टिः	मध्हना	सरित्	सम्पा
Syllables	80	84	88	92	96	100	104
Metre	सिन्धुः	सलिलम्	अम्भः	गगनम्	अर्णवः	आपः	समुद्रः

अन्तस्थाच्छन्दांसि

द्वापरच्छन्दांसि

Syllables	2	6	10	14	18		
Metre	इर्षीका (कृतिः)	शर्षीका (प्रकृति)	सर्षीका (संकृति.)	सर्वमात्रा (अभिकृति·)	विराट्कामा (आकृति.) (See Nid p. 9. 3-5.)		
Syllables	22	26	30	34	38	42	46
Metre	राट् (गायत्री)	सम्राट् (उष्णिक्)	विराट् (अनुष्टुप्)	स्वराट् (बृहती)	स्ववशिनी (पंक्ति)	परमेष्ठा (त्रिष्टुप्)	अन्तस्था (जगती)
Syllables	50	54	58	62	66	70	74
Metre	प्रथम् (विधृतिः)	अमृतम् (शक्करी)	क्षुधा (अष्टि)	जीवम् (अत्यष्टिः)	तृषम् (मध्हना)	रसः (सरित्)	शुक्रम् (सम्पा)
Syllables	78	82	86	90	94	98	102
Metre	अर्णः (सिन्धु·)	अंशः (सलिलम्)	अम्भः (अम्भ.)	अम्बु (गगनम्)	घारि (अर्णवः)	आपः (आप.)	उदकम् (समुद्रः)

देवासुरप्रजापतिच्छन्दांसि

छन्दांसि	गा०	उ०	अ०	बृ०	प०	त्रि०	ज०
देव०	१	२	३	४	५	६	७
असुर०	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
प्रजा०	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२
ऋषि०	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८

Note—1. Gāyatrī to Samudra less by one syllable are called Nicṛta while if they exceed by one syllable they are called Bhurij. Nicṛta are Tretā and Bhurij are Kali.

2. The metres कृतिः etc. mentioned within brackets merge in इर्षीका etc.

SUMMARY OF THE NIDĀNA-SŪTRA

The Nidāna-Sūtra contains ten Prapāṭhakas (or thirty paṭalas). Each Prapāṭhaka is sub-divided into thirteen sections (khaṇḍas). Here is a brief sketch of the subject-matter of each section :—

PRAPĀṬHAKA I

Sec. 1-7.—The first six sections define the metre. The seventh deals with yati, i.e., cæsura. The portion 1-7 sections is called Chandoviciti. (See the annexed chart).

Sec. 8.—It discusses stomas and their divisions. They are first divided into yuk and ayuk and then sama and viṣama. The latter are sub-divided into ekādhiśaya and dvyadhiśaya.

Sec. 9.—The first class (i.e. yuk) is also sub-divided into ekādhiśaya and dvyadhiśaya. Further are mentioned numerous kinds of stomas based on the division of Kṛta, Dvāpara, Tretā, and Kali.

Sec. 10.—Here are discussed the divisions of the stomas of the seven principal metres and the discussion centres round the terms pathyā, aviduṣṭa-paryāyā, viduṣṭa-paryāyā, samātsamā, bhastrānyāya, pratyavaruddha-paryāyā, Brahmāyatanīyā, kṣatrāyatanīyā, garbhiṇī, viḍāyatanīyā which are defined and explained.

Sec. 11.—This section is devoted to vidhi-śeṣa, i.e., the ways to be observed in the performance of rites. It discusses the paraphernalia essential for the performance of particular rites, i.e, what kind of wood and the bark of wood would do and how kuśā is to be used. It further enlightens us about the variety of clothes to be wrapped round the audumbarī pillar, and the way how the udgātṛ priest should sit while performing a rite.

Sec. 12—It elucidates the division and the sub-division of the sāmāntas according to svara, nidhana, iḍā, and vāc. The section ends with the description of the relation or otherwise of the sāmāntas.

Sec. 13.—Here the non-concurrence or otherwise of the sāmans of different note at certain junctures is vividly brought out. Then follows a brief discussion whether a sāman consists of a particular metre or deity. Dhānañjayya says that it does not, while Gautama holds that it does. According to Gautama the metre of the hymn is the metre of the svara and the deity of the hymn is the deity of the svara in which the hymn is chanted. In support of this second proposition PB. (8.8.7.) is quoted. It enjoins that the sāman of the hymn having Indra as deity is Indra.

5123 C

PRAPĀṬHAKA II

Sec. 1.—It discusses the question whether the ūhas are the creations of the seers or non-seers. According to one ritual school, the ūhas are not of the seers while according to the other they are of the seers, Vasiṣṭha, Bharadvāja etc. The arguments advanced against their authorship of the seers are refuted and it is finally established that the ūhas have come from the seers.

Sec. 2.—Are the sāmans related to a strophe consisting of one verse or three verses? Sāṇḍilyāyana holds that they are related to a single verse, i.e., each verse has a particular sāman. Dhānañjayya would regard their relation to three verses. Śāṇḍílya agrees with neither of these views. According to him they are found in one and all, i.e., sāman can be applied to a half of the verse, a single verse, to a pair of verses, three verses, four verses and so on.

Sec. 3.—Sāmans are divided into two main divisions—Rāthantaras and Bārhatas. Further it is discussed whether the deities are to be eulogised for the fulfilment of a desire or whether they are to be praised selflessly. It is further said that the deities have two positions; nyūna (incomplete) and sampūrṇa (complete). They make the incomplete complete and amplify that what is already complete.

Sec. 4.—Are the deities satisfied with the details of the sacrifice or the complete sacrifice? Some hold that they are pleased with the details since if the details are not particularly observed the sacrifice is bound to go wrong. Others do not subscribe to this view and regard the sacrifice in toto as the source of the gods' pleasure.

Sec. 5.—It discusses the time of sacrifice.

Sec. 6.—In case a particular rite is observed at a time other than that specified, the sacrificer is bound to incur sin. Herein are enjoined certain performances through which the sacrificer may obtain expiation.

Sec. 7.—Herein is discussed Babiṣpavamāna.

Sec. 8.—Here are described Gāyatra-Sāmāntas.

Sec. 9.—It deals with the sāmāntas of Bṛhad and Rathantara. Both of these have got equal nidhana. Here Dhānañjayya and Vārṣagaṇya are quoted and their views discussed. Pavamāna sāmans are thought as inferior ones. The section ends with the description of Vāmadevya and Yajñāyajñíya.

Sec. 10.—Yajñāyajñīya sāman is introduced. The meaning of akṣara is also described. It is said that letters (akṣaras) are subordinate to svara.

Sec. 11.—It describes the material of sacrifice. The word material here signifies sāmans, stomas, and ṛcas. It also discusses the places where Rāthantaras, Bārhatas, Dravadiḍas and Ūrdhvaveḍas are to be used. The Śukravatīs and Mādhyandinīya ṛcas are also described. The section closes with the description of three chidras of the savanas.

Sec. 12.—Here is discussed the question whether according to the different views of Śaucivṛkṣi, Gautama and Ārṣeya-Kalpa the Ṣoḍaśi-jyotiṣṭoma should be celebrated or not. The discussion closes with the opinion of the author. In the over-night-rite of Ṣoḍaśi the sandhis are described. The ṛcas to be chanted are also discussed, and their letters are counted. In the end we find a discussion about Bhurij and Śakvarī ṛcas.

Sec. 13.—It throws light on Ṣoḍaśī related to Jyotiṣṭoma. It also discusses the point whether it is held at day or at night. Some hold that it is held at day, others think that it is held at night also. The sandhis of day and night are also described. They are nitya (permanent) and kṛtākṛta (temporary). Mention is made of Mahānāmnīs and Śakvarīs that are to be used in the Ṣoḍaśi-jyotiṣṭoma. The particular and general use of Omkāra and its purpose are also described.

PRAPĀṬHAKA III

Sec. 1.—Which of the sacrifices is the foremost? According to Śāṇḍilya, Agniṣṭoma is the foremost of the sacrifices. His view is discussed and corroborated by the statement of Gautama.

Sec. 2.—Dhānañjayya, on the other hand, takes Atirātra as the foremost. His view is discussed and supported by the Śaśvad-bahvṛcas. The question then arises as to which of the two grants the desired objects and produces all-round benefits. Śaucivṛkṣas hold that both Agniṣṭoma and Atirātra bestow the desired boons and are productive of all-round benefits. According to the view expressed in PB. 6.3.2. a particular sacrifice is held for the attainment of a particular object but Agniṣṭoma is held for general welfare, and not for any specific desire. Patañjali enjoins, therefore, that a person desirous of general welfare should hold either Jyotiṣṭoma or Atirātra, while, as PB. 8.8.8. puts it, a person desirous of animals, i.e. a particular object, should pray with the uktha.

Sec. 3.—Here are described in detail the six indicatory substances of Jyotiṣṭoma, which are pratipat, gâyatra, nidhana, viṣṭuti, Brahma sāman, Ukthа-praṇaya and Sandhi sāman. The section closes with the discussion about the point as to which of them is Kāmya and which Sarvābhiprāya. Sākamaśva, Saubhara, Nārmedha, Hārivarṇa, Udvaṃśīya and Āṣṭādaṃṣṭra are the six sarvābhiprāya ukthas. There is also the discussion as to which of them should be used in ukthа and which in Atirātra.

Sec. 4.—It gives the metrical divisions of Anuṣṭubha. Herein are propounded various views which differ as to the extant number of the syllables. Śaucivṛkṣi differs from Śāṇḍilya, Gautama and Dhānañjayya in the treatment of the syllables of the Anuṣṭubha metre. The divisions of the Anuṣṭubha metre ranging from one syllable to thirty-two secure their proper position in different chants.

Sec. 5.—It discusses the two-fold Sandhi, internal or external. The question of what is gāyatra-bhāga and sarva-bhāga has also been treated with arguments. At the end of the section we find the different positions of pada, akṣara, vṛddhi and samāsa with a discussion about their divisions and application.

Sec. 6.—The divisions of the Daśarātra are four, three of three days and the fourth of one day. The first division of three days is Gāyatra; the second division of three days is Traiṣṭubha, the third division of three days is Jāgata; the fourth division of one day is Anuṣṭubha. The first division should be performed in the morning service, the second in the mid-day and the third in the evening. The fourth should be performed with Agniṣṭoma-sāman. The first division is called padastha, the second akṣarastha and the third Vṛddha (= vṛddhistha).

Sec. 7.—Here are laid down the rules to determine the divisions of Ahīnas. They last for a period consisting of two to twelve days. As in two days, the first day consists of Gāyatra and the second is divided into three parts, Brahma sāman, Traiṣṭubha and Jāgata similarly in three-day-rite and four-day-rite, the first day is Gāyatra, the second day Traiṣṭubha and the third day Jāgata. But about the four-day-rite there is a difference of opinion. Beginning from the six-day-rite the divisions of the different days should be almost like the Daśarātra. Wherever an Ahina is celebrated through one-day-rite the division of the days should be just like these one-day-rites. And as far as the

Sattras are concerned, they are but the combinations of Ekāhas and Ahīnas. Therefore, they should be divided accordingly.

Sec. 8.—It introduces the divisions whether the Subrahmaṇyā-a collection of verses is to be regarded as a hymn or a sāman. One ritual school regards it a ṛk; because the epithet Subrahmaṇyā indicates it as such: another a sāman, since the Subrahmaṇyā is meant for recitation. A third school regards it neither as a ṛk, nor as a sāman *but as verses to be recited by the Brahman priest. The question then* arises as to whether they are to be recited by the Brahman or by the Udgātṛ priest. The opinion is divided on the point. Some would take them to be recited by the Brahman, others by the Udgātṛ priest.

Sec. 9.—It describes Daśarātra. Then follows a detailed description of eight cases:—Nominative, Accusative, Instrumental, Dative, Ablative, Genitive, Locative and Vocative. It is pointed out as to how they should be divided and used in the Daśarātra.

Sec. 10.—Svara-bhakti, Nidhana-bhakti and Iḍā-bhakti are described here with reference to the sāman. It is further explained how Iḍā-bhakti should be used in Chandoma. A few other sāmans, like the Brahma, Bṛhat-Ṣodaśi, Gaurīvita and Yajñāyajñīya are also described.

Sec. 11.—It describes the Vairūpa sāman and its usage.

Sec. 12.—It tells us about the Pramaṇḍiṣṭhīya sāman when and by whom this sāman should be used. The sāmantas of the Pramaṇḍiṣṭhīya-sāman and its substitutes are *also described. There is also* the treatment of Viṣṭambhas. In the end there is a *discussion* about the syllables of the ṛk and the stobha. Here the views of Lāmakāyana and Dhānañjayya are described.

Sec. 13.—Herein are discussed the sāmans through which the Mahānāmnī verses should be chanted. Sākvara and Asākvara feet of the verses are mentioned. Then follows a lengthy description of the Śakvarī, its divisions, and the historical or lengthy discussion relating to this kind of verse. The section closes with a description of Śakvarī.

PRAPAṬHAKA IV

Sec. 1.—Here is a treatment of Gāyatra, Jāgata and Traiṣṭubha Ayanas. In the end is a discussion about Omkāra and its prastāva and pratihāra.

Sec. 2.—It describes the Puruṣa sāman and its application on the fifth day. The sacrificer while observing the religious rite attended by the

chanting of Pariṣa sāman is enjoined to follow a certain code of prescription such as the observance of silence, abstinence from food and the control of the senses etc.

Sec. 3.—*The chanting of the Mahānāmnī verses invests the reciter* with some supernatural power such as causing rain-fall etc. But this recitation is attended by a rigid course of action. The person is enjoined to abstain from the pleasures of the senses for three years. Strict rules are laid down in matters of dress, food and general behaviour.

Sec. 4.—It tells us how the Vāravantīya sāman should be chanted in the Raivata verses on the sixth day of Daśarātra. The use of pṛṣṭhastoma is also shown. It is further discussed whether this recitation is to be held openly or privately. Arguments in favour of the former proposition are refuted and the latter view is accepted.

Sec. 5.—The Ukthya lauds of the sixth day of Daśarātra are discussed according to the view of different schools. Next follows a discussion of the stotras of the sixth day. In the end are treated the saṃsthā-dharmas, ṣaḍaha-dharmas and upakrama-dharmas.

Sec. 6.—According to Śāṇḍilya there are three Vichinnas of Daśarātra. Chandomas should be in accord with the sūktas in Daśarātra. In the end is a discussion as to what should be done in case of stomapratyavāya.

Sec. 7.—Here is given a description of the seventh, the eighth and the ninth day of Daśarātra. There is a discussion about the nidhana of Traikakubha sāman which is to be employed here. According to some it is padanidhana, according to others it is bahirnidhana to which latter view the Nidāna subscribes.

Sec. 8.—This section describes the performance of the tenth day. Here Hoturājyam of four ṛcas is said to be used. Then Tānūnapātī and Nārāśaṃsī sāmans are chanted. Then follows a description of daśama-dharmas. The use of Tṛka stoma and the Gāyatra metre in Daśarātra is also described.

Sec. 9.—The section illustrates the use of the Gāyatrī metre and the orderly arrangement of the sāmans Yajñāyajñīya, Gaurīvita, Rathantara and Vāmadevya where they occur simultaneously. Sāma-vyūha, as it is called, is to follow chando-vyūha as enjoined by Gautama. More sāmans and their positions are described.

Sec. 10.—It treats of the Rātri sāman in Ṣoḍaśī ceremony in the sandhi-stotras. It is elaborately discussed as to how a Rātri is formed from the conjunction of the parts of the sāmans.

Sec. 11.—*It begins with the Pṛṣṭhya laud. Chandomas are also arranged. Mahāvṛkṣi-sampat*—a *symbolical name of the arrangement* of certain stotriyas—is described here. Daśarātra and the Ṣaḍaha are given as Mahāvṛkṣas the performance of which leads to the attainment of heavenly life. It is also suggested as to how this Mahāvṛkṣa should be ascended. Trivṛt and Pañcadaśa stomas are the two wings. The wise who are proficient in these stomas are called the winged ones 'Pakṣiṇaḥ'. Furnished with these wings they can reach the Mahāvṛkṣa and comprehend the Mahāvṛkṣi-sampat and thus enjoy the bliss of heaven.

Sec. 12.—Here begins Gavāmayana. It continues right up to the tenth section of the next Prapāṭhaka. Gavāmayana is called here as Saṃvatsara-prabarha because it lasts for one year. Some perform it through one-day-rite, some through Daśarātra and others by over-night-rite. The discussion is summed up by the remark "नानाहोभिर्वयं कल्पयामः।", i.e., "we arrange it through various days." Seven rotations of Jyotiṣṭoma and Daśarātra constitute one part of it, and during their performance their stomas and ukthas are recited. Then follows the description of Hoturājya chant of four ṛcas.

Sec. 13.—Here are described some of the sāmans such as Saubhara, Śākamaśva, Satrāsāhya, Soḍhavat, Udvaṃśīya and the way they are to be used.

PRAPĀṬHAKA V

Sec. 1.—*Here begins Abhiplava-Ṣaḍaha rite. It is called as* Anitya-Ṣaḍaha. The sāman Bārhadrathantara is to be used during the *first day of this Abhiplava-Ṣaḍaha. To this is added the name of the* sāman Pārtha which is to be used on the second day.

Sec. 2.—Tvāṣṭri sāman and Andhigava sāman are said to be used on the third and the fourth day. Divisions of the deities and the sāmāntas are also mentioned. Then follows the description of the fifth day and the sixth day. In the latter case, Bārhadgira or Saucravasa and the Goṣṭha sāmans are chanted. With the Goṣṭha sāman Trikadruka-stoma and Ṣāḍahika tantras are said to be used here. A few other topics of this six-day-rite are also discussed here according to various schools. The Abhiplava-Ṣaḍaha should be performed four times and then once Pṛṣṭhya. Thus one month is completed.

Sec. 3.—In the above mentioned manner five months are completed. Abhivarta, Pragāthāyana, and Indrakratu are to be employed during these five months' Abhiplavas. Then *follows a discussion of* Sato-bārhata

ṛcas. as they are arranged to be recited during this course of five months. Then begins the treatment of the sixth month. This month is divided into three Abhiplava-Ṣaḍahas, one Pṛṣṭhya-Ṣaḍaha, one Abhijit-Ekāha, and three Svara-Sāman days. This makes twenty-eight days; the first two days of the Gavāmayana are added to these twenty-eight days. Further two days are one Prāyaṇa and the other Caturviṃśa. Thus the sixth month is completed. First, second and third Abhiplava-Ṣaḍahas are partially discussed.

Sec. 4.—It introduces a detailed discussion of these three Abhiplavas. Some of the sāmans, ṛcas, and stomas are suggested as to where and how they should be used during these days.

Sec. 5.—It treats of the seventh month. Here are explained Dvipragāthāyana and Ṣaṭpragāthāyana which are to be used during this month. According to Sāṇḍilyāyana the latter are not to be used, or they are to be used in the place of Sātobṛhati. The preferential course is not to use them to the disregard of Satobṛhati. In the end we find the ṛcas and the sāmans that are to be used in this six-day-course.

Sec. 6.—It introduces the three Abhiplava-Ṣaḍahas that are to be used during the seventh month of Gavāmayana. It is discussed whether Abhivarta sāman is to be recited in Pṛṣṭhya laud. Śaucivṛkṣi holds the negative view, while Gautama is positive. The next question arises whether it is to be recited in the Abhijit. Here too Śaucivṛkṣi holds the negative view while Gautama holds the positive.

Sec. 7.—It treats of the Svara-sāmans. The right way of their application is described and then follows the discussion of its ṛcas Kṣullaka-Vaiṣṭambha, Udvaṃśīya, Vasiṣṭhasya Priyam or Tairaścya are the sāmans said to be used during these Svara-sāmans. Then are narrated the advantages of chanting these sāmans and in the end the sāmans are praised.

Sec. 8.—Here is described Viṣuvān of twenty-eight days. It is held in the seventh month of this Gavāmayana. It forms the most important part of the Gavāmayana rite as it is said there: "अथापि स्वर्गोक्तो विषुवान्…" Bṛhad and Rathantara sāmans are praised and chanted here. Upavatī and Agryavatī ṛcas are to be used here.

Sec. 9.—It introduces the discussion whether Triṣṭup is used in Jagatī. Then follows a description of Yonivāda and Karmavāda explaining what they are and how they happen here. Paurumiḍha, and Śyaita sāmans are enjoined to be chanted in Indrakratu sacrifice.

After these twenty-eight days two days should be completed by Mahā vrata and one Atirātra. Thus the eighth month is completed.

Sec. 10.—This very eighth month is be performed three times again. The performances of the twelfth month are thus described. First three Abhiplava-Ṣaḍahas are performed and then one one-day-rite. Here some of the questions about this Daśarātra are also discussed and then Go-āyuṣī (two-day-rite) is described. As a rule, in the end of every sattra 'one over-night rite' is to be performed and hence in the end of the Gavāmayana sacrifice Mānasa-vrata (called Prājāpatya vrata) is carried out. Thus the Gavāmayana is completed.

Sec. 11.—It mentions the five divisions of the one-year-sacrifice. It then describes the five vargas of the one-year-sacrifice. They are Ṣaḍtriṃśona, Navona, Ṣaḍahona, Sāvana with its two divisions Cāndramas and Nākṣatra. Nothing is said relating to Ṣaḍtriṃśona. The rest are described.

Sec. 12.—It describes the one-year-sacrifice of the sun and one-year-sacrifice of constellation. There are twenty-seven constellations. (cp. Nid. p. 92.6). The period for performing each constellation is discussed. Next comes the description of one-year-sacrifice of the sun. This rite is determined according to the northward and southward movement of the sun. The sāmans and the stomas to be used here are also mentioned.

Sec. 13.—Here is given an interesting discussion as to how a person, who does not hold the sacred fire, can begin the Sattra rite. Śāṇḍilya says that he is not entitled to it. Only he who maintains the sacred fire and is initiated into the sacrifices is entitled to invite priests and to perform big sacrifices such as Pṛṣṭhya-Śamanīya etc. Here the view as expressed in PB. is quoted according to which Agniṣṭoma Ekāha is essential for the performance of other rites. So it means that an Anāhitāgni can never perform a Sattra. On the other hand some of the ritualists are lenient towards an Anāhitāgni. They permit him to perform the Sattra sacrifices on certain conditions. This is also the view of the Nidāna-Kāra which is supported by a Brāhmaṇa. The conclusion arrived at is that an Anāhitāgni also can participate in the Sattra rites.

PRAPĀṬHAKA VI

Sec. 1.—It begins with a brief discussion of Samāhāra-siddhi Sattra. It is followed by a treatment of the nature of Pṛṣṭha-

śamanīya (a kind of Agniṣṭoma or Jyotiṣṭoma) in which the remuneration to the priest is not specified (अमितदक्षिणः खलु पृष्ठशमनीयो भवति ।). The sacrificer is thus left in doubt and has to part with a huge sacrificial fee. PB. 16.1.7. enjoins that sacrifice in which the amount to be offered to the priest is within the means of an ordinary sacrificer: या मितदक्षिणैव स्यादेष एव कार्यः । The Nidānakāra quotes Śaśvad-Brāhmaṇa in which the fee of Pṛṣṭha-śamanīya amounts to a thousand coins: सहस्रदक्षिणेन । According to another ritual school a Jyotiṣṭoma sacrifice is to be observed. It is popular and is performed in the beginning and in the end of the sattras and also in the end of irregular Ahīnas. In Satyāprāya (a big sattra) as well as in similar other Sattras a complete Jyotiṣṭoma is enjoined.

Sec. 2.—From section 2 to the end of the Pra. 7.13. Ekāhas (one-day-rites) are described. In one-day-rites, whether in Agniṣṭoma or Jyotiṣṭoma or similar other sacrifices, the Bārhat sāman is to be the basis of the Pṛṣṭha-stotra. Further, Gostantra, Ubhaya-sāmatantra and Aśistantra sāmans are explained together with the time of their recitation and the hymns in which they are to be sung.

Sec. 3.—It describes the various sāmans Bṛhat, Rathantara, Abhivarta, Naudhasa, Brahma, Śrāyantīya, Agniṣṭoma, Yajñāyajñīya, Śyāvāśva, Śrudhya etc. to be employed in various hymns and rites. Gostoma, Āyuṣtoma—the rites for prosperity and longevity—are also described. Sāmans and ṛcas that are to be used in these two Ekāhas are also enjoined.

Sec. 4.—It describes Viśvajit and Abhijit, one-day-rites. According to Śāṇḍilya they are to be performed in Pṛṣṭhya and Pṛṣṭhya stoma, while others enjoin it in Pṛṣṭhya and Daśarātra. Similarly the divisions of some other sāmans, stomas etc. are here discussed.

Sec. 5.—Of Vairāja, Mahānāmnī, Vairūpa, Revatī, Gāyatrī etc. each has its own sāman. Vairāja has Hotṛ sāman, Revatī Acchāvāka sāman and Gāyatrī Agniṣṭoma sāman. Mahānāmnīs are to be chanted by Maitrāvaruṇa sāman, Gāyatrīs through Agniṣṭoma stoma and Revatīs with Acchāvāka sāman. It is farther discussed whether the aforesaid rules about the employment of sāmans are to be rigidly adhered to. The question is discussed in detail according to the various ritualistic schools.

Sec. 6.—It discusses whether the general rules of sacrifice are to be observed with regard to subsidiary rites too. Some hold that they are to be performed, others do not think so. Gautama observes

that these rules are to be applied to the twelve-day-rite. Further, according to Dhānañjayya, *one-year-rite follows the twelve-day-rite.*

Sec. 7.—The yajamāna, who is to perform these sacrifices, has to observe a vrata. The manner in which stotras are to be chanted is described. Then there is Prājāpatya vrata, which according to PB. is the same as Sarvasvid vrata. The rules of this vrata are given here in detail. The stuti and anugāna are also stated.

Sec. 8.—It deals with the Sāhasras (one-day-rites) together with their sāmans and ṛcas. These Sāhasras are four in number, viz. Jyotir-agniṣṭoma, Sarvajyoti, Viśvajyoti and Agniṣṭoma-saṃsthā. But the Nidāna-Sūtra neither mentions their number nor their names. Yet they are described in their order.

Sec. 9.—Sādyaskras (one-day-rites) are described here and continued in the next section. These are five in number but here only three are mentioned by name. Then follows a general discussion about the material of these Sādyaskra Ekāhas. In the end is described the Viśvajitchilpa Sādyaskra along with its sāmans etc.

Sec. 10.—It treats of Jighānsadyajña, another Sādyaskra rite, along with the sāmans, stomas and ṛcas. Its advantages, such as the eradication of enemies, are also described. It is followed by a brief description of Ekatrika Sādyaskra. The sāmans and the ṛcas to be chanted in this rite are laid down.

Sec. 11.—In this section and the next Vrātya stomas are described. They are purificatory rites meant for Vrātyas (i.e., persons who do not observe their duties and consequently are called as such). They are, according to Sāyaṇa on PB. 17.1.1., four in number, viz., *Nindita, Kanīyasa,* Jyāyasa, and Hīnācāra. The first and the second are described in this section. The first is called Ṣoḍaśāśistoma. The Nidāna calls them by different names, viz., Ṣoḍaśāśistoma, Kanīyasa, Śirṣādaya and Aiṣṭakapāvaya. The third, i.e., Śirṣādaya, is also called Jyāyasa. Then is found the description of Kaniṣṭha-yajña with its sāmans to be used.

Sec. 12.—It deals with Jyeṣṭha-yajña. The stomas and the sāmans mentioned in Daśarātra are to be used here. Thirty-two versed Āśiṣstoma is also enjoined here if the Jyeṣṭha-yajña is fully completed. It treats of its stomas and sāmans also. Then follows the discussion whether Vrātya stomas are to be performed by those who are not initiated to the rite. *According to one ritual school they* are not to be performed. PB. 19.1.2. follows suit. Another school holds the view that they are to be performed. The Nidāna-kāra

subscribes to the latter view. These Vrātya-stomas should also be used for the purpose of atonement, e.g., when the droṇa-kalaśa holding Soma gets broken.

Sec. 13.—Here is a discussion of Agniṣṭut Ekāha wherein the Rudravatī verses in Triṣṭubha metre are to be recited. Bṛhatī should be used here. In this verse four sāmans also are to be chanted. No particular Agniṣṭut is intended here. From Pra. 7.1. begins the regular discussion of Agniṣṭut Ekāhas.

PRAPĀṬHAKA VII

Sec. 1.—It describes Trivṛt Agniṣṭut, Purodbākāma-yajña which is also called Sthapatisava and Brahmasava. Then follows a treatment of the sacrificial gift to be given in these rites. The practice of presenting the sacrificial gift to the priest is ancient. It is said that Bṛhaspati officiating as a priest obtained his fee from the gods. In the end the sāmans to be chanted here are also discussed.

Sec. 2 —It begins with the enumeration of the verses that are to be sung in Sarva-Svāra rite. Mention is made of the sāmans Agniṣṭoma and Yajñāyajñīya. The process adopted in the Sarva-Svāra is to be adopted in the Svargakāma sacrifice. The only accepted departure is that herein either Bṛhatī or Purastāt-Bṛhatī is employed. There is another point of difference about its tantra. Some hold it to be a Jyotiṣṭoma, others Āśistantra.

Sec. 3.—It describes the Cāturmāsyas, their divisions, along with stomas, ṛcas and sāmans to be used.

Note :—According to Sāyaṇa on PB. 17.13. there are four Cāturmāsya Parvas, viz., Vaiśvadeva, Varuṇapraghāsa, Sākamedha and Śunāśīrya. The Nidāna does not mention them by name.

Sec. 4.—It gives a treatment of Saptadaśas, the seventeen-versed Agniṣṭomas. According to *PB.* 18.1. they are Upahavya, Ṛtapeya, Śunāśīrya, Vaiśyastoma, Tīvrasuta, Vājapeya and Rājasūya. These different seventeen-versed Ekāhas, excepting the Rājasūya, are described with the stomas, ṛcas and sāmans to be used.

Sec. 5.—Abhisecanīya Rājasūya is described in this section and the next. Stomas, sāmans and the rcas to be used are also discussed. Then follows the description of the Rājasāmans which are used in the Rājasūya sacrifice. There are various Yajñas to be performed in a Rājasūya, viz., Pavitra, Abhisecanīya, Daśapeya, Keśavapanīya (section 7), Vyuṣṭi Dvirātra and Kṣattrasya Dhṛti.

Sec. 6.—*Praticīna-stoma, a kind of Rājasūya, is described here.* Vyuṣṭi-dvirātra- and Kṣattrasya Dhṛti, the two other varieties of Rājasūya, with their sāmans and stomas, are also described.

Note :—Praticīna-stoma is not mentioned in PB.

Sec. 7.—Dvandvas, the pair Ekāhas, are described in this section and the next. They are defined and discussed according to various ritualistic schools. The rites described are Rājakāmayajña (in PB. 19.1. called Rāj only), Annādyakāma (in PB. 19.2. called Vairāja) Prajāpatikāma-yajña (in PB. 19.3. called Aupasada), and Śuśutsadyajña (in PB. 19.4. called Punaḥstoma). The sāmans etc. to be used are also laid down.

Sec. 8.—Here are described the Paśukāmayajña I and II (in PB. 19.5,6 called Catuṣṭoma I and II), Udabhid and Balabhid. Their sāmans, stomas and ṛcas are also enjoined.

Sec. 9.—It introduces the rite called Apacitikāmayajña. It is of two types. Its sāmans, stomas and ṛcas are also mentioned. *It is followed by a description of Agnyabhiyajanayajña of two types with its* sāmans, stomas and ṛcas.

Note :—Agnyabhiyajana I and II is called in PB. 19.11. as Pakṣistoma I and II. According to Caland they are the first stoma of Agni 'the winged one', and the second stoma of Agni 'the light.'

Sec. 10.—It describes the Rājayajña (PB 19.12. calls it Ṛṣabha or the "Bull Ekāha". The Nidāna also slightly hints that this very Ekāha is called Ṛṣabha. The same is discussed by Kāty. in 22.11. At first it mentions Ṛṣabha-gosavana (22.11.3.), the two Ekāhas and then it says Purvo-Rājñaḥ (22.11.4.). While describing Gosava it says that it is called by some Vaiśya-yajña. (cp. वैश्ययज्ञ इत्येके 22.11.7.). Then follows the treatment of Rājayajña, the second. (PB. 19.14. and Kāty. call this Ekāha as Marutstoma). In the end is given the description of Rājapurohitayajña. (PB. 19.15. calls it Indrāgnyoḥ-kulāya. Kāty. 22.11.15. says that this can also be called Rājapurohitayoryajña).

Sec. 11.—It introduces the discussion of another Ekāha called Vijighāṅsadyajña. It is performed for the expiation of the sins incurred unconsciously or for the destruction of the foe. Its sāmans, stomas and ṛcas are mentioned.

Note :—PB. 19.18, LŚ. 9.4.33, Kāty. 22.11.19. and AŚ. 9.7.32. call it Vighana. PB. has two Vighana Ekāhas.

Sec. 12.—It describes Abhicaraṇīya Ekāha of two types, one is Sandaṃśa and the other Sāmavajra. The sāmans, stomas and ṛcas to be used in these rites are also described.

Note:—These rites are not mentioned in PB. In their place PB. 19.16. has a second Vighana. Kāty. 22.11.23. has the names Saudaṃśa and Vajra.

Sec. 13.—Mahānāmnīs are to be recited in Ṣoḍaśisāman but in the Rājasūya sacrifice they are to be recited in Vajrasāman. A discussion ensues whether the dharmas of Mahānāmnīs are to be performed. Some hold that they should be performed. Some ritualists, like the author of Upagrantha-Sūtra (3.5), follow this view. According to them a sacrificer performing the dharmas of Ṣoḍaśī is obliged to perform the dharmas of Mahānāmnīs as well. Moreover in cases of doubt, performance is better than non-performance. The other school does not agree to this view. It holds that dharmas of Mahānāmnīs are not to be performed. The fact that they are performed in Svādhyāya is not sufficient to establish that they should be performed here also because in that case so many other dharmas are also performed in Svādhyāya but they are not enjoined here. The point that in cases of doubt the performance is better than non-performance is equally invalid. It can be applied only when a person does not perform the dharmas of Rathantara and instead performs the dharmas of Mahānāmnīs.

PRAPĀṬHAKA VIII

[Pra. 8.1. to 9.9. deal with Ahīnas. It is generally held that Ahīnas, comprising likewise Atirātras, are some rites which last for more than one day and less than thirteen days. LŚ. defines them thus: "सर्वेऽतिरात्रा अहीना द्विरात्रप्रभृतयश्चाहर्गणा अश्वमेधादन्ये सहस्रदक्षिणाः प्राक्चतुरात्रेभ्यः।" (9.5.6.) It includes almost all the Atirātras and Ahīnas.]

Sec. 1.—It describes the Ahīnas and Sattras. Sāmans and ṛcas to be used in the Ahīnas are distinguished from those that are used in the Sattras.

Sec. 2.—It describes Bubhūṣadyajña with its sāmans and ṛcas to be used. According to Lāmakāyana this rite is held for no particular purpose. It is performed for the attainment of general welfare. Paśukāmayajña and Aptoryāman rites (PB. 20.3) are also described here.

Note:—(In PB. 20.2. it is called Sarva-stomātirātra (the 'overnight-rite' with all the stomas).

Sec. 3.—Prajātikāmayajña (which is called Navasaptadaśātirātra in PB. 20.4.) is described. It is followed by the description of Ekastoma Atirātras (one-night-rites, each one of which contains lauds of the same number of verses). In the end is given the description of Jyotiṣṭoma and Sarvastoma Dvirātras.

Note :—These Atirātras are four in number according to Sāyaṇa on PB. 20.10. : अथैकस्तोमकादचत्वारोऽतिरात्राः सन्ति ।

Sec. 4.—It discusses the sāmans to be used in these two-night-rites. Kapivana's two-day-rite is also described.

Note :—Caland on PB. 20.13.4. alludes to this incident of Kapivana having performed this four-day-rite of Jamadagni.

Sec. 5.—This section and the next deal with the Trirātras, i.e., the three-day-rites such as Arkatrirātra etc.

Note :—PB. 20.14. calls the Arkatrirātra as Gargatrirātra.

Sec. 6.—It explains Hoturājya. Herein the three-day-rite is performed through recitation merely. The recitation, since it involves the interchange of certain syllables and words, can be performed only by the learned.

Sec. 7.—It begins with the description of Rājayajña. It is discussed whether the sacrifice of an animal is allowed in this rite or not. Next follows a lengthy discussion if the dharmas of Mahānāmnis should be carried out here.

Sec. 8.—Patantaka (a kind of Aśvamedha Yajña performed in a hurried manner) is treated in this section. The sāmans, stomas and ṛcas *to be used are also enjoined.* In the end is described Vaidatrirātra.

Note :—Patantaka is not mentioned in PB. It (PB. 21.6,7,8) rather introduces three new rites : Chandoma-Pavamana, Antarvasu and Parāka.

Sec. 9.—From here begin the four-day-rites. According to PB. they are four in number, viz., 'Atreścatūrātra, Jāmadgneścatūrātra, Vasiṣṭhasyacatūrātra and Viśvāmitrasyacatūrātra. The Nidāna, however, describes here the first rite only and that too without naming it. The divisions of the four days and sāmans etc. are also enjoined. In the end occurs a sentence 'एतेनैवोत्तरे व्याख्याताः' by which the Nidāna means that the rest are to be similarly treated.

Sec. 10.—It describes the rite of Vasiṣṭha (which Caland on PB. p. 565 f. n. takes as Vasiṣṭhasyacatūrātra). It also describes in brief Pañcarātras, i.e., the five-day-rites. As almost everything in a five-day-rite is similar to that of Catūrātra it is said here: 'चतूरात्रेणैव व्याख्यातम्।'

Sec. 11.—From here begin Ṣadahas. They are three in number: Ṛtuṣaḍaha, Āyuṣkāmayajña and Pṛṣṭhyāvalamba. Ṛtuṣaḍaha forms the subject of discussion in this section. Performance of each day is discussed. Its sāmans, stomas etc. are also enjoined.

Note:—PB. 22.1. names Ṛtuṣaḍaha as Pṛṣṭhya. But Sāyaṇa says here:—अथ षड्रात्राः। तत्र प्रथमे प्रतिष्ठासाधनम् ऋतूनां षड्रात्रमाह।

Sec. 12.—It describes Āyuṣkāmayajña and Pṛṣṭhyāvalamba. As many things of this rite are similar to the Pañcāha, it is not treated in detail. Only its ukthas and stomas are mentioned.

Note:—PB. 22.2. calls Āyuṣkāmayajña by the name of Trikadruka.

Sec. 13.—From here begin the Saptāhas, i.e., the seven-day-rites. They are, according to PB. 22.4-10., seven in number:—Saptarṣīṇāmsaptarātra, Prajāpatessaptarātra, Chandomapavamāna-saptarātra, Jāmadagnya-saptarātra, Janaka-saptarātra and pṛṣṭhya-stoma-saptarātra. The section first treats of the seven-day-rite of the Ṛsis. Its sāmans and stomas are also laid down. Then follows the description of Chandomapavamāna rite.

Note:—According to Caland Prajāpati, a six-day-rite, is described in this section and not the Chandomapavamāna but there is no reference to Prajāpati. Rather the Chandomapavamāna is clearly mentioned.

PRAPĀṬHAKA IX

Sec. 1.—It treats of Pratiṣṭhā-kāma-yajña. PB. 20 8. calls it Aindra, the seven-day-rite of Indra. It is followed by Janaka-saptarātra. Various sāmans to be chanted in this rite are also discussed according to the views of different ritualists. Further are mentioned eight-day-rites in brief. Next we find Āyuṣkāma-yajña, the nine-day-rite of life, and Paśukāma-yajña. Their sāmans, stomas and ṛcas are also discussed.

Sec. 2,3.—Here begin the Daśarātras, the ten-day-rites. The first ten-day-rite is described in these two sections. Its sāmans, stomas and ṛcas are also enjoined. In the end the sāmāntas are mentioned.

Sec. 4.—It describes Kusurabinda, a ten-day-rite, along with the samans, stomas and ṛcas.

Sec. 5.—Chandomavāna ten-day-rite is described in this section.

Sec. 6.—Abhicaryamāṇa-yajña along with its sāmans etc. is described here. The ten-day-rites end with Ahīnas, because Ahīnas *according to the Nidāna are daśarātrāntāḥ*, i.e., end with ten-day-rite. Here the Nidāna defines the Sattras as 'द्वादशाहमभृतीनि सत्राणि' (p. 131. 3). But before the beginning of the Sattras an eleven-day-rite is described together with its samans, stomas and ṛcas.

Sec 7.—The description of the eleven-day-rite continues from the last section. In this rite one Daśarātra and one Ekāha are combined.

Sec. 8.—It describes the Ahīnas as beginning with Ukthya, Śaśvadanga Ṣoḍaśī, etc. They begin with a two-day-rite and end with an eleven-day-rite.

Sec. 9.—The section introduces the discussion whether the twelve-day-rite is an Ahīna or a Sattra. Some ritualists hold that this rite is an Ahīna, while others regard it as a Sattra. Lāmakāyana holds that it is both an Ahīna and a Sattra. The view of Lāmakāyana is criticised at length and the discussion ends with the conclusion that the twelve-day-rite is an Ahīna and not a Sattra.

Sec. 10.—From here begin the Sattras. They continue to the end of the Nidāna. They are rites of twelve or more than twelve days. A sattra must begin and end with an over-night-rite. Here are described the rites of twelve-days, thirteen-days and fourteen-days. By means of Rātri-sattra-nyāya the divisions of these rites are mentioned and the sāmans, stomas and ṛcas described.

Note :—1. PB. begins the Sattras with a thirteen-day-rite while the Nidāna-Sūtra does it with a twelve-day-rite.

2. The Nidāna-Sūtra does not treat of the sixteen-day-rite in this section or the next.

Sec. 11.—Here is described the Saptadaśarātra, a seventeen-day-rite, with its sāmans, stomas and ṛcas. The eighteen-day-rite and the nineteen-day-rite are wanting in the Nidāna-sūtra, but by the remark 'एतेनैवोत्तरे व्याख्याताः।' (p. 168.12) probably these two rites are understood to be similar to the seventeen-day-rite. Then follows the Viṃśati-rātra, a twenty-day-rite with its sāmans etc.

Sec. 12.—It begins with Ekaviṃśatirātra, the twenty-one-day-rite, with its sāmans, stomas and ṛcas.

Note:—Caland says in his PB. (p. 599,601.6.n.) that the twenty-four-day-rite is mentioned in the Nid. 9.12. but it is not traceable there. Moreover, *the rites beginning with 22 to 29 days* are not mentioned in the Nidāna-Sūtra.

Sec. 13.—Pratiṣṭhākāma-yajña, the thirty-three-day-rite of honour, is described here. It is divided by six five-day-rites and one three-day-rite. The names of these five-day-rites and three-day-rites are also discussed. Two Atirātras, which are to be performed in the beginning and the end are also discussed. Then follows the description of the second thirty-three-day-rite of prosperity with its sāmans etc.

PRAPĀṬHAKA X

Sec. 1.—It introduces a third thirty-three-day-rite. It is also divided into six five-day-rites, one three-day-rite and two over-night-rites. The sāmans etc. to be used here are also ordained.

Sec. 2. —*It describes* Vidhṛti, a forty-nine-day-rite, *together with* its divisions and the sāmans, stomas and the ṛcas. The second forty-nine-day-rite of Śrīkāma is also mentioned.

Sec. 3.—It treats of Añjanābhyañjanā, the third forty-nine-day-rite. Its divisions are discussed according to various ritualists. Its sāmans and stomas are also laid down. Next come the fourth kind called Saṃvatsara-sammitā and the fifth called Santānārthakayajña (Prajāprasavasamatva-kāma of PB. 24.15.) together with their sāmans etc.

Sec. 4.—Prajāpatikāma-Sattra and Pratiṣṭhā-kāma-sattra form the subject of description of this section. Ekaṣaṣṭi-rātra-saṃvatsara is next described.

Sec. 5.—It deals with Śatarātra, a hundred-day-rite, together with its divisions, the samans, stomas and the ṛcas.

Sec. 6-7.—Here begin the Sattras extending to several years. We get here the description of Ādityānāmayana, the course of the Adityas. This description continues up to the middle of the seventh section. The Nidāna calls this Ayana also as Śuśutsatsattra. Next comes the Aṅgirasāmayana, *the Ayana of the Aṅgirasas.*

Sec. 8.—It gives us a description of Pratiṣṭhākāma-sattra, Svarga-siddhisādhana-sattra and Puruṣasya Nārāyaṇasya-Ayana.

Sec. 9.—It describes the Kṣullakatapaścitta Ayana and the thirty-six-year sacrificial session of the Śāktyas. There are big sattras

also—Śata-saṃvatsara, the hundred-years sacrificial session, and Sahasra-savya, the thousand-day-Sattra of Agni.

Sec. 10.—It deals with Sārasvata-Svargakāma Sattra, which has three sub-divisions according to PB. 25.10.12.: Mitrāvaruṇayoḥ, Indrāgnyoḥ and Āryamṇaḥ. Their sāmans and stomas are ordained and Dakṣiṇā to be given to Ṛtviks is also mentioned.

Sec. 11.—Svargakāmāyana of Dṛṣadvat is described here. This is also an Iṣṭikāmayajña.

Sec. 12-13 —Sarpa-Sattra, i.e., the sacrificial session of the serpents forms the subject of these sections. Its *divisions* are also described. This description takes up half of the 13th section. Then follows the thousand-years-sacrificial session (called Viśvasṛj in PB. 25.18.).

PECULIARITIES OF LANGUAGE AND GRAMMAR IN THE NIDĀNA-SŪTRA

The language of the Nidāna-Sūtra represents the transitional stage from the archaic forms of the Brāhmaṇas to the later forms of the philosophical treatises. In a way it preserves both ancient and later types of word, phrase and sentence.

The author is strictly conventional in the use of word, phrase and the like. He is obliged by his age and the nature of subject-matter to use an abbreviated style of aphorisms in strict conformity with the practice of Sūtra-granthas like Lāṭyāyana, Kātyāyana etc. This brevity, at the cost of clarity, is bound to be defective but it is to be borne in mind that the age which saw the rise of this prose was generally used to the method of oral transmission of the sacred lore. It was customary, therefore, to put the maximum of matter into the minimum of words.[1] The condensed thought was to be put to memory and applied in everyday rites. This brevity, which arose from the necessity of the period, is a serious problem for a modern scholar. It has become a source of ambiguity and has baffled many an adventurer in the right interpretation of the text.

In agreement with all the available ritualistic works, the Nidāna-Sūtra, though very rarely, contains words and forms which may be called deviations from the rules of Pāṇini's grammar. It is, in fact striking, if we accept the statement of Ṣaḍgurusiṣya (p. 27) that

1 Brevity was highly applauded : cf. एकमात्रालाघवेन पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः ।

Patañjali, the author of the Nidāna-Sūtra, who is also the reputed author of an exhaustive commentary on the Sūtras of Pāṇini, should have used any Apaśabdas. It is unlikely that Patañjali, the author of Mahābhāṣya, should have used words in the Nidāna-Sūtra which should be contrary to the accepted principles of grammar. This fact is apt to lead us to doubt whether Patañjali, the author of the Nidāna-Sūtra is the author of Mahābhāṣya. Yet this contradiction or discrepancy, unless supported by other arguments, cannot debar Patañjali from the authorship of the Nidāna-Sūtra.

It is not through sheer ignorance that Patañjali uses the so-called ungrammatical forms. They have been sanctioned by usage; they are bodily taken from old treatises. They were in use when grammarians found them. Though purists out and out, ritualists could not help using the so-called prevalent ungrammatical terms in ritualistic treatises, or in actual sacrifices.

Buhler's contention[1] that the literary education of the authors of the ritual and Dharmasūtras was quite deficient cannot be fully conceded. Judging from the highly controversial discussions in which the authors of aphorisms indulge, we can say that they were well up in language and that they were not much influenced by Prākṛta dialect which they used in their daily intercourse. It would be equally true if it is said that the old forms which did not conform to the later day canons of grammar were in vogue when the sūtra literature was being conceived and transmitted.

Each age has its own peculiarities; the peculiarity of content, the peculiarity of form etc. The content must be couched in an appropriate form. The subject-matter of the Nidāna-Sūtra is suited to the ritual style. If delivered in the style of the later classical prose, it would have lost its hold. This style has its own sanctity and charm. It is hollowed by antiquated usage.

As to the conventional feature of the Nidāna-Sūtra it is safe to say that the author strictly adheres to the general practice of opening the

1 "All of these men were Yājñikas, whose literary education, according to Pāraskara Grhyasūtra 2.8 in ancient times used to be quite as deficient as in later times. All those of them whose works came down to us, belong to a time when Prākṛta dialects were in general use in daily intercourse and as official languages throughout the whole of India. It is, therefore, not surprising that their works'" contain numerous apaśabdas, that is to say, words, forms and constructions not allowed by the rules of the Vaiyākaraṇas". Journal of the German Oriental Society Vol. XL. p. 705.

work with the word 'atha'. The use of Om' or 'atha" at the beginning of the work is enjoined for the sake of benediction. There are various other uses of 'atha' such as 'adhikāra' etc. In the present work 'atha' is used generally at the beginning of a Prapāṭhaka, (e. g., अथातश्छन्दसां विचयं व्याख्यास्यामः Pra. 1. 1.; अथ का प्रथमा संस्था Pra. III. 1.) or a section (e. g , अथातः स्तोमान् व्याख्यास्यामः Pra. 1. 8.; अथ युग्मन्तः Pra. 1. 9.) or a new topic within a section. It is also used to introduce an ancient authority (e. g., अथ खल्वाह). Similarly the word 'iti' closes a Prapāṭhaka, a section, a discussion and a quotation.

The work bears the stamp of an argumentative style. Method of discussion is the same as in Yāska. In the treatment of controversial topics, both Yāska and Patañjali begin with the statement of the views of the adversary, with the minor difference that Patañjali in the Nidāna-Sūtra states both the view-points in a querry first. The views of the adversary which follow this querry are supported by reasons. It appears that the views of the adversary are final and nothing is to be gainsaid. But it is not so. The pleadings of the opponent's case are followed by the statement of his own views represented not in the first person but usually by the statement of another authority. The views of the opponent are then refuted point by point. Each reason advanced by the adversary is repeated in the same language and refuted. The following illustration will elucidate the point :—

ऋषिकृताः स्विदूहाः ३ अनृषिकृता इति ।
अनृषिकृता इति वै खल्वाहुः ।
अप्याद्या विरता एतोहनात् ।
नो एवमर्थेयो भवति ।
अथाप्यूह इत्येनमाचक्षते ।
कर्त्तव्य इति वैतद् भवति ।
अथापि याज्ञिका विप्रतिपद्यन्ते ।
यज्ञार्थः खलु पुनरूहो भवति ।
अथापि वृत्तिर्योनिरिति गायन्ति ।
किमु खलु स्मृतौ वृत्त्या कि योन्या भविष्यतीति ।
अथापि नात्यन्तं गायन्ति ।
तत्र यदगीतं कर्तव्यमित्येवापन्नं भवति ।
अथाप्यन्यस्संहितस्य संहितामवेक्ष्य गायन्ति ।
तदेतत् स्मृतौ नोपपद्यत इति ।

---

1 ओङ्कारश्चाथशब्दश्च द्वावेव ब्रह्मणः पुरा ।
कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेन माङ्गलिकावुभौ ॥

ऋषिकृत इत्यपरम्।
कथमेवं बह्वनार्षं यज्ञे क्रियेत।
अथापि बृहदुच्चरयोर्नोभिपद्यामोति।

* * *

यद्येतदप्याघा विरता एवोहनादिति, अगीतोहास्ते भवन्ति।
अप्रमाणमु खल्वनभीयानः।
यद्येतदूह इत्येनमाचक्षत इति भवन्त्ययथार्थ नामधेयानि।
यद्येतद्याज्ञिका विप्रतिपद्यन्त इति, आचार्यकल्पेऽपि याज्ञिका विप्रतिपद्यन्ते।
यद्येतद्वृत्तिर्योनिरिति गायन्तीति, छान्दसस्य पार्थिका वृत्तिर्योनि कल्पन्ते।"

Nid. p. 22-24.

Sometimes the views of the adversary are refuted by the views of another adversary and his own represented through a third person, e. g.,

अथायं द्वादशाहोऽहीनो भवती ३ त्रमिति।
अहीनो भवतीत्याहुः।

* * *

त्रमित्यपरम्।

* * *

उभयं भवतीति शामकायनः, उभयथा ब्राह्मणं भवति।
वयं चाण्डिल्यम्।

Surely this method, as already stated, is in the wake of Yāska but it must be said to the credit of Patañjali that he bears no ill towards his adversary. Throughout the work there is nothing of the sort of Yāska's rejoinder: "नैष स्थाणोरपराध्ये यदेनमन्धो न पश्यति। Nir.

Discussions are always sober, measured and to the mark. In the Mbh. the points of discussion which are unacceptable to the author are stated first and then refuted. But the repitition of the adversary's point of view is, as far as possible, avoided. The Nidāna, on the other hand, bristles with repititions, e. g., p. 23; p. 24; p. 27; p. 28.

Considering the references to, and quotations from, the Brāhmaṇas and ritualistic works, the Nidāna seems to be rather a ;compilation than an original work. However, its chief importance lies in judgement and in critical appreciation of the views of one ritualist authority to the refutation of another.

As to the peculiarities of language regarding the formation of a word, phrase and sentence, suffice it to say that the Nidāna-Sūtra

presents no such difficulties as undermine its author in our estimation. The following may be cited some of the oddities to which the present day world is not used :—

p. 13. 10. यस्यैषं व्यूह्यमानः, समाः पर्याया भवन्ति, स समः—the independent clause समाः पर्याया भवन्ति occurring in between यस्यैषं व्यूह्यमानः and स समः is not co-relative and should not have been placed here.

p. 23. 17. छान्दसस्य पार्थिका वृत्तिर्योनि कल्पन्ते—strictly grammatically it ought to have been योनिरिति कल्पन्ते।

p. 45. 11. सोऽशिथिला परिसंस्थिता भवति—here the relative pronoun सः in no way agrees with अशिथिला परिसंस्थिता।

p. 49. 26. तत्र हि द्विर्भागाः प्रकल्पयन्ते—प्रकल्प्यन्ते would be grammatically correct.

p. 53. 24. करिष्यन् भवति for करोति।

p. 70. 2. ते व्यत्यासं प्रयुञ्जे—the subject and the verb do not agree.

p. 85. 15. षट्प्रगाथमयनं समारप्स्यन्तीति—the use of Parasmaipada is incorrect.

p. 88. 5. तत्र खलु बृहद्रथन्तरे करोति, स्वराणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः—तिष्ठन् would be grammatically correct.

p. 89. 2. तत्र खलु बृहद्रथन्तरे करोति शुक्रियाणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः—तिष्ठमानः is grammatically incorrect.

p. 91. 11. मतसाम्वन्धात्—here lengthening of vowel in सा is wrong.

p. 96. 1. तदेतत्समरूपमग्नयस्तवद्व्याणि च—the elision of visarga of °मग्नयः before स्तावः is against the rules of sandhi.

p. 105. 1, मक्षयश्च कल्पन्ते—whereas LŚ. 9. 10. in strict conformity with the rules of Pāṇini reads कल्प्यन्ते.

p. 165. 26. तमेते द्विरात्रप्रभृतयोऽहर्गणा भुवन्—the elision of अ in अभुवन् is not enjoined by grammar. The form seems to have been used in Śaśvad-Brāhmaṇa.

To this may be added the use of the following obsolete forms:—दिदर्शयिषन् (p. 60.8.); अदिदर्शयिषीत (p. 60. 22); समविचारयिषीत (p. 78. 18); अचिच्यावयिष्यन् (p. 107. 17); अचिच्यावयिषीत (p. 136. 22); व्यावितर्तयिषन् (p. 129. 27): विच्यावयिषन् (p. 129. 16).

निदानसूत्रम्

अथ निदानसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रपाठकः

अथातश्छन्दसां विचयं व्याख्यास्यामः । UN. p. I. 1.

त्रयश्छन्दःपादा भवन्ति ।

अष्टाक्षरं एकादशाक्षरो द्वादशाक्षर इति ।

तान्मिश्रं दशाक्षरः ।

अष्टाक्षर आपञ्चाक्षरतायाः प्रतिक्रामति ।

'विश्वेषाꣳ हितः' इति । SV. 1. 2; 2. 824; RV. 6. 16. 1.

आचतुरक्षरतायां इत्येके ।

आदशाक्षरताया अभिक्रामति ।

'वयं तदस्य संभृतं वसु' इति । RV. 8. 40. 6.

एकादशाक्षर आनवाक्षरतायाः प्रतिक्रामति ।

'यदि वा दधे यदि वा न' इति । RV. 10. 129. 7.

औष्टाक्षरताया इत्येके ।

आपञ्चदशाक्षरतायां अभिक्रामति ।

'सत्रा दधानमप्रतिष्कुतं श्रवांसि भूरि' इति । SV. 1. 460.

---

1 In C only. 2 A2 adds ओं नमः सामवेदाय । इति निदानसूत्रे छन्दोविचिति-सूत्रमारम्भः ॥; B adds ओं नमः सामवेदाय । हरि ओं ।; C adds ओं only, G1 adds नमः श्रीगणेशाय ॥ सामवेदाय ॥; G2 adds ओं नमः श्रीगणेशाय ॥ सामवेदाय ॥ ओं ॥; J adds ओं श्रीगणेशाय नमः ॥; K adds श्रीगणेशाय नमः । ओं ।, T adds हरि ओं शुभमस्तु ॥ दक्षिणा-मूर्तये नमः ॥ 3 Locanæ in A1. 4 विजयं J 5 त्रिच्छ० T. 6 ०रा J, K. 7 ननु मि० C, G1, J, T, W; तनु मि० A1, B, G2, K, T, T3 8 ०तासा J, K. 9 आपञ्चदशा० A2 10 तदृश्च J. 11 अष्टा० A2, A3, B, G1, G2, J, K, T, T1, T2, T3. 12 ०यामि० T. 13 अनि० G1, J, K. 14 ०ष्कृत० A1, A3, B, T, T2, T3. 15 भूः A3.

द्वादशाक्षर आनवाक्षरतायाः प्रतिक्रामति ।

'अनूपे गोमान् गोभिरक्ताः' इति । SV. 2. 348; RV. 9. 107. 9.

आष्टाक्षरताया इत्येके ।

आपोडशाक्षरताया अभिक्रामति विकर्षेण ।

'त्वं वृत्राणि हंस्यप्रतीन्येक इत्पुरु' इति । SV. 1. 248; 2. 761.

आष्टादशाक्षरताया इत्येके ।

'अर्चामि सत्यसवꣳ रत्नधामभि प्रियं मतिं कविम्' इति । SV. 1. 464; ŚB. 3. 3. 2. 12; AŚ. 4. 6. 3; ŚŚ. 5. 9. 7.

अथातो वृत्तिप्रदेशाः ।

यत्र ह्रस्वमक्षरमुपोत्तमं पादस्य भवति सा जागती वृत्तिः ।

यत्र दीर्घꣳ सा त्रैष्टुभी ।

ह्रस्वाक्षरस्योपरिष्टाद् व्यञ्जनसन्निपातेऽपि गौरवम् ।

अष्टाक्षरद्वादशाक्षरौ लघुवृत्ती, दशाक्षरैकादशाक्षरौ गुरुवृत्ती ।

एतैः खलु छन्दाꣳसि वर्तन्ते ।

पथ्यान्येवाग्रे सप्त चतुरुत्तराणि छन्दाꣳसि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

चतुर्विꣳशत्यक्षरा गायत्री, त्रिपदाऽष्टाक्षरपादा । cp. UN. p. 1. 8; p. 2. 1; P. 3. 8; RPr. 16. 16.

अथापि चतुष्पदा भवति, षडक्षरपादा । cp. UN. p. 1. 10; P. 3. 8; RPr. 16. 16.

तद्यथापि पाञ्चालाः उदाहरन्ति—

---

1 आ is wanting in C. 2 Wanting in A2. 3 अष्टा० A2, B, C, G2, J, K, T, T1, T2, T3, अक्षर० G1. 4 विकर्षे A3, विशेषेण B. 5 त्वं A1, A2, A3, B, T2, T3. 6 हꣳसियः प्रतिनियेक A1; हꣳसीयप्रतिनियेक A2, हꣳस्यप्रतीनियेक A3; ०तीनियेक B, ह्रस्व० J. इक्पु० B, इत्यु० C, इत्पू० A1, A2, A3, T, T2, T3. 7 इ is wanting in J 8 Wanting in T1. 9 ०या० T. 10 ०यमंतिकष्टम् T. 11 ०नो C. 12 वृत्य० C 13 ०वेशः G1. G2, K, W. 14 Space left blank in C. 15 ज० A2, J, K, T, T2, T3. 16 ०भि A2, A3. 17 ०क्तिः A2; ०क्ति A3, G1, G2, J. 18 ०रेद्वा० G1, G2. 19 गुरू० A1, A2, A3, गुव० T. 20 ०र्त्तीति C, A3. 21 वर्तन्ते B. 22 पथ्यो० J. 23 Wanting in K, W. 24 ०पादा० C. 25 पादाः A2. 26 चतुःपादा C. 27 तद्यपि C, G1, G2, K; तद् यथा' पि W. 28 पञ्चाल C, G1, G2, J, K, T2, T3, W.

'पेटिलालकन्ते पेटाविटकन्ते।
तत्र ककुबद्धस्तज्जघ्नि परेहि॥' इति।
अष्टाविंशत्यक्षरोष्णिक् त्रिपदैव, पूर्वावष्टात्तराद्युत्तमो द्वादशाक्षरः। cp. UN. p. 2. 2; P. 3. 18; RPr. 16. 29.

अथ यत्र मध्ये द्वादशाक्षरः सा ककुप्। cp. UN. p. 2. 3; P. 3. 18; RPr. 16. 29.

यत्र प्रथमः सा पुरउष्णिक्। cp. UN. 2. 4; P. 3. 20; RPr. 16. 30.

अथापि चत्वारः सप्ताक्षरा इत्युदाहरन्ति। cp. UN. p. 2. 6; P. 3. 22; RPr. 16. 32.

'नद्वं व ओदतीनाम्' इति। SV. 2. 862; RV. 8. 69. 2.

द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्, चतुष्पदौऽष्टाक्षरपादा। cp. UN. p. 2. 7; P. 3. 23; RPr. 16. 37.

अथापि त्रिपदा भवति, मध्येऽष्टाक्षरोऽभितो द्वादशाक्षरौ। cp. UN. p. 2. 8; P. 3. 24.

तां पिपीलिकामध्येत्याचक्षते। UN. p. 2. 9; p. 5. 7.

मध्येज्योतिरिति बह्वृचाः।
एष पादो यंतोयतैः परिक्रामेत् तज्ज्योतिषमेनां ब्रुवते।
पुरस्तांज्योतिर्मध्येज्योतिरुपरिष्टाज्ज्योतिरिति।
षट्त्रिंशदक्षरा बृहती चतुष्पदैव, त्रयोऽष्टाक्षरा उपोत्तमो द्वादशाक्षरः।
cp. UN. p. 2. 10, 11; P. 3. 26. 27; RPr. 16. 45.

तां पथ्येत्याचक्षते। cp. UN. p 2. 11; P. 3. 27.

---

1 पेटी पालकं ते C, पेटीयालकं तो G1, G2, K; पेटीपालकन्तो J; पेटिधाल० T; पेटीयालकंते W. 2 पेटा पिपिटकं ते C; पटापिट० J, K; पेटापिटकं ते० G1, G2, W; पेटाविकन्ते T. 3 त is wanting in J. 4 किकुवद्धस्तज्जघ्धु A1; किकुबन्धस्त० A2, ककबद्धस्तज्जघ्धु A3, ककुप्··· C; रीकवद्धस्तनजघ्धु G1; ०स्तनज्जघ्धु G2; कीकुवद्धस्तनजघ्धु J, कीक्रुवद्धस्तनैनजघ्धु K; किकुवद्धस्तज्जंघ्धृ T1; यीकुवद्धस्तज्जघ्धु W. 5 परिहि G1, G2, J, W; परीहि K. 6 र is wanting in J. 7 ०पदैः C. 8 Wanting in T2, T3. 9 ०रं T2. 10 भवन्ति T3. 11 ०दष्टाक्ष० J. 12 चतुःपा० C; ०ष्पा० J. 13 ०दा अक्षर० A1; ०दाक्षर० J. 14 ०पद T. 15 T1 takes it as a separate sūtra. 16 ०रः A1, 17 ०लिक० A1, C, G1, G2, J, W. 18 पद C. 19 याता० J. 20 ०तैः T. 21 ०मेत J. 22 ज्यो० J. 23 ब्रुवीत C, G1, G2, K, W; वीत J. 24 Wanting in T1. 25 पुरतोज्यो० C; पुरता ज्यो० G1, G2. J. 26 Wanting in A2; चतुःपादैव C. 27 त्रयोदशाक्ष० A1. 28 ०रौ A2 क्षरा उपोत्तमो द्वादशा is wanting in B; ०रा द्वादशाक्ष उपो० C. 29 ०मौ A1.

अपि च स्कंन्धोग्रीवीति[1] । cp. UN. p. 2. 14; P. 3. 28, 29; RPr. 16. 46.

अथ यत्र प्रथमो द्वादशाक्षरः सा पुरस्ताद्बृहती । cp. UN. p. 2. 17; P. 3. 32; RPr. 16. 46.

यत्र द्वितीयः सौरोबृहती[5] । cp. UN. p. 2. 15; P. 3. 30; RPr. 16. 46.

सैवं न्यङ्कुसारिणी । cp. UN. p. 2. 13; P. 3. 28; RPr. 16. 46.

यत्रोत्तमः सोपरिष्टाद्बृहती । cp. UN. p. 2. 16; P. 3. 31; RPr. 16. 46.

अथापि चत्वारो नवाक्षरा इत्युदाहरन्ति । cp. UN. p. 3. 1; P. 3. 33.

'उपेदमुपपर्चनम्' इति । RV. 6. 28. 8; LŚ. 3. 3. 4.

अथापि त्रिपदा भवंति, द्वादशाक्षरपादा[11] । cp. UN. p. 3. 2; P. 3. 35.

'प्रत्नं पीयूषं पूर्व्यं यदुक्थ्यम्' इति । SV. 2. 844; RV. 9. 110. 8.

तां सतोबृहतीत्याचक्षते । cp. UN. p. 3. 2; P. 3. 36.

बार्हतमपि वृचं सतोबृहत्य इत्येवाचक्षते । यथा—

'चयं घ त्वा सुतावन्तः' इति ॥ २ ॥ SV. 1. 261; 2. 214; RV. 8. 33. 1; PB. 12. 4. 3; 14. 4. 1.

चत्वारिंशदक्षरा पङ्क्तिः, पञ्चपदाऽष्टाक्षरपादा[17] । cp. P. 3. 37, 48; RPr. 16. 54.

अथापि चतुष्पदा भवति, द्वादशाक्षरोऽष्टाक्षर इति व्यस्तासम्[18] । cp. P. 3. 37.

तां सिद्धाविष्टारपङ्क्तिरित्याचक्षते । cp. P. 3. 42; RPr. 16. 62.

विपर्यासे विपरीतां सैव । cp. RPr. 16. 58.

अथ यत्र[21] पूर्वावष्टाक्षराबुत्तरौ द्वादशाक्षरौ सोऽऽस्तारपङ्क्तिः । cp. P.

---

1 ॰वी A1; वीरिति B; ॰वेति C; ॰वीवेति G1, G2, J, K, W. 2 प्रथम्तेB. 3 B adds तद्. 4 सौरो॰ G1, G2. 5 ॰तीयः सौरोबृहती G2, J. 6 ॰वं A2, G1, G2, K. 7 इत्युपेदा॰ B. 8 ॰दनमु॰ G1; ॰दननुमु॰ K. 9 Wanting in A1, T2; त्रयो T3. 10 Wanting in A1, T2, T3. 11 ॰दाः C, T3. 12 पूर्व॰ T2. 13 ॰इत्या॰ C. 14 इत्याच॰ A3, G1, G2, J, K, W. 15 ॰शत्यक्षरा J, K. 16 ॰पादाः A2; ॰पदा J, K. 17 चतुःपादा C. 18 ॰सः A1, A2, A3, T1, T2, T3. 19 पर्यासे C; G1 repeats the line बार्हतमपि सुता from the second section within brackets. 20 A1, A2, A3, T, T1, T2, T3 add स्यात्. 21 A1 repeats यत्र. 22 A1, G1, J omit साऽऽस्तार॰ ... क्षरौ (p. 5. 3).

पञ्चविंशत्यक्षरापि[2] भवति, पञ्चपदा पञ्चाक्षरपादा। cp. UN. p. 4. 3; P. 3. 46.

तां[3] पदपङ्क्तिरित्याचक्षते ॥ ३ ॥ cp. UN. p. 4. 3; P. 3. 46.

चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप्, चतुष्पदैकादशाक्षरपादा। cp. RPr. 16. 64.

अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षते। cp. P. 3. 50; RPr. 16. 70.

पञ्चपदाऽपि भवति, चत्वारोऽष्टाक्षरा एको द्वादशाक्षरः। cp. RPr. 16. 71.

अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती चतुष्पदैव द्वादशाक्षरपादा। cp. UN. p. 4. 6; P. 3. 51.

अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षते।

पञ्चपदाऽपि भवति,[14] त्रयोऽष्टाक्षरा द्वौ द्वादशाक्षरौ। UN. p. 4. 8.

सैव समासैष्टपदेताया क्रमते।

सैवैवं सती विष्टारपङ्क्तिः[20] प्रवृद्धपदा।

षट्पदाऽपि भवति, अष्टाक्षरपादा। cp. P. 3. 59; RPr. 16. 75.

'उभे यदिन्द्र रोदसी'[22] इति। SV 1. 379; RV. 10. 134. 1.

एतानि खलु सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि[24] व्याख्यातानि।

प्रथमं प्रथमं चैवात्र न्याय्यं पथ्यं विद्यात्।

एतासामेव द्विपदा भवन्ति[30]।

यत्र द्वावष्टाक्षरौ सा गायत्र्याः।

यत्र द्वादशाक्षराष्टाक्षरौ सा विष्टारपङ्क्तेः[32]।

---

1 पञ्चविंश०...पञ्च is wanting in J. 2 °रा अ० C. 3 तान् W. 4 चतुरश्च० G1, G2, J. 5 चतुःपदै० C. 6 °मष्टा० A2. 7 °रौ० J. 8 °रावेको A2. 9 क्ष is wanting in J. 10 चतुःपदैव C; चतुष्पदा J, T1, T2, T3. 11 °पादैव T1. 12 °तिर्जागती० A3. 13 °त्येवाच० A1, A2, C, G2, T, T2, T3; °त्ये G1; 14 °न्ति० T2. 15 समाष्ट स० A2. 16 °सश्च C; समस समावेशः T3. 17 आष्टा० A2, क्रुष्ट० A3; अष्ट० B. 18 °पदाना० T; °पाद० T3. 19 क्रामनि A2; प्रतिक्रामनि T1. 20 °क्षेः C. 21 °दा K. 22 रोदसि J. 23 °चतुरक्षराणां T. 24 सि is wanting in G1, G2. 25 त्वेवात्र A1, A2, A3, C, G1, G2, J, K, T, T1, T2, T3, W. 26 यं is wanting in J. 27 Wanting in T2. 28 °समैव G1. पदनामेव T. 29 °दावयम...T. 30 Wanting in T2. 31 त्रयो G1, G2, J; त्र T. 32 °पङ्क्ती A2; °पङ्क्तिः C, G1, G2, T2, T3 °पङ्क्ति J.

यत्रैकादशाक्षरौ[1] सा त्रिष्टुभः[2]।
यत्र द्वादशाक्षरौ सा जगत्याः[3]।
विषमपदौः—
'शं[2] प[3] द्म[2]' SV. 1. 441.
'प्र[2] च[3] इन्द्रा[1]य[2]' SV. 1. 446.
'वि[1]दथ[2]स्य[3]' SV. 1. 450.
'इमा[3] नु[उ] कम्[3]' इति। SV. 1. 452; RV. 10. 157. 1.
नवाक्षरचतुर्दशाक्षरावेकादशाक्षरत्रयोदशाक्षरौ षडक्षरदशाक्षरावेकादशाक्षराष्टाक्षरौ[4]।
दशाक्षरपादा विराजः[5] एकपदाप्रभृतयः आचतुष्पादाभ्यः[6]।
एकादशाक्षरपादा[7] अपि त्रिपदा विराज इत्येवाचक्षते[8]।
यथा—
'अग्नि[3] नर[उ]ः[3]' इति SV. 1. 72; RV. 7. 1. 1.
यथा—
'अग्नि[3] नर[उ]ः[3]' इति[9] ॥ ४ ॥ ibid.

[10]निदाने प्रथमः पटलः

ऊर्ध्वे जगत्यौ अतिच्छन्दसौः[11]। cp. UN. p. 5. 16.
द्विपञ्चाशदक्षरप्रभृतयः, चतुरुत्तरौ[12] द्वौ सप्तवर्गौ, चतुरशताक्षराऽऽसौ परार्ध्यौ[13]। cp. RPr. 16. 79.

तासां नामधेयानि—

---

1 ०रस्ता T. 2 ०भौ G1. 3 ग is wanting in G1, G2, ज is wanting in J. 4 ०पादा C,०पादाः G1, G2, J, W. 5 ०दै० J. 6 षोडशाक्षर० G1, T1. 7 T2, T3 add here अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्ता ज्योतिष्मतीति। 8 ०ज J, K. 9 प्रभ ... ..T. 10 चतुःप० C. 11 एकाक्षर० G1, G2. 12 ०पदा K. 13 एका० K. 14 Wanting in T. 15 इति छन्दोविचितौ प्रथमः पटलः ॥ A1; इति निदानवृत्तौ छन्दोविचितौ प्रथमः पटलः ॥ A2, निदानसूत्रे प्रथमः पटलः ॥ A3; पटलम् ॥ G1, G2, K; इति निदानवृत्तौ प्रथमः पटलः ॥ T1; छन्दोविचितिवृत्तौ प्रथमे पटले प्रथमः खण्डः। T2, T3; W reads here ॥ पटलम् (॥1॥). 16 A2 reads श्रीः अथ द्वितीयः पटलः ॥ 17 जः अनि० T, ग is wanting in T2. 18 ०सौ C. 19 ०त्तरा C, G1, G2, J, T, W. 20 सप्तावर्गौ C; सप्तवर्गौ J, ०वर्गौ G1. 21 ०राणां T1; सापरा० J; सामपराध्या T, सापरार्धा T2, सापरार्धा T3. 22 ०र्ध्यं A1.

विधृतिः शाकर्यष्टिरत्यष्टिर्मंहना सरित् सम्पेति पूर्वस्य । UN p. 5. 17; P. 4. 5.

सिन्धुः सलिलमम्भो गर्गनिर्मर्णव आपस्समुद्र इत्युत्तरस्य ।

तान्येतानि सर्वाणि कृतेच्छन्दाꣳसि भवन्ति ।

अथ प्राञ्चि गायत्र्याः पञ्च कृतेच्छन्दाꣳसि ।

कृतिश्चतुरक्षरा । cp. UN. p 6. 1; P. 4. 3; RPr. 16. 89, 92.

प्रकृतिरष्टाक्षरा । cp. UN. p. 6. 1; P. 4. 3.

संꣳकृतिर्द्वादशाक्षरा । cp. UN. p. 6. 1.

अभिकृतिः षोडशाक्षरा । cp. ibid.; P. 4. 3; RPr. 16. 89, 92.

आकृतिर्विꣳशत्यक्षरा । ibid.

एतासामन्तरेष्वन्तस्थाच्छन्दाꣳसि ।

द्वाविꣳशत्यक्षरप्रभृतयश्चतुरुत्तराख्ययः सप्तवर्गाः, द्विशताक्षरा ऽऽसां परार्ध्या ।

तासां नामधेयानि—

रार्द् सम्राड् विराड् स्वराड् संवशिनी परमेष्ठ्यन्तस्थेति प्रथमस्य । cp. UN. p. 5. 5, 6; p. 6. 12, 13; P. 3. 6; RPr. 17. 5. Ārṣ K. V. 20. b.

प्रत्तं चामृतं च वृषा च जीवं च तृतं च रसश्च शुक्रमित्युत्तरस्य । cp. RPr. 17. 5.

---

1 धृ० G1, G2, J, K, W. 2 ०तः T. 3 शा० J, K. 4 ०ष्टिर्व्य० K. 5 ०त्यष्टिरंहस्तरि० B; ०त्यष्टिर्वाघ्न्य० G1, G2; ०कर्यष्टिर्वाघ्न्य० J, W; ०त्यम्न्य० T. 6 ०संविति G1, G2, J, G, W. 7 Wanting in A2. 8 गगमन० A2; गहन० C, G1, G2, J, K, T, W; गगमन० T3. 9 ०मप्सर्वं० J; ०मा० K. 10 कृतु० T2; कृतिरछ० A2. 11 प्राञ्चा० B; प्राचि० G1, G2. 12 कृतु० A1, A3; ०कृतिरछ० A2. 13 कृन० J. 14 सꣳस्कृ० B. 15 विकृतिः C, K, W; अधिकृतिः T. 16 उत्कृति० A1, A2, A3, G1, G2, J, K, T, T1, T2, T3, W; अभिकृति० C. 17 ०रैः C. 18 तासां० C; एताः ताम० T2. 19 ०न्तरप्यन्त० C; ०ष्वन्तरत्रा छ० J; ०रेष्वन्तःस्थाः T2, T3, W. 20 ०न्दा ... T. 21 ०रा० T3. 22 तु is wanting in G1, G2. 23 ०राणां C. 24 ०र्घ्यं A2; संपराध्या T. 25 विराट् G1, K. 26 संआड् J. 27 स्वराव० G1. 28 ०ष्ट्रा A2, ०षामन्त० A3; ०ष्ठान्तसस्थे० G1, G2; ०ष्टौतस्थे० J; ०ष्ठान्तमस्थे० W. 29 पध्यस्य B, C, G1, G2, K. 30 वृत्तं A1, A2, A3; प्रत्तं J, K (K had originally प्रत्नम्), वत्तं T; wanting in T1; वृत्तश्च० T2; प्रत्तश्चा० T3. 31 अमृ० T1. 32 वृषवे जी० J. 33 जीवह तृ० T, जीवश्च T2, T3. 34 रत्तं च A1, A2, A3, B, G1, G2, T1, T2, T3, W. 35 ०मिति पूर्वस्य W.

अर्णश्चांशश्चाम्भश्चाम्बु च वार्यापः उदकमित्युत्तमस्य ।
तान्येतानि सर्वाणि द्वापरच्छन्दांसि भवन्ति ।
अथ प्राङ्गि द्वाविंशत्यक्षरतायाः पञ्चान्तिस्थाच्छन्दांसि, द्व्यक्षरप्रभृतीनि चतुरुत्तरवर्ण्यारोहीणि ।
5 हर्षीका शर्षीका सर्षीका सर्वमात्रा विराट्कामेति ॥ ५ ॥ cp. RPr. 17. 20.

अथ निचृद्भुरिजः ।
यो ऽनेकेनाक्षरेणोनास्तो निचृतः । cp. UN. p. 5. 3; P. 3. 59.
यो ऽनेन ज्यायस्यस्तो भुरिजः । cp. UN. p. 5. 4; P. 3. 59.
10 तान्येतानि सर्वाणि त्रैलोक्यलिच्छन्दांसि भवन्ति ।
तद्यत् त्रेतास्थानं तो निचृतः ।
अथ यत् कलिस्थानं ता भुरिजः ।
चतुष्पदेन छन्दो जिज्ञासेत, पदैरक्षरैर्वृत्तस्या स्थानेनेति । cp. RPr. 17. 21.

15 तेषामेकैकस्मिन् दुष्यति शेषेणैव जिज्ञासेत ।
न दुष्टस्य छन्दसोऽन्येन वृत्तेर्ज्ञानमस्तीति विद्यात् ।

---

1 अर्णवरचांशश्चाम्भ० A2, अर्णश्चाम्भश्चाप्यब्बाम्बु वा० C; अर्णश्चाम्बचाम्बु G1, अर्णाश्चाम्भश्चाम्बचाम्बु G2, J, K, अर्णश्चाम्भश्चाम्बु T1; अर्णश्चाम्बश्चाम्बचाम्बु W. 2 वार्या A1, चायाप A3; वार्याम K; चाप्याप T. 3 ०क्षरस्य C, G1, G2, J, K, T, W; ०क्षनस्य T2, T3. 4 ०रच्छ० A2, A3, G1, G2, K. 5 पथ W. 6 प्राङ्किका A2; प्राचि K; प्राञ्च T2, T3. 7 ०क्षरायाः C, T, W; ०क्षवायाः G1, G2. 8 पञ्चान् स्था C; ०न्त (:) स्था० W. 9 ०राणि C; ०राणि रोहीणि G1, G2, J, K, W, ०राणि रोहिणी T. 10 ०हिणी A2; ०हेणि A3. 11 हर्षिका A1, A2, A3, B; वर्षीका G1, G2, J, K, W. 12 A2 adds संमिका. 13 शर्षिका A1, A2, B, T1, T2, T3; wanting in A3; सर्षीका C. 14 सर्षिका A1, B; सर्विका A2; wanting in A3, T; मर्षीका C. 15 सर्वमात्रा A1; wanting in A2, B; सरोमात्रा A3; ०र्वत्रमा० T 16 ०श्च० G1; wanting in T3. 17 भूरिजे A3. 18 अथ य G1; अथ या G2, W. 19 ऐके० T2, T3. 20 ०स्तानि नि० A2. 21 G1, G2, K, T, W add अथ; अथ T1. 22 ०स्तां A2. 23 भू० A1, A2, A3. 24 तानि T2. 25 त्रेता is wanting in T2, T3. 26 T1 leaves here a space of six lines. It begins again with देवासुर० (see p. 10. 1). 27 तानि नि० T2. 28 तत्वतः A3; ०ते T. 29 वद् T 30 ०न G1, G2; ०नां T2. 31 च येन A3; ०येव J; ०यैव K. 32 विजि० G1, G2, J, K, W. 33 ०स्ते A3. 34 ०रैवृत्या A1. A2; ०रैर्वृइत्या A3. ०रैः स्मृत्या T2, T3. 35 स्थानेति T2, T3. 36 ०मेकैक० G1. 37 वृत्तिज्ञे० C; मुष्यति T. 38 ०ष्णोव J. 39 जिर्जत C. 40 Lucanæ in T. 41 ०सो नोन C; ०सौ० K. 42 वृत्तेर्वर्गम० C, वृत्तेर्जानन० G1; ०त्तेन ज्ञा० K.

अथ देवासुरच्छन्दांसि ।
एकाक्षरप्रभृतीन्येकोत्तराण्यारोहीणि देवच्छन्दांसि ।
सप्ताक्षरा जगती, अष्टाक्षराऽतिच्छन्दाः ।
पञ्चदशाक्षरप्रभृतीन्येकाधिकावाश्चिं प्रत्यवरोहीण्यसुरच्छन्दांसि ।
नवाक्षरा जगती, अष्टाक्षराऽतिच्छन्दाः ।
अथ प्रजापतेश्छन्दांसि—
अष्टाक्षरप्रभृतीनि चतुरुत्तराण्यारोहीणि ।
द्वात्रिंशदक्षरा जगती, षट्त्रिंशदक्षराऽतिच्छन्दाः ।
तेषां त्रयं त्रयं समेत्यैकैकमृषिच्छन्दो भवति ।
तदेष श्लोकः—
काश्चित् त्रिगो द्व्यक्षरमेकविंशतिरसस्य भूत्वानु भवन्ति कर्मभिः ।
पञ्चाशतः पञ्च नपुंसकानां द्वे चाधिके बिभ्रति त्र्यक्षराणाम् ॥
देवासुराणां छन्दोभिरात्मनश्च प्रजापतिः ।
सप्तवर्गं चैकैकमृषीणां यज्ञवोढवे ॥
यस्य कस्यचिच्छन्दसः सम्पदं कश्चिदिच्छति ।
चतुर्थं तस्य सङ्ख्यायै तावतीरहरेदृचः ॥ RAn. p. 45. 4, 5
यदि तच्छन्द आहरेदन्यदन्यस्य सम्पदे ।
चतुर्थं तस्य सङ्ख्यायै विद्यात्तास्तावतीरृचः ॥ ६ ॥ RAn. p. 45. 6, 7.

अथावसानानि ।

---

1 T1 resumes from here (see p. 9 note 26). 2 ०भूत्येको० T2, T3. 3 ०कोनूराणि रौहीणि C; ०राणि रोहोणि G1, G2, W. 4 ०राणि छ० J, K. 5 ०न्यै G1, G2, J. 6 ०वाच्छि T 7. ०रोहिण्या० A2; ०रोहीण्या० C; ०रोहिण्य० T. 8 ०रैवाति० C, G1, G2, T, T1, W. 9 ०न्द A2. 10 ०राणि रोहिणी C, T; ०णि रोहीणि K, W. 11 ०ति T. 12 ०शरदक्षरा G1, G2. 13 ०त्ये० A2, A3, C, G1, G2, K. 14 Wanting in T1. 15 कास्वित् A1, A2, A3, B, C, T1, T2; कास्विति T. 16 द्वयो T2. 17 ०क्षरे रमे० J, K. 18 ०तिस्रिस्तस्र T2. 19 ०त्वा न T2. 20 ०ति G1, G2. 21 ०तं J, T2, T3. 22 शताधिके A2. 23 बिभृति T; बिभ्यति T2. 24 त्र्यक्ष० G1, G2, W. 25 ०णामिति J, K, W. 26 च ··· कैषामृ० T2. 27 वोढवै B; वोढाव G1; वोढावे J, K. 28 कस्य च छ० C, G1, G2, J, K, W. 29 ०न्दसिस्सं० A1. 30 ०र्थं T2. 31 ०ङ्ख्यायास्ता० A2; ०ङ्ख्यायता A3; संख्या J, K. 32 भवती० A3; यावती हरे ऋत्विति T2. 33 यदुत छ० A1, G1, G2, J, K, T, T3, W; यदृतच्छ० C; यदुक्त छ० T2. 34 ०रेदन्यदस्य C; ०रेदन्यस्य G1, G2, K; ०रेदन्यस्य (कस्य) W. 35 ०न्या A2.

एकपदाद्विपदानामन्ततोऽवसानम्।
त्रिपदाप्रभृतीनां द्वावुक्त्वा शेषमाह—
आषट्पदाभ्यो भवति।
तत्र त्रिपदानामन्ततोऽवसानम्।
'दुह्रीयन्मित्रधितये' इति। RV. 1. 120. 9.
यथा चतुष्पदायां त्रिपु।
'आ नो वयोवयःशयम्' इति। SV. 1. 353.
तथा पञ्चपदायाम्।
'यन्मे यमम्' इति। LŚ. 2. 10. 9; PB. 1. 5. 18.
अथापि चतुष्पु।[18]
'अग्ने तमद्य' इति।[19] SV. 1. 434; 2. 1127; RV. 4. 10. 1.
अथापि द्वौ द्वावथैकम्।
'अभि[20] न इडा युथस्य माता' इति। RV. 5. 41. 19.
अथापि द्वावुक्त्वाऽथैकमथ द्वौ।
'तव त्यद्वयं नृतः[29]' इति। SV. 1. 466; RV. 2. 22. 4.
षट्पदायां द्वयोर्द्वयोरवसानम्।
'उमे यदिन्द्र रोदसी' इति। SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10; 134. 1. PB. 13. 10. 3.
अथापि त्रिपु।[31]
'अपिं वृश्चं पुराणवत्' इति।[32] RV. 8. 40. 6.

---

1 पदानां द्वि० T, ०पद० T1. 2 द्विपदा० J. 3 ०मद् G1, G2, J. 4 आ is wanting in A3, C, T1. 5 T1, W take भवति in the beginning of the next sūtra, ०न्ति T2, T3. 6 तत् C; नु G1, G2; तु J, K, T, W; अथ T3. 7 व्या० C, K, T, T1, W. 8 ०सानां G1, G2, J. ०नं भवति T2. 9 दुहिय A1, A3; द्वि दु० G1, G2, J, K; महीयन् T2; दुह T3. 10 तथा C, G1, G2, K, W; T2, T3 omit this sūtra. 11 त्रिष्टुभो C. 12 आ नो is wanting in C. 13 ०शा० T2, T3. 14 ०याः T2. 15 यण्ने A3; यम्मे T; यमे T2. 16 यम् A3; यमनि G1, G2, W. 17 चतुष्पदेषु A2, T1. 18 Wanting in C, G1, G2, K, W. 19 द्वा is wanting in J. 20 अपि G1, G2, J, W; अदि T2, T3. 21 Wanting in T. 22 मिडा B, T2; इडा G1, G2, J, K, W. 23 यूथमस्य T; यूथव्य T3. 24 तथा० T2. 25 ०क्तायैनम० T2. 26 त्यद्वयां B; सद्वयं T2, T3. 27 नृतौ A1, B, T; नृतौ T2, T3. 28 ०या T, ०पदावाग्द० T2, T3. 29 Wanting in T1. 30 भवन A3. 31 परावदति। A2; पुराणादिवदिति। T2.

सप्तपदायां त्रीनुक्ता द्वौ द्वौ परान्[1]।
'अग्निं[3] होतारं[1] मन्ये[2] दास्वन्तम्[3]' इति। SV. 1. 465; 2. 1163; RV. 1. 127. 1.

अथापि द्वौ द्वावथ त्रीन्।
'प्रो[1] ष्वस्मै[2] पुरोरथम्[3]' इति। SV. 2. 1151; RV. 10. 133. 1.
अष्टपदाप्रभृतीनां प्रज्ञातमवसानं[4] विद्यते।[5]
तत्रैं मध्यं एवं पदस्य नावस्येत्[6]।
अर्थाभिप्रापणान्न्यूनीभावोऽर्थाभिप्रापणादतिरेकः।
अथ यत्रैतदक्षरमागच्छति नामिति वामिति वा तदुतोनीकरोति।
एकाक्षरभाविनो वा सन्धयेः।
तदप्येतौ श्लोकौ भवतः—
चत्वारि सन्धिजातानि यैश्छन्दो ह्रसते नच।
प्रश्लिष्टमभिनिहितं क्षिप्रसन्धेरभिध्रुवम्॥ RAn. p. 48. 6, 7.
एतानि सन्धिजातानि मिमानश्छन्दसोऽक्षरैः।
द्वैधं कुर्यादसम्पूर्णं सम्पूर्णं किञ्चनेङ्गयेत्॥ इति। RAn. p. 48. 8, 9.
छन्दसां विचयं जानन् यः शरीराद्विमुच्यते।
छन्दसामेति सालोक्यमानन्त्यायावनुते श्रियम्॥ इति।

---

1 Wanting in C; परौ G1, G2, J, K, W. 2 C, G1, G2, J, K, T, W add न; T3 adds तु. 3 ०तमवसम्पद्यते। A3; ज्ञातं व० T. 4 ०नं नियतं न वि० A2. 5 विद्यात् T2, T3. 6 *Wanting in* T1. 7 नव K. 8 मध्यम T2. 9 एवोवस्येत्। T. 10 पाद० T1; ०पदस्यैवं T2. 11 स्यात् T2. 12 अर्थापि० A2; अथापि० B. 13 ०न्यून० T2, T3. 14 भावाऽ० J. 15 ०र्थानभि० G1, G2, J, K, W. 16 तामिति C; तन्नामशं वोतव्यक्ते तदपि पदान्वोनी० T2. 17 Wanting in A2, C, G1, G2, J, T, W. 18 तदुतोनीकरोति C; तदुतोनीकारोलाति G1, तदुतोनीकालाति K; तद्वदितोनीकरोति T1; तदुतोनिति T3. 19 यद्वैका T2. 20 यद्वा T2; *wanting in* T3. 21 T2 adds वा विकल्पेनोनीकुर्वन्ति. 22 तदयेतौ C; तदयैतौ J; तदस्यैतौ T. 23 यैः श्लोको T1. 24 संश्लते B; 25 प्रविष्ट० B. 26 क्षिप्रमथप्रद्रुतम् C: क्षिप्रसन्ध्युपद्रुतम् G1, G2, J, K, W. 27 रभिद्रतम् T. 28 तानि T2. 29 सन्ध्य० K. 30 समानं छ० B; मिमांनावछ० J; मिमानछ० T; इमानि छ० T2. मिमानच्छ० T3; 31 ०न्दो अक्षरैः C, G1, G2; ०न्दो क्षरैः K. 32 ङ्गेयं T2. 33 ०र्व्यासं० C. 34 न पूर्णं C, G1, G2, J, K, W; *wanting in* T2. 35 किञ्च नो गयेत् A2; lucuna in A3. किञ्चन नेङ्ग० C; किञ्चिदूनं गेयम् T2; किञ्चित् पूर्णं न गेय व मि T3. 36 जानातः G1, G2; जाननः J; जानानः K. 37 Wanting in K. 38 ०ल्यमश्नुते A1, A3; ०ल्यानश्नुते A2; ०ल्याय श्रुतेः C; ०ल्याया श्रुते G1, G2, J, K; ०ल्यामश्नुते T2; ०ल्यादश्नुते T3.

श्रियमिति ॥ ७ ॥

निदाने द्वितीयः पटलः

अथातः[1] स्तोमान् व्याख्यास्यामः ।
ते[2] द्वया भवन्ति ।
युग्मन्तश्चायुजश्च ।
तेषां विवेकः ।
एकिप्रभृतयो द्व्युत्तरा अयुजः । cp. LŚ. 6. 5. 16.
द्विकप्रभृतयो द्व्युत्तरा युग्मन्तः । cp. LŚ. 6. 5. 16.
उभये सन्तो[3] द्वया भवन्ति—समौ[4] विषमाश्च । cp. LŚ. 6. 5. 17.
यल्लैधं[5] व्यूह्यमानः[6], समाः पर्याया भवन्ति, सं[7] समः ।
अतोऽन्ये[8] विषमाः ।
विषमा द्वया भवन्ति—एकाधिशयौ[9]श्च द्व्यधिशयौ[10]श्च ।
य एकया समतामतिक्रामति सं[11] एकाधिशयः । cp. LŚ. 6. 5. 18.
यो[12] द्वाभ्यां स द्व्यधिशयः । cp. LŚ. 6. 5. 19.
त्रिकप्रभृतयः[13] षड्डुत्तराः समाः[14] ।
तेषां[15] पर्यायकृतिः ।
त्रयः पर्यायाः ।
पर्यायास्त्रिविष्टवाः ।
प्रथमे पर्याये प्रथमा तृचभागा, तामेव पर्यायभागेत्यावदते । cp. LŚ. 6. 5. 1.
मध्यमाऽऽवापः । cp. LŚ. 6. 5. 2.
उत्तमौ परिचरा । LŚ. 6. 5. 3.
मध्यमे पर्याये प्रथमा परिचरा, मध्यमा तृचभागा, उत्तमाऽऽवापः । cp. LŚ. 6. 5. 4.

---

1 Wanting in C, T. 2 ॥ द्वितीयः॥ T; इति निदानवृत्तौ द्वितीयः पटलः T1; द्वितीयपटले तृतीयः खण्डः T2, T3; (पटलम् ॥२॥) W. 3 ०ता J. 4 तेष्वर्था भ० C. 5 G1 adds एकप्रभृतम; G2 adds एकिप्रभृतिम. 6 ०त० C. 7 एकी० B; एक० C. 8 द्व्यू० J. 9 आ० G1 10 द्व्युत्तरा J. 11 अयुग्मन्तः B; युग्मतः C. 12 सतो B. 13 समाश्च C, G1, G2, J. K. 14 यल्लैधं B. 15 व्युह्य० C, G1, G2, J, K. 16 Wanting in J, K. 17 अतो is wanting in G1. 18 Wanting in G1, G2, J. 19 ०यो C. 20 ०य० C. 21 B adds य. 22 ये B; wanting in G1, G2, J. 23 J omits the portion त्रिकप्रभृतयः ... प्रथमा (line 19). 24 Wanting in C, G1, G2, J. 25 C adds समाः 26 ०द्वयः C, J. 27 ०विष्टुत्याः C 28 त्रिभाग J. 29 च wanting in G1, G2. 30 ०रा J. 31 मध्यमे ... परिचरा wanting in C.

उत्तमे पर्याये प्रथमाऽऽज्यांपः, मध्यमा परिचरा, उत्तमा तृचभागा । cp. LŚ. 6. 5. 5.

सैषा[1] विष्टा[2]वकृतिः ।
एकाधिशयप्रभृतिषु साधिष्ठ्यमुपपद्यते ।
एकि[3]प्रभृतयः षड्डुत्तरा एकाधिशयाः ।
तेषां पर्यायकृतिः ।
समपर्यायै[4]र्विषमा वर्तन्ते[5] । cp. LŚ. 6. 5. 21.
पर्यायो[6] हि ते भवन्ति ।
यावभितः समावयुजौ तयोः पर्यायान् सं[7]हरेत् । cp. LŚ. 6. 5. 22.
पूर्वस्यै[8]कम्, उत्तर[9]स्य द्वाविति ।
युग्मतां च द्व्यधिशयानां युग्मायुक्पर्याया[10]णाम् ।
सतामे[11]षं[12] न्याय[13]ः ।
अथ[14] पूर्वस्य द्वौ, उत्तरस्यै[15]कमिति ।
[यथा[16] युग्मतां द्व्यधिशयानां] युक्पर्यायाणाम्, एवमयुजामेव[17] द्व्यधि-
शयानां युग्मायुक्पर्याया[18]णाम्[19] ।
पञ्चि[20]प्रभृतयः षड्डुत्तरा द्व्यधिशया[21]ः ।
तेषां पर्यायकृतिः ।
सम[22]पर्याय[23]र्विषमा वर्तन्ते[24] ।
पर्याय[25]ो हि[26] ते भव[27]न्ति ।
यावभि[28]तः समावयुजौ तयोः पर्याय[29]ान् सं[30]हरेत् । cp. LŚ. 6. 5. 22.
पूर्वस्य द्वौ,[31] उत्तरस्यै[32]कमिति । cp. LŚ. 6. 5. 23.
युग्मतां चैकाधिशयानां युग्मायुक्पर्याया[33]णाम्[34] ।
पूर्वस्यै[35]कम्, उत्तरस्य द्वाविति ।
यथा युग्मतामेकाधिशयानां युक्पर्यायाणाम्, एवं[36]मयुजां द्व्यधिशयानां
युग्मायु[37]क्पर्यायाणामित्ययुजः ॥ ८ ॥

---

1 गा is wanting in G1; तृचभा is wanting in J. 2 G1 omits सैषा वि. 3 ०ष्टापकृतिः B. 4 एकविंशप्र० C, G1, G2, J, K. 5 ०ष्वधिमु० J. 6 एके प्र० G1. 7 ०ते C. 8 अप० J, K. 9 ०यन J. 10 ०ता० J. 11 ०र्याणाः G1, ०र्याणा० J. 12 C, G1, G2, J, K add एव. 13 ०योः G1, G2. 14 C, G1, G2, J, K add युकपर्यायाणां. 15 Wanting in B. 16 ०मेकाधि० C, G1, G2, J, K. 17 B adds च. 18 पक्ष० B, C. 19 ०य० J. 20 म is wanting in J 21 ०ते C. 22 या is wanting in G1, G2, J. 23 दि J, K. 24 Wanting in J. 25 ०भिनमसमा० G1 26 ०यां G1; ०यात्स G2; ०याद् J. 27 द्वौ is wanting in J. 28 K adds सतामेष एव न्यायः । अथ युक्पर्यायाणां. 29 ०मेव युजां C, G1, G2, J. 30 ०मु० G1; ०सु० J.

अथ युग्मन्तैः ।
द्विकैप्रभृतयः पंड्डुत्तरा द्व्यधिशयाः ।
चतुष्कप्रभृतयः षड्डुत्तरा एकाधिशार्यौः ।
षट्कप्रभृतयः षड्डुत्तराः समाः ।
तेषां पर्यायकृतिर्व्याख्याता ।
अथैं द्वंयानां विवेकः ।
एकिंप्रभृतयश्चतुरुत्तराः कलिस्तोमाँः ।
त्रिकप्रभृतयश्चतुरुत्तराश्चेतास्तोमाः ।
द्विकप्रभृतयश्चतुरुत्तरा द्वापरस्तोमाः ।
चतुष्कप्रभृतयश्चतुरुत्तराः कृतस्तोमाः ।
अथोभंयेषु समविषमाणां विवेकः ।
एकिंप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशयाः कंलिस्तोमाः ।
पञ्चिंप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिशयाः कलिंस्तोमाः ।
नवंकप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समाः कलिस्तोमाः ।
त्रिकप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समाश्चेतांस्तोमाः ।
सप्तिप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशयाश्चेतास्तोमाः ।
एकादशिंप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिशयाश्चेतास्तोमाः ।
द्विकप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिशया द्वांपरस्तोमाः ।
षट्कंप्रभृतयो द्वादंशोत्तराः समा द्वापरस्तोमाः ।
दशिप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशया द्वापरस्तोमाः ।
चतुष्कप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशयाः कृतस्तोमाः ।
अष्टिप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिशयाः कृतस्तोमाः ।
द्वादशिंप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समाः कृतस्तोमाः ।
अथोभंयेषां तज्जातीयविवेकः ।
एकिप्रभृतयंस्त्र्युत्तरा उभयेषामेकाधिशयाः । cp. LŚ. 6. 5. 17.

---

1 ०म्नान्तो C, G1, G2, J, K. 2 द्विकप्र० C, द्विजप्र० G1, G2, J, K. 3 G1 repeats षड्डुत्तरा ...तयः. 4 ०या G1, G2 5 अथा G1, G2, J, K. 6 द्व is wanting in C, G1, G2, J, युजानां K 7 एक० B. 8 Wanting in G1 along with the next four sûtras. 9 अथ येषु C, अथा येषु G2, J, K. 10 J adds एक. 11 किलस्तो० C. 12 पञ्च० B. 13 त्रिवृत्प्र० C, G1, G2, J, K. 14 ०स्त्रिना० C. ०स्तोता० G1; ०स्त्रेना J. 15 ०श० B. 16 ०यौ C. 17 द्वार० J. 18 षष्ठप्र० C. 19 द्वाक्षोत्त० G1. 20 Wanting in J 21 ०दश० C, J. 22 अथोऽन्त एषां C 23 ०तयः षु B.

द्विकप्रभृतयस्त्र्युत्तरा उभयेषां द्व्यधिशयाः ।
["त्रिकप्रभृतयस्त्र्युत्तरा उभयेषाꣳ] समाः ।
व्यत्यासं वर्तन्ते ॥ ९ ॥ cp. LŚ. 6. 5. 21.
अथ कतमे सप्तच्छन्दसाꣳ स्तोमा इति ।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविꣳशस्त्रिणवस्त्रयस्त्रिꣳश इति ।
अथ खल्वाह—"सानुष्टुप् चतुरुत्तराणि छन्दाꣳस्यसृजत । षडुत्तरान् स्तोमान् सप्तदशः" इति" । PB. 10. 2. 4.
सप्तदशात् त्रिकमुद्धृत्य पुरस्तात् त्रिवृतो निदध्यात् ।
चतुर्दशातिशिष्यन्ते ताः पञ्चविꣳश उपदध्यात् ।
एवमेतान् षडुत्तरान् ह्वयते" ।
अथ कतमे भागस्तोमा इति ।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविꣳश इति ।
त्रिवृतः पथ्यायां विवर्तन्ते ।
उद्यति पथ्यां मन्य इति गौतमः ।
सा हि पथ्यास्थामे तिष्ठतीति ।
परिवर्तिनीमिति धानञ्जय्यः ।
एषा विष्टुती न्यायतरेण कृता भवतीति ।
अथापि "अवर्षुकस्तु पर्जन्यो भवति" इति । PB. 2. 1. 4; Agni. LŚ. 6. 2. 6.
उद्यत्यां निन्दामवादीदिति ।
अथ यत्र संरंह्यियमाणाः पर्याया यथास्थानं भवन्ति ताम्विदुष्टपर्याय-स्याचक्षते ।

---

1 धिक० J, K. 2 °योस्त्युत्तरा C. 3 उ is wanting in J. 4 Wanting in B. 5 °त्मानः B. 6 °ते C. 7 °ꣳसो विꣳशः पंचसा इति । G1; °ꣳसोमा J. 8 G2, K add विꣳशः पञ्च after एक. 9 °स्तु० J. 10 °न्त C. 11 Wanting in B. 12 °शानि शि० C; °शातिथिशि० G1. 13 °शमुप० K. 14 श्रुते G1; श्रुते G2. 15 Wanting in J, K. 16 कतमे J, K. 17 पथायं J. 18 °दत C. 19 उधती C; उधंती G1, G2, J; उद्यतीं K. 20 °त्या C, J. 21 प is wanting in J. 22 °त्याः स्था० G1, G2. 23 धानंयय्यः G1, G2. 24 सा हि वि० C, G1, G2, J, K. 25 °ष्टुति० B, K; ती is wanting in G1; °त० G2. 26 °कस्त्विति B; कस्तु G1; स्तु प is wanting in K. 27 उदत्यां B, K; उदित्यां C; उदम्यां G1. 28 Wanting in K. 29 संरंह्य० C. 30 भवति K. 31 Wanting in G2, J, K upto °स्थानं in the next line.

अथ[1] यत्राऽयथास्थानं तां[2] विदुष्टपर्यायेति ।

अथ यत्र समा आद्यन्ताः पर्यायाणां भवन्ति तां[3] समांसमेत्याचक्षते ।

अथ यत्र प्रत्यवरोहिणस्तां भक्त्यान्यायं[4] इत्याचक्षते ।

प्रत्यवरूढपर्यायेति च ।

अथ यत्र संस्तुतस्य स्तोमस्य भूयिष्ठंभाग् भवति तां[5] ब्रह्मायतनीये-[6] त्याचक्षते । cp. LŚ. 6. 6. 4.

अथ यत्र मध्यमा तां क्षत्रायतनीयेति च, गर्भिणीति च । cp. LŚ. 6. 6. 8.

अथ यत्रोत्तमा तां विडायतनीयेति । cp. LŚ. 6. 6. 8.

स खलु पर्यायान्[7] संहरन् भक्त्यान्यायं विडायतनीयान्[8] तमप्रथमां पर्याय-[9]विदोषमिति चेत् वर्जयेत्[10] समात्समामेव चिकीर्षेत्[11] ॥ १० ॥

अथातो विधिशेषान् व्याख्यास्यामः ।

अनौपवसथ्येऽहनि सेमामनेरन् । cp LŚ. 2. 5. 28.

वागाप्यायिता प्रयुज्येतेति ।

अथैताः कुशान्[12] उपकल्पयेत्[13], औदुम्बरीर्वा पालाशीर्वा, यो वान्यो यज्ञियो वृक्षः ।

प्रादेशमात्रीः कुशपृष्ठास्त्वक्तः समा मज्ञतोऽङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्रीः प्रक्षाताग्राः कारयित्वा गन्धैः प्रलिप्य[14] सर्पिषा सत्त्रेषु खादिरीस्तु[15] दीर्घसत्त्रेषु वैकृतेन वसनेन परिवेष्टयौदुम्बरीमध्यां वासयेत्, क्षौमं शाणं कार्पासमिति वसनविकल्पाः । LŚ. 2. 6. 1.

---

1 अथ is wanting in C. 2 ष्वां B. 3 तां is wanting in J, K; तान् G2. 4 स्वाधता C. 5 ष्समासमि० C; समात्समि० B. 6 यैत्र G1, G2, J. 7 ष्णस्तं C, G1, G2, J; ष्णतं K. 8 ष्न्यायत G1, G2, J, K. 9 K adds प्रथमा. 10 ष्ड प्रभा० G1, J. 11 ष्नीयो० G1. 12 पर्यायां स० G1. 13 ष्नीयाभिः प्रथमां C; ष्नीयांनिः प्रथमां G1, G2, J, K. 14 वि is wanting in G1. 15 Wanting in C, G1, G2, J, K. 16 वज्जर्यं G1. 17 समान्त्स० C, J; समांत्सत्सविमेव G1, समात्समेव G2. 18 ष्वेदिति C, G1, G2 J, K. 19 अनोप० C; अभौप० J. 20 C, G1, G2 add न. 21 वागाथायिनी C. 22 कुमाश B. 23 ष्वयते C, G1, G2, J, K. 24 अथायि अदु० G1, G2. 25 ष्त्वत्त B; ष्त्वक्ताः G1. 26 मज्जातो० B. 27 कर० G1, G2, J. 28 ष्प्य C; प्रकिप्य J. 29 ष्री C, ष्रीषु G1, G2; ष्रीषु J, K. 30 ष्मध्यधिवा० C, K, मध्यविवा० G1, G2, J. 31 कर्प्यास० G1, G2, कार्प्यास० J.

औदुम्बरीमुद्धृत्य [न्] विसृजेत्। cp. LŚ. 1. 7. 6.
आच्छदिषो व्यूहनाच्छ्लोभूत एनामूर्ध्वाग्रैः कुशैर्वेष्टयित्वैवंजातीयेनैवोर्द्वदशेन वर्सनेन प्रदक्षिणं परिवेष्ट्य च स्पृष्टोऽनपश्चिंत उद्गायेत्।
इति गौतमः। cp. LŚ. 2. 6. 2.
धिष्ण्योऽयं भवति न धिष्ण्यमासादयेदिति। Agni. ibid.; cp. Dr. Ś. 5. 2. 7.
'धृष्टमपश्रयेत' इति धानञ्जय्यः। LŚ. 2. 6. 3; Dr. Ś. 5. 2. 7.
श्रयणार्थेयं भवतीति।
सा यदौदुम्बरी मङ्गलायैवोर्गुक्ता।
उदकसेवी बहुपलाशो नातीवाफलो भवतीति।
प्राक्समासं वोदक्समासं वोपरिष्टाद्दशमास्तीर्यं प्रस्तोता विष्टुतीर्विदध्यात्। cp. LŚ. 2. 6. 4; Dr. Ś. 5. 2. 9.
उदग्गाभिः प्रथमं विष्टावं प्राक्सꣳस्थम्। cp. LŚ. 2. 6. 6.
प्रत्यक्सꣳस्थमित्येके।
पश्चात् प्रथमस्य विष्टावस्य प्रागग्राभिरुदक्सꣳस्थं द्वितीयम्।
प्रत्यग्गाभिरित्येके। cp. LŚ. 2. 6. 7.
पश्चादेवं मध्यस्य विष्टावस्योदग्गाभिः प्रत्यक्सꣳस्थं तृतीयम्। cp. LŚ. 2. 6. 7.
एतयावृता पर्यायान् विदध्याद्।
दक्षिणार्ध्यं प्रथममनुपूर्वमुदीचः सꣳहतान् विष्टावपर्यायान् विदध्यात्।
इतरेतरेण 'शिरसि कुशा न विधीयेरन्नित्येके।' cp. Ārṣ. K. V. 21. b.
पराक्त्वादावर्त्यङ्गभावात्तु विधीयेरन्।
एतेन सन्धिरुक्तः।
निवृत उद्यत्या विधाने विप्रतिपद्यन्ते।

1 अदु० G1. 2 °मुच्छ्रित्य B. 3 Wanting in B. 4 °षोऽध्यूहनाच्छ्रे० C, G1, G2, K; °षोध्यूहनाच्छो० J. 5 पनामूर्ध्वैः द्वां G1. 6 वसितेन B. 7 °तं B; °नपसृत C; °नपश्चित G1, G2, J. 8 त् is wanting in G1, G2, J, K. 9 ꣳ is wanting in G1, G2, J. 10 धिष्णो० C. 11 ह्यपश्चयोतति धा० J. 12 पशुघ्नार्थेयं C; अपश्रय० G1, G2, K; ज्यश्रय० J. 13 य औदु० C; ये दौदु० G1, G2, J. 14 °वोर्ङ्क्ता B; °वोर्भुंक्त C; °वोर्मुक्त G2, K °वोमुक्त J. 15 वेद० G1. 16 °रिदश० C, G1, G2, J, K. 17 °ष्टुता० J. 18 उदग्गाभिः G1; उदग्राभिः G2. 19 °व० J. 20 स्थ is wanting in G1, J. 21 °देवास्य C; पदेव० G1, G2, J; °व K. 22 मध्यमस्य C, G1, G2, J. 23 °या तदा J. 24 °णार्थं C. 25 इतरेष्वितरेण C, इतरेण G1, G2, J but a second hand in G2 corrects it. 26 नु C. 27 °भावा नु C, °भावाद्य G1. 28 वेन J. 29 विधाने B. 30 °ते C.

यथैकः पर्याय इत्येके ।
तृचभागास्थानेषु पर्यायाणां पर्यायाः स्युरित्येके ।
एतेनैवंजातीया व्याख्याताः व्याख्याताः ॥ ११ ॥

तृतीयः पटलः

अथातः सामान्तानां चत्वारो भागसामान्ताः । cp. LŚ. 6. 9. 6, 7; Ārṣ. K. V. 15. a.

स्वरो निधनमिडा वाक् ।
तद्यानि स्वराण्याग्नेयानि तानि गायत्रतया, वायव्यानि वा ।
यानि निधनवन्त्यैन्द्राणि तानि त्रैष्टुभतया ।
यान्यैडानि वैश्वदेवानि तानि जागततया ।
यानि वाङ्निधनानि प्राजापत्यानि तान्यानुष्टुभतया ।
अत्र खल्वस्य सर्वस्य छन्दसो निधनापेयमुक्तं भवति ।
अथेमौ स्वरौ सन्तौ निधनेषु समाम्नायेतां ईकारौकारौ ।
कस्य हेतोरिति ।
यान्यन्यानि स्वराण्यसिद्धोपायानि तानि भवन्ति ।
ऋच एवं तेषामध्यन्ववस्वरणं भवति ।
अथेमौ सिद्धोपायौ भवतः—वागुपायाविति ।
अथाप्येनौ निधनस्थानेषु युज्येते ।
स्वरैश्च सन्निपतति ।
निधनवादश्चैनयोर्भवति ।
"तं वैराजस्य निधने नाद्रक्षन्" इति । PB. 12. 10. 6.
अथाप्येनौ वाक्यविलोपाचाहुः ।
इहेति वेदमिति वा सतो विलुप्तः ईकारः ।

---

1 ०क G1, G2, J, K. 2 त्ये is wanting in B. 3 ०र्यायण्याः G1, G2, J. 4 ०वंतृतीया K; G1, G2 add न after ०या. 5 In B only. 6 समा० B. 7 भागः सा० G1, G2, भागाः समास्ताः C. 8 ०सामन्ताः B. 9 ०रागया J. 10 ०नत्वै० B 11 अन्यै० B. 12 विश्व० G1, G2. 13 जागनया B. 14 वाङ्निधानानि G1. 15 ०भत्वया G1, G2, J. 16 सर्वशदछ० C. 17 छन्दारो J. 18 निधर्षेय० J. 19 अधैमौ G1, G2, अर्धे मौ J. 20 सन्तो G1, G2, J. 21 ते is wanting in B. 22 ह० C, G1, ईकारौ J 23 स्वा० G1, G2, K; स्वांराशयसि० J 24 पते J K 25 तेषां मध्यं न्व० C, तेषा मध्यन्व० G1, G2. 26 भवत् J. 27 प्रथमो J. 28 B adds within brackets वाक्यविलोपावाहुरिहेति. 29 युज्यते B. 30 ०ष्ट० C 31 ०वती G1, G2, J. 32 ह is wanting in J. 33 ०लोपो० B C. 34 सदो C. 35 ०सं B.

ऊर्ध्वमिति [1]वोपरीति वा सतो[2] विलुप्त[3] ऊकारः ।
तावप्येनुनासिकौ[4] [5]ब्रुवंते वाक्यविलोपत्वादेव ।
तद् यत्र यत्रैते सामान्ता भवन्ति[6] स्वरो निधनमिडेति तदेनान्[7] प्रकृता इत्याचक्षते । cp. LŚ. 6. 9. 7.

5 अथ यत्र समानसामान्ते सन्निपततस्तज्जामीत्याचक्षते[8] । cp. LŚ. 6. 9. 8; Ārṣ. K. V. 51. b.

अथ[9] यत्र समानपृष्ठे[10] अहनी समानभक्तिनी वा[11] तत्खलु नानात्वेप्रक्रान्ते-ष्वेवाजामि भवति ।
अथ यच्च[12] यत्र समानमभ्यस्यते साम वाऽहर्वा[13] जाम्येव तद् भवति ।

10 सामान्याच्च सामान्तैर्नानाहःसु[14] जामि भवति ॥ १२ ॥

अथैतान्यन्तरेण व्यवयन्त्यजामिकरणानि भवन्ति ।
सोमो वषट्कारः शस्त्रमवयवः ।
अथ[15] यत्रान्तरेण सामानि क्रियन्ते, यथातिच्छन्दसं परिमाद इति, तत्तत्र ।
अथ यत्रैकमावर्तिस्थानं नानासोमानि समवयन्ति, यथावृत एकसाम्नः

15 स्थानमिति, तत्तत्र ।
अथ यत्र सामान्ता व्यत्यस्यन्ते, यथा विश्वंजिति, तत्तत्र ।
अथ यत्र समानसामान्ते सन्निपततो मध्ये निधनेन तत्र ।
यत्रो मध्ये निधनेनान्ते पृथगिति तत्तत्र ।
यत्रो न विद्यतेऽर्थः सन्निपतति तदर्थो जामिकरण इति तत्तत्र ।

20 सर्वत्र रथन्तरसन्निपाते जामि भवति, तथा बृहत्सन्निपाते ।
तत्रैतान्यजामिकरणानि ।

---

1 वा विपरीतिना स० C. 2 सदो C. 3 B repeats here ऊर्ध्वमिति वोपरीति. 4 वाकारः B. 5 ०ब्द० G1. 6 ०सिका B; ०सिक्यौ C. 7 ब्रुते G1, G2, J; ब्रूते K. 8 ०नि J. 9 स्वारो G1, G2, J, K. 10 ०तान् C, J. 11 ०जामि J. 12 अथ यत्र wanting in C; यत्र वा स० G1, G2, J. 13 C adds वो. 14 च C, G1; व G2, J. 15 तत् is wanting in C. 16 नाना च म० J, K. 17 Wanting in C; य G1, G2. 18 वाईवा J; वाईता K. 19 सामान्तैः न्त्याभ्याहस्र B; सामान्तैर्ना० C; सामन्तैर्ना० G1. 20 ०न्नहःसंयु० C, G1, G2. 21 ०यथवयवः G1, G2, J. 22 अयं K. 23 यो C; योयन्ते G1, G2, J, K. 24 सामानि ... स्थानमिति is omitted by G1. 25 स is wanting in J. 26 ०यत C, G2, J, K. 27 ०त्र C. 28 समासान्ता C, G2 (G2 had originally सामान्ता). 29 विति J, K. 30 सा० G1, G2, J. 31 ०नाग्नैः C. 32 ०र्थान् B. 33 संनिपतित० G1, G2, J. 34 तमर्थो C. G1, G2, J, K. 35 ण is wanting in B. 36 ०रण इति तत्तत्र सर्वत्र G1.

सौभरं मत्स्यवत्यो बृहदिति । cp. PB. 10. 4. 7, 8.
एषोऽभिव्याहारो वार्कजम्भं बृहन्निधनं बृहन्निधनानीत्याह—रथन्तर-सन्निपातेषु "कण्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तरणिधनानि बृहत्सन्निपातेषु।"
Ārṣ K. V. 88. b.

5 एतावता खल्वजामिकल्पं समन्वीक्षेत ।
तदस्ति किं साम्नश्छन्दो देवता ३ नास्तीति ।
नास्तीति धानञ्जयः ।
किं स्वरस्य छन्दो भविष्यति का देवता ।
मिताक्षरो भवतीति ।
10 अस्तीति गौतमः ।
यच्छन्दस्कायामृचि गीयते तदस्य छन्दः ।
यद्देवत्यार्धं सास्य देवता ।
तद्विजानीमो यत् स्वयोन्यसममुत्तरयोर्विकारं भवति ।
अथाप्याह—"ऐन्द्रय ऋच ऐन्द्रं साम" इति ॥ १३ ॥ PB. 8. 1. 7.

1 ओषाभिव्याहषो G1; ओषाभिव्याहतो G2, K; ओषाभिव्याहवे J. 2 Wanting in C. 3 °ल्युक्तं C. 4 °तरभव० G1, G2, J; °तरं भव० K. 5 °वनि C, K. 6 °णिधानानि B. 7 कहस० G1. 8 खलु जा० B, C. 9 जामि० C. 10 व् is wanting in G1, J; इति K. 11 साम्न छ० G1, G2, J. 12 वि २० G1. 13 °सं स्वरस्य B. 14 आश्वतरगौतमौ । C; अस्तीन्यस्वयोति गौतमः G1. 15 °ना J. 16 °न्दस्यायाभूवि C, G1, G2, J, K. 17 °त्याय० G1. 18 °नीयो J, K. 19 य G1. 20 स्वयोन्यः स्वयोनिनापचिततरं C; स्वयोनिनायवितरं G1; स्वयोन्यस्वयोनिनाप-वितरं G2, K; स्वयोनितापवितरं J. 21 °प्यह C. 22 C adds द्रजेति.

अथ द्वितीयः प्रपाठकः

ऋषिकृताः खिदूहा३ अनृषिकृतो इति ।
[अनृषिकृता इति वै खल्वाहुः ।
अप्याद्यात् विरता एवोह्यनात् ।
नो एवमार्षेयो भवति ।
अथाप्यूह इत्येनमाचक्षते ।
कर्तव्य इति] वैतद् भवति ।
अथापि याज्ञिका विप्रतिपद्यन्ते ।
यज्ञार्थः खलु पुनरूहो भवति ।
अथापि वृत्तिर्योनिरिति गायन्ति ।
किमु खलु स्मृतौ वृत्त्यां किं योन्यां भविष्यतीति ।
अथापि नात्यन्तं गायन्ति ।
तत्र यद्गीतं कर्तव्यमित्येवापन्नं भवति ।
अथाप्यन्यसंहितस्य संहितामवेक्ष्य गायन्ति ।
तदेतत् स्मृतौ नोपपद्यत इति ।
ऋषिकृत इत्यपरम् ।

---

1 in C only. 2 ०कृत् C; ०कृतः G1, G2, K; ०कृत J. 3 खूहा C. 4 ०त C, K. 5 K has it struck off. 6 Wanting in B, C; K has it struck off. 7 इति वै खल्वाहुः ...कर्तव्य इति (line 6) is wanting in B. 8 अयवा C; अप्यवां G1, G2, J. 9 यो is wanting in G1, G2. J, K. 10 ०वमा० C; ०नेमा० G1; ०नेनमा० J. ०त्येनेचमा० K. 11 इतीवै० C. 12 ०तिपिध्यपद्यन्ते B. 13 ड्रन० J. 14 ०रंहो B. 15 ०त्यां C. 16 ०न्यां C. 17 वा० G1, J, K. 18 ०ति B. 19 यदतीतम् B; यद्गीतं G1, G2, J, K. 20 ०त्येतावा० G1, G2, J, K. 21 ०न्ना C. 22 ०थापन्नस० C; ०थाप्यन्नास० G1, G2, ०थापन्नं सं० J; ०थाप्यन्नस० K. 23 संहितस्य is wanting in J. 24 क्षवो C. 25 ०षे० C. 26 ०कृता is suggested.

कथमेवं[2] यद्वनाम[3] यज्ञे क्रियेत ।
अथापि[4] बृहदुत्तरयोर्नाभिपश्यामीति भरद्वाजः ।
तपोऽतप्यत रथन्तरमुत्तरयोरिति वसिष्ठः ।
विद्यमानस्यैवोह्यस्याभिवादो भवति ।
अथाप्येते वासिष्ठं[5] भारद्वाजमित्याचक्षते ।
अथाप्याचार्यस्मृतीनां वक्ता तमतिशङ्कमानः सर्वत्रैवाशङ्केत[6] ।
अथापि यो विप्रतिषेधाद[7]स्मृतं मन्येत, अपि नूनं[8] स सर्वमेवापि यज्ञम-
स्मृतं मन्येत ।
यज्ञे ह्यपि विप्रतिषेधा भवन्तीति ।
यद्वेतदप्याद्या विरता एवोह्यनादिति,[9] अगीतोह्यस्ते भवन्ति ।
अप्रमाणमु खल्वनधीयानः ।
यद्वेतदूह इत्येनमाचक्षत इति, भवन्त्ययथार्थं नामधेयानि ।
यद्वेतद्याज्ञिका विप्रतिपद्यन्त इति, आचार्यकल्पेऽपि याज्ञिका विप्रति-
पद्यन्ते ।
स एव विस्मृतः स्यात् ।
ब्राह्मणविप्रतिपत्त्या च यज्ञमप्येस्मृतं मन्येत ।
यद्वेतद्वृत्तियोनिरिति गायन्तीति, छान्दसस्य पार्थिका वृत्तियोनि कल्पन्ते ।
भवन्ति चापेत्य वृत्तियोनिभ्यामाचार्यगीतानि ।
यथा पार्थलौशशार्गाणि ।
यद्वेतन्नात्यन्तं गायन्तीति, कल्पा अप्यनत्यन्ता भवन्ति ।

---

1 कुक० J. 2 व C. 3 ०र्षेयं G1, G2, J, K. 4 G1, G2, J, K add ता. 5 ०रायो० G1. 6 भ is wanting in G1, G2. 7 अनेनैव C; अप्यन्ये G1, G2, K; अप्येन्ये J. 8 ०ङभर० C. 9 तथा० B 10 ०क्वेव C. 11 तथा० B. 12 ०निप्र० C, विप्रा० G1, G2, J. 13 ०दा० G1, ०दस्मन्मत K. 14 ने सर्व० B. 15 ससर्वमे० C; ०ऽसर्व० B. 16 त्यनि J. 17 ०षिद्धा C, ०षेध J. 18 ०प्य० B, G1, G2, J, प्या is wanting in C. 19 ०वि रता B, C; वितरना G1, G2, J. 20 ०दीत्यतीतो० B. 21 ०णं मु J, K. 22 ०धीतानि G1, J, K. 23 ०वै० B. 24 G1, G2, add न. 25 इत्यनेन० B. 26 यथात्थ J. 27 ०त० J. 28 अपि is wanting in C. 29 एवमत्र तस्यावन्तिनस्यार्के। B. 30 स्मृत G1, G2, J, K. 31 ०मथ० C; ०मस्मृ० K. 32 यों is wanting in J. 33 ०त्रीति C 34 छन्द० C, G1, G2, J, K. 35 स्यार्थोर्च्छका वृ० C, ०स्याप्योत्थिका वृ० G1, G2, J, ०स्यायोत्थिका वृ० K. 36 ०र्योनी C; ०यो यं नी G1, G2; ०योनि J, K; ०निरिनि is suggested. 37 वा० C; चाप्येत्य K. 38 ०नितस्यामा० B, ०निभ्यामाचा० C, निपेत्याचा० G1; ०नित्यामांचा० J. 39 ०त्यं G1, G2, J, K. 40 अप्यन्यत्यन्ता J, अप्यनन्त्या K.

यथाऽऽवापवानेकाह्नः श्रीस्तोमा उत्तरा तैतिरनुग्राह्मणिनामिति ।
यद्येतदन्यस[1]ंहितस्य स[2]ंहितामवेक्ष्य गायन्तीति, छन्दस्यपि वृत्तिज्ञोऽन्य-
स[3]ंहितस्य स[4]ंहितामवेक्ष्य गा[5]येत्, न तावता छन्दोऽस्मृतं मन्येत ।
अथापि य उपबा[6]दादस्मृतं मन्येत, अपि नू[7]नꣳ स सर्वमेवापि त्रयीविद्या-
मस्मृतां मन्येत, ता[8]ꣳ ह्यप्येक उप[9]वदन्तीति ॥ १ ॥

एकर्चद[10]ष्टीनि खित् सा[11]मानि[12]३ तृचद[13]ष्टीनीति ।
एकर्चद[14]ष्टीनीति शाण्डिल्यायनः ।
तद्विजानीमः ।
छान्दसेनाध्यायेनैकर्चान् भू[15]यिष्ठा[16]ꣳ छन्दस्यधीमहे ।
अथा[17]पि नो यज्ञ उपदृष्टिः, [प्राह[18]]—यदत्र धृष्णोत्येकर्चान् कर्तुम् ।
अथाप्येकर्चैः स्तोमान् सम्मि[19]मते ।
एकर्चान् [हैं[20]] वयमधीमहे[21] ।
नाध्वर्युर्वह्वृचा वा उत्तरेऽभिजानन्[22]तीति ।
तृचद[23]ष्टीनीति धानञ्जयः ।
तद्विजानीमः ।
छान्दसेनैवाध्यायेनैकर्चानधीत्य तृचमुत्त[24]मेमधीमहे ।
निदर्शनार्थो वै स हैं[25] भवति ।
एवमेवा[26]तः प्रा[27]गिति ।
अथापि नो[28] यज्ञ एवोपदृष्टिः, प्राह[29]—कामा[30]यैवाग्नेकर्चान् करोति ।
अथापि न ऋचा[31] स्तोत्रीयाणि प्राहुः ।
द्वितीयायां वा[32] तत् तृतीयायां बर्हि[33]ष्टत्तं भवति ।
यद्वार्पेयं तत् सा[34]म भवति[35] ।

---

1 ०ह B; ०हः C, G1, G2. 2 तरति० C. 3 वृत्तोन्यस[2]० G1; वृत्तिन्यो स[2]० J. 4 गायेशोन्नता० G1; गायेन्नेता० J, K. 5 ०पा० B. 6 समर्चा० C. 7 C, G1, J, K add न्. 8 त्त्व० J. 9 श्या० G1. 10 ०नि तृ० B. 11 सान् is wanting in J, K. 12 छान्दस्य B: ०छान्दसधी० K. 13 पापि K. 14 Wanting in B. 15 समिसते J. 16 Wanting in B. 17 तहे G1, G2, J. 18 Wanting in C, G1, G2, J, K. 19 ०तीति C, I, K. 20 तृचमदष्टी C; तृचमदृष्टी G2, J, K but a second hand in G2 strikes off म. 21 ०चमधी० G1, G2. 22 Wanting in C, G1, G2, J, K. 23 ०ता J. 24 प्रणिति J. 25 ना C. 26 प्राहो C; प्रीहा G1; प्रहो G2, J but a second hand in G2 makes it प्रीहा; प्राहा K. 27 काम एवा० C, G1, G2, J, K. 28 ०च: C; C adds पूर्वा. 29 श्रोत्रि० G1, G2, J, K. 30 चाध तृ० C; वा तृ० G1. 31 ०वर्चं B. 32 ०धान B. 33 ०तीनि C.

यथाऽऽकूपारमैपिरं पौरुहून्मनमिति ।
अथापि "छिन्नमिव वा एतद्यदेकर्चाः" इति ब्राह्मणवादः परिक्षेपे । PB. 18. 8. 17.
अथापि जनुषैकैर्चा नामाधीमहे तृचदृष्टित्वादेव ।
अथाप्यधुनैव दैवंवाजेयंस्तृचापन्नं छन्दोऽनुजंगौ ।
उच्चावचदृष्टीनीति शाण्डिल्यः ।
अप्यनूंचि, यथा दैवतानि ।
अप्येकार्धं, यथा सामोपेतानि ।
अप्येकंस्याम्, यथा भूयिष्ठानि ।
अपि द्वयोः, यथातीपङ्गाः ।
अपि तिसृषु, यथा सन्तंनीनि ।
अपि चतसृषु, यथेलान्दम् ।
अपि भूयसीषु, यथा पुरुषवंतं कश्यपवतमादित्यवतमिति ।
अपित्वेतान्येके सामसूक्तानीत्याचक्षत इत्याचक्षत इति ॥ २ ॥

चतुर्थः पटलः

अथ द्वेयानि सामानीति मेतिदिशन्ति ।
यान्यपुरस्तात्स्तोभानि पदनिधनानि लघुगीतीनि[16] तानि राथन्तराणि ।
यानि पुरस्तात्स्तोभानि बर्हिर्निधनानि गुरुगीतीनि[17] तानि बार्हतानि ।
अथान्यतरतो रथन्तराणि चान्यतरतो बार्हतानि च ।

---

1 पौराहंम० B; पौरहनानमिति G1, J, पौरहनानमिति G2. 2 °षैक० G1, G2, J. 3 दैववादेय० B; G1, G2, J omit दैव but a second hand in G2 adds it in the margin. 4 या० G1, G2, J, K. 5 ज is wanting in B. 6 उक्चि० C. 7 °नृषिः C, J, K; °नृष्वि G1. 8 साम्युपे० B; साम्यूते० G1, G2, J; साम्युषे० K. 9 अप्यासां J. 10 नीति C, G1, G2, J, K. 11 च is wanting in G1, G2. 12 अपीत्येता० B; अपित्वेता G1. 13 समेसू० G1, J, K. 14 च या० B. 15 प्रदि० C, G1, G2, J, K. 16 स्वात् wanting in G1; स्वा wanting in G2, J. 17 °गीवि G1. 18 °गीती G1, °गीतीति उपान्तपञ्चम्यां पंक्तिपंचैकगलन्तं राथन्तराणि यानि गुरुगीतीनि बार्हतानीति J. (see p. 26 note 21) The portion उपान्त ··· ··· बार्हतानीति is given by C within brackets as the reading of C ख. G2 has also the same reading but a second hand has struck it off and written तानि बार्हतानि ··· बार्हतानीति in the margins, °गीतीनि पञ्चम्या पंक्ति पञ्चकं गलन्तं तानि राथन्तराणि यानि गुरुगीतीनि बार्हतानीति K. (see p. 26 note. 21) Thus C ख, J, K omit here the following twelve sentences; C gives them within brackets as the reading of C क. 19 स्थन्तरा G1.

अपुरस्तात्स्तोभानि च बहिर्निधनानि च[1] ।
पुरस्तात्स्तोभानि च पदनिधनानि ।
[अथोभयतो बार्हतानि च ।][2]
अथोभयतो राथन्तराणि चोभयतो बार्हतानि[6] ।[7]
अपुरस्तात्स्तोभानि[8] पदनिधनानि गुरुगीतीनि[10] ।
पुरस्तात्स्तोभानि बहिर्निधनानि लघुगीतीनीति[12] ।
गीत्यैतानि विजिज्ञासेतेति[13] शाण्डिल्यायनेः[14] ।
यानि लघुगीतीनि तानि राथन्तराणि ।
यानि गुरुगीतीनि तानि बार्हतानि[16] ।
अपि वा यानि प्रणयस्तगीतीनि तानि राथन्तराणि ।
यान्युदात्तगीतीनि तानि बार्हतानीति[21] ।
कल्पेनैव यज्ञकामा[23] व्याख्याताः ।
यथैतत् स्वर्गकामयज्ञः पशुकामयज्ञः प्रजापतिकामयज्ञोऽभिचरणीय इति[27] ।
अथाप्याहुः—ऊर्ध्वार्थ एव खल्वयं भवति[28] ।
तं[29] नु खल्वर्थं श्रेम्णोऽन्येऽर्था अन्वयन्तीति[30] ।
आप्तकामाः खिद् देवाः स्तूयन्ता[32] अनाप्तकामा इति[33] ।
अनाप्तकामा इति वै खल्वाहुः ।
को ह्यनाप्तकामस्य स्तुत्या कः प्रत्यर्थो भवतीति[34] ।
अथाप्याहुः—शश्वदनाप्तकामा एव भवन्ति ।
तत्प्रवादेन[36] जानीमः ।
यस्मै देवा कामयन्ते तस्मै समर्धयन्ति ।
कुतोऽनाप्तकामाः समर्धयिष्यन्तीति[38] ।
अथापीहैवं[39] पश्याम आप्तकामैतरार्णामेवानाप्तकामैरिप्साम् ।

---

1 Wanting in B. 2 Wanting in B, G1, G2. 3 ०भवतेति G1. 4 वोभवतो G1. 5 ०य तानि B. 6 G1, G2 add च. 7 Wanting in C. 8 अ is wanting in C. 9 C, G1, G2 add च. 10 ०तानि G1. 11 स्तात् is wanting in G2. 12 गीतीनी G1, G2; C omits इति गोल्या G. 13 ति is wanting in B, G2. 14 ०नौ B. 15 तानि wanting in C. 16 नि wanting in G1, G2. 17 Wanting in G1, G2. 18 C omits वा. 19 उदात्तगी C क. 20 ०न्यनुदात्त० C क. 21 बार्हगीतीनि G1, G2 (see p. 25 note 18). 22 C ख, J, K resume from here. 23 ०काम्या G1, G2, J, K. 24 ०कामो० C. 25 प्रति is wanting in B. 26 अप्याह० C. 27 तं नु is wanting in C. 28 श्रेयः श्रेम्णोऽन्ये० B; श्रोमोन्ये० G1, G2; श्रोम्ला-न्ये० J, K. 29 ०वर्यनीति G1. 30 ०कालमा० J, K; 31 देवा श्रूयन्ता C. 32 अवाप्त० J, K. 33 खुत्या C. 34 ०त्या० G1, G2, J, K. 35 भवित्यतीति C; भविष्य-तीति G1, G2, J, K. 36 ०प्रत्यवा० C. 37 ह्यतो C. 38 ०विष्यन्निति C, G1, G2, J, K. 39 ०हैव C, G1, G2, J, K. 40 ०म० C, G1, G2, J, K.

यथैतद्राज्ञामिति ।
अथाप्यल्पकामवदायाह—"विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा" इति । VS. 22. 28; 39. 13.
कुतोऽनाप्तकामान् प्रतिव्यभविष्यदिति ।
अथाप्याहुः—द्विस्थानो देवा भवन्ति ।
न्यूनमन्यत्स्थानं सम्पूर्णमन्यत् ।
यदु ह न्यूनं तदिहैः प्रज्ञैः प्रतिविभवन्ति ।
यदु सम्पूर्णं तत आशिषः समर्धयन्तीति ॥ २ ॥
कथं[11] खल्वङ्गकामा इति ।
विद्यन्त इत्येके ।
श्रुतिप्रमाणाः ।
अङ्गे श्रूयमाणं[12] कथं क्रतौ प्रतीयामेति ।
अथापि योऽङ्गकामं कंतुकामं मन्येतापि नूनꣳ सोऽङ्गे दुष्टे सर्वमेवापि क्रतुं दुष्टं मन्येत ।
अथापि पृष्टहोमꣳ सर्वेषां स्तोत्राणां मन्येतेति[18] ।
क्रतुकाम इत्यपरम् ।
क्रतुः खल्वधिकृतोऽङ्गैश्च कामैश्च भवति ।
अथापि न आर्षेयकल्पो दर्शयति—यज्जातीया प्रतिपद् भवति तज्जातीयानि द्रव्याणि कल्पयति ।
यथा ज्योगामयाविनो[21] वर्षकामस्य जन्या गा विधित्समानस्येति[24] ।
अथापि योऽङ्गे[25] कामं मन्येतापि नूनꣳ स तदेवाङ्गं कृत्वा विरमेत्, तस्मिन् हि[26] सकामो भवतीति ।
यद्येतदङ्गदोषात् क्रतुदोष इति, विषये खलु दोषो भवति न तथाकामः ।
यद्येतत्पृष्टहोमꣳ सर्वेषाꣳ स्तोत्राणां मन्येतेति, भवन्ति वाङ्गधर्मा यथा युग्यस्य घासदानमङ्गस्योपाञ्जनमिति ।

1 °कामपदाय B. 2 °वास° G1, J, K 3 प्रतिभवि° C, J, K 4 °न B. 5 म is wanting in J. 6 पूर्वम° B. 7 °दितः C, G1, G2, J, K. 8 प्रयत्नैः B. 9 ततश्चाशिषः C. 10 °र्द्धतीनि J. 11 कथमु C, G1, G2, K, अथमु J. 12 °मार्गां C. 13 प्रनियामेन G1, G2, J, K. 14 क्रतुं कामयेता° C. 15 म wanting in G1, J. 16 मन्येसो° G1, G2; मन्य°सो° J, K. 17 अथोपि J. 18 मन्यन्तइति B. 19 °काल्यो G1, G2, °पेंकाल्यो J. 20 यथो G1, J. 21 °ने G1, G2, J, K. 22 जन्यामाविधित्समान° C. 23 विवित्स° B, विविमान° G1. 24 °न्य° K. 25 योग का° G1, G2, J, K 26 तन्हस्मि G1, G2, J. 27 °दनंदो° J, K. 28 °नि B. 29 °म° K. 30 चासा° B; दाव्वासदाममङ्गस्यो° G1.

सम्भूय तु खल्वर्थान् साधयन्तीति ।
कथमु ब्रह्मसाम्नि कामागानमिति ।
याथाकामी कामानामित्येक आहुः ।
अनादेशे किमन्यद् याथाकाम्यात् प्रतीयामः ।
अथापि रहस्यब्राह्मणं दर्शयति—याथाकामीति याथाकामानामिति ।
क्रतुकाम इत्यपरम् ।
एषोऽधिकृतः ।
अथापि यः क्रतुकामेऽधिकृते सत्यन्यं काममुत्पादयेदपि नून स पशुना तृतीयसवने चरन्तीत्यन्यं पशुमुत्पादयेत् ।
ओमिति सति समयादपेयात् ।
यद्युपैतमेव प्रतीयाद्यः प्रातःसवने सदृशं व्याहन्यात् ।
यद्वेतदनादेश इति, आदेशजातिरेषा भवति यदधिकारः ।
यद्वेतद्रहस्यब्राह्मणं दर्शयतीति, सर्वाभिप्राय एतदुपपद्यते ।
कथमु खल्वाशीःसमृद्धिरुपसरणानीति ।
सर्वस्तोत्रेष्वित्येक आहुः ।
स्तोत्रशब्देन चाभिश्रावयति ।
अपि चानिर्देशे किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।
ब्रह्मसाम्नीत्यपरम् ।
ब्रह्मसामं ह्याशीःस्थानमिति ।
अथापि यः स्तोत्रशब्दाच्चोऽस्तोत्रीये प्रतीयादाशीश्शब्दादपि स नाऽब्रह्मसाम्नि प्रत्येतुमर्हतीति ॥ ४ ॥
अथातो यज्ञस्थानानि ।
अपिच सन्धियज्ञा इत्याचक्षते ।
अहोरात्राभीज्याऽग्निहोत्रम् ।

---

1 ह्यादय० G1; सादय० G2, J, K. 2 ०म C, G1, G2, J. 3 ०णे C, G1, G2, J, K. 4 याथाकामिन्वत्विका० G1, G2, K; याः थामित्वमिवका० J; ०कामी कामा० is suggested here. 5 सत्यं न्यं G1, G2, J, K. 6 चरती० is suggested. 7 पदामि० B. 8 समानादपेयात् G1 G2; समानादयेयात् J. 9 ०धुवेत० C, G1, G2, J, K. 10 प्रतियाधाः J. 11 प्रति० C; प्रतेः० G2, J but a second hand in G2 corrects it. 12 स्व० B. 13 ०देत्वद० G1; ०देवद० J. 14 C adds तद्. 15 ०णे C, G1, G2, J, K. 16 स wanting in K. 17 स्तोत्रे श० B; स्तोत्रशब्देन J. 18 च न हि स्तावयति C; च हि श्रावस्तावायति G1, G2; च हि श्रावयति J, K. 19 ०साम्ना G1. 20 ०शीर्दान० C, G1, G2, J, K. 21 ०ना-स्तोत्रे C; ०ना स्तोत्रे G1, G2, J, K.

सायमाहुत्या रात्रिमभियजते ।
सा यत्र क च पुरोदयाद्[1]यते स्वे स्थाने जुहोमीति विद्यात् ।[2]
प्रातराहुत्याऽहः ।
सा यत्र क च पुराऽस्तमयाद्[3]यते स्वे स्थाने जुहोमीति विद्यात् ।
ते तु यदादौ निदधाति प्रातश्च होमकालः ।
अपिचैवं[4] कृत्स्ने अहोरात्रे अभीष्टे भवत इति पूर्वपक्षापरपक्षाभीज्यौ ।
दर्शपूर्णमासौ ।
पौर्णमासेन[5] हविषाऽपरपक्षमभियजते ।
स यत्र क च पुराऽमावास्यया यजेत स्वे[6] स्थाने यजे इति विद्यात् ।[7]
आमावास्येन पूर्वपक्षम् ।
स यत्र क च पुरा पौर्णमास्या यजेत स्वे स्थाने यज इति विद्यात् ।
तौ[8] तु यदादौ निदधाति प्रातश्च यष्टृकालः ।
अपिचैवं[9] कृत्स्नौ पक्षावभीष्टौ भवत इति ऋत्वभीज्या ।
चातुर्मास्यान्योपधि[10] भक्त्यभीज्या ।
आग्रयणेष्टी उदगयनदक्षिणायनयोः, पशुसोमः, तस्य संवत्सरस्याभीज्या सुत्येति ।
तत्खल्वेतत् सकृत्प्रयुक्तमाहिताग्नेः कुशलेन यदग्निहोत्रं[11] दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यान्याग्रयणेष्टी पशुसोम इति[12] तु यदेवं न करोति ह्यवयज्यौ स्यादिति ।
[अननुभूतिजः स्यादिति ।][13]

---

1 ०त्रमभिजयते B; ०त्रिमपि य० G1; ०त्रिं यज० J, K. 2 ०द्यते C, G1, G2; द्यते J, K. 3 J, K add स यत्र पुरामावास्यया यजत स्वे स्थाने यजत इति विद्यात् (See line 12). 4 ०द्यते C, G1, J, K. 5 ०चैनं C. 6 C क reads ०भीष्टा for ०भीज्या here and in the following lines. 7 ०पौर्ण० C, G1, G2, J, K. 8 ०सेव G1. 9 ०मिजयते B; ०भियाजता J; ०यजेते K. 10 ०स्या C. 11 स्व G1, G2. 12 यजत C. 13 J, K omit this sûtra and the next two. 14 ते J. 15 होमकालः C क. 16 अपिवैवं C. 17 उक्तामीष्टा C; कृत्वगभीज्या B. 18 ०र्षि B. 19 कृत्वगभीज्या B; पक्ष्यभिज्या G1, G2. 20 पशुसोमः B; पशुसमः C क; पशुसमः G1, G2, J, K. 21 यददग्नि० G1, G2, J. 22 ०त्पूर्ण० B. 23 पशुसोम इति तु is wanting in C क; पशुसोम इति वै सत्रं यदे० C ख; पशु (०शुः० J; ०शु० K) सोम इति वै स तु यदे० G1, G2, K. 24 J adds वै स. 25 ०कादिभ्यां स्या०C; ०लाषञ्जुं स्या० G1, G2, J, K. 26 स्योदि० J. 27 Wanting in B.

अंसिद्धिदर्शी वा स्यात् ।
मूलिपुरोडाशेनाप्नोति ।
आज्येन पयसा च प्राणिति ।
अथाप्याहुः—आदित्यश्च वाव खलु चन्द्रमाश्चेमानि पर्वाणि कुर्वतो
5 ययोरियमभोज्या भवतीति ।
अग्निहोत्रेणादित्यस्येज्यामभियजते ।
दर्शपूर्णमासाभ्यां चन्द्रमसः ।
तदग्निहोत्रं सायमाहुत्या प्रयुज्यते, प्रातराहुत्या निस्तिष्ठते ।
सोऽपि नाहुत्वा प्रातराहुतिमन्यं यज्ञमुपक्रमते ।
10 कथं पूर्वस्मिन्न निस्तिष्ठतेऽन्यमुपक्रामेतेति[1] ।
पौर्णमासेन हविषा दर्शपूर्णमासौ प्रयुज्येते[2] ।
अमावास्येन निस्तिष्ठेते[3] ।
सोऽपि नानिष्ट्वाऽऽमावास्येन हविषाऽन्यं यज्ञमुपक्रमते ।
कथं पूर्वस्मिन्न निस्तिष्ठतेऽन्यमुपक्रामेतेति[4] ॥ ५ ॥
15 तदप्यपरपक्षे प्रायणं परिजिहीर्षितं भवति । PS. 2.-7. 1.
रात्रौ वा । PS. 2. 7. 2.
यज्ञविलोपो विसंस्थिते । PS. 2. 7. 3.
अपि चैनं नोह तमस एव तम इयादिति । cp. PS. 2. 7. 4.
तच्चेदपरपक्षे प्रायणं शङ्केत[5] । PS. 2. 7. 5.
20 यावत्योऽपरपक्षस्यातिशिष्टा रात्रयः स्युस्तासु सायं प्रातराहुतीः प्रति-
सङ्ख्याय हुत्वा प्रत्याहृत्याऽऽमावास्येन हविषेष्ट्वा समापयेयुः । ibid.
एवमयं यज्ञविलोप इति ।[6]
पूर्वपक्षे चेद् रात्रौ प्रातराहुतिमेव । PS. 2. 7. 6.

---

1 सिद्धि० C, G1, G2; सिद्ध० J. 2 मूलः पु० B. 3 प्राप्नोति C, G1, G2, J; प्रणीति K. 4 वावस्व G1, G2; वांव स्व J, K. 5 ०नाग्निश्चे० C. 6 कुरुते G1, G2, J, K. 7 भोति G1, G2, J. 8 ०णाहादि B; ०णाहादि० G1, G2, K; ०णादादि J. 9 After सा both the mss. G1, G2 break off. 10 निष्ठिते० B, C; 11 क्रनेयेतेति B; ०मयेति J, K. 12 ०ज्यते J, K. 13 क्रमा B. 14 ०ते C, J, K. 15 ०निष्ठा० J. 16 ०क्रनिस्तिष्ठिते० B; ०क्रनिस्तिष्ठवे० C; ०क्रमिनिष्ठतेनिन्य० J. 17 ०क्रनेयेति B; ०क्रनयेति J, K. 18 ०विलोपो B; ०विनोदो J. 19 वि is wanting in J. 20 चान्यस्त० PS. 21 स्याम् PS. 22 शङ्केत PS. It does not end the sūtra here. 23 ०त्यापर० J. 24 ०क्षाति० PS. 25 ०ष्ट J. 26 ०त्वा J. 27 ०ङ्ग० J. 28 ०स्ये J. 29 एवं यज्ञ० C, J. 30 Wanting in PS. Hultzch's ms. of PS. (ie. H. PS.) contains it.

पुरस्तादाहवनीयं हरेयुः । PS. 2. 7. 7; cp. LŚ. 8. 8. 16.
पश्चाद् गार्हपत्यम् । PS. 2 7. 8; cp. LŚ. 8. 8. 16.
दक्षिणतो दक्षिणाग्निम् । ibid.
मध्ये शरीरम् । PS. 2. 7. 9.
तं दक्षिणाशिरसं[1] चितावाहितं यज्ञपात्रैः कल्पयेत्[3] । PS. 2. 7. 10, 11; LŚ. 8. 8. 17. cp. ŚBr. 12. 5. 2. 7 up to p. 32. 4.
अध्वर्युः शिरसि कपालानि युञ्ज्यात् । PS. 2. 7. 12; LŚ. 8. 8. 18.
समवत्तँधानं[4] च चमसम् । PS. 2. 7. 13; cp. LŚ. 8. 8. 19.
ललाटे प्राशित्रहरणम् । PS. 2. 7. 14; LŚ. 8. 8. 20.
नासिकयोः स्रुचौ[6] कर्णयोर्वौ[7] । PS. 2. 7. 15; cp. LŚ. 8. 8. 21.
आस्ये हिरण्यमवधार्याऽनुस्तरणिर्[8]वया गोर्वपयो[9] मुखं प्रच्छाद्य तत्राग्निहोत्रहवणीं[10] तिरश्चीम् । PS. 2. 7. 16-18; LŚ. 8. 8. 22.
दक्षिणौ पाणौ जुहूम् । PS. 2. 7. 19; LŚ. 8. 8. 23.
सव्य उपभृतम् । PS 2. 7. 20; LŚ. 8 8. 24.
पार्श्वयोः स्रुक्[11]योपवेयौ[12] ।[13] PS. 2. 7. 21; cp. LŚ. 8. 8. 25.
तथा वृक्[14]यौ यथास्वम्[15] । PS. 2. 7. 22; LŚ. 8. 8. 25.
उरसि ध्रुवाम् । PS. 2. 7. 23; LŚ. 8. 8. 26.
उदरे[16] पात्नीम् । PS. 2. 7. 24; LŚ. 8. 8 27.
उपस्थे कृष्णाजिनम् । PS. 2. 7. 25; LŚ. 8. 8. 28.
अन्तरेण सक्थिनी[17] शम्यां दृषदुपले[19] यच्च नादेष्ट्यो[22]मः । PS. 2. 7. 26, 27; LŚ. 8. 3. 29.
दक्षिणस्योलूखस्य दक्षिणतो[23] उलूखलम् । PS. 2. 7. 28; LŚ. 8. 8. 30.
अनुसक्थं[24] मुसलम् । PS. 2. 7. 29; cp. LŚ. 8. 8. 31.
पादयोः[21] शकटशूर्पे[25] । PS. 2. 7. 30; cp. LŚ. 8. 8. 32.

---

1 PS. breaks the sûtra here. 2 चितायां वाहितं C, J, PS. 3 कल्पयति PS. 4 Wanting in LŚ 5 सनन्त० C; समत्त० J; समोसधानं LŚ. 6 स्रुचौ C. 7 कर्णवा J; wanting in LŚ. 8 ०रं० J, K. 9 PS. breaks the sûtra at ०धाय. 10 ०णे J. 11 गौमुखं वपया LŚ. 12 ०णि B. 13 स्रुक्या० J; स्रो० K. 14 Wanting in LŚ. 15 वृक्षौ C; पक्षौ J, पृक्षौ K. 16 यथात्वम् J, wanting in LŚ. 17 उदरसे J; उदरस्से K. 18 अन्त्रेण J. 19 शच्छीनि J; सक्थो K; सक्थ्णी LŚ. 20 शम्या दृ० C शम्याद्० J, K, PS. 21 H. PS adds च; PS, H. PS break the sûtra here. 22 नादेष्यामः PS. 23 ०क्षिण B, J. 24 ०क्थं LŚ. 25 J repeats here the portion शम्या दृषदुपले ··· पादयोः. 26 शंकुशूर्पे K. ०शूर्पौ H. PS; शूर्पम् LŚ.

सर्वाण्युत्तानान्यासेचनवन्ति[1] पूर्णदाज्येन[2] पूरयित्वा । PS. 2. 7. 31, 32; cp. LŚ. 8. 8. 33.
अथैनं[3] यथास्थानं युगपदग्निभिरुपसृजेत् । cp. PS. 2. 7. 33; LŚ. ibid.
सर्वस्वारिकं[4] परिगाणम्[5] । PS. 2. 7. 34.
"स एष यज्ञायुधी यजमानः स्वर्गलोकमेति"[6] इति ब्राह्मणं भवति[7] । PS. 2. 7. 35; SB. 12. 5. 2, 8.
"आहुतिं जुहोति पुत्रो भ्राता यो[8] वान्यो यज्ञियो ब्राह्मणः—
'तस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।'
'असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ॥'" इति । PS. 2. 7. 36; ŚB. 12. 5. 2. 15.
शान्तिर्वामदेव्यम्" ॥ ६ ॥ PS. 2. 7. 37.

पञ्चमः पटलः

एकहिङ्कारं बहिष्पवमानं[9] साम्नश्चैकत्वात् ।
छन्दसश्चेत्याचार्याः ।
सामनामनु नानात्वम्[10] ।
उत्तरयोः पवमानयोः पृथग्धिङ्कारा भवन्ति ।
पर्यायाणामनु नानात्वम्[11] ।
आवर्तिषु सन्धौ विप्रतिपद्यन्ते ।
एकहिङ्कार इत्येके ।
यथा बहिष्पवमानं भिरत्वार्या हिङ्कुर्वन्ति ।
देवतानामनु नानात्वम् ।
विश्वजितोऽपि[12] वा नानादेवतं बहिष्पवमानम ।
अथाप्यत्र सकृद्धिङ्करोति सकृद्धिङ्कृतोत्पादत्वाद् बहिष्पवमानस्येत्याचार्याः ।
अथ यज्ञायज्ञीयानुरूपे कथं हिङ्कार इति ।
यथोत्तरयोः पवमानयोरित्येके ।
अस्ति हि सामनानात्वम् ।
यथा वा विश्वजिति नानादेवतं इति ।
सकृद्धिङ्करोति सकृद्धिङ्कृतोत्पादत्वाद् बहिष्पवमानस्य, तथा वा स्यादिति ।

---

1 °ति न J, K. 2 पूजदा० PS. 3 अथैनान् PS. 4 सर्वास्थानिकं C; °स्वारिकं J, °स्वारं H. PS. 5 °माणम् C; °पाः J; °मानम् PS. 6 ति C. 7 °तीति H. PS. 8 °यो C. 9 पवो J; वा H. PS. 10 त्वस्मा० C, J, K. 11 C, J, K, PS, H. PS. repeat it 12 In B only. 13 एका J, K. 14 छा० B. 15 नात्व० J. 16 नात्व० B, J. 17 °त्ति C क. 18 °यो वा C. J, K. 19 ना J; wanting in K. 20 अथात्र C, J, K. 21 °ये सति । C, K. 22 °त्पादाद् B.

अथ योनौ यज्ञं तन्वानस्य कथं[1] रेतस्यार्थेन्तरवर्णं[2] स्यातामिति ।
उभे यथास्थानं[3] स्यातामिति ।
बर्हिष्पवमाने चोत्पन्ने भवतः ।
न चापि निर्वर्तयति ।
अथापि यथा गायत्रं यज्ञायज्ञीयधर्मान् प्रतिपद्यते[4] एवमपि यज्ञायज्ञीयं गायत्रधर्मान् प्रतिपद्येत ।
बर्हिष्पवमान एष धर्मो भवतीत्यपरम् ।
नान्यत्र गायत्रान्न चान्यत्र बर्हिष्पवमानादिति ॥ ७ ॥
अथ[11] गायत्रस्य काम्याः सामान्ताः ।
यावन्निगदं[12] स्युरित्येके ।
स्वरस्यैते[13] प्रत्याम्नाया भवन्ति ।
तत्र किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।
[अथाप्येवमव्याहृतं[14] गायत्रं भवति ।
अथापि यथा[15] काम्यस्याविप्रयोगस्तत्कुशलम् ।
अथाप्येष प्रयोगाणां धर्मो येन प्रक्रमस्तेन[16] समाप्तिरिति ।
बर्हिष्पवमान इत्यपरम् ।
एतद् गायत्रस्य विकारस्थानम् ।
अथाप्येतद् धुरं[17] सामान्ता नातियन्ति ।]
अथाप्येवमज्ञामि भवति ।
अथाप्येवं यथाभूयिष्ठं भवतीति ।
प्रथमायामिति वार्षगण्यः[18] ।
एतद्बर्हिष्पवमानस्याशीःस्थानम्[19] ।
अत्र हि काम्याः प्रतिपदो भवन्तीति ।
रथन्तरवर्णायामित्यपरम् ।
एषा च विकृततमा ।
अपि च पथ्यायाप्रक्रमं[21] पथ्यावसानं भविष्यतीति ।
ब्रह्मण आज्य इत्यपरम्[22] ।

---

1 तत्वानानस्य J, K. 2 कथन्त C, J. 3 रेवर्णं J. 4 ०य० C. 5 ०रधर्मे B. 6 चातिनि० B; चापि निवर्त० C, J, K. 7 यज्ञीयं J. 8 पद्यत G1, G2. G1, G2 resume from here. (see p. 30 note 9). 9 C, G1, G2, J add गायत्रस्य. 10 वान्य० C. 11 Wanting in C, G1, J. 12 ०स्येमे C, G1, G2, J, K. 13 B omits the portion within brackets. 14 याथा० C. 15 प्रक्रमेरन् J, K. 16 षरा० G1. 17 ०माना J, K. 18 षार्ष० G1. 19 एतत्पव० B. 20 ०शीर्द्यानम् C, G1, G2, J, K. 21 पथ्य० G1. 22 त्रा० K.

ब्रह्मसाम ह्याशीःस्थानमिति ।
उत्तरयोः पवमानयोरित्यपरम् ।
एतदेतेषां सामान्तानां स्थानम् ।
अथाप्येवꣳ रोहो भवति
अपि चान्ताख्यानि कर्माणीति ।
यद्येतज्जामीत्यजामि वा कल्पयेत, अर्थोऽजामिकरण इति वापि तितिक्षेत ।
अनृच्येके गायत्रं गायन्ति ।
कस्य हेतोरिति ।
स्वरायैतत् स्थानं कुर्वते ।
स न इत्थं केवलः स्वरो गीतो भविष्यतीति ।
ते व्याघ्रमृचि प्रस्तुत्यानृचि गायन्ति ।
प्रतिहारस्य चानुत्सादमनुपायोश्च निधनस्य वानिधनस्वरितेत्वानिधनमुत्सीदेदित्याचार्याः ॥ ८ ॥

अथ बृहद्रथन्तरयोर्वदति ।
तयोः समानं निधनमासीत् ।
तस्मिन्नातिष्ठेतामिति ।
किन्निधनमिति ।
अहरिति कौत्सः ।
अकारमेवान्यत् ।
सकारोपसृष्टं मेजे ।
हकारमन्यत् ।
सकारोपसृष्टं सकारमेव, अहमनयोः समानं निधनं मन्य इति धानञ्जयः ।
स हुंभयत्र दृश्यत इति ।
निधनब्राह्मणमेवाहमिदं मन्य इति वार्षगण्यः ।
द्वे खल्विमे पृष्ठे भवतः ।
एकं पृष्ठस्थानं तस्मिन्न स्पर्धेतामहंपूर्वतया इति ।

---

1 त्याशी० J. 2 ०शीर्दा० C, G1, G2, J, K. 3 ०देवेषा० K. 4 सामन्ता० G1, G2. 5 आमिकरण J; अर्ध्यो० K. 6 ०नृचोके J. 7 इति is wanting in B. 8 ०ष्यभीति G1, G2; ०ष्यसीति J, K. 9 व्या घ नृचि B; तया प्रक्षविप्र० C; ते व्याघ्रमृचं प्रस्तुत्यानृचि G1, G2; 10 गायन्तः C, G1, G2, J, K. 11 ०त्याच्च K. 12 ०स्वरत्वान्नि० B; ०नं स्वरित्वानि० C; ०स्वरित्वान्नि० G1, G2; ०न ··· स्यान् J. 13 ०मुसीच्चदेदि० G1. 14 सामन् B. 15 ०था० B. 16 इ० C ख, G1, G2, J; आङ्ग० K. 17 ०न्ये C, G1, G2, J, K. 18 C, J omit मेजे ··· सकारोपसृष्टं. 19 ०मभ्यास० G1, G2. 20 फभ० G1. 21 ०दैंयथामहं० G1, K; ०दैंथामहं० G2; ०दैंवयमहं० J. 22 ०लाया G1, G2, J, K.

अथैतेषु पुरस्ताज्जपेषु वेति ।
एतदुदस्येदित्येक आहुः ।
एतानि मनसान्वीक्ष्योद्गायेदिति हि भवतीति ।
अन्यदिदं तेभ्यो भवतीति ।
यथाधीतमित्याचार्याः ।
न चोदासो विज्ञायते ।
अपि चार्थस्यादृष्टकम् ।
अथापि सꣳशयेऽलोपो लोपान्न्यायतर इति ।
ते[3] कथं पवमानगतयोरिति ।
कर्तव्या इत्येके[4] ।
सामसंयुक्ता हि[5] भवन्ति[6] ।
अकर्तव्या इत्यपरम्[7] ।
स्थानसंयुक्ता हि भवन्ति ।
अथापि पवमानसामनी[8] अप्रधानभूते भवत इति ।
अथापि यद्युहैनान् पुरस्तात् स्तोत्रेण[9]दकरिष्यद् व्यवेता[10] अन्यैः सामभिरभविष्यन्, यद्धनन्तरान्[11] स्तोत्रव्यपायोऽभविष्यत्[12] ।
एतेन वामदेव्ययज्ञायज्ञीये व्याख्याते ।
बृहतः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहाणामुत्तमं न रुह्यात् इत्याचार्याः ।
Ārṣ: K. V. 18. b; 19 a; 70 a.
अप्रथमायैवꣳ ह्याह—बृहतो रोहा वृणीमहा मादायिषु[13] वान्तौ पूर्वौ वृद्धौ निधनोपाये च द्वितीयमक्षरं वर्धयेत् स तृतीयः ।
तदुपरिष्टात् स्तोत्रस्य प्रत्यवरोहे[14] देवं हि स्म युवानमृत्विजमनूचानं प्रेतमाहुः—एनमप्रत्यवरूढं परावधीदिति ॥ ९ ॥
अथ यज्ञायज्ञीयस्योत्तरयोर्द्व्यक्षरेण प्रस्तौति ।

---

1 ०स्मेदि G1, G2, J, K. 2 लोपान्याय० G1, G2; लोपान्याय्य० K 3 Wanting in G1, G2, J, K. 4 ०त्ये G1, G2. 5 Wanting in J, K. 6 ०ति J. 7 म् is wanting in J, K. 8 ०सान्नी B. 9 अ is wanting in C 10 स्तोद्यवत्रा० J, K. 11 व्यवेता G1, G2, J, K. 12 ०भे० J. 13 यद् द्वयन० C; यद्यतंतरां G1, J यद्यनतरां G1, G2, J, K. 14 ०व्यवायो० C, G1, G2, J, K 15 ०वो न भवि० G1, G2. 16 ०देव्या० G1, वामदेतेनवामदे J. 17 रोहेद् C, G1, G2, J, K. 18 अप्रमाधायै० B; अप्रमाथायै० G1, G2, J. 19 ०मादा ष्षु वन्नौ B, मदाषिषु० C, मदषिषु J. 20 ऋ is wanting in G1. 21 वात्येव० G1, वाव० G2, वावरोहे J. 22 ०नम्स्मृ B, 23 C, G1, G2, J add ऋषद्. 24 त्त is wanting in J. 25 ०शीयोत्त० B; ०शीयोस्योत्त० G1, G2, J.

यथा बृहद्रथन्तरयोः ।
तदपि शश्वद्ब्राह्मणं भवति—
तानि ह वैतानि द्वादशाक्षरप्रस्तावानि ककुबुत्तराणि सामानि बृहद्रथन्तरे यज्ञायज्ञीयञ्चेति ।
अथ खल्वाह—"यदग्निष्टोमयाज्यनृतमाह, तदन्वस्य यज्ञः स्रवति, अक्षरेणान्ततः प्रतिष्ठाप्यैम्" इति । PB. 8. 6. 13.
किमनृतं किमक्षरमिति ।
वेत्येतदक्षरम् ।
वकारादिराकारो गकारान्त इत्येक आहुः ।
तस्य गकारलोपं ब्राह्मणं क्षिपतीति तदर्पितमुपेयुः ।
एवं कृत्स्नेन "अक्षरेण यज्ञस्य छिद्रमपि दधाति" इति । PB. 8. 6. 13.
आर्चिकमेवैतदक्षरमित्यपरम् ।
एतस्मिन् ह्यक्षरशब्दात् प्रतियन्ति ।
अष्टाक्षरेण प्रथमाया ऋचः प्रस्तौति ।
द्वयक्षरेणोत्तरयोश्चतुरक्षरेण बृहतः प्रतिहरतीति ।
न स्तौभिकैः सहोपपद्यते ।
तस्माद्यदेवान्त्यमक्षरं तन्निधनमुपेयुः ।
यथाधीतमित्याचार्याः ।
स्वरतन्त्राण्यक्षराणि भवन्ति, स्वरान्ततामेवाक्षरस्यैषद् ब्राह्मणमेवमवक्ष्यतीति ।
अथापि बहुलैषा छान्दसी वृत्तिः ।
वाङ्निधनानीति चैतान्याचक्षते, वागुपायानीति च ।
यद्येतदार्चिकमक्षरमिति, यथाधिकारमेतद् भवति, स्तौभिकस्येहाधिकारो विज्ञायते ।
अथापि संशये प्रकृतिसविधमेव प्रत्येतव्यमिति प्रत्येतव्यमिति ॥ १० ॥

षष्ठः पटलः

---

1 ०रा म० G1. 2 प्य is wanting in J, K. 3 ०रा० G1, G2. 4 श्रीयतीति B. 5 ०मुपपे० B. 6 G1 repeats here यज्ञस्य ··· ०तस्मि (lines 11-13) within brackets. 7 तृ J. 8 मदय० J 9 ०देदान्त्य० J. 10 ०स्ये० K. 11 ०क्ष० G1, G2. 12 ०सि B; छ० J. 13 J adds त्रि. 14 ०णा० G1, K. 15 ०स्येधधि० G1, G2, J, K. 16 तथा० B. 17 In B only.

अथ द्रव्यसमुद्देशः ।

रथन्तराणि रथन्तरपृष्ठेऽभिरूपाणि, बार्हतानि बृहत्पृष्ठे[1], उभयविधान्युभयसाम्नि । cp. PB. 8. 3. 7; Caland ibid.

द्रवदिडानि रथन्तरपृष्ठे, ऊर्ध्वेडानि बृहत्पृष्ठे । cp. PB. 10. 12. 4.

अथ यत्र रथन्तरपृष्ठे बार्हतानि क्रियेरन् बृहदीप्सया तानि विद्यात् । cp. PB. 8. 3. 7; Say. ibid.

एवमेव बृहत्पृष्ठे रथन्तराणि स्वयोनीनि सर्वत्राभिरूपतराणि ।

असयोनिभ्यः सामान्या ऋचाम्, असामान्याभ्यश्छन्दांसि प्रथमाः सामान्या इत्याचक्षते ।

अथ यो यज्ञप्रवादोः [सत्रप्रवादाः][1] क्रतुप्रवादाः स्तोमप्रवादाः सर्वत्र ता अभिरूपाः ।

शुक्रवत्योऽग्रवादाः पूर्वयोः[1] पवमानयोः ।

होत्रप्रवादं हविष्प्रवादं समिद्धवद्धोतुराज्यम् ।

हुतवन्ति पीतवन्त्युत्तराणि ।

मरुत्वत्योन्नप्रवादाः कृतवत्यो माध्यन्दिनीयाः ।

परिवत्यः कोशवत्यो निषण्णवत्यो माध्यन्दिनीयाः ।

गायत्र्यां वा तत् त्रिष्टुभि वा मरुत्वच्चिकीर्षितं भवति ।

अथ खल्वाह—"त्रीणि सवनानां छिद्राणि, तानि तेनापिधीयन्ते" इति । PB. 7. 3. 19.

"कतमानि छिद्राणीति ।

पवमाना अदेवतास्तुतयः, तानि छिद्राणीति ।

अथाप्यन्तरेण पवमानांश्चावर्तीनि च हविर्भिः प्रचरन्ति, तानि छिद्राणीति ।" cp. Say. PB. 7. 3. 19; Caland ibid.

---

1 बार्हत्य० G1. 2 ०ष्टेषु C. 3 ०षाडु० C. 4 द्रवदृडानि B; प्रवदितानि C; द्रव्यदिडानि J, K. 5 द is wanting in B. 6 तानि G1, G2, J. 7 ०ष्टेन C. 8 नीति G1, G2, J, K. 9 सामन्याऋं C, सामन्या J, K. 10 ऋचासोमेमन्या० G1; ऋचामसामन्या० G2, ऋचसामान्या० J; ऋचमसामन्या० K. 11 ०रछान्दसी C, G2, J, K, ०रछन्दसी G1. 12 सामन्या C; समन्या J, K. 13 वा B. 14 दात् B. 15 Wanting in B, K. 16 सर्वत्राभि० B. 17 ०त्योज: प्र० B. 18 B adds श्रुतकत्यो. 19 Wanting in J. 20 त्व is wanting in G1, G2, K; ०मरुत्योत्यो० J. 21 ०त्यो द्युम्र० C, G1, G2, J. 22 ऋत० C, G1, G2. 23 कौश० G1, G2, K; कैश० J. 24 मध्यन्दिनान्तया: B; माध्यदिनातीया G1, G2; मार्ध्यदिनांनीवान्व J, K. 25 य is wanting in G1, G2, J. 26 तखि० C. 27 र is wanting in G1. 28 पवमाना ··· प्रचरन्ति wanting in J. 29 ०या: C, G1, G2, J, K. 30 S has ०नमावृत्तीनि.

वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम सर्वत्राभिरूपम्, तदपचारे तल्लिङ्गीयांश्चिकीर्षेत्।
अथैतानि तार्तीयसवनिकानि रूपाणि।
स्वादुमत्यो मधुमत्यो मद्वर्त ओजस्वत्यो विश्वचर्षणिश्चित्रवत्यः सूर्यवत्यो
दक्षिणर्वत्यो निह्नुतवच्च वृद्धवधोक्थेषु।
अथ नामधस्तोत्रीये वदति—
"ककुप् प्रथमाथोष्णिगथ पुरउष्णिगनुष्टुप्" इति। PB. 8. 8. 26.
ककुबेव प्रथमा, उष्णिग् द्वितीया, "पुरउष्णिक् तृतीया, दाशतयेनाध्यायेन
तां बह्वृचा अधीयते—Sāy. *ibid.*
'युञ्जन्ति हरी इषिरस्य गाथयोरौ रथ उरुयुगे।
इन्द्रवाहा वचोयुजा॥' इति। *RV.* 8. 98. 9; *SV.* 2. 62.
तत्र वयं चत्वार्यक्षराण्युपाहरामः 'स्वर्विदा' इति।
सानुष्टुब् भवति उपरिष्टाज्ज्योतिः" ॥ ११ ॥ Caland quotes l.5-13
on PB. 8. 8. 26.
कथमु षोडशी ज्योतिष्टोम इति।
अकर्तव्य इति शौचिवृक्षिः।
अन्तरितो ब्राह्मणसमाम्नायेन, तथा ऋक्समाम्नायेनेति।
कर्तव्य इति गौतमः।
षोडशिनः स्तोत्रे "देयेति" भवतीति।
अथापि न आर्षेयकल्पो दर्शयति"—
"द्वादशाहस्य षोडशिमन्तावतिरात्रौ" इति। Ārṣ. IX. 1. a.
अथापि मन्त्रवर्णो भवति—
"त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी" इति। PB. 12. 13. 32.
त्रिरुपेतो द्वादशाहो भवतीति चैतद् भवति।

---

1 ०व्यमै० B, J. 2 ०वा० C, G1, G2, J, K. 3 तार्तीयवसवनिका G1; तार्तीयवसवनिका G2; तार्तीयवसवनिका J; नि is wanting in K. 4 मध्वस्वत्यो वि० C, मधत्योधस्वत्येत्यो वि० G1, G2; मध्वत्यो वि० J, K. 5 ०त्या J. 6 दक्षिणतात्यो निह्नुत० B; दक्षिणवद् योनिद्रुत० C. 7 वधे wanting in J. 8 ०भा यो० C, G1, G2, J. 9 क वे B. 10 दाशतय्यान्तां S. 11 ववायु० J. 12 सुवर्षिदां B, सुवञ्चिदा S. 13 ग्रता S. 14 ०रिते C, G1, G2, J, K. 15 ०येनेति C. 16 तथा ऋक्समाम्नायेनेति wanting in C; त समा० G1, G2; तत्समा० J, K. 17 दे० G1, G2. 18 C, G1, G2, J, K add हि. 19 ०यतीति B. 20 ०शान्तस्य B; ०शादत्य G1, G2; ०शात J, K. 21 ०न्तवेतिरात्रौविति G1, G2, J. 22 G1 adds व. 23 ०पेते B. 24 ०हे B, G1, G2, J, K.

सꣳस्थामꣳप्यस्यैतां विद्यमानाꣳममन्यत इति गौतमः ।
एवं च रहस्यब्राह्मणे दर्शयति—अप्यनेन षोडशिसꣳस्थेन यजेतेति ।
नोहाꣳस्यैषा सꣳस्था विद्यत इति शाण्डिल्यः ।
अतिरात्रे तु कꣳताकृतो भवति ।
एवमिवाध्वर्युब्राह्मणं भवति—नोर्ध्वे ग्राह्यो नाꣳतिरात्रे ग्राह्य इति ।
सन्धी इमौ भवत इति धानञ्जय्यः ।
उद्यसन्धिरस्तावꣳस्तमयसन्धिरयꣳम् । Ars. K. V. 22 b.
तꣳसाद्यः कश्चातिरात्रः षोडशिमानेवꣳ स कुशꣳलेनेति ।
"तस्यैता ऋचः पञ्चविꣳशत्यक्षराः पञ्चपदाः पञ्चाक्षरपादाः ।
नवोपसर्गाक्षराणिꣳ, आदितस्त्रयाणां पादानां त्रीणि त्रीण्युपसर्गाक्षराणि पादाꣳन्तेषु भवन्ति ।
तेऽष्टाक्षराः सम्पद्यन्ते ।
पञ्चाक्षरावुत्तरौ, दꣳशाक्षरोपयुक्ताश्चतुस्त्रिꣳशदक्षराः सम्पद्यन्ते ।" Sāy. PB. 12. 13. 22.
अन्तꣳस्थास्तदुपसृष्टाः ।
केनो विद्याꣳमेति ।
इत्थꣳ ह्येवꣳ वयमधीमहे ।
तथा बह्वृचा इति ब्राह्मणेनेत्याहुः—"चतुस्त्रिꣳशदक्षराः सꣳस्तुतो भवति" इति । PB. 12. 13. 24.
अनुपꣳसृष्टः कनीयानिति वैतद् भवति ।
अथाप्युꣳच्चियमाꣳणेषूपसर्गाक्षरेषु नैवार्थो हीयते, न वृत्तिर्दुष्यति ।
अथापि शश्वदेना अनुपसृष्टा आथर्वणिका अधीयते ।
अथापि निर्धारितानामुपसर्गाक्षराणां वदति ।

---

1 म is wanting in G1, G2, J. 2 ०नां मन्य C, G1, G2, J, K. 3 अथ तेन C. 4 ना० C, G1, G2, J, K. 5 ऋता० G1, G2, J but G2 strikes off ऋ and writes कृ above it. 6 ०क्थो C ख, G2, J; नोष० C क; ०क्थोष G1; G1 adds (नाहास्यैषा सꣳस्था विद्यत इति शाण्डिल्योऽतिरात्रे तु). 7 ऽति० C, G1, G2, J, K. 8 J repeats ग्राह्यो ऽतिरात्रे. 9 सन्धि B. 10 ०म० B. 11 ०रपि C; ०रये J. 12 पत० C. 13 ०शिनमा० G1, G2, K. 14 ०ने J, K. 15 ०न्येति० B. 16 ०राश्च C; 17 पदा० B. 18 दशाक्षरावेकस्ताश्च० C, दशाक्षरोवैकस्ताश्च० G1, G2, J, K, S. 19 न स्या उप० C; अतस्या उप० G1, J. 20 विद्या मे तीर्थꣳ० C, G1, G2, J. 21 ह्येतमधीमहे । J, ०ह्येतवमहीमहे । K. 22 ०स्कृतो B; ०स्तुतो G1, G2, J. 23 ०क० G1, J. 24 ०प्युभी० C. 25 य is wanting in J, K. 26 व्यतिदु० G1, G2, J. 27 ०न्ते G2.

"अथैवा एता एकपदाऽस्यक्षरा विष्णोश्छन्दो भूरिजः शाक्वरः" इति । PB. 12. 13. 22.

त्र्यक्षराण्यपि भुरिजो भवन्तीति ।[6]

तत्रैतद् गौरीवितं गायत्रीसामँ, आनुष्टुभम्, राज्या समानभागः समानभक्षो भवतीति ।

स यद् "गौरीवितं गौरीवित्य ईमा ऋचः स्वयोनिं" कुर्वते ।

ऋषिः स्वयोनिर्भविष्यतीति[12] ।

एतेन सौभरनार्मेधे व्याख्याते, रेवती च वारवन्तीयम् ॥ १२ ॥

ज्योतिष्टोमात्पादमेके पोडशिनं द्रुवते ।

तत्र चास्य ब्राह्मणमधीयते ।

अथापि कथमेवं कृत्स्नं कर्माकृतमन्तरयिष्यदिति ।

"चतुर्थोत्पादं वयं तत्र चास्य ब्राह्मणमधीमहे ।" Ārṣ. K. V. 20 b.

अथाप्याह—एकविंशायतनो वा एव यत् पोडशीति ।

तदेकविंशमर्धभवति ।

अथाप्याह—दाशतय्य ऋचर्धेतुरुत्तरश्छन्दः, क्रमे वा एवंविधमुत्पद्यते न प्रथमकृताविति ।

अह्नो भवंतीरे रात्रेरिति ।

अह्नो भवतीत्याहुः ।

अभुंज्यं चास्य हविर्भवति ।

अथापि नियुक्तधर्मा भवति[21] ।

विद्धाञ्छिल्पवान् प्रद्धवान् ।

यथाहरेवं रात्रेरित्यपरम् ।

राज्या समानभागः समानभक्षो भवतीति ।

---

1 उप वा K. 2 ०पा० B. 3 ०दा अक्ष० G1, G2. 4 भूरितः G1; भू० G2, J. 5 ०रा अपि C, G1, G2, J, K. 6 B here reads एतेन सौभरना ... 7 ०सामान्या B; सामाभ्यासानु० C, G1, G2, J. 8 Wanting in C; गौर० B; ०तं G1. 9 मा G1, G2, J. 10 ०चोऽस्व० C, G1, G2, J, K. 11 ०योन्युरुत B. योनि कु० G1, G2, J, K. 12 ०ती० C. 13 ०मेव C, J; ०मैक G1. 14 ०वमिरि-ष्यदिति B. 15 अथाप्या G1, G2, J, K. 16 ऋचो चा० C, G1, G2, J, K. 17 ०रं C, G1, G2, J, K. 18 ०त्या B. 19 ०वति B. 20 अहर्वं C, G2, J; अहर्न्वं G1. A second hand in G2 strikes off व; अहर्वंर्वं K. 21 ०ती G1, G2 but the latter corrects it; ०वतीति J, K. 22 निरद्धाञ्छि० C; निरिद्धाञ्छि० G1, G2. 23 गृह० B. 24 ०परम् G1, G2, J, K. 25 B repeats it.

तौ खल्विमौ द्वौ सन्धी भवतः ।
तयोरसौ नित्यः कृताकृतोऽयम् ।
कस्य हेतोरिति ।
साद्धं तेन रात्रेः पञ्चदशविधतां लभते ।
कृतं पञ्चदशविधमहरिति ।
अथापि न तमुद्धृत्य पराक् स्तोत्रं रात्रावलप्स्यत ।
कृतान्यत्रावर्तीनि ।*
अथापि न तमुद्धृत्य तद्देवत्यं स्तोत्रं रात्रावलप्स्यत ।
कृतान्यत्रैन्द्राणि ।
अथापि विद्यते तस्य कालस्य स्तुतिर्नास्य विद्यते ।
[कस्मात् तस्य न विद्यते ।] †
पराङ्तस्यां वेलायामादित्यो भवति, नो परा च स्तुतिर्विद्यते ।
उदाहरन्ति द्वे च परां च स्तुतिम् ।
हिरण्यस्तूपे भवति—
'अस्यादेवः प्रतिदोषं गृणानः' इति । RV. 1. 35. 10.
"अथ खल्वाह—'शक्वरीषु पौडशिना स्तुवीत' इति । PB. 12 13. 13;
LŚ. 10. 2. 1.

तत्रैके महानाम्नीः प्रतियन्ति ।
एताः शक्वर्यो भवन्तीति ।
एतास्वेव शक्वरीप्रवादो भवतीत्यपरम् ।
एताश्चाधिकृता भवन्तीति ।" cp. Caland PB. 12. 13. 13.
ओङ्कारो विशेषश्रुतेः सर्वसामसु स्यादित्येके ।
स वाचा रथन्तरे निवर्तत ।
यथा त्रयस्त्रिंशं तृतीयसवनमिति ।

---

1 कृतोकृतः J. 2 करस्य J. 3 साध्यं B; रात्रं J. 4 रात्रि J. 5 ०व्या० G1, G2, J. 6 ०त्रावर्तिनि B; ०त्रावत्तीनि G1; ०शवर्त्तीनि G2, J. 7 Wanting in C along with the next line. 8 ०वत्सासु G1, G2, J, K. 9 ०व्या० G1, J. 10 ०व्या० J. 11 ०स्तु C. 12 Wanting in B. 13 परोढे० G1; परांढे० J, K; परोढे० G2. 14 पचरा B; G1, G2, J read पञ्च for परा च. 15 C, G1, G2, K read त्वेव for ढे च; त्ये J. 16 ०रा च स्तुति B; पशवस्तु० G1, G2; वशवस्तु० J; पशवः स्तु० K. 17 ०स्त्वे B. 18 ०देवः C. 19 ०त्वाद G1, G2, J but a second hand in G2 has changed द into ह. 20 ०नाग्निः B; ०नाग्नी G1, J, K. 21 प्रवि० G1, G2, J. 22 ०वः श्रुतः C; ०षश्रुतः J. 23 ०सामं सं B. 24 ०रेण C; ०रा G2; ०रो J. 25 त्रय-स्त्रि°शतु० G1, G2, J; त्र त्रय० K. 26 ०शे G2, J, K. 27 त्रयस्त्रिंशस०B, G1.

अभिपरीत्य प्रत्यपकर्षस्तादृश्यमेतद् भवतीति ।
समुच्चयो वानन्यार्थत्वात् ।
प्रस्तावशान्त्यर्था हि वाक् ।
उद्गीथादिशान्त्यर्थं ओङ्कारः ।
वाक्पूर्वा सामान्यात् ।
एवं यथान्तरप्रत्यासत्तिः ।
उत्तरा वाक् सामान्यविधेराचारश्च ॥ १३ ॥

---

1 अहरत्यस्तोमस्यन्त्याभिपरित्य B. 2 प is wanting in B. 3 ०र्षस्ता० C. 4 ०वति C, G1, G2, J, K. 5 वा नानार्थ० G1, G2, J, K. 6 ०शान्तर्था G1, G2; ०शान्ततर्था J. 7 ०थादे० G1, G3. 8 वाक्ष पू० C; वाक्तपूर्वं G1, G2, K; क्षपूर्वं J. 9 स्याद् C, G1, G2, J, K. 10 उत्तरी G1, G2, J. 11 वा C, G1, G2, J, K. 12 अधन्य० C, G1, G2, J, K.

अथ तृतीयः प्रपाठकः

अथ का प्रथमा सꣳस्थेति ।
अग्निष्टोमो[1] प्रथमां मन्य इति शाण्डिल्यः ।
प्रथमं[2] ह्येव स्थानं भवति ।
अथापि प्रथममधीमहे[3] ।
अथाप्यणुंप्रमुखानि भूतानि भवन्त्यंपरोवरीयाꣳसि[4] ।
अथाप्याह—"यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः" इति ।
अथाप्येतया सꣳस्थया चरति ।
अथाप्येषा समारब्धतमा ह्ँ[5] भवतीति[6] ।
अथापि नाग्निष्टोममकृत्वापरे सꣳस्थे[7]करोति ।
नह्यनुपादाय प्रथमामुत्तरयोः सिद्धिरस्ति ।
अनुपादायोत्तरे प्रथमा सिध्यतीति ।
अथाप्यांह[8]—प्रजापतिर्वा एषा सꣳस्थानां यदंग्निष्टोमः[9] ।
तां यदकृत्वाथान्यां कुर्यात्, प्रजापतिरस्य हिꣳसितः[10] स्यादिति ।
यावदादेशमुत्तरे सर्वत्र ।
अथाप्यूर्ध्वानामेव सꣳस्थानां कृतानां वेदंति—
"देवा वांं[11] अग्निष्टोमंमभिजित्योक्थानि नाशक्नुवन्नभिजेतुम्"[12] इति ।

PB. 8. 8. 1.

---

1 अग्निष्टोमं B. 2 ०मां C, G1, G2, J. 3 B adds इति. 4 ०प्वणु० G1, J. 5 ०न्ति परो० C, G1, G2. 6 ०य० G1, G2. 7 ०खमग्नि० C, J; ०खन्वाग्नि० G1. 8 ससा० J. 9 ०मां G1, G2, J, K. 10 Wanting in C, G1, G2, J, K. 11 ०वति G1, G2, J, K. 12 ०पार G1, G2, J. 13 स्वे ··· सꣳस्थानां (line 12) wanting in J. 14 अथा ग्राह G1. 15 यदग्नि० J. 16 ०ꣳस्थमित G1. 17 ०दे० G1. 18. Wanting in G1, G2. 19 ०ष्टोमंभिजित्योस्थानि G1; ०जित्यो-स्थानि G2; ०ष्टोनमेजित्या स्थानिस्थानि J. 20 C, J add देवा वा उक्थान्यभिजित्य रात्रि नाशक्नुवन्नभिजेतुन्; G1, G2 add देवा वा उक्थान्यभिजित्य रात्रि नाशक्नुवन्नभिजेतु देवा वा उक्थान्यभिजित्य (०जि G1) म्.

अथापि नैतद्देवताः प्राहु राका सिनीवाली सरस्वती विष्णुरिति ।
सौविष्टकृतं खल्वेतत् सोमस्य स्थानं यदाग्निमारुतम् ।
योऽयं देवताः शꣳसेन् सोऽप्यतिरात्रे संतीहैव प्रत्याहृत्य शꣳसती-
त्युक्थ्या ।

5 तां प्रथमां मन्य इति गौतमः ।
एवमाहर्मात्रासमानि सवनानि अभ्युद्धियन्ते ।
आर्भवच्छन्दाꣳसि अनुविधीयन्ते ।
प्रस्थितयाज्या ग्रहैश्च शस्त्रैश्च ।
अप्यहमेनमागूर्त्तिनमिव मन्ये योऽग्निष्टोमयाजीति ।
10 ध्रुवमनु द्वादशस्तोत्रात्पूर्वं तत्प्रस्थितयाज्याभिर्विजानीम इति ॥ १ ॥
अतिरात्रीं प्रथमां मन्य इति धानञ्जय्यः ।
कृत्स्नं पूर्वं कर्म परिपादया इति ।
अथापि सꣳ मिमीते ।
"एषा वाग्निष्टोमस्य सम्मा यद्वाग्निः ।" PB. 9. 1. 23.
15 "एषा वा उक्थस्य सम्मा यद्वाग्निः ।" इति । PB. 9. 1. 25.
कुंतो दृष्टेन प्रमा स्यादिति ।
अथापि नः स्तोमसमाम्नायः ।
प्राह—अतिरात्रस्यैव स्तोमसमाम्नायो भवति ।
अथापि न उक्थसमाम्नायः ।
20 प्राह—अतिरात्रस्यैव प्रथममुक्थानि समामनामः ।
अथापि नः कर्मणो यजूꣳषि प्राहुः—
उपरि सन्धिमक्षोत् स्तोमविमोचनमधीमहे ।

---

1 नोन्तदेवताः B; नोतदेवताः G1, G2, J. 2 °विकृत० K. 3 °खल B. 4 C, G1, G2, J add स; सा यावं K. 5 शꣳशिञ्चता अप्व० C; शꣳसिञ्चता अप्व० G1, G2, J, K. 6 स is wanting in B. 7 प्रम्या० C, G1, G2, J. 8 °खं C; °खथ G1, G2, J; °क्थ्य K. 9 एवं प्राप्ता० C. 10 अप्यु० C, G1, G2, J, K. 11 अनुधी० B. 12 °वप्राधा C; °तयाधा G1, G2, J. 13 °मेतमेवमा० C. 14 °भिर्वि० B. 15 °त्रं C. 16 °र्मा B. 17 परिपादया B; °परीपादाय्य C. 18 सम्मिते B. 19 सेमा ंद्वाग्निः G1, G2, J. 20 कु is wanting in G1, G2, J, K. 21 प्रामा G1, G2, J, K. 22 स्व० B, G1, G2, J, K. 23 °मः स० G1, G2, J, K. 24 °वयः G1, G2 J. 25 °मः स० B. 26 °क्षितो B. 27 °न्ति G1, G2, J, K. 28 °कथ्य० C, G1, G2, J, K. 29 °कथ्यानि C. 30 समाम is wanting in G1, G2. 31 यद्वासन्धिं मा० C क. 32 °मक्ष G1; °मक्षत् G2, J. 33 °ना० G1, G2, J.

यन्नूनमन्या प्रथमा संस्थाऽभविष्यत् प्राकृतं[2] स्तोमविमोचनं समाप्स्यदिति ।

अथापि शश्वद्बह्वृचा अतिरात्रीमेव प्रथमोमधीयते ।
तासां को काम्या का सर्वाभिप्रायेति ।
ओग्निष्टोमीं चातिरात्रीं च ब्रुवते शौचिवृत्ताः ।
सर्वाभिप्रायेऽनवधारितकामे भवंत इति ।
"एकस्या अन्यो यज्ञः कामायाह्रियते सर्वेभ्योऽग्निष्टोम" इति न काममवधारयति । PB. 6. 3. 2.
ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धिकामो[3] यजेतेति नैव काममवधारयति ।
"पशुकाम उक्थेन स्तुवीत" इति काममवधारयतीति । PB. 8. 8. 8.
सोऽशिथिला परिसंस्थिता भवतीति ।
सर्वाः सर्वाभिप्रायाः ।
सर्वासु काम्यानि विद्यन्त इति शाण्डिल्यः ।
तथा गौतमधानञ्जय्यौ ।
सर्वाभिप्रायैः खल्वयं ज्योतिष्टोमः ।
सर्वाभिरेव संस्थाभिः सर्वाभिप्रायो भवतीति[4]
यद्येतदवधारितकामेति, पश्यामो वै वयं सर्वाभिप्रायेषु काममवधार्यमाणम् ।
यथोपवर्ती ग्रामकामस्य, प्रतिष्ठाकामस्य रथन्तरं सन्धिषामेति रथन्तरं सन्धिषामेति[5] ॥ २ ॥

सप्तमः पटलः

तस्य खल्वस्य ज्योतिष्टोमस्य षड् व्यञ्जनस्थानानि भवन्ति—
प्रतिपद् गायत्रंणिधनं विष्टुतिर्ब्रह्मसामोक्थप्रणयः सन्धिषामेति ।
तेषां किं[6] काम्यं किं सर्वाभिप्रायमिति ।
यद्यत् खल्वस्य ज्योतिष्टोमस्य चरंति तत्तत्सर्वाभिप्रायम् ।
अथ यत्कामं[7] निवर्तते तत्काम्यम् ।

---

1 प्र० is wanting in G1, G2, J, K. 2 ०कृतं C, G1, G2, J, K. 3 ०त्रमेव B; ०त्री G1, G2, J. 4 ०मप० B. 5 Wanting in C. 6 सर्वाप्रयेति B. 7 अग्नि० B. 8 Wanting in K. 9 ०भे B. 10 स्य is wanting in G1, G2, J. 11 ०प्रायसं ख० G1, G2; ०प्रायः सं ख० J; ०प्रायस्त ख० K. 12 C, G1, G2, J, K add 13 ०वती G1, G2, J, K. 14 ०वीती G1, G2, J, K. 15 C does not repeat it. 16 In B only. 17 ०वं त्रिगि० C. 18 ०न्धिसा० C, K. 19 Wanting in J. 20 प्रतिपद्वद् C, G1, G2, J, K. 21 ०म G1, G2, J. 22 चरिते B. 23 ०काम्यं C, G1, G2, J, K. 24 ०काममप० B. C, G1, G2, J, K.

प्रतिपत् सर्वाभिप्राया ।
सर्वा ह्यवधारितकामा भवन्तीति ।
उपवतीत्याहुः ।
प्रथमामन्वेनामधीमहे ।
अपि चैनां ग्रामकामस्याह—ग्रामः सर्वाभिप्रायो भवतीति ।
अथाप्यस्याचारं दर्शयति—
ततश्चतुर्षु मासेषु शुनासीर्यस्य लोके ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोम उपवंती प्रतिपदिति ।
"एषा रथन्तरपृष्ठाऽग्नियवती बृहत्पृष्ठाऽग्नियवद् वार्हतं रूपमुपवेद्रथन्तरमुपवती रथन्तरेऽग्नियवती बृहतीति च भाल्लविनाम् ।" Ārṣ. K. V. 18 a.

अथाप्येनां सौहस्रोत्तमे स्तोत्रीयस्योत्तमां दर्शयति—
औभयसाम्यात् तां न प्रथमाम् ।
ब्राह्म एवैष तद् व्याख्यातम् ।
अथाप्याहाभिपेचनीये—
'यत् 'पवस्व वाचो अग्रियः' इति, SV. 2. 125; RV. 9. 62. 25; PB. 4. 2. 17; Ārṣ K. I. 1 b.
तेन यज्ञमुखान्न यन्ति ।" इति । PB. 18. 8. 10.
प्रकृत्योपश्रयं दर्शयति ।
तदपि शश्वद् ब्राह्मणं भवति—
एते वाव प्रतिपदौ सर्वाभिप्राये यदुपवती चाग्रियवती च ।
[कामाय वा इतरा आहियन्त इति ।]"
स्वरो गायत्रणिधनानां प्रथमा विष्टुतीनाम् इयं तनौधसे ब्रह्मसाम्नाम् ।
षडुक्थानि सर्वाभिप्रायाणि भवन्ति ।
साकमश्वं सौभरमार्मेघे हारिवर्णोद्रथीये आष्टादंष्ट्रमिति ।

1 अपव० J. 2 °मा चैनाम० C; °मां चैनामधीनामधीमहे G2. 3 तां C; चैतां G1, G2, J; च तां K. 4 °स्य इ० C. 5 ग्रांह: B. 6 °स्याग्निरं C; °स्याग्नरिं G1, G2, J, K. 7 °नाग्नी० C; °नाप्सीर्य J. 8 °क J. 9 ज्योति ज्योतिष्टोम G1, G2; ज्योतिष्टोम उप० J; 10 उपपदी B. 11 एषां B. 12 C, G1, G2, J, K omit द्राथन्तरमुपव. 13 सासह० G1, G2, J. 14 °त्र० G1, G2, J. 15 औभय ब्यौभव० G1, G2; औभयस्यौभय० J. 16 त्र० G1, G2, J, K. 17 G1, G2, J omit य. 18 °स्यपिथवं B; °स्या प्रथवं C; °स्या प्रलवं G1, G2; °स्या प्रथयवं J. 19 त is wanting in G1, G2. 20 वा B. 21 °पादी G1, G2, J. 22 Wanting in B. 23 B, K add प्रथना. 24 ष्टिष्टु० J. 25 °श्वे० G1, G2. 26 द्रावर्णोद्र० G1, G2; द्रार्वणोद्र० J. 27 भाष्ट्रा० B.

तपां कान्युक्त्ये कान्यतिरात्र इति ।
सर्वेषां याथाकामीति शाण्डिल्यः ।
हारिवर्णोद्दर्शीये वा हारिवर्णाष्टादंष्ट्रे वोक्थान्ते [चैवं] कुर्यादिति गौतमः ।

5 अतिरात्रे सौभरनामेंधे ।[6]
तच्चर्या[7] जानीमः ।
हारिवर्णोद्दर्शीये वा हारिवर्णाष्टादंष्ट्रे वोक्थान्ते चैव कुर्यादिति[10] ।
[11]अतिरात्रे चेति धानञ्जय्यः[12] ।
सौभरनामेंधे त्वेवोक्थान्ते[13] न कुर्यादिति ।[14]
10 रथन्तरं सन्धिपाम्नां[15] सर्वाभिप्रायम् ।
तद्धि[16] चरति ।
तत्र यानि कामावधारणानि सर्वाभिप्रायेषु[17] तानि भवन्ति ।
तानि खल्वेतानि व्यञ्जनान्येकजातीयान्येव समादध्यात् ।
एवं चाव्याहतः क्रतुर्भवति ।
15 अपि चैवमार्षेयकल्पो दर्शयति ॥ ३ ॥
अथानुष्टुभस्य[18] भागस्य का छन्दोभकिरिति ।
एकाक्षरां ब्रुवते[19] शौचिवृक्षाः[20] ।
तद्विजानीमः ।
बहुरक्षरप्रवादो भवति ।
20 एकाक्षरा वै वाक्[23] ।
अक्षरेणान्ततः प्रतिष्ठाप्यमक्षरम् ।
व्यक्षरमुच्छिष्यत इति हि भवतीति ।
सर्वैव ह्यात्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।
तथा गौतमधानञ्जय्यौ ।

---

1 कन्यु० J. 2 ०भो G1, G2, J, K. 3 हारवर्ण० G1, G2, J. 4 Wanting in B, C; वव G1, G2, वैव J. 5 ति is wanting in G1, G2, J. 6 B reproduces here त्वेवोक्थान्ते न कुर्यादिति रथन्तरं सन्धिपाम्नां सर्वाभिप्रायं तद्धि चरति । (lines 9-11). 7 ०च्चर्याय B; ०चर्यो J. 8 ०र्णावाष्ट्र० B. 9 ०क्ष्यंक्षपाते G1, G2, J. 10 ०र्यात् C. 11 रात्रे G1, G2, J. 12 ०ञ्ये B. 13 वो० C; न्वो (त्वे G2) वोक्थान्ते कुर्यादतिरात्रे चेति धानञ्जय्यः सौभरनामेंधे वो० G1, G2, J. 14 K repeats रात्रे चेति ··· कुर्यादिति. 15 ०पाम्लं G1; ०पाम्लां G2, J, K. 16 तद्धिच० C, G1, G2, J. 17 ०ये सुतानि C. 18 ०नुर्त्तवति G1, G2, J. 19 ०ष्टुभाग० G1, G2; ०ष्टुप्साग० J. 20 ०तो G1, G2, J. 21 शो० G1, G2, J. 22 ०क्षः G1, G2, J. 23 वा is wanting in G1, G2, J.

एतामनुष्टुवित्याचक्षते ।
अथाप्येनामनुष्टुवर्थे [निधीयमानां] पश्यामः ।
अथापि यस्तावदेकुशलं छन्दसामौक्थिकमेकामनुष्टुभं पृच्छेदेतामेव द्वाभ्यि-
यदक्षरमाचक्षीत ।
तत्खलु गायत्रं प्रातःसवनं, त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं, जागतं तृतीयसवनम् ।
यदूर्ध्वमुक्थेभ्यः आनुष्टुभः स भाग इति ।
कथमु द्वादशस्तोत्र आनुष्टुभो भागः स्यादिति ।
सवनानि प्रति प्रविष्ट इति गौतमः ।
"अष्टाक्षरा गायत्री, द्विर्द्वारो नवमः, एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्, द्वादशाक्षरा
जगती च्छन्दोभिरेवानुष्टुभमाप्नोति यजमानस्यानवलोपाय ।" इति । PB.
6. 3. 13.
अन्तेस्यान एव भाग इति शौचिवृक्तिः" ।
एकविंशस्तोमो वाक् सामान्तः ।
एष नूनं द्वादशस्तोत्र आनुष्टुभो भागः स्यादिति ।
सर्वेव पदभिरक्षरेति शाण्डिल्यः ।
तत्र यच्चत्वार्यक्षराण्युपाहरति परोक्षीचिकीर्षन्निति ।
पदप्रत्यवरोहर शौचादित्येयः ।
यथैतद् ब्राह्मणम्—द्वादशाक्षरमेकादशाक्षरमष्टाक्षरं वाग्द्वाभ्यिरशीति" ।
पञ्चदशस्तोत्रे सवनानि प्रति प्रविष्ट इत्येव गौतमः ।
अच्छावाकस्तोत्रीये शौचिवृक्तेः ।
अथ षोडशिनि सर्वेव चतुभिरक्षरेति शाण्डिल्यः ।
तत्र यद् द्वे अक्षरे उपाहरति परोक्षीचिकीर्षन्निति" ।
उपसर्गाक्षराणि शौचिवृक्षाः ।

---

1 वया० B. 2 Wanting in B; G1, G2 repeat य. 3 •नानां C, K. 4 •दन्कु० G1, G2;• दकु० J. 5 •क्षिपद० C, G1, G2, J, K. 6 G1 repeats पृच्छेदेतामेव द्वाभ्यिरक्षं; G2 repeats within brackets पृच्छेदेतामेव द्वाभ्यिरक्ष. 7 C, K add सवनं; G1, G2, J read •नसवनरसवनं. 8 •न्दो G1, G2, J. 9 •र्थं G1, G2, J, K. 10 अ० G1, G2, J. 11 Wanting in G1, G2, J, K. 12 त्रै० G1, G2, J. 13 त्रि is wanting in G1, G2, J. 14 अन्तस्थ० C. 15 •क्षः G1, G2, J. 16 •म० G1, G2, J. 17 •क्षरान्तु० C; •र्थं अनु० G1, G2, J; •र्थं आनु० K. 18 षट् त्रिरक्ष० C. 19 •त्रैव C. 20 •व० B. 21 •त्रिष्टीर्षन्निति G1, G2; •त्रिष्टीर्षन्निति J. 22 पाद० B. 23 शौचादित्ये० B; शौचादित्येयः C. 24 B omits त्रि. 25 C, G1, G2, J, K add अक्ष. 26 ना is wanting G1, G2. 27 •क्ष G1, G2. 28 G1, G2, J add अक्षरो. 29 त्रि is wanting B, K.

दशाक्षरपादꣳ शौचांदिरेयः ।
अथातिरात्रे सर्वैव द्वात्रिꣳशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।
तां यदभ्यासेन करोति परोदीचिकीर्षतीति ।
वैतद्व्यस्तोत्रीये शौचिवृद्धौः ॥ ४ ॥
अथायꣳ सन्धिरन्तर्भागं भवतीव बहिर्भागमिति ।
बहिर्भागमित्याहुः ।
समासेषु भागेष्वागच्छति ।
[अथाप्यैस्या छन्दसा भक्तयति बहिर्भागमिवैव स तर्त इति ।
अन्तर्भागमित्यपरम् ।
का सा भक्तिर्या बहिर्भागमिति ।
अथाप्येनमुक्थैः सम्मिमीते ।
अन्तर्भागमुक्थानि भवन्ति ।
अन्तर्भागः सन् किंभागः स्यादिति ।
गायत्र इत्याहुः ।
समासेषु भागेषु पुनरुपक्रमे कोऽन्यो गायत्रवान् स्यादिति ।
सर्वभाग इत्याहुः ।
सर्वभागं पृष्ठं ह्यत्र रथन्तरमिति ।
आनुष्टुभ इत्यपरम्, राज्ञानुबन्धतयेति ।
क्रमे भवतीव समास इति ।
क्रमे भवतीत्याहुः ।
समस्तेऽक्षरे रात्रिपर्यायाः क्रमे सन्धिरिति ।
अपि वा क्रमे रात्रिपर्यायाः समस्तेऽक्षरे सन्धिरिति ।
नैतदिह विज्ञायत इति शाण्डिल्यायनः ।
अमुत्र खल्वेतद् दर्शरात्रे विज्ञायते ।
इदं पदस्य स्थानमिदमक्षरस्येदं वृद्धेरिदꣳ समासस्येति ।
तत्रै हि द्विर्भागाः प्रकल्पयन्त इति विज्ञायत एवेति ।
वाजोः पदस्यान्यहःसवनानि क्रमे, षोडशी तमप्यभिविहारꣳ सꣳसतीति ।

---

1 शौवाजिरेयः B. 2 परो is wanting in G1, G2, J. 3 त is wanting in G1, G2. 4 °त्राये G1, G2, J. 5 °क्षः G1, G2, J. 6 भवति B. 7 °प्यास्यास्या G1; °प्या° G2, J. 8 त G1, G2, J. 9 B omits up to p. 50. 17. 10 °क्थानि G1. 11 कोत्या G1, G2, J. 12 °त्र G1, G2; °त्त्या° J; °त्रः K. 13 रि is wanting in G1, G2, J. 14 °दिहर्वि° C. 15 °त्योनः G1, G2, J. 16 °तरेश° G1, G2, J. 17 तर्हि for तत्र हि in G1, G2, J. 18 °त्पन्त J, K. 19 वाज्यः पदः स्थान्यहः स च भानि क्र° G1; वाज्यः पदः स्थान्यहः सव° G2, J, K. 20 सꣳ is wanting in J.

एतमेवाक्षरक्रममनुचिख्यापयिषन् वृद्धौ रात्रिपर्यायस्थानमभ्यभ्यस्यति ।
"अभ्याघात्यसामानो हि छन्दोमाः" इति । *PB.* 14. 9. 30.
तदप्युभयोः सन्ध्योः सतोरेतमेव सन्धिरित्याचक्षते समासाद्विति ।
एतेन सर्वैकाहेषु सामभागा व्याख्याताः ॥ ५ ॥

5 अथ दशरात्रे कथं भागा इति ।
यार्थाकामी भागानामित्येकं आहुः ।
अस्त्येवैकंभाग्यमस्ति सर्वभाग्यम् ।
अपितु त्र्यहःश एव भागा स्युः ।
गायत्रः प्रथमकृयहः ।
10 त्रैष्टुभो द्वितीयः ।
जागतस्तृतीयः ।
आनुष्टुभः षोडशी ।
आनुष्टुभं दशमम् ।
तदप्येवंमिव ब्राह्मणं भवति—"प्रातःसवनेनैव प्रथममहरारभ्यः कल्पते ।
15 माध्यन्दिनेन सवनेन द्वितीयः," तृतीयसवनेन तृतीयः, अग्निष्टोमेन साम्नैव दशममहः ।" इति । PB. 10. 5. 11.
अथापरं गायत्रं] "त्रैष्टुभं जागतमिति प्रथमकृयहः, एवमेव द्वितीयं एवं तृतीयः ।

आनुष्टुभः षोडशी ।
20 आनुष्टुभं दशमम् ।
अथापरं गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमिति प्रथमस्त्र्यहः ।
आनुष्टुभो द्वितीयः ।
गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमिति तृतीयः ।
आनुष्टुभः षोडशी ।
25 आनुष्टुभं दशमम् ।

---

1 एतम० G1, G2, J; एवमे० K. 2 ०र्यायास्थानप्य० C; ०र्यास्थानप्य० G1, G2, J; ०र्याया० K. 3 व्यवसा० G1, G2, J, K. 4 अनेन K. 5 यार्थोकामी G1, G2, J. 6 क is wanting in G1, G2, J. 7 अस्त्रोरे० G1, G2, J, K. 8 ०कल्पन० G1; ०कस्य G2. 9 व्यहः G1, G2, J. 10 अनु० J. 11 ०र्वं G1, G2. 12 व्येवमिव G1, G2, J, K. 13 ०सर्वं० G1. 14 य is wanting in G1, G2, J. 15 ०त्रः । य० G1, G2. 16 Omitted by J. 17 तृतीयः J, K 18 B resumes from here (see p. 49 line 8). 19 ०त्रा G1, G2, J, K. 20 ०त्रा G1. 21 अनु० J. 22 ०त्रयो० B. 23 ०वम् B. 24 गः य० G1, G2, J. 25 अनुष्टुभ G1, G2, J.

अथापरं गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभमिति प्रथमश्चतुरहः ।
एवमेव छन्दोमचतुरहो बहिर्भागे[1] पञ्चमंषष्ठ इति ।
अथापरं पदस्थः प्रथमस्त्र्यहः, अक्षरस्थो द्वितीयः, वृद्धस्तृतीयः[2] ।
आनुष्टुभः षोडशी ।
आनुष्टुभं दशमम् ।
ते खलु शश्वद् भालुकिनो भक्षाननुव्यूहन्ति ।
जगती प्रातःसवन[3] आगमत् ।
तत्र जगच्छन्दसा[4] भक्षयिष्याम इति ।
न वयमनुव्यूहामः ।
सवनभक्तिज्ञात्रा एव भक्षेषु स्म[5] इति ।
अथ संवत्सरे चतुर्विंशं लुप्तभागमिति शौचिवृक्षिः ।
गायत्रं वा स्तोमज्ञात्रेण, त्रैष्टुभं वा स्थानेन, सर्वभागं वैकाह्यात्[11] ।
अथाभिप्लुवा ऐकाहिका[12] वा स्तोमज्ञात्रेण पाडाहिका[13] वा तन्त्रज्ञात्रेण ।
त्र्यहभागात्स्वरसाम्नामानुष्टुभो विपुवांश्चातुर्थ्यात्[14] सर्वभागो वैकाह्यात्[15] ॥६॥

अथाहीनेषु द्विरात्राणां गायत्रं पूर्वमहः ।
त्रिभागमुत्तरं यत्साग्[16] ग्रह्लसाम्नस्तत् त्रैष्टुभम् ।
ग्रह्लसामप्रभृति जागतम् ।
आषोडशिनः षोडशिप्रभृति परमानुष्टुभम् ।
त्रिरात्राणां गायत्रं प्रथममहः, जागतं द्वितीयम्, त्रैष्टुभं तृतीयम्[17] ।
आषोडशिनः षोडशिप्रभृति परमानुष्टुभम्।[18]
वैदत्रिरात्रे[19] सर्वभागान्यहानि ।
चतूरात्राणां गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमिति त्र्यहः ।
अक्षराक्षरे[21] चतुर्थमिति शौचिवृक्षिः ।
समस्तेऽक्षर[22] इति गौतमः ।[23]
पञ्चरात्रेष्वक्षराक्षरयोरेव चतुर्थपञ्चम इति शौचिवृक्षिः ।[23]

---

1 ०र्भागं C, G1, G2, J, K. 2 ०म इत्ये ष० G1, G2, J; ०म इत्य ष० K. 3 अत्वस्थो B. 4 वृद्धिस्थस्तृ० C, G1, G2, J, K. 5 ०नभागमं C; ०ने भागमं G1, G2, J; ०र्न भागमत् K. 6 जागतच्छ० C; जागतं छ० G1, G2; जगतं छ० J. 7 ०व्यु० G1, G2, J. 8 सम B. 9 सुव० B. 10 ०व्य० C, G1, G2, J, K. 11 वैकाह्यादिति C, G2, J, K; वैत्यकाह्यादिति G1. 12 ऐक G1, एके G2, J, K. 13 षोडाहिका B; षाडार्हिका G1, G2; ०डर्हिका J. 14 ०र्थ्या G1, G2, J, K. 15 ०यादिति C, G1, G2, J, K. 16 B omits तद्. 17 ०शिनप्र० G1, G2, J, K. 18 Wanting in G1, G2, J. 19 B repeats it; wanting in J. 20 ०ति० B. 21 अरक्षराक्षरे G1, G2, J, K. 22 ०स्ये० B. 23 G1 omits it.

समस्तेऽक्त इत्येव गौतमः ।
पद्रात्रप्रभृतिषु दांशराश्निका भागा यावद्यावदभिप्राप्नुयुः ।
अथ यत्राहीन एकाहैर्वर्तेत सर्वभागास्तत्रैकाहाः स्युरित्येके ।
आहीनिका भागा यथास्थानमित्यपरम् ।
एतेनाहीनेषूपधीयमाना व्याख्याताः ।
अर्थं ये ऊर्ध्वं दशरात्रादुपधीयेरन् ये वा मध्ये दशरात्रस्य भागपर्वणि सर्वभागा एव ते स्युः ।
एतेन सत्रेषूपधीयमाना व्याख्याताः ।
अहीनैकाहसमासा ह्येव सत्राणि भवन्ति ॥ ७ ॥

अथ सुब्रह्मण्यायां विचारयति—
ऋग्वै खल्वियं भवतीꣳ३ सामेति ।
ऋग्भवतीत्याहुः ।
ऋच इवास्या नामधेयꣳ सुब्रह्मण्येति ।
सामेत्यपरम् ।
गीतꣳ हि भवति ।
अथाप्याहुः—मन्त्र एव खल्वेयं शिथिलो भवति, आद्धानार्थंस्तस्येयंमभ्या इयꣳ स्यादिति (?) ।
अथाप्याहुः—नैवेयमृङ् न साम सुब्रह्मैवेदमिति ।
ब्रह्मणो भवतीꣳ३ उद्गातुरिति ।
ब्रह्मणो भवतीत्याहुः ।
एतेन ह्यग्रे संयुज्यते ।
अथापि ब्रह्मा सुब्रह्मण्य इति नामधेयसारूप्यात् ।
अथाप्येवꣳ सर्वा अहोरात्रा वषट्कारिण्यो भवन्ति ।
उद्गातुर्ह्याशीर्भवः सम्पद्यत इति ।
उद्गातुरित्यपरम् ।

---

1 दश० G1, G2, J, K. 2 B adds वा. 3 यदा० B. 4 योऽहीन B. 5 सर्वं भागाः । सर्वे० G1, G2; सर्वं भागाः सर्वे० J; सर्भा० K. 6 ०क C, G1, G2, J, K. 7 B reads अत for अथ ये. 8 अहेने० G1, G2, J. 9 ०त्राणो B, G1, G2, J, K. 10 ह is wanting in C. 11 ऋग् C; अग्न G1, G2, J. 12 ०ति B. 13 दमृ० B. 14 ह is wanting in G2. 15 उत्विवं B. 16 ०हार्थं० B. 17 ०स्येमम्भा॰ यिव॰ C; ०स्येमम्भायिव॰ सा स्या० G1; ०स्येमम्भायिव॰ सा स्या० G2, J; ०स्येमम्भान्नि॰ सा स्या० K. 18 ०ह्म० B. 19 ०ति B. 20 भागधेय० G1, G2. 21 ब्रह्माप्येव G1, G2; ब्रह्माप्येवा स० J. 22 होता B. 23 ०र० C. 24 ०ति G1, G2.

गीतकारी हि[1] भवति ।
[सै] यदमैक्षः पुरा ह्यॅभक्षेभ्यः कर्मापॅवृज्यत इति ।
अथैनॅानागतत्वात् कालादहीनेषु सत्रेषुं याजमानात् "नामग्राहः किमर्थैः"
इति । Ars. K. V. 7a.

5 उच्चावचचरणाः स्त्रियो भवन्ति ।
स इहं देवसादये च मनुष्यसादये च येषां पुत्रो वदयैतं, तेषामेष पुत्रो भविष्यामि, योंश्च पुत्रान् वक्ष्यैति ते मे पुत्रा भविष्यन्तीति शाकटी-मन्ववरुह्याह्वयेद्राङ्नोऽप्रत्यारोहायाप्रत्यारोहाय ॥ ८ ॥

अॅष्टमः पटलः

10 अथातो दशरात्रः ।
तस्य ब्राह्मणेनैव द्रव्यसमुदेश उक्तः ।
यानि चैतानि ज्योतिष्टोमानि द्रव्यलॅक्षणानि ।
यानि च पृष्ठैः समानॅरूपाणि ।
यानि चॅ दशॅरात्रेण समानसङ्ख्यानि ।
15 यथैतत् प्रथॅमानि प्रथमे[21] द्वितीयानि द्वितीय इति ।
स्यानतोऽसमानॅसङ्ख्यं सम्पद्येत् ।
अथैताः सप्त नामॅविभक्तयः—
स तं तेन तस्मै तस्मात् तस्य तस्मिन्निति ।
आमन्त्रिताऽष्टमी ।
20 स खलु विभक्तिमामन्त्रितां प्रथमेऽहनि करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
प्रत्यक्षविॅभक्तिः रथन्तरम् ।
आमन्त्रितस्य न परोक्षमस्तीति ।
[अथाप्येषा प्रथॅमाग्निमन्थनीया भवति, तां चतुर्थेऽहनि करिष्यन् भवति ।[28]

---

1 ह C, G1, G2, J, K. 2 Wanting in B. 3 ०भक्षैभ्यः C; ०भक्षाः G1, G2, J; ०भक्षाः K. 4 स्व भ० C, G1, G2, J, K. 5 कर्म प्रवृ० C; कर्मा-वृ० J, K. 6 अविनागतत्वात् B; अथैतानाग० C. 7 G1 adds स. J. 8 ह G1, G2. 9 वक्ष्येते B; वक्ष्यते, तेषामेव पुत्रो is omitted by C. 10 यंश्च० G1. 11 वक्ष्ये C; वक्षे J, K. 12 ०भ्यतीति G1, G2, J, K. 13 ०ङ्ग भ० B. 14 In B only. 15 ज्यौ० C. 16 द्रव्याणि C. 17 न is wanting in G1, G2, J. 18 चतुर्द० G1, G2. 19 दशारेण B; ०शंरात्रे J; ०त्रे K. 20 प्रायत्मानि G1, G2, J. 21 प्रथमद्वि० C, G1, G2, J, K. 22 G1, G2, J add संख्य. 23 ०त्वोऽपि स० C, 3, K. 24 ०नं द्रव्यंसम्प० C; ०नं सम्प० G1, G2, J, K. 25 म is wanting in B. 26 वि is wanting in B, C. 27 प्रथिमा० G1, G2, J. 28 Wanting in B upto p. 54. 17.

तनिति द्वितीया, तां द्वितीये ।
तेनेति तृतीया, तां तृतीये ।
तला इति चतुर्थी, तच्चो न द्रव्यं दियनानाहुः ।
एकानुदाहरन्ति—
5 'अ तव्यसी नव्यसीं धीतिमग्ने' इति ।

RV. 1. 143. 1.

सैषा प्रतवेती नवति नागान्तेऽपरूपा ।
स इति प्रथमा, तां चतुर्थेऽहनि करोति ।
कत्व इतीतिति ।
10 प्रत्यव एष नागानां प्रत्यव एष विनर्च्छानाम् ।
प्रत्यवे प्रत्यवन् ।
अथापि नानघान्येषा भवति ।
एतस्मिन्नहन्यग्निं जनयन्ति ।
जातस्यो नाम घीयत इति ।
15 तस्य ब्राह्मणं भवति—"देवा वै यियनैष्टुरस्तावं प्रथमेऽहन्यविन्दन्न द्वितीये न तृतीये, तां चतुर्थेऽहन्यविन्दन्" इति । PB. 10. 7. 2.
एतां श्रियमाह—
नानघेयं ह विनर्च्छयः श्रिता भवन्तीति ।]
अथाप्येषा द्विसंस्थया पञ्चमेऽहनि भवति ।
20 तत्वेति वा तलादिति वा ।
तलादिति भवतीति गौतमः ।
तां ऋग्वेदेके चतुर्थीं ब्रुवते ।
तां ततो नानघान्या प्रच्युतामनन्तरमस्मिन्नहन्यनुगृह्णाति ।
तदप्येतेनैव ब्राह्मणं भवति—"तेनो धीः प्रत्युपोदितेति" । PB. 10.
25 7. 2.

1 तं is wanting in G1. 2 Omitted by G1, G2. 3 Wanting in G1, G2. 4 तला G1, G2. 5 नवसो G1, G2, J, K. 6 प्रत्यव—विनर्च्छनान् wanting in J. 7 नन G1, G2; नानन J; नान K. 8 देवा J. 9 अविच्छन्दान्य G1, G2, K, J. 10 अविदन्यविदन्न K. 11 अन्य इन्य विद० G1, G2. 12 अथे G1, G2, J, K. 13 अक्रिदः G1, G2, J, K. 14 अंति G1, G2, J, K. 15 B resumes from here (see p. 53. 24); G1, G2, J, K omit नवन्तीति—तलादिति (line 20). 16 तलादिति वा is omitted by C. 17 दार्ः खिदेके B. 18 चतुर्थं B, G2, J. 19 अनन्धत्र० C. 20 तत्वेवानेव G1. 21 अंति K. 22 तेना B, G1, G2.

ब्रह्मण आज्ये निरुच्यते—
२ ३ १ २ ३क २ख
'इन्द्रात्परितन्वं ममे' इति। SV. 2. 340; RV. 8. 76. 12.
तस्येति भवतीति धानञ्जय्यः।
सा षष्ठी, तामामन्त्रितया प्रच्युतामनुगृह्णाति।
अथाप्येतयोः पूर्वयोस्तृतीयया समानं द्विवचनम्।
स तयैवं ते उपांशे अमरंस्त—
अपि वा प्रत्यवरोहार्थं एवाकरिष्यत्।
समूढाज्ये निरुच्यते।
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
'अग्ने स्तोमं मनामहे सिध्रमद्य दिविस्पृशः।
३ १ २ ३ २ २
देवस्य द्रविणस्य वेः॥' SV. 2. 755. RV. 5. 13. 2; MS. 4. 10. 2: 145. 12; KS. 20. 14.
इत्यभविष्यदिति।
अथापि व्यूढाज्य एव भवति।
२ ३ १ २ ३क २ख ३ २ ३
'तव श्रियो वर्ष्यस्येव विद्युतः' इति। SV. 2. 332. RV. 10. 91. 5; PB. 13. 2. 1.
त्वच्छ्रिय इत्यभविष्यदिति।
आमन्त्रितैव पष्ठे भवति।
एवमाद्यवसानसमाधिरिति॥ ९॥

"अथैषा स्वरविभक्तिः—औशनं प्रथमे, वासिष्ठं द्वितीये, उभयतः स्तोभं गौतमं तृतीये, आभीशवं चतुर्थे, आनूपं पञ्चमे, इडवद्धामदेव्यं षष्ठे।
अथैषा निधनविभक्तिः—नौधसं प्रथमे, श्यैतं द्वितीये, महावैष्टम्भं तृतीये, आथर्वणं चतुर्थे, बार्हद्विरं पञ्चमे, गोष्ठः षष्ठे।
अथैषैडाविभक्तिः—कालेयं प्रथमे, माधुच्छन्दसं द्वितीये, रौरवं तृतीये,

---

1 नवै ब्रा० C क. 2 न G1, G2, J. 3 मनेति। B. 4 J, K add तस्मादिति ०सैनि G1, G2, J. 5 तायै० G1, G2, J. 6 ०त्ते B. 7 समूढाज्योतिनि० G1, G2, J. 8 अद्ने G1, G2, J. 9 य इति विपस्य व G1, G2, J. 10 वि is wanting in G1, G2 11 न्वच्छ्रियत C. 12 ०न्यचैवं G1, G2; ०न्त्रिवैवं J. 13 एवामा० G1, G2. 14 ०भ० B. 15 औथनं G1, G2, J. 16 स्तोमं J. 17 आन्वयं G1, G2, J. 18 ०नभक्तिः B; ०नविभक्ति G1, G2, J. 19 श्येनं B, J. 20 बार्ह० G1, G2. 21 गौ० G2. 22 अथैषेडा C, J; अथेषेडा K. 23 ०डाभक्तिः B. 24 माध्व० J. 25 ०रव० G1, G2, J.

पृष्टि चतुर्थं, रायोवाजीयं पञ्चमे, गोष्ठ एव षष्ठे।" Agni. LŚ. 4. 5. 18.
अथैषं छन्दोमेष्विडाविधिः—
जरावोधीयꣳ सप्तमे।
इडानाꣳ सङ्कारोऽग्नेस्य सती नवमेऽहनि क्रियते।
प्रतीचेनेडं काशीतं नवमे।
उत्सेधो दशमे।
अथ नौधसे वदति—
'इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे' इति। RV. 8. 76. 5; PB. 11. 4. 4.
तत्खलु हवामह इत्येव कर्तव्यम्।
विधिप्रमाणात्।
कथमयथाविधि कुर्यामेति।
आम्नायद्वैतेन ब्राह्मणमुपबृंहयतीत्यपरम्।
तद्वियोगाय न प्रभवतीति।
एतेनैतद् व्याख्यातम्—
1 2 3 1 2 3 1 2 1
'अक्रान्त्समुद्रः परमे विधर्मन्' इति। SV. 1. 529; 2. 603; RV. 9. 17. 40; PB. 15. 1. 1.

यानि चैवंजातीयानि—
यथाक्षारे वदति—
"यः पुरा पुण्यो भूत्वा पश्चात् पापीयान् स्यादाक्षारं ब्रह्मसाम कुर्वीत" इति। PB. 11. 5. 11; LŚ. 10. 1. 13.
किं तस्य स्थाने स्यादिति।
एते एवान्योन्यस्य स्थानं व्यतिहरेत्।
नौधसमुष्णिहि कुर्यादिति।
तदाहुः—व्यतिहरति चेद्यत्र बृहत्योऽशिसामं स्याद् गौरीवितं नूनं द्वितीयस्याद्यः पृष्ठं कुर्यादिति।
अथ वै सञ्चारयेदिति।

---

1 ०षां G. 2 ०डाम० B; ०विक्के G1, G2, J. 3 इन्यानाꣳ० G1, G2; इन्यनाꣳ० J. 4 G1, G2, J add क्रिय इति. 5 ०नेडं G1. 6 उत्सोधो G1, G2; उत्सोधो J. 7 ०ग्नः G1, G2, J, K. 8 वदन्ती G1, G2, J, K. 9 इं गी० G1, J; इन्द्र गी० G2. 10 विधिः प्र० G1, G2, J. 11 ०णाः C, G1, G2, J, K. 12 G1, G2, J omit व. 13 ०नेव G1, G2, J, K. 14 प्रथने SV, RV but PB has परमे. 15 ०र्मन्निति. G1, G2, J, K. 16 ०न्दरे G1, G2. 17 वा० C ख, G1, G2, J, K. 18 सामा G1, G2, J. 19 ०मेति G1, G2, J, K.

सञ्चारयति चेद्गौरीवितमेवानुष्टुभि कुर्यात्, गौरीवित॰ षोडशिसामेति ।
अथ वै प्रतिनिदध्यादिति ।
प्रतिनिदधाति चेद्यत्र बृहत्षोडशिसाम स्यात्, किं तत्र बृहत्सदृशं द्विती-
यस्याहः पृष्ठं कुर्यादिति ।

अथ कथ॰ स्यादिति ।
सञ्चारयेद्दहः ।
नानाहःसु यानि सञ्चारिधर्माणि स्युः प्रतिनिदध्यात् ।
समानेऽहनि व्यतिहरेत्, यत्र व्यतिहारमभिरूपं मन्येत ।
प्रतिनिधिष्विहाभिरूपतरम् ।
पौष्कलमुष्णिहि कुर्यात् ।
एतच्च ज्योतिष्टोमानां द्रव्याणां दशरात्रे निहितं भवति ।
अपिच पदनिधन॰ राथन्तरेऽहनीति ।
यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम, यज्ञे यज्ञे कुरुतेति ।
तदेवाभिवदति ।
अथाप्येष तृतीयसवने सामान्तस्तमदिदेशयिषीत् ॥ १० ॥
"अथ वैरूपे वदति—
'यथा मण्डूक आद् करोत्येवं निधनमुपयन्ति' इति । PB. 12. 4. 16.
कस्येदं ब्राह्मण॰ स्यादिति ।
कृता राथन्तरीडा कृता वार्हतीति कौत्सः ।
तदिदमकृतकारं ब्राह्मणमद्दण्डाब्राह्मण॰ स्यादिति ।
पञ्चमे सेयं[16] प्रत्याहृता भवतीति गौतमः ।
तां परोक्षीकृत्याभिव्याहरेयुः ।
एवं पञ्चमेऽहन्ययातयामा भवतीति ।
तद्ध्येवमिव ब्राह्मणं भवति—'अयातयामतायै' इति । cp. PB. 12. 4. 16.

1 ०समेति० G1, G2; ०सनेति J. 2 ०विति G1. 3 च० G1, G2, J, त० K. 4 चारये (ति सञ्चारयति चेद्गौरीवितमेवानुष्टुभि कुर्याद्गौरीवित॰ षोडशिसमेति । अथ वै प्रतिनिदध्या किं) दह G1; वारयेदह G2, J. 5 ०ह्यास्य C. 6 ०धर्मिणि B. 7 ०निधिस्त्विहा० C; निस्त्विधिहा० G1, G2, J; ०निधिस्त्विहा० K. 8 ०तरः C, G1, G2, J, K. 9 हि is wanting in G1, G2. 10 ज्यौ० C. 11 B adds अत्र. 12 द्रव्याणां G1. 13 ०ष्टोनिम० G1, G2. 14 ०सवन॰ सा० C; ०सवनसा० B, K. 15 ०मदी० B. 16 ०रीडाः G1, G2, J. 17 ०णार्हेसाम्रा० B. 18 ०ड्वेयं C, G1, G2, J, K. 19 ०त्तत्व० G1, G2, J. 20 ०व्वार्ह० G1, G2, J, K. 21 ०व्येतमि० B; ०वम Caland.

तत्र कः परोक्षीभाव इति ।
आकारटंकारौ वा कुर्युरिंकारेकारौ वा ।
एवमेकवर्णविकारैः ।
इकारन्त्वेवोयिकारीकुर्युः ।
पतस्मिन् परोक्षीभाव उपलभ्यत इति ।" Caland ibid.
पदंदैवतं व्यत्यस्यंति ।
वैरूपे विरूपंमचिकीर्षत् ।
अवंरमेवेदमहः सत् परमंत्यस्तं भवतीत्यपरम् ।
व्यत्यासे व्यत्यासं करिष्यामीति, स्तोत्रवशेनेति धानञ्जय्यः ।
यदंव्यत्यस्यन् पंदंदैवतम् ।
पदा यत्प्रत्याहारयिष्यदिति[12] प्रत्यवेतंस्तदा प्रतिहारोऽभविष्यत् ।
यद्यु[14] वै देवतायै बहिर्ऋचं प्रतिहारोऽभविष्यत् ।
अथेत्थमनतिप्रत्याहृतोऽन्तर्ऋचं भवतीति ।
अधाप्यस्यैं छान्दसमध्यांयं विद्यमानमाहुः ।
"अथं खल्वाह—'द्वादश वैरूपाणि भवन्ति ।' इति । PB. 12. 4. 17.
कस्येदं ब्राह्मणꣳ स्यांदिति ।
संवत्सरब्राह्मणमित्याहुः ।
संवत्सरे द्वादशकृत्वो होत्रांम भवति ।" Caland ibid.
तस्येदꣳ संवत्सरसंत्रं वदेदिति ॥ ११ ॥
अथं प्रंमꣳहिष्ठीये वदति ।
हिꣳसितोऽन्वीक्षेत, यमिच्छेत् प्रसज्यमानं नं प्रत्येयादिति ।
तंमनुगायेद् दक्षिणंमंत्रि निकुट्य सव्यꣳ सक्थि [उंद्]गृंह्य ।

1 ०रगकारौ B; ०रꣳकारौ G1, G2, J, K. 2 ०र्युकारेकारौ G1, G2; ०रिकारेकारौ J, K. 3 ०रन्त्वे० G1, G2, J. 4 ०वारका० B, K; ०वार्का० G1, G2, J. 5 पदादेवतं G1, G2, J. 6 स्यति is wanting in G1, G2. 7 B, K repeat रूप. 8 अपर० B; एवरामवेदमभ्यहः G1, G2; एवरामवेदमहः J. 9 परमभ्यस्तं C, K; परामभ्यस्तं G1, G2, J. 10 यदि व्यत्यस्तिन् B. 11 पदं दैवतान् B; यद० C. 12 ०भ्यदति C, G1, G2, J, K. 13 ०वेतस्तथा C, G2, J, K; ०चेतस्था G1. 14 अथु B. 15 प्रतिभवि० G1, G2, J. 16 अत्थमनत० G1, G2; अत्थमनति० J. 17 ०हतोर्ऋचं G1, G2, J; ०हतोन्तर्ऋचं K. 18 ०स्यैवं ब्रा० C, G1, G2, J, K. 19 ०मथसयं J. 20 अप्यथ C. 21 स्यादिति ··· तस्येदꣳ (line 19) is omitted by G1, G2, J. 22 अत्र B. 23 प्रथन० B; प्रथमं ये हिंस्यी G1, G2, J. 24 Wanting in G1, G2, J, K. 25 तान० G1. 26 दक्षिणमन्विति कृत्य सव्यꣳ C; दक्षिति कृत्य सव्यꣳ G1, G2, J. 27 उद् is omitted by B; द् is wanting in G1, G2, J, K. 28 ०ग्रह C.

अथायं न प्रत्येयादिति काकुभ उक्थप्रणयः पृष्ठच्छन्दसोऽन्वभिवृद्धिः।
"अथ स्वःपृष्ठस्याङ्गिरसस्य निधनयोरानुपूर्व्ये विवदन्ते।
स्वःपूर्वमिडोत्तरेत्येके।
एवमेतयोः सामन्तयोरानुपूर्व्यं भवति।
इडां वयं पूर्वां कुर्मः।
एवमनयोः समानोपायादभिव्याहारं पश्यामः।
यथा राजने माधुच्छन्दस इति।" Caland PB. 12. 9. 19.
अथ वैराजं त्र्यनुतोदमेके कुर्वन्ति।
एवं छान्दसोऽध्याय इति।
चतुरनुतोदं वयम्।
एवमाचार्यवच इति।
'तेन वात्सप्रꣳसमादध्यात्।' Dh. Dr. Ś. 40 b. 13.
"यदीदं त्र्यनुतोदꣳ [स्यात्तं त्र्यनुतोदं] तत्।
यदि चतुरनुतोदं चतुरनुतोदं तत्।" cp. Dh. Dr. Ś. 40 b. 13; 41 a. 1.
तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—एतस्मिन् वै वैराजं प्रतिष्ठितमिति।
अथ कतमे विष्टम्भा इति। cp. PB. 12. 10. 10.
देवता इत्याहुः।
देवताभिः पदानि विष्टब्धानीति।
तदाहुः—एकादशेमौ देवता दशकृत्वो विष्टम्नोतीति।
दशैताः सम्पद्या भवन्ति।
अपि वा य एते देवतान्तरेषु पदेवत्स्तोभास्तान् विष्टम्भानवोचत।
तैर्देवता विष्टब्धा इति।

---

1 अशा० G1, G2, J, K. 2 उक्थः प्र० C, G1, G2, J, उक्थ्यः प्र० K 3 ०च्छन्दोऽन्व० C, प्र (पृ G2, J) छन्दोन्व० G1, G2, I, K. 4 स्वः is wanting in B. 5 ०न्तरयो० C, G1, G2, J. 6 ०नु० G1, G2, J. 7 ०पूर्वं G1. 8 कूर्मः C, कुर्म्म J, K. 9 अथा G1, G2. 10 ०जा० G1, G2. 11 ०नुतदे० B; ०नुनोद० G1, G2. 12 वं is wanting in G1, G2. 13 एव इति मार्य० G1, G2; चा is wanting in J. 14 तन G1, G2, J. 15 वाक्र प्र० G1. 16 ०तोतं B. 17 B, C omit the portion within brackets. 18 अनु० G1, G2, J, K. 19 यति G1, G2, J. 20 Wanting in C, K. 21 ०रा० G1, G2. 22 राजं C, G1, G2, J, K. 23 विष्टम्भानीति C; विष्टब्दानीति G1. 24 ०शमा G1, G2, J, K. 25 सत्यं मा० C, G1, G2, J, K. 26 एवावैर्ये दे० B. 27 दशस्तो० C, G1, G2, J, K.

अथैतयोरक्षण्योर्विवदन्ते ।
"ऋगक्षरे स्तोभाक्षरे" इति ।
ऋगक्षर इति लामकायनः ।
तदभिव्याहारेण जानीमः—यादृशे इमे ऋगक्षरे तादृशे इमे भवत इति ।

अथाप्यादित्यसदृशं वैराजम् ।
यादृश इत आदित्यस्तादृशः परस्तात् ।
तद्रूपं दिदर्शयिषन् प्रथमे ऋगक्षरेऽन्त्याक्षरं परिहरति ।
अथाप्युच्चावचाः सामवृत्तयो भवन्ति ।
यथैतत् साम्न्युपेतानि पुनरुन्नादीनि[2] ।
तन्न्यायं मन्यन्ते ।
स्तोभाक्षर इति धानञ्जय्यः ।
पश्यामैः खलु पदानुरूपान् स्तोभानृचोऽन्ववयतः ।
यथैतज्जनद्वत्यामृचि जनद्वान् स्तोभोऽपि[6] ।
सिद्धमतो हि पदोन्मीयु ।
एवमिमे पीतवत्यामृचि पीतवती स्तोभाक्षरे भवत इति ।
अथाप्यादित्यसदृशं[11] वैराजम् ।
यादृश इत आदित्यस्तादृशः परस्तात् ।
तद्रूपं दिदर्शयिषन् पदानुरूपे स्तोभाक्षरेऽन्तं परिहरति ।
नो एतत् कञ्चन पश्यामः ।
प्रथमे ऋगक्षरेऽन्तं परिह्रियमाण इति ।
अथैषातिजगती भावप्रत्यये छन्दस्तोमरोहमदिदर्शयिषीत् ।
विराजं वा वैराजेऽहन्यचिकीर्षीत्[28] ।

---

1 आथेत० J. 2 खेरा० J. 3 रूपं B. 4 ०यिष्यन् B, G1, G2. 5 ०रे अन्तं प० C; ०रे अन्नं प० G1, G2, J, K. 6 अथायरुचा० G1, G2; अथापरुचा० K. 7 समावृ० B. 8 ०त्तोयो G1, G2, J, K. 9 ०थैकवत् C. 10 साम्युपे० C; साम्युपे० G1, G2, K; साभ्यूपे० J. 11 पुनरा० C. 12 ०धानीति C, G1, G2, J, K. 13 नान्यां C; नान्यायं G1, G2, J, K. 14 मन्येत C, G1, G2, J, K. 15 पश्यामेः G1, G2, J. 16 ०चोव्यवयन्तः C, G1, G2, J, K. 17 ०इ० J. 18 ०भोऽसिद्धवतोऽपि रा० C; ०भ्योव (०भोप G2, J) सिद्धवन्तोऽपि रा० G1, G2, J. 19 ०शां G1, G2, J, K. 20 ०क्षे B. 21 ०षीत् B; दिदिदर्शयिन् G1, G2, J. 22 यदा० C, G1, G2. 23 ०न्तरं B. 24 ०त क्वच G1, G2, J; ०तदचनं K. 25 ०भागप्रत्यये B; भागप्रत्यये K. 26 म is wanting in B, J, K. 27 ०दर्शयिशोत् J. 28 ०कीषत् B, G1, G2, J.

विराडियं पञ्चाशदक्षरा, बृहत्यावुच्चरे, तेन बृहतीम्योऽनपेतं भवती-
त्यनपेतं भवतीति ॥ १२ ॥

नवमः पटलः

अथैतासु महानाम्नीषु विप्रतिपादयन्ति—
इदं शाक्करमिदमशाक्करमिति ।
अशाक्करी प्रथमा द्विपदा, शाक्कराणि त्रीणि परापि पदानि ।
धातुरशाक्करः पञ्चाक्षरः ।
स एष कताकृतो भवति ।
वत्सोऽशाक्करोऽष्टाक्षरः ।
[ऊधः] शाक्करमष्टाक्षरम् ।
अभ्यासवत् तस्यं क्षुद्रान् पंदादीन् प्रतिनोदो इत्याचक्षते ।
पुरुषोऽशाक्करः पञ्चाक्षरः, शाक्कराण्येव त्रीणि परोणि पदानि ।
अध्यासोऽशाक्करोऽष्टाक्षरः ।" Say. PB. 13. 4. 2.
तस्य प्रस्तावयंति, न प्रतिहारयंति ।
एतेनैवोत्तरयोः शाक्करोणि चाशाक्कराणि [च] व्याख्यातानि ।
द्व्यध्यासोत्तमा शंकरी भवति ।
अध्यासाः किमर्था इति ।
लोकोक्ताः शंक्कर्यः साध्यासा इमे लोका भवन्ति ।
अग्निर्वायुरिति पूर्वयोः ।
आदित्यश्चन्द्रमा इत्युत्तरस्य ।
तस्माद् द्व्यध्यासोत्तमा शक्करी भवति ।
अथ खल्वाह—"द्व्योपसाः संस्तुता भवन्ति" इति । PB. 13. 4. 3.
कस्येदं ब्राह्मणं स्यादिति ।
उत्तमाया द्व्यध्यासाया इत्याहुः ।

---

1 विराजडियं G1, G2, J. 2 पञ्चादशद० B; पंचावराक्षरा G1; पञ्चादशक्षरा G2, J; पञ्चादशाक्षरा K. 3 ०भवतीत्यमषेतं G1, G2, J. 4 In B only. 5 ०न्नीषु G1, G2, J. 6 ०न्ती C. 7 दशाक्षरमिदम० C. 8 श० B. 9 Wanting in B 10 तस्या G1. 11 पादा० C. 12 प्रतीतोदा C, G1, G2, J; प्रती० K. 13 S omits this line. 14 Wanting in C. 15 ०तावती K. 16 ०हारवति K. 17 ०रायो G1. 18 ०रा G1, G2. 19 B omits च. 20 ०ख्यानि G1, G2. 21 ०मात्तमा G1. 22 ०शा० C, G2, J; ०साकरी G1. 23 ०सा C; ०सं कि० G1, G2, J; ०सं कि० K. 24 शा० C, G1, G2, J. 25 ०त्तमस्य C, J, K. 26 ०पसाः C. 27 द्व्या० G1.

एकाध्यासे पूर्वे द्व्यध्यासोत्तमा ।
तस्यै[2] इदमभिनन्दं[3] ब्राह्मणं वदेदिति ।
अपि वा समस्तब्राह्मणमेव स्याद् ।
द्व्योपशे[4] पूर्वे[5] द्व्योर्पशोत्तमेति ।
ऊधसोऽभ्यासब्राह्मणं मन्य इति वार्षगण्यः ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"इडेऽमितोऽथकारं तस्माच्छृङ्गे तीक्ष्णीयसी स्तूपात्।" इति । PB. 13. 4. 4.

उपशोर्कानि[6] शृङ्गाणि भवन्तीति ।
अथ खल्वाह—"दिशः[7] पञ्चपदा[8] दाधारर्क्तून्[9] षट्पदा छन्दां[10]ंसि सप्तपदा पुरुषं द्विपदो[11]" इति । PB. 13. 4. 2.
"प्रतिलोमं वदन्ति[12] ।
पादतो[13]ऽधिद्रोहो भविष्यतीति ।
सप्तपदा प्रथमा शक्करी, षट्पदा द्वितीया ।
यद्धि[14] प्रथमाया उत्तमं पदं तद् द्वितीयायाः प्रथमम् ।
प्रगाथः सानु[15]पृष्ठे[16]मिति पञ्चपदोत्तमा ।
यद्[17] द्वितीयाया उत्तमं तत् तृ[18]तीयायाः प्रथमं च द्वितीयं च।" Say. ibid.
नवपदाः पुरा बभूवुरिति लामकायनः ।
ताभ्यो[24] रेवत्यो[25] निर्मिताः ।
द्वे प्रथमायाः पदे, त्रीणि द्वितीयायाः, चत्वारि तृतीयायाः ।
तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—"सिमा[26]भ्यो ह्यधिरेवत्यः प्रजायन्ते ।" इति । PB. 13. 9. 4.
नवपदा एव भविष्यन्तीति, ऊधश्चाभ्यस्यं[27]ति पदं चानुसंहरति ।
अथापि नवपदा एवाभिरूप[28]तरा न विपर्याये[29] त्रिणव इति ॥ १२ ॥

---

1 पूर्वे द्व्यध्यासो is wanting in G1, G2. 2 तस्या G1, G2, J. 3 ०नन्दं B; ०नन्दा G1, G2, J, K. 4 Wanting in C; ०पदेत्रे G1, G2, J, K. 5 Wanting in C. 6 व्यौप० C; द्व्योपदेशो० K. 7 इमडे० G1, G2. 8 प्रतितिष्ठयसि B. 9 व्यात् C. 10 ०शोक्का० G1. 11 दश B. 12 पञ्चदा B. 13 दाधार is wanting in B. 14 ०दार्क्ति C; ०दर्क्ति G1. 15 ०पदेऽपि । G1, G2. 16 वदति Ck; भवति Ck, G1, G2, J, K. 17 वादत० G1, G2, J. 18 यादि G1; यादि G2, J, K. 19 उत्तमं पदं ··· द्वितीयाया (line 16) is wanting in K. 20 साधु० B. G1, G2, J. 21 ०क्षा० G1, G2. 22 अथ B; य G1, G2, J. 23 द्वितीयायाः B. 24 ताभ्या G1, G2, J. 25 ०वत्या G1, G2, J. 26 समा० B. 27 ०स्य C, G1, G2, K; स्यति is wanting in J. 28 ०रूप्यन्तदनरा G1, G2, पान्तदरा J. 29 ०र्यायोऽधिरुग० B; र्यायेति त्रि० G1, G2, J, K.

अथ चतुर्थः प्रपाठकः

अथ खल्वाह—"गायत्रमयनं भवति, त्रैष्टुभमयनं भवति, जागतमयनं भवतिं[1]।" cp. PB. 13. 4. 10

किमयनꣳ स्यादिति।
ऊधसि विकारे दृष्टे इतिं[2] गौतमघानञ्यौ।
यँ[3]प मध्य ऊधसोऽथकारस्तꣳ स्वरिति कुर्यात्।
तद्गायत्रमयनम्।
अथेति त्रैष्टुभम्।
इडेति जागतम्।
तदाहुः—विकृतोऽथकारः, अविकृतस्य को विकारः, यँ एवाभित इडें[4] ते विकुर्यादिति।
सर्वमेवोधँर्विकारार्थमागच्छतीत्यपरम्।
सर्वमेवोधर्विकुर्यादिति।
अथाप्याहुः—अविकृतमेवोधः स्यात्, अन्त्येडांमेव विकुर्यात्, अन्त्याद्यानि कर्माणीति।
अथाँप्याहुः—अविकृतैवान्त्येडा स्यात्, यदेवँ भागन्त्येडायास्तद्विकुर्यात्, तद्धयनं भवतीति।
ते[11] कस्य हेतोर्जागतमयनꣳ समारप्स्यन्तीतिं[12]।
नेदं[13] जागतमिति शाण्डिल्यायनः।

---

1 In C only. 2 ॰तीति C, G1, G2, J, K. 3 दृष्टम G1, G2, J. 4 ति is wanting in G1, G2. 5 Wanting in B. 6 र is wanting in G1, G2, J. 7 ॰र्विलो यथाकारः G1, G2; वि॰तोयपोकोरः J. 8 ये चाभि॰ C; यो वाभि॰ G1, G2, J; ये वाभि॰ K. 9 ॰डेति वि॰ C, G1, G2. 10 ॰धुका॰ B. 11 अन्तेडा॰ G1, G2. 12 कुर्यादन्ता॰ C; कुर्याकस्यदन्ता॰ G1, G2, J, K. 13 अथापार वि॰ G1; अथाप्यार वि॰ G2. 14 ॰वं G1, G2, J, K. 15 एकस्य हे॰ G1, G2, J. K. 16 ॰न्तेति C, G1, G2, J. K. 17 तदिदं B.

यानि त्वत्र निधनानि तानि स्वरिति कुर्यात् ।
तद् गायत्रमयनम् ।
अथेति[2] त्रैष्टुभम् ।
इडेति जागतम् ।
अथेदं मिश्रनिधनꣳ सर्वाभिप्रायम्—
यथेदमधीमह इति ।
ऊर्ध्वꣳ शक्वरीभ्यः पञ्च पुरीषपदानि पञ्चाक्षराणि, तेभ्यः प्रस्तावयति, न प्रतिहारयति, न शश्वदेकेऽध्यासपुरीषपदानां प्रस्तावयन्ति प्रतिहारोपायान् प्रस्तावोपेयादिति ।
प्रस्तावयामो वर्यम् ।
अन्यदिदꣳ शक्वरीभ्यः ।
तत्कथमेंप्रस्तुतं क्रियेतेति[5] ।
सꣳरोधात्तु नूनं प्रतिहारोपायात् ।
ते खल्विमे बहवः प्रस्तावाः ।
कथमोङ्कार इति ।
प्रस्तावनिमित्त ओङ्कार इत्येके ।
प्रस्तावे प्रस्ताव ओङ्कारेणाददीत ।
अथाप्याह—रसो वा एष साम्नां[10] यदोङ्कारः[11] ।
नैतेनातिरेकोऽस्तीति ।
प्रथम एव प्रस्ताव इत्यपरम्[13] ।
स्तोत्रीयाया एतान्यङ्गानि भवन्ति ।
सकृच्च[14] खलु स्तोत्रीयाया ओङ्कारो भवति ।
अथापि परिशिष्ट ऊर्ध्वं प्रतिहारादोङ्कारेणादानम् ।
अथाप्येवमन्यैः सामभिः समाधिरिति ॥ १ ॥
ते खलु शश्वदेके पुरीषपदैः[16] प्रतिपद्यन्ते ।
पञ्चविधेन पञ्चमस्याहः पृष्ठं प्रतिपत्स्यामह इति ।
अथाप्येवꣳ शक्वर्यवसानꣳ स्तोत्रं भविष्यतीति ।
अथाप्याह—"गोष्ठः पुरीषम्" इति कृत्वा वै गोष्ठं पशूनुपाकुर्वन्ति । PB. 13. 4. 13.

---

1 यत्र G1, G2, J. 2 ०प्येति C. 3 Wanting in G1, G2. 4 ०ह० B. 5 ०हारा० B. 6 ०यान् G1, G2, J. 7 कथं प्र० B; कथमस्तु० G1, G2, J, K. 8 क्रियेतेति G1, G2. 9 नूप्र नं G1, G2, J. 10 साम्नां G1, G2. 11 यदोङ्का० G1. 12 ०रः C. 13 G1, G2, J add स. 14 सकृन्नु C, G1, G2, J. 15 ०पादेः G1, G2, J. 16 ०ष B.

अन्ततो वयं कुर्मः ।
एवं च छान्दसोऽध्यायः ।
अपि चैवं पञ्चविधं पञ्चमस्याहुः पृष्ठेमनुस्यास्यत इति ।
यद्वेतद् गोष्ठेः पुरीषमिति, इष्ट्वै पशून् गोष्ठं कुर्वन्ति ।
अथोपि पश्वार्थसेविपुरीषमिति ।
तत्खलु सर्वाभिः सह स्यादित्याहुः ।
तृचदृष्टय इमा भवन्ति लोकदृष्टयः ।
तदिदमन्तेऽनुषङ्गस्थाने समाम्नातं भवति ।
अथाप्येवं सर्वास्वस्य पुरीषा भविष्यन्तीति ।
व्यवायश्चाभविष्यदतिगुरुं च ।
[अथ वै विघ्नावान्तेषु विष्णवसमोंधय इति ।
व्यवायश्चैव गुरू च ।]"
अथ वै पर्यायान्तेषुं पर्यायसैमाधय इति ।
व्यवायश्चैव गुरूं च ।
अथ वो उत्तमामेवानुचरेत् ।
एतया हि सहोत्पन्नं भवतीति ।
व्यवायश्चैव गुरूं च ।
सकृदन्ततः स्यादित्याहुः ।
एतच्चोंसां लाघिष्ठम् ।
अपि चैवमेंव्यवायः ।
अथापि परिनिष्ठायाशिषमुदित्वान्तेऽनुज्ञां वदिष्याम इति ।
अथापि पश्वार्थसेविपुरीषमिति, तासां धर्मो नियुज्यते—
न व्याहरेत्, नाश्नीयात्, अभिनद्धाक्षं आसीत ।
मैवैकोऽयं ब्रह्मणो भवति ।
तन्नो ह प्रतिलभ्य प्रदेहेत् ।
एतमेवाहं ब्रह्मचर्यं धर्मसु मन्य इति गौतमः ।

---

1 वैवं G1, G2, J. 2 षष्ठम० G1; षष्ठः म० G2, J. 3 ०प्यत इति। C, ०स्यति। G1, G2; ०स्य इति। J, K. 4 ०ष्ठमपु० B. 5 इष्या B; इष्ट्वी G1, G2; ताष्ट्वी J. 6 B adds व. 7 अपि G1, G2. 8 सर्वाः सपुरीषा भ० C; सर्वास्व पुरीषो भ० G1, G2, J, K. 9 ०ष्ट C, G1, G2, J 10 ०सधय G1, G2, J. 11 अथ···च wanting in B. 12 ०न्ते G1, G2, J. 13 ०सामाधाय G1, G2. 14 या B. 15 ०पनम्रव० G1, G2, J. 16 ०त सां G1; ०त-सां G2, J; एतश्चासां K. 17 चैव व्य० G1, G2. 18 ०र्वोसावि० K. 19 नासीतयाया B. 20 ०क्षाश्नन्नासीत C; ०क्षाश्नि असीत G1, G2. 21 भूवे० C. 22 ना० B. 23 ०न्ति G2, J. 24 ०देहेत G1, K 25 ०र्ष० C. 26 धर्मं C, G1, G2, J, K.

तत्त्वंतिगुरु वाभविष्यत्।
अपि च नो[2] ह मरणाशङ्कमिमास्तु सर्वच्छन्दस्या भवन्ति।
आसामेव चरतः सर्वच्छन्दसामिव व्रतं चरितं भविष्यतीति।
अथाप्याहुः—यानि रूपाणि ब्रह्मचारी न पश्यति, यान् रसान्नाश्नाति,
5 लब्ध्वा हैनान् समावृत्य भवति।
तमेतदूपेभ्यश्च रसेभ्यश्च समवरुन्धन् मन्यत इति ॥ २ ॥
तासां खलु त्रीन् संवत्सरान् ब्रह्मचर्यं चरेत्।
कृष्णवस्त्रः कृष्णभक्ष आचार्याधीनस्तूपस्वी तिष्ठेद्विवासीत नक्तम्।
सायं प्रातरुदकोपस्पर्शी सर्वभूतेभ्यः पन्थानमददद्धर्षति।
10 शरणां नातीयात्।
नित्यं स्निग्धवासा बुभूषेत्।
उदकसाधवो हि मद्वानाम्य इति।
एवं खलु चरतः कामवर्षी पर्जन्यो भवति।
उदकोपस्पर्शनं किमर्थमिति।
15 अवुक्ताः शाकर्यस्तां एव प्रविशन् मन्यत इति।
अपि वा पशूनामेव पायनार्थं स्यात्, पशूक्ताः शाकर्य इति।
स खलु प्रथमां स्तोत्रीयामनुगाप्यहोरात्रे वाग्यतः परिणद्धात्त आसित्वा
तस्यां संवत्सरं ब्रह्मचर्यं चरेत्।

एवमेव द्वितीयायाः।
20 एवं तृतीयायाः।
ते खलु शश्वदेके प्रथमत एव परिणह्यन्ति।
प्रथमत एव यथा न प्रधक्ष्यतीति।
अध्यासं प्रत्येके।

---

1 तत्त्वेऽति० G1, G2, J, K. 2 नोहं णाशङ्कमिमाः B; ०मिमस्तु C. 3 स्वसर्व० B; सर्व० G1, G2, J, K. 4 ०सां मे C, G1, G2. 5 तान्यासन्ना० C; तान् G1, G2, J, K. 6 लब्धा B, G1. 7 ०दृ० G1, G2. 8 Wanting in K. 9 समत्वकुल B; ससव० J. 10 Wanting in G1. 11 ०नत० G1, G2, J. 12 ०दिवा० G1, G2. 13 ०भान्दयद् B; ०भददद्र० G1. 14 सन्दिग्ध० B. 15 भुभू० G1. 16 ०के सा० G1, G2, 17 G1, G2, J add ड्. 18 ०नी G1, G2. 19 अनुक्ताः C, G1, G2, J, K. 20 ०र्य इति खस्ता G1, G2. 21 ०मे G1, G2. 22 ०सार्यं K. 23 G1, G2, J add पशूर्ण०. 24 शा० G1, G2. 25 Wanting in C, J, K. 26 ०गाया० C; ०गाय्या० G1, G2, J. 27 असि० G1, G2, J. 28 ०स्ताः B, C. 29 ०चर्यं C. 30 शश्वादते G1, G2, J; ०देते K. 31 ०मन्त B. 32 प्रदक्ष्य० C, G1, G2, J, K.

अध्यासं प्रत्यध्यसिष्यामह इति ।
अपि[1] तं[3] प्रातरभिवीक्षयन्ति, योन्यं प्रधक्षन्तं मन्यन्ते, योऽग्निं वत्समादित्यम् ।
अपोऽभिव्यख्यमित्यपः ।
ज्योतिरभिव्यख्यमित्यग्निम् ।
पशूनभिव्यख्यमिति वत्सम् ।
स्वरभिव्यख्यमित्यादित्यम् ।
अथाप्येतदिवैवैता भवन्ति ।
आप इवाग्निरिव वत्स इवादित्य इवेति ।
अथ खल्वाह—"पार्थुरश्मं राजन्याय ब्रह्मसाम कुर्यात्, वार्हद्गिरं ब्राह्मणाय, रायोवाजीयं वैश्याय" इति । PB. 13. 4. 18
पार्थुरश्मं चेद् ब्रह्मसाम स्यात्, वार्हद्गिरस्यैतद्धचु कुर्यात् ।
यद्यु वै रायोवाजीयमेते[12] वार्हद्गिररायोवाजीये, स स्तोत्रीयेऽन्योन्यस्य स्थानं व्यतिहरेत् ।
कथमुभयेषु समवेयात्सिति ।
भूम्नो[16] वैश्यं नयेद्, गृहपतेरित्येके ।
अपि [वा] वार्हद्गिरमेव कुर्यात् ।
नित्यं च श्रेष्ठवर्णीयं चेति ।
वैश्वामित्रस्तोत्रीये षोडशिना स्तूयमान आष्टमिकमुक्थ्यंस्तोत्रीयं प्रतिनिदध्यात्, असंज्ञारायं वीङ्कस्तोत्रीये वसिष्ठस्य प्रियमनुकल्पयेद् वसिष्ठस्य प्रियमनुकल्पयेत् ॥ २ ॥

दैवनः पटलः

अथ षष्ठेऽहनि "रेवतीषु वारवन्तीयं पृष्ठं भवति ।" PB. 13. 10. 4.
तदेके प्रत्यक्षं श्रुवते ।
एतत् प्रकृतौ द्रष्टं भवतीति ।
अथापि यद्रेवत्यः पृष्ठमभविष्यन् पवमान आसां धर्ममकरिष्यन्निति[24] ।

---

1 °ख्या B; °ख्याम G1, G2, J, K. 2 अपि is wanting in G1. 3 च B. 4 यान्य प्रधक्ष्० B; यान्य प्रवक्ष्यं C. 5 एवोभि० B; आयाभि० G1, G2, J. 6 न्। अथाप्येतदिवैवैता is wanting in G1, G2, J, K. 7 °त्यानि B. 8 पार्थ० B. 9 रया is wanting G1, G2, J. 10 पार्थ० B, G1, G2, J 11 °स्त्रैवर्धुं C 12 C, G1, G2, J, K add एव. 13 °ये G1, G2, J. 14 समावयस्थिति G1, G2, समावयत्स्थिति J. 15 भुम्नो C. 16 वधूरं G1, G2, J, K. 17 Wanting in B. 18 G1, G2 omit श्रेष्ठ. 19 °मुक्थ० C, K. 20 संज्ञा० C. 21 In B only (here ends the 1st daśati of the Paṭalas). 22 षष्ठः मा भ० G1, G2. 23 °ष्यत् C, G1. 24 °ष्यदिति B, K.

अथाप्येनुरूपमग्निष्टोमसाम्नि वारवन्तीयस्यैवानुरूपं कल्पयतीति ।
रेवत्य इत्यौष्ट्राक्षीरेवतीषष्ठानाꣳ सृष्टिब्राह्मणं भवति ।
तासां धर्मो नियुज्यते—"तद् गवां घोषोऽन्वसृज्यत ।" इति । PB. 7. 8. 13; Dh. Dr. Ś. 6. 1. 6.

अथापि प्रतिपन्निधिः पृष्ठानि संवर्णयन्ꣳ रेवतीरेवाभिसंवर्णयति षष्ठे च विश्वजिति च ।

अथापि पृष्ठपꣳस्तोमात् पृष्ठानि च्यावयन् रेवतीरपि च्यावयति ।
अथाप्यनुगृहीतपृष्ठे रेवतीरेवानुगृह्णातीति ।
अथापि परोक्षंपृष्ठोपाꣳक्त्यपृष्ठयोरनुगृहीतपरोक्षं इति वारवन्तीयमेवानुगृह्णाति ।
यद्येतदेतत् प्रकृतौ दृष्टं भवतीति, ब्राह्मणेनैव कारणं वदेति ।
यद्येतत् पवमान आसां धर्ममकरिष्यदिति, उपोप्तं पृष्ठत्वꣳ स्तोत्रीयेण मन्यते" ।
यद्येतद् वारवन्तीयस्यैवानुरूपं कल्पयतीति, उक्तं वारवन्तीयस्य परोक्षम् ।
तदेतद् रेवतीपरोक्षमेव भवतीति ॥ ४ ॥

अथ खल्वाह—"प्रायणतो द्विपदाः कार्याः उदयनताः इति ।" PB. 13 12. 1.

कथं प्रायणतः स्युरिति ।
प्रथमेऽहनीत्याहुः ।
एतद्धि प्रायणं भवति ।
अथापि दृश्यते प्रायणीयस्योकथ्यत्वं यथा चतुर्विꣳशस्य ।
तथा षष्ठस्याग्निष्टोम्यं यथाभिप्लविकꣳस्येति ।
द्वितीय इत्यपरम् ।
एतदुक्थानां प्रायणं भवति ।
अथाप्येवमुक्थव्यतिहारः सिध्यति ।
अथाप्येवं प्रकृतिसविधतरं भवतीति ।
"कथमावृत्ते पृष्ठ्ये संस्थाधर्मा" इति । Ārṣ. K. V. 44 a.

---

1 °व्या° C. 2 रू is wanting in G1. G2, J. K 3 °स्यानु° B. 4 °द्राक्षी° G1, G2, J. K. 5 °यन नेवती° G1, G2, J, K. 6 षष्ठी J. 7 पृष्ठा° C. 8 °तषष्ठे G1, G2 J. 9 क्ष्व for क्ष in G1, G2. 10 °पाक्त्य C, G1, G2, J, K. 11 Wanting in G1, G2. 12 उपास्तं B. 13 °न्यत् K. 14 °यन्तीति B. 15 एव त° G1, G2, J, K. 16 °वत्यत्वं G1, G2, J. K. 17 Wanting in C. 18 °क C; इति is wanting in G1, G2, J, K. 19 °रान् G1, G2, J. 20 कतमा° C; कथमाहस्ते G1, G2, J.

आवृत्तस्याप्यन्त एव स्युरित्येके—यदा षडहः सन्तिष्ठत इति हि भवतीति ।
अथापि षडहधर्मा इत्याचक्षते ।
नचैतत् षष्ठस्य साधीयो[1] यथो च प्रथमस्य ।
"अयस्त्रिंशस्य त्वेव संस्थायामित्याचार्यः ।" Ārṣ. K. V. 44 a.
सं पतदावृत्तेरवयवः ।
य इत उपक्रमधर्मः स परस्तात् संस्थाधर्मः ।
यः परस्तात् संस्थाधर्मः[2] स इत उपक्रमधर्म इति ।
अथापि य एनानावृत्तस्यान्तं परिहरेत् सर्वाण्येव नून[3]ं सोन्तलक्षणान्या[4]-
वृत्तस्यान्तं परिहरेदिति ॥ ५ ॥

त्रीणि दशरात्रस्य विच्छिद्यानीति शाण्डिल्यः ।
पञ्चममभितो द्वे, षष्ठादूर्ध्वमेकम् ।
तेषां सन्तानाय सन्तनीति ।
अनुपूर्वं[5] "सूक्तानुरूपा[6]ंश्छन्दोमान् करोति" पृष्ठ्यंच्छन्दोमानामकृत-
काराय । Ārṣ. K. V. 28 b.

अथा[7]प्येकृताः ।
[अते[8]ः] प्राक् सूक्तानुरू[9]पेति ।
अथापि प्रजा[10]पतिस[11]ंस्तावेषु प्रजास्थानमभ्यवर्द्धयिषी[12]ष्ट ।
"बृहद्रथन्तरे [13]पृ[14]ष्ठे" नहि षाडहिकान्यनुभवन्ति । Ārṣ. K. V. 28 b.
नो व्य[15]लुलुप्सीत् ।
अथापि शिथिलोक्त
तेषां प्रत्यक्षाभ्यां पृष्ठाभ्यां दृढीभावो भविष्यतीति ।
अथापि तम उक्ताः ।
ते एते ज्योतिषी[16] साम्नाम्[17] ।
स कस्य हेतोः ।
बृहत्पूर्वं युक्त इति ।
कृतयोः क्रियमाणयोरेषा कृ[18]तिः ।
अथापि स्तोमं[19]प्रत्यवाये पृष्ठतो रोहमदिदर्शयिषीत् ।

---

1 साधियो C; साध्ययो G1, G2, J, K. 2 ०र्यः B. 3 Wanting in C, G1, G2, J, K. 4 ०दावृत्ते रूपम् C, K; ०दारूपवृत्तै (त्ते J) रूपम् G1, G2, J. 5 ०मैः B. 6 सोष्णोषण्न्याद्दस्यान्तं B; सोन्तलक्षणां न्या० G1, G2. 7 षष्ठे पूर्वमेकम् Ck. 8 ०नी B. 9 पृष्ठ० G1, G2, पृष्ठयः ष्ठ० K. 10 ०प्यप्रकृतवादः C. 11 Wanting in B, C. 12 ०पयतेति C; ०पत्येति G1. 13 प्रजापयति० C; प्रजाति० G1, G2, J, K. 14 ०विष्यन् B. 15 षष्ठे J. 16 व्यलोलु० B. 17 ०षि B. 18 ०क्षा B. 19 कृत० C, G1, G2, J. 20 ०मः म० G1.

वर्ष्मोक्तं बृहदिति ।
अथापीदं व्रतस्थानं बृहदासितया व्रतस्य मानसंतया ते व्यत्यासं प्रयुङ्क्ते ।
तत् कुशलं वाङ्निधनानि माध्यन्दिनान्त्यान्यैडान्यभवान्त्यानि सवन-
च्छन्दसोरनुग्रहाय ॥ ६ ॥

5 "अर्कपृष्ठानं पैङ्गिनोऽधीयते" ।
सैषा छन्दोमानां पृष्ठभक्तिः ।
तेषां पृष्ठत्वे तिष्ठमानो न साक्षात् करोति ।
बृहद्रथन्तरे वा निकामयमानः पूर्वाभवे करोति ।
एवं नेदीयसी पृष्ठानाम् ।
10 'सप्तमेऽहनि कृताकृतो भवत्यब्राह्मणविहितत्वात्' । Say. PB. 14. 5. 12; cp. Dh. Dr, S. 9. 3. 4.
कर्तव्य इत्याचार्याः ।
छन्दोमानां चार्कसमाधिः ।
यथा चैतत् "पैङ्गिनोऽधीयते छन्दोगाश्चाप्येनमेकेऽधीयते" ।" Caland
15 PB. 14, 5. 12.
अथापि संरोधेऽनुगृह्यते, यथा त्रिवृति दशरात्र इति ।
नवमेऽहनि समे स्तोमे सति साध्यासां बृहतीं करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
साध्यासा पूर्वेऽहनि कृता ।
20 स एवमप्रत्यवायः ।
अथापि बह्वियं चरति ।
तस्याः पथ्यतामपिपादयिषीत् ।
दाशरात्रिकाणां द्रव्याणां पथ्याख्या ।
अथाप्येतस्यामेवैतꣳ सामयोगꣳ साधीयो ह्यश्नुत इति ।

---

1 वर्ष्यो० C, G1, G2, J, K. 2 बृ० C, G1, G2, J. 3 बृ० G1. 4 ०स्तता B; ०सं तया G1, G2, J, K. 5 वृत्यासं G1; मत्यासं G2, J, K. 6 ०मादि-तान्त्यार्भ० J. 7 ०नान्यन्त्या० C. 8 ०न्त्या० B. 9 ०ष्ठानि K. 10 वै० C, G1, G2, J, नैगिनो० K. 11 ०न्ते G1, G2, J, K. 12 ०षां J. 13 ०विभ० Caland. 14 ०नो (?) Caland. 15 वा (?) Caland. 16 ०चार्भवे C, G1, G2, K; Caland suggests here पूर्वास्त्वार्भवे. 17 ०न्यर्कः कृ० S. 18 ०त्र० J. 19 ०त्वा C, G1, G2. 20 ०र्यः G1, G2, J, K. 21 चर्क० G1, G2, J. 22 चैतान् C. 23 वै० C, G1, G2; नैगिनो० K. 24 ०क धी० G1, G2, J, K. 25 साध्यानां K. 26 ०वम प्रत्यवा० C; ०वं प्रत्यवा० B. 27 पर्यंतमापि० B; ०मापि० C, ०मापिदयितीत् G1, G2, J. 28 B adds धर्माणां. 29 पार्थाख्या B; ०ख्यातं G1, G2, J. 30 अ is wanting in G1, G2. J. 31 ०योभ्यश्नुत C, K; ०योन्नुत G1, G2; ०योभ्युत J.

त्रैककुभस्य निधने विवदन्ते ।
पदनिधनमित्येके ।
यादृशे इमे ऋगक्षरे तादृशे इमे भवत इति ।
बहिर्णिधनमित्यपरम् ।
बहिर्णिधनस्थाने च युज्यते ।
अपि चास्य निधनवादो भवति ।
बहिर्णिधनानामुत निधनवादा भवन्ति ।
अथाप्यापद्यते ज्योतिर्विचारान् ।
यत् पदनिधनमभविष्यदित्यरेक्ष्यत ज्योतिष्टोमीं मात्राम्, नास्यं प्रतिनिष्कारं कल्पयति बहिर्णिधनस्येव सत इति सत इति ॥ ७ ॥

प्रथमः पटलः

अथ दशमेऽहनि चतुश्चत्वारिंशं स्तोत्रियाज्यं समामनामः ।
तस्य मध्यमे भवतः—तानूनपाती च नाराशंसी च ।
द्वयानि कुलानि भवन्ति—तानूनपातीनि च नाराशंसीनि च ।
तानूनपात्तीं तानूनपातेषु कुर्यात्, नाराशंसीं नाराशंसेषु ।
वसिष्ठशुनका अत्रयश्च वाध्र्यश्वाश्च कण्वाश्च सङ्कृतयश्चैतानि नाराशंसानि । cp. LŚ. 6, 4. 13.

अथेतराणि तानूनपातीनीति ।
कथमुभयेषु समवयस्त्विति ।
भूम्नो वशं नयेत्, गृह्यपतेरित्येके ।
अपि वा तानूनपातीमेव कुर्यात् ।
एषा भूयिष्ठानां कुलानां भवति ।
अपि चैतामेवैकेऽधीयते ।
अथाप्येषा समारब्धतरा भवतीति ।
अथ मानसम् ।
दशमस्य भवती ३ सर्वस्याहो एव दशरात्रस्येति ।

---

1 ०धनानामि० C. 2 ०न्तीति C, G1, G2, J, K. 3 ०वद्येते G1; ०पद्येते G2, J, K. 4 ०ष्यद् यत् परे० C, ०ष्यद् यत् परोक्ष्य० G1, G2, J, K. 5 न्यस्य B. 6 प्रतिष्का० B. 7 J adds नास्य. 8 In B only. 9 G1, G2, J omit तानूनपाती ... नाराशंसीनि च (line 14). 10 तानूनपातीनि ... च wanting in C. 11 ०निं B; ०ने C. 12 वध्र्यश्वाश्वक० C, G1, G2, J. 13 ०ध्वस्त० B, J. 14 भूम्नो C. 15 ०प्रतिं० G1, G2, J. 16 ०हो G1, G2, J, K.

दशमस्येत्याहुः—
नैत्तं[1] दशमेनाह्ना विप्रयुज्यमानं पश्यामः ।
अथापि दशमधर्मा इत्याचक्षते ।
अथापि साद्धं मानसेन[2] विराडनुष्टुप्सम्पत्तिसाध्यति[3] ।
अथाप्याहुः—सर्वमेवेदमहः पुरा मानसं[4] बभूव ।
तदतिगुर्विति ।
वाचं[5] समापादयाञ्चक्रुरेकस्तोत्रं चित्तं धर्ममनु प्रभुवन् स्यास्यतीति ।
अथापि वागुक्तमहः ।
संयुक्ते वाङ्मनसे[6] भवत इति ।
न दशमस्येत्यपरम् ।
उपरिष्टात् पत्नीसंयाजानां भवति[7] ।
यन्नूनं दशमस्याभविष्यत् पुरस्तात् पत्नीसंयाजानामभविष्यदिति ।
अथाप्यत्र त्रिकस्तोमः[8] ।
कथं त्रयस्त्रिंशं कृत्वा समानेऽहनि त्रिकं पर्यवैष्यदिति[9] ।
अथाप्यत्र गायत्रं[10] छन्दः ।
कथं त्रयस्त्रिंशदक्षराः कृत्वा समानेऽहनि गायत्रं[11] पर्यवैष्यदिति ।
अथापि गायत्रं साम ।[12]
अथापि गायत्रं साम ।[13]
कथमग्निष्टोमसाम कृत्वा समानेऽहनि गायत्रं पर्यवैष्यदिति ।[14]
अथापि वागुक्तमहः ।
अन्या[15] वाग्भवत्यन्यन्मनः[16] ।
नास्य भूयान्[17] दशमेनाह्ना सम्बन्धो यथो[18] च[19] प्रथमेनेति काप्यवः ।
सर्वं वैतद् दशरात्रस्य[20], सर्वो वैतस्य दशरात्र इति शाण्डिल्यायनः ।
आयामवाचं दशक्रमं मनो व्याप्नुवाम[21] ।
न[22] संयुक्ते वाङ्मनसे भवत इति ॥ ८ ॥
अथ गायत्रीः करोति ।

---

1 नैतद् Ck, K; नैव Ckh, G1, G2, J. 2 साध्याद् B. 3 ०मासेन G1, G2, J. 4 ०राद्स० C, G1, G2, J, K. 5 मानं G1, G2, J. 6 ०त० B. 7 विष्टं G1, G2, J. 8 प्रा० B. 9 वायुक्त० G2, J, K. 10 वाङ्मा० B. 11 ०न्ति B. 12 ०कः स्तो० J, K. 13 ०वयिष्य० C, G1, G2, J, K. 14 ०ष्यं B, G1, G2, J. 15 ०त्री G1, G2. 16 तथा० G1, G2. 17 C omits it. 18 संया G1, G2, J, K. 19 ०न्यस्तनः C; ०न्यमानः G1, G2, J; ०न्यन्माना K. 20 भूयादश० C; भूमान्दश० G1, G2, K; भूमान्दश० J. 21 ०वहो G1, G2, J, K. 22 यथा C. 23 Wanting in C. 24 ०त्र G1, G2, J. 25 ०नोऽप्यासवाम C, J, K; ०नोऽप्यास G1, G2. 26 G1, G2 omit न संयुक्ते. 27 तत्र C, G1, G2, J, K.

स्थानं गायत्रीणां यदि परस्याद्धो गुर्वेवेदꣳ स्तोत्रं तत्र लघिष्ठं छन्दोऽचि-
कीर्षीत् ।

अथाप्येवमाद्यवसानसमाधिः ।
प्रतिष्ठार्थो वाव गायत्रीः करोतीति ।
तासु विवदन्ते—ऐन्द्र्यः प्राजापत्यः सार्परराज्ञ्यश्चान्द्रमस्यः सौर्य इति
शाकपूर्णिः ।
तथा धानञ्जय्यः ।
प्रत्यय आदित्यः, प्रत्ययो मनः ।
प्रत्यये प्रत्ययम् ।
तत्रं गायत्रं करोति ।
स्थानं गायत्रस्य यदि परस्याद्धो गुर्वेवेदꣳ स्तोत्रं तत्र लघिष्ठं सौमाचि-
कीर्षीत् ।

अथाप्येवमाद्यवसानसमाधिः ।
प्रतिष्ठार्थो वाव गायत्रं करोतीति ।
"यज्ञायज्ञीयगौरीवितिरथन्तरवामदेव्यान्येवंयुक्तानि सामव्यूह इत्या-
चक्षते ।" Ārṣ. K. V, 31a; 131b.
"अथैतस्मिन् ब्रह्मोद्ये वदति ।
भूयाꣳसीव ह स्म शाण्डिल्यः प्रतिदिशति ।
यद्वोदोऽश्वत्थिरण्ये ब्रह्मोद्यं तद्धा प्रत्ययिष्यद्यथा वैतद् ब्राह्मणा अधि-
मन्त्रꣳ समुदाहरन्तीति ।" cp. LŚ. 3. 8. 7-9.
वरवरणमत्र भवत्यन्तर्निर्वचना आशिष इति । cp. LŚ. 3. 8. 10.
वृत्यौ वरानौदुम्बरीꣳ समभिपद्यन्ते, सर्वकृतिं कृत्वा निखरिता इव
मन्यन्ते । cp. LŚ. 3. 8. 11.
अत आत्मानमूर्जा प्रत्याप्याययन्तो मन्यन्तेऽऊर्गुदुम्बर इति ।
"सौमासे छन्दोव्यूहे सामव्यूहं कुरुत इति गौतमः ।
अकृतकारोऽर्थः" त्रयस्त्रिꣳशमग्निष्टोमसाम करोति । Ārs. K. V, 23 b.

---

1 यद् B. 2 सामचि० K. 3 यथा० G1, G2, J. 4 ०वसान० G1. 5 ०तेति B. 6 ०न्द्रः B. 7 प्राजापत्याः C, K; प्रजापत्यः G1, G2; प्रजापत्याः J. 8 ०ञ्ज० C, G1, G2; ०ञ्जः आ० J, K. 9 ०पूर्णाः G1; ०पूर्णि० G2. 10 त्र गाय is wanting in G1, G2, J. 11 ०म० G1, G2. 12 ०माधि C, ०धिनि G1, G2, J. 13 प्रदि० C, J, K; प्रविश० G1, G2. 14 यद्वादे० G1, G2. 15 ०न्त इति B, ०रति G1, G2, J, K. 16 वरण० C; चरवरण० G1, G2, J. 17 त्र B; इत्या G1, G2, J. 18 ०कृतं B. 19 B adds इव. 20 वायु० B. 21 विस० B; समासे G1; समादौ J, K. 22 कुर्वत K. 23 ०र्थं G1, G2. J.

उपवदितान् छन्दोमानवसानेऽचिकीर्षीत् ।
अथापि शिथिलोक्ताः ।
प्रतिष्ठोक्तश्च त्रयस्त्रिंशः, तमवसानेऽचिकीर्षीत् ।
अथापि त्रयस्त्रिंशे क्रियमाणे त्रिके सार्परञ्ञे त्रिंशतः स्तोत्रीयं दशमहः सम्पद्यते सा विराट् ।
अथाप्येवं द्वादशपञ्चविंशानहः सम्पद्यते ।
नोहैनमृक्स्थात्तरादकारिषं सम्पदा चिदेनमुपाप्स्यामीति ।
एतद्वयं शाण्डिलम् ॥ ९ ॥

पञ्चदशस्तोत्राज्ज्योतिष्टोमात् सषोडशिकं ससन्धिकं रात्रिं ब्रूहीति ।
चतुर्विंशतिमाज्येभ्य आदत्ते ।
द्वे वामदेव्यात्, चतस्रः सार्कम्भ्यात्, दश गायत्रास्तृचाः, तान् रात्रेः स्थाने निदध्यात् ।
चतस्रः ककुभः सौभरात्, तासां द्वितीयांतृतीययोश्चतुरक्षरं चतुरक्षरमुद्धृत्य द्वे प्रथमायामुपदध्यात् ।
एवं स विराट्प्रथमो गायज्युत्तरो वैतहव्यस्तोत्रीयः ।
अतिशिष्टानीतरस्यां ककुभ्युपदध्यात्, तं षोडशिनः स्थाने निदध्यात् ।
चतस्रो नामेधात्, तिस्रश्चोष्णिहः, एकां चानुष्टुभम्, तं षोडशिनः स्थाने निदध्यात् ।
अतिशिष्टास्तिस्रः, कौत्सस्य द्वे [बृहत्यौ] नौधसात्, तथा काले तासामेकां षोडशिनः स्थाने निदध्यात् ।
ताः सर्वाश्चतुस्त्रिंशदक्षराः सम्पद्यन्ते ।
अतिशिष्टास्तिस्रः सन्धेः स्थाने निदध्यात् ।
द्वे ककुभौ रथन्तरात्, चतस्रो यज्ञायज्ञीयात्, तासां द्वे द्वे सन्धिश्रीयेषूपदध्यात्

---

1 अप० B. 2 ०ता C, G1, G2, J, K. 3 ०नां नाव० C, G1, G2, J. 4 ०राध्ये B, सर्पं राज्ञे G1, G2, J. 5 त्रिंशतस्तो० B, K. 6 नाहीनं साक्षादकः C, G1, G2, J, K. 7 सन्धिकां B; ससं ससं धिकं ससंधिकं G1, G2; सस धिकां ससधिकां J. 8 सामकम० G1, G2, J. 9 द्वितीयायास्तृतीयायाश्च० C; ०तृ यायाश्च० G1, G2, J. 10 ०क्षं तुरक्षरमु० G1, G2, J. 11 ०या उ० K. वितारा प्र० G1, G2, J, K but K has its त struck off. 13 र is wanting i B; वैतहव्यः स्तो० K. 14 इति० G1, G2, J. 15 हे G1, G2. 16 Wantin in B. 17 ०का षो० C; ०कंषो० G1, G2, J. 18 G1 repeats here line 17–20. 19 C, G1, G2, J, K add अन्तस्थात् and read प्रति०. 20 G1, G2, J add वसषोडशिक (०का G2, J)ंससंधिकं रात्रिं निर्मिमीते. 21 ०म G1, G2, J. 22 ०राः C. 23 ०याः C, G1, G2, J, K.

एवमेतां सषोडशिकां ससन्धिकां रात्रिं निर्मिमीते ॥ १० ॥

ततः पृष्ठ्यं[1] बृहीति ।
सवनेभ्यः पूर्वस्यहः षोडशिनश्चतुर्थं रात्रेः पञ्चमं सन्धेः षष्ठं पृष्ठ्यैष्टुब्जगतीभ्यां[2] बृहीति ।
त्रिवृत्पञ्चदशयोः समासश्चतुर्विंशस्तत् सप्तमम्, सप्तदशत्रिणवयोर्श्चतुश्चत्वारिंशस्तदष्टमम्, एकविंशत्रयस्त्रिंशाभ्यां नवमं[3] दशमे, सोऽष्टाचत्वारिंशं नवमे निधाय पञ्चदशादकानादत्ते ।
सर्वं षोडशिनम्, ते सप्तत्रिंशत्तृचाः, तेषां चतुर्विंशतिमादाय दशमस्याह्नोऽष्टावष्टौ पदमानस्थानेषु निदध्यात् ।
चतुराज्येषु तया पृष्ठेष्वेकम्, अग्निष्टोमसाम्नः स्थाने तथा सार्परात्रे ।
त्रयस्तृचा अतिशिष्यन्ते ।
तान् प्रथमस्याह्न उक्थस्तोत्रीयान् ब्रुवीत ।
एवं तदुक्थ्यादुक्थ्यमभिसंक्रामति ।
त्रिवृतं पञ्चदशम् ।
एतौ[11] मोहावृक्षौ सम्पदित्याचक्षत[12] आचार्याः ।
दशरात्रो महावृक्षस्तस्य ह्यग्रं[13] गत्वा स्वर्गमेनमुपपद्यत[14] इति ।
नैषां[15] सर्वस्मिन् दशरात्र उपपद्यत इत्यौपमन्यवः ।
त्रयस्तृचा[16] अतिशिष्यन्ते ।
तानग्निष्टोमसंस्थं[17] उक्थ्यस्तोत्रीयान्[18] ब्रुवीत ।
अपरानुपरुच्छन्दोमेष्वेव[19] ।
एषा सम्पत् सिध्यतीति[20] ।
तदप्येवमिवं ब्राह्मणं भवति—"इत येन्द्रोत इति होवाचाऽभिप्रतारी[21] काक्षसेनिः, ये महावृक्षस्याग्रं गच्छन्ति क ते ततो भवन्ति ।" इति

---

1 सत्रि G1; सत्रि G2; सवि J. 2 ०ष्टुं C, G1, G2, J, K. 3 ०ऽथाष्ट० C, J; षष्ठ्याः छ० G1, G2. 4 ०मानं C, G1 G2, J, K. 5 ०योश्चत्वारिंशस्तद्दशमेम् G1, G2, J; ०स्तद्दशमे K. 6 ०मं द० B, K; ०मे द० G1, G2. 7 ०माहादा० G1, G2, J, K. 8 ०ने स्था० G1, G2. 9 वृष्टिष्वे० G1, G2, J, K. 10 ०तः C, J, ०त G1, G2. 11 एतौता G1, G2, J, K. 12 म० C, G1, G2, J, K. 13 पदो० G1, G2, J, K. 14 ह्याग्रं G1, G2, J. 15 ०गेगम० C, स्वगम० G1, G2, J, K. 16 तेषा G1, G2, J; तेषां K. 17 ०पगनावाः G1, G2, J; ०पगमनावाः K. 18 ०च G1, G2. 19 तान् योऽग्नि० C, J, K; तान्यग्निष्टो० G1; तान्यग्निष्टो G2. 20 ०स्यास्तो० G1, G2, J, K. 21 ०यानि B, ०त्रोन् G1, G2, J. 22 अपररूपं तच्छ० C; अपरूपं तच्छ० G1, G2, J, K. 23 ०ध्यवती० G1, G2, J. 24 ०मेव C, G1, G2, J. 25 ०रिणं B. 26 ०सेनिम् B.

पडहं महावृक्षमवोचत्। PB. 14. 1. 12.
तस्य ह्यग्रं गत्वा त्रिवृत्पञ्चदशयोः पक्षयोः क्रियां दर्शयति।
तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—"त्रिवृत्पञ्चदशावेव स्तोमौ पक्षौ कृत्वा स्वर्गं लोकं प्रयन्ति।" इति। PB. 14. 1. 13.

तयोः समासश्चतुर्विंशः।
तस्याष्टाचत्वारिंशो द्वादशातिशिष्यन्ते।
तथा—दशमात् स चतुर्विंशो य एतां सम्पदो विदुः।
ते पक्षिणः ये न विदुस्तेऽपक्षाः।
तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—"ये वै विद्वांसस्ते पक्षिणो येऽविद्वांसस्तेऽपक्षाः" इति "तेऽपक्षा इति ॥ ११ ॥ ibid.

"द्वितीयः पटलः

अथातो गवामयनम्।
तदेक एकेनाह्नाभिविदधति"।
"सर्वे" ज्योतिष्टोमेनैके"।" LŚ. 4. 5. 2.
"अतिरात्रश्चतुर्विंशेनवाहन्नतातिरात्रः" इति कृत्वा संस्तृण्वन्ति।
अत्रैवैके गोआयुषी दशरात्रमित्युपांहरन्ति।
एतꣳ संवत्सरप्रवर्ह इत्याचक्षते। cp. LŚ. 4. 5. 4.
शङ्खाहतमिति च। cp. LŚ. 4. 5. 5.
एतच्छातशूर्पो वार्षगण्य आसाञ्चक्रे।
नानाऽहोभिर्वयं कल्पयामः। cp. LŚ. 4. 5. 6.
यथैतद् ब्राह्मणम्—"अथ खलु य ऊर्ध्वं ज्योतिष्टोमदशाहाभ्याम्" ऋतवः सप्तभिः पर्यायैस्तेषुं ज्योतिष्टोमानाञ्च दाशरात्रिकाणाञ्च द्वयेषामागमो भवति।" Ārṣ. K. V. 3

1 ०योग० G1, G2, J. K. 2 ०यच्छन्ति G1, G2, J, K. 3 ०शीति० G2. C, G1, G2, J, K add ऽष्टमात्. 5 एते C, G1, G2, J, K. 6 ०दौ C, G2, J, K. 7 दर्शि० G1, G2, J, K. 8 B adds मात्. 9 ०प्येव G1, G2, J, 10 C does not repeat ये ... इति; K does not repeat ये. 11 In B or. 12 एतेना० J. 13 ०धते C, G1, G2, J, K. 14 Wanting in C, G1, G2, J K. 15 ०मेनाथैके C, J, K; ०मोनाके G1, G2. 16 ०त्रि० G1, J. 17 ०त्रे नवा म० B, J; ०शतेनवाहं म० G1, G2; ०त्रे नवाह० K. 18 ०त्रैके C. 19 रात्र is wanting in J. 20 ०पहर० B; ०पर० G1, G2; ०पार० J. 21 एतस्या सशूर्पो वार्कखण्ड आ० C; एतस्यात शूर्पो वार्कखण्ड आ० G1, G2, J, K. 22 ०स्तेषां B. 23 ०करणं च J.

"स्तोमान्वितानि स्थानान्वितानि पृष्ठान्वितानि तन्त्रान्वितानि भागान्वितानि संस्थान्वितानि आशीःसम्प्रायाणीति रूपाच्छान्दसान्यायन्त्यपि च व्यावृत्यर्थानि ।" Ārṣ. K. V. 137a.

तत्रेह चतुर्विंशे यानि सप्तमात् स्तोमान्वितानि तानि ।
यानि [द्वितीयात्] स्थानान्वितानि तानि ।
यानि ज्योतिष्टोमात् पृष्ठान्वितानि तानि ।
[यानि] दशरात्रात् "सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते" इति तानि ।
PB. 4. 2. 14.

यानि छान्दसान्यभिभवन्ति प्रवन्ति स्वस्त्ययनप्रवादान्युपक्रमेऽभिरूपाणीति तानि ।

तत् खलु बृहत्पृष्ठमपि रथन्तरं माध्यन्दिनं कुर्म उपक्रमणीयमहरिति ।
रथन्तरं द्वितीयं बृहद्वै के चोभयसामान इति ह स्माह शाण्डिल्यायनः ।
बृहत्पृष्ठास्ते रथन्तरमाध्यन्दिना आशयेनैव ।
अपिचैं स्वे सवने स्व छन्दस्युभे वामदेव्योत्तरे भवत इति ।
चतुर्थकं होतुराज्यं समामनामः ।
तासां चतुर्थीमुद्धरति ।
उद्धैती भवति ।
अपरूपा प्रायणार्थे ।
अथार्पयैस्यां रर्णप्रवादो भवति ।
अपरूपा स्वस्त्ययनार्थे ।
अथ यत्रैतत् सर्वस्मारे भवत्येतां तत्र करोति ।
अथ खलु ध्रुवमन्वहं ब्राह्मणं सन्तन्वान्वहं कुर्मः ।
एवं च रहस्यब्राह्मणं दर्शयति ।
अपि श्रुत्यद्ब्राह्मणमधीयते ।
ते वा एते ध्रुवातिस्रुता ये ध्रुवमन्वहमुपयन्तीति ॥ १२ ॥

उद्धरन्त्याचार्याः—त्रैककुभं समानोदर्कयोनि ।
अपरूपं प्रायणार्थे ।

---

1 ०याणि B. 2. रूपाणिच्छा० B. 3 ०या० B. 4 ०मा G1, G2, J, K. 5 Wanting in B. 6 Wanting in B; ०या G1, G2, J, K. 7 Wanting in B. 8 ०तरमध्य G1, G2, J. 9 म० C, G1, G2, J, K. 10 ०यमिति C, G1, G2, J, K. 11 ०हदेके G1, G2. 12 चो is wanting in G1, G2, J. 13 कुशलेनैवम् C, G1, G2, J, K. 14 Wanting in C, G1, G2, J, K. 15 उद्धरत्युनी G1, G2, J. 16 ०ष्येतस्या C, G1, G2, J, K. 17 ०स्यारंभेण प्र० B. 18 ०ष्येका B. 19 ०न्तमन्व० B. 20 ०ये C, G1, G2, J, K. 21 ०तिध्रुवा C.

तत्रैतत् सौभरं पृष्ठान्वितम्।
विकल्पो वा स्याद् ब्राह्मणचोदितत्वात्।
"अथै खल्वाहै—'सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते' इति। PB. 4. 2. 14.
तत्रोचार्यापतेष्वेव द्रैव्येषु सर्वान् स्तोमान् सर्वाणि पृष्ठानि सर्वा
5 विभक्तीश्चै दशरात्रेरूपाणीति भैक्तिमात्रेणैव कल्पयन्ते।
त्रिवृत्पञ्चदशौ चतुर्विꣳशः सम्पद्यते।" Say. ibid.
पञ्चदशसप्तदशान् पञ्चैकविꣳशान् षडेव त्रिणवान् षट् त्रयस्त्रिꣳशान्
सर्वाणि पृष्ठानि बृहद्रथन्तराभ्यामुपासानि।
एतत्परोक्षाणि ह्यतीरात्राणि, वामदेव्येन वैतत्साद्धिष्ठानि, उद्धꣳशीयेन वा।
10 एतद्धि सर्वेषाꣳ रूपमिति।
अनिरुक्तौ विभक्तयः।
निरुक्तꣳ सर्वाभिप्रायम्, वामदेव्येन स्वरविभक्तिः।
पृथक् दाशरात्रिकेभ्यो द्रव्यागमꣳ सम्पश्येत्।
उपवती प्रथमात्, अग्नियवती द्वितीयात्, दविद्युतवती तृतीयात्,
15 सत्रासाह्नीयꣳ सस्तोत्रीयं चतुर्थात्।
अथ खलु साकमश्वमुक्थप्रणयेऽकरिष्यत्।
अतिरात्रे तत्कृतं भवति।
तच्च समविचारयिषीत्।
तत्रैतत् सत्रासाह्नीयं त्र्यहोपक्रमादुपक्रमेत्।
20 बार्हतात् बार्हते।
सोढवतीषु सोढवत्रौमः।
अथेदं कर्म सहेमहीति पार्थं पञ्चमात्।
उद्धꣳशीयꣳ षष्ठात्।
"यद्वा उद्धꣳशीयं तदुद्धꣳशपुत्रः।" इति हि भवतीति। PB. 13. 12. 10.
25
उद्धꣳशीयेनैव सर्वरूपावानिमेके।

1 ०स्माद् C. 2 अथो S. 3 ०द्वः S. 4 तत्र is wanting in S; C, G1, G2, J, K add खलु after तत्र. 5 ०र्यः G1, G2. J. K. 6 ०प्येव G1, G2, J. 7 Wanting in C. 8 सर्वापि G1, G2, J. 9 सर्वाणि G1, G2, J, K. 10 ०क्तीदर्श० C; ०क्तीदशदश० G1, G2, J; ०क्तीनि K. 11 ०वि० G1, G2. 12 विभ० S. 13 ०शꣳ स० C, G1, G2, J, K. 14 सम्पा० S. 15 ०क्षणी G1, G2, J. 16 हि० G1, G2, J. 17 ०क्तायां C. 18 Wanting in C. 19 C adds विभक्तꣳ. 20 ०णिप्रायं G1, G2, J, K. 21 ०त्भ० B. 22 द्वाद० B. 23 ०वीती J. 24 ०द्युती B; ०द्युतती K. 25 ०मे B, G1, G2, J, K. 26 बार्हतमितात् B. 27 ०क्रमः G1, G2. 28 ०नम् B. 29 हे G1, G2, J. 30 सर्वारू० G1, G2, J.

वहु सप्तमात् ।
"इन्द्रो अग्ना नमो बृहत्" SV. 2. 150; RV. 8. 12. 15; PB. 11. 7. 3; 14. 8. 2.

इत्यष्टमात् ।
समन्तदैर्वश्रवसे नवमात् ।
5 अभीवर्तः सप्तोत्रीयो दशमात् ॥ १३ ॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः

अथैषोऽभिप्लवः[1]।
तस्मिन् सारण्ये गेयं[2] छन्दः कृतं बभूवेति शाण्डिल्यः।
अर्द्धमेव प्राग् विषुवतोऽर्द्धमूर्ध्वं[3] सादित्यव्रतानि शुक्रियाणि विषुवतीति,
"सतवःश्यावीयानि सामानि व्रत इति" समूहति। Ārṣ. K.V. 50a.
बार्हद्रथन्तरपृष्ठ्यादनित्याभिरनित्योऽयं षडह[4] इति।
अषाडहिकीरनित्या इत्याचक्षते।
[ते[5]] खलु शरद्वद्भाल्लविनः स्तोत्रियात् प्रतिपदः कुर्वन्ति, यथास्थानमेवानुरूपान्।
अनुरूपान् वयं प्रतिपदः[6] कुर्मः, स्तोत्रीयानुरूपान्।
एवं यथोत्तरं[7] स्तोत्रीयानुरूपाणां प्रत्याहारो भविष्यतीति।
षडहवशेन नाना[11]प्रतिपदः समानं पर्यास[12]म्, एकाहवशेन तेन प्रच्युतं द्वितीयपर्यासं प्रथमेऽहन्यनुगृह्णाति।
अथैतान्[13]येव वैयूढि[14]कान्याज्यान्युद्धृत्य गायत्राणि तद्विभक्तीनि प्रतिनिदधाति।
त्रीणि त्रिणिधन[15]नानि करोति।
त्रीणि[16] ह्येव षडहेऽवधारितत्रिणिधनानि भवन्ति।
तानि यत्र यथाकृतमभ्यस्यति[17]।
आयास्यं प्रायश्चित्तिसाम पष्ठेऽहनि चिकीर्षन् पार्थे द्वितीयस्य माध्यन्दिनं[18] करोति।

---

1 In C only. 2 ०या: G1, G2, J, K. 3 गेहे G1, G2; गेहं J, K. 4 ०व्रती B; ०व्रति C, K. 5 ०षडह इति is wanting in B. 6 Wanting in B. 7 Wanting in G1, G2, K. 8 ०षडुपक्रमः B. 9 यथान्तरं B. 10 भवतीति C, J. 11 नाना wanting in G1, G2. 12 ०र्यासम् G1, G2, J. 13 ०तानेव G1, G2, J. 14 ०धिका० C, G1, G2, J, K. 15 त्रीणि अयनानि B; निधनानि K. 16 C repeats त्रीणि. 17 ०स्यन्ति G1, G2, J. 18 ०न्दिनान्त्यं C, K; ०न्दिनांत्यं G1, G2; ०न्दिनांन्त्यं J.

"एतत् पुरस्तात् स्तोभं त्रिवृत्साम बृहति पृष्ठेऽभिरूपम्", तेन प्रच्युत-
मिद्धवद्धासिष्ठं[1] षष्ठेऽहन्यनुगृह्णाति स्वरविभक्तेरनुग्रहाय ॥ १ ॥ Ārṣ.
K. V. 37 b.

अथैते त्वाष्ट्रीसाम चान्धीगवं च तृतीयेचतुर्थयोरह्नोर्व्यतिहरति त्र्यहयो-
व्यतिषङ्गाय ।

[तँत्र] ता एव देवताविभक्तयः ।
एँतेषामेव द्रव्याणां तल्लिङ्गाः कल्पयेत ।
पञ्चमे तु निधनविभक्तिर्न विद्यते ।
षँष्ठे चेडाविभक्तिः ।
तत्राभ्यावारयन्ति—
वार्हद्विरं वानुकल्पयेत्, सौश्रवसं वा ।
उक्थानां ब्रह्मसाम कुर्यात् ।
गोष्टुं षष्ठे नु कल्पयेदिति ।
तस्य त्रिकद्रुकाः स्तोमाः, षाडह्निकानि तन्त्राणि ।
अस्ति हि षडहप्रवादः ।
अपि चैवꣳ रहस्यब्राह्मणे दर्शयति—ज्योतिष्प्रायणो ज्योतिरुदयनः षड-
होऽभिप्लव इति चैतरेयिणाम् ।
ताꣳस्तु यदेवं प्रयुञ्जे, एवं ज्योतिष्प्रायणो ज्योतिरुदयनः षडहो भवति,
यथास्थानमितरेतराविति ।

तत्र यान्येकाह्निकानि द्रव्याणि स्तोमाँनि तानि ।
[यानि षाडह्निकानि तन्त्रान्वितानि तानि ।]
यानि छाँन्दोमिकानि त्रयान्तानि ।
त्रयँस्ते त्रय इमे लोकसम्माँस्ते लोकसम्मा इमे बृहद्रथन्तरपृष्ठास्ते
बृहद्रथन्तरपृष्ठा इमे इति ।

रूपाँच्छाँन्दसान्यायन्त्यपि च व्यावृत्त्यर्थानि ।

---

1 षष्ठे० B; षष्ठमिरूप G1, G2, षष्ठिमि० J. 2 प्रत्युत० G1, G2, J, K. 3 ०मिव० G1, G2, J. 4 ०ये च० J. 5 Wanting in B. 6 एव तेषा० G1, G2, J, K. 7 पृष्ठे B. 8 च C, G1, G2, J, K. 9 ह्रस्व० G1, G2, J. 10 G1, G2, J omit ऽभिप्लव ··· षडहो (line 19). 11 ताꣳस्तमदे० C; K adds न. 12 ०मितरदिति C; ०मिरावि ति G1, G2, J. 13 ०मान्वितानि C, G1, G2, J. 14 Wanting in G1, G2. 15 Wanting in B. 16 छन्दो० C, G1, G2, J, K. 17 य० B. 18 Wanting in G1. 19 ०सम्मास्त C, G1, G2, J. 20 स्मा C. 21 K repeats रूपा. 22 ०छान्दस्यान्या० C; ०छन्द० G1, G2, J, K. 23 G1, G2, J, K add च.

स्वोदिष्टां प्रथमस्याह्न आर्भवीयां करोति ।
या ह्येतस्यार्भवीया भवति न तस्या उत्तरेऽधीमहे ।
तस्याः शश्वन्माषशराव्य उत्तरेऽधीयते ।
तां ते कुर्वन्ति, आभीशवं चतुर्थं ।
नावमिकं कुर्यादिति धानञ्जय्यः ।
व्यावृत्तये पृष्ठ्याभिप्लवयोश्चातुर्थिकमेवेति गौतमः ।
एषैतस्याह्नः स्वरविभक्तिर्भवतीति भवतीति ॥ २ ॥

तृतीयः पटलः

" 'अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम' इति । PB. 4. 3. 1; 18. 6. 14.
तस्य स्तोत्रीयविधिः—'यदितः समानꣳ साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथः' इत्यत्यन्तनानात्वम् । PB. 4. 3. 8.
'य आस्तुतं कुर्वते यथा दुग्धामुपसीदेदेवं तत्' इति प्रयुक्तप्रतिषेधः । PB. 4. 3. 11.

तस्यान्ववायः—
'पञ्चसु मासु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते' इति ।" PB. 4. 4. 1; LṠ. 10. 6. 1; Kalp. 1. 7.

अथातः प्रगाथायनानि—
"चतुःशतमैन्द्राः बार्हताः प्रगाथाः, दशतयीषु" तान् समामनामः । LṠ. 10. 6. 3. Kalp. 1. 7;
" 'तेषां चत्वारोऽन्यत्रस्थानां बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीया अहरहः शꣳसन्ति ।' *cp.* LṠ. 10. 6. 4.

ऐन्द्रक्रतुरौत्तरपक्षिकः ।
शतमतिशिष्यते ।
'तेषामेकं चतुर्विꣳशे कुर्यात् ।' LṠ. 10. 6. 5
नूनꣳ शतमतिशिष्यते ।
सप्ताशीतिः सतोबृहत्यः ।
ते 'एकोनत्रिꣳशत् सांतोवार्हतास्तृचाः ।' LṠ. 10. 6. 6.

---

1 स्वनिष्ठां J. 2 अर्भवीयं G1, G2, J. 3 ०स्याह्न आर्भ० C, G2, J, K; ०तस्याह्न अर्भ० G1. 4 नान्ते कु० G1, G2, J, K. 5 एवैत० C. 6 Wanting in G1, G2, J. 7 In B only. 8 ०दितिः J. 9 Omitted by C. 10 ०यतानि C. 11 दा० B. 12 समामनेत् C; समामेन G1, J; समामने G2, K. 13 ०स्थानाद् B. 14 शतस्य G1, G2, J, स्य K. 15 ०न्ते J, K. 16 न्यूनꣳ B, K. 17 समति० B; शतमिति० G1, G2, J. 18 एकेन न त्रि० C, G1, G2, J. 19 श्लोकोबा० B.

तेषामिहैकविंशतिमाहरति ।
तद्विंशैतिशतꣳ सम्पद्यते ।
'विंशतिशतं पञ्चानां मासानामाभिप्लविकान्यहानि भवन्ति ।' cp. LŚ. 10. 6. 8.

तेष्वेतान् प्रगाथान् प्रयुञ्जीत ।
'तृतीये[3] तृतीयेऽहनि सतोबृहतीः कुर्वन् य एष पञ्चमस्य मासस्योत्तमोऽभिप्लवस्तस्मिन् द्वे[4] सतोबृहती कुर्यात् ।'" cp. LŚ. 10. 6. 7, 8. Kalp. 1. 7.

तृतीयपञ्चमयोरह्नोर्न हि प्रगाथा अनुभवन्तीति ।
ततं[5] ऊर्ध्वे छन्दसी संयुज्यात् ।
"औष्णिहे तृच एकां गायत्रीमुपदध्यात् ।" cp. LŚ. 10. 6. 9.
सतोबृहत्यतिशेषꣳ समाप्येत्येव गौतमः ।
"अष्टौ सातोवार्हतास्तृचा अतिशिष्यन्ते, तान् प्रथमे चाभिप्लवे कृत्वा द्वितीयस्य च[6] डाहे तत ऊर्ध्वे छन्दसी[7] संयुज्यादिति ।" cp. LŚ. 10. 6. 10

"'चतुरुत्तरैरेव छन्दोभिरेतव्यम्' इति । PB. 4. 4. 5; LŚ. 10. 6. 12.
'गायत्र्यां चतुर्विंशेऽभीवर्त्ते कुर्यात् ।
उष्णिहि प्रथम आभिप्लविके, अनुष्टुभि द्वितीये ।' cp. LŚ. 10. 6. 12.
तत ऊर्ध्वे बृहत्या पञ्च मास इत्वा य एष पञ्चमस्य मासस्योत्तमोऽभिप्लवस्तस्य 'पञ्चमेऽहनि पङ्क्तीः कुर्यात्, अपि वा षष्ठे, तत ऊर्ध्वे त्रिष्टुभ्युत्तमे स्वरसाम्नि जगत्यामिति ।' cp. LŚ. 10.6. 13, 14, 16.
अत्रापि संतोबृहत्यतिशेषꣳ समाप्येत्येवं[8] गौतमः ।
'नव सातोवार्हतास्तृचा अतिशिष्यन्ते, द्वौ च प्रगाथौ' तान् प्रथमे चाभिप्लवे[9] कृत्वा द्वितीयस्य पञ्चाहे[10] पङ्क्तीः" षष्ठे वा[11], तत ऊर्ध्वे त्रिष्टुभ्युत्तमे स्वरसाम्नि जगत्यामिति ॥ ३ ॥ cp. LS. 10. 6. 17; Kalp. 1. 7.

---

1 ०शतꣳस० G1. 2 ०प्ला० B. 3 Wanting in B, C. 4 द्वयोः B, द्वयी G1, G2, J; द्वयीः K. 5 Wanting in G1, G2. 6 ०माप्येति C, समायाति G1, G2, J; समायोति K. 7 ०वे G1, G2, J. 8 Wanting in C. 9 ०मि B 10 सातो० C, G1, G2, J. 11 ०व G1, G2, J. 12 ०वा G1, G2, J, K 13 पञ्चमे K. 14 Wanting in C, G1, G2, J, K.

"छन्दःसंयोगरूपोऽधविधिस्तत्स्थाने चातुरुत्तर्यम्।
मासशब्दवैयर्थ्यमिति चेत् 'पञ्चसु मासु' इति यथा पृष्ठ्यायनेऽपवादस्तं-
लिङ्गेन · दद्राणवंतीवन्न च मांसान्तर एतत् कर्मास्तीति। PB. 4. 4. 1.

5 एकदेशे यथा कालकृतौ लोके कृतमिति।
'बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यम् इति।'" PB. 4. 4. 8; Kalp. 1. 8.
"त्रिष्टुभि चतुर्विंशेऽभीवर्त्तं कुर्यात्।
बृहत्यां प्रथम आभिप्लविके" त्रिष्टुभि द्वितीये।
एवमनुपूर्वं छन्दसोः प्रयोगो भवतीति।
10 ततऊर्ध्वं व्यत्ययेद्।" Say. PB. 4. 4. 10.
बृहतीत्तय एव तन्मन्य इति शौचिवृत्तिः।
बृहत्या पञ्च मास इत्वा य एते "अष्टौ सातोवार्हतास्तृचाः" अतिशिष्यन्ते,
ये चैते त्रयोऽन्यत्रस्थानाँ बृहद्रथन्तरकालेयैस्तोत्रीयास्तैः षष्ठे मासि
त्रिष्टुभो व्यत्ययेत्। Kalp. 1. 7.
15 यदहः कालेयस्यं स्तोत्रीयेऽभीवर्त्तं कुर्यात्।
'तरणिरित्सिषासति' इति। SV. 1. 238; 2. 217; RV. 7. 32. 20; PB. 12. 4. 4.

कालेयमांसञ्चारात्।
यदह्नो रथन्तरस्य बृहत्स्तोत्रीये रथन्तरं स्यात्।
20 अपि वा स्वरसाम्नोरन्यतरस्मिन् रथन्तरस्तोत्रीयं कुर्यात्।
अत्र ह्यन्यासु रथन्तरं भवतीति।
अथ त्रयस्त्रिंशत् प्रगाथाः।
तेषामेकं चतुर्विंशे कुर्यात्।
सातोवार्हतं त्रयस्त्रिंशायैनेऽभिप्रयुञ्जीत।

---

1 ०ग आपो० B; ०गं रू० G1, G2, K. 2 ०वियेत० B. 3 पञ्च B. 4 मासा इति B; मांस्त्विति G1, G2, J; मांस्त्विति K. 5 ०पृष्ठघेय० B, G1, G2, J. 6 ०सु लिङ्गेन C, J, K; सु लिङ्गे G1, G2. 7 दद्राणच्च B; दद्राण० G1. 8 समान्तरये तत् क० C; मासान्तरये तत् क० G1, G2, J, K. 9 अकाल० B. 10 G1, G2, J omit अभीवर्त्तं ··· कुर्यात्. 11 C, K add अपि च (वा K) बृहत्यामेव चतुर्विंशे बृहत्यां प्रथम आभिप्लविके. 12 ०र्वंछ० B, G1, G2, J. 13 G1, G2, J, K add ते. 14 ०नाद् B. 15 ०कालेये स्तो० G1, G2, J. 16 त्रैष्टुभो C. 17 ०यः G1, G2, J. 18 ०यं स० B; ०यमसं० K. 19 ०द्वा G1, G2, J, K. 20 वृश्चस्तो० G1, G2, J. 21 ०या G1, G2, J but G2 corrects it. 22 ०षमेकं च० C, G1, G2, J, K. 23 ०श्चानपने B.

अपि वा न सतोबृहतीराद्रियेत, य एव चतुर्विंशे तमनुसंहरेदिति ॥ ४ ॥

एतेनैवोत्तराणि [द्रव्याणि] व्याख्यातानि ।
आ द्विप्रगाथाद्[1] यार्थोकामी पुरस्तात् प्रगाथानां स्यात्, तथोपरिष्टादिन्द्र-
5 क्रतौ सामानि प्रकल्पयेत् ।
तावन्ति तच्छन्दस्यानि निधनवन्ति[2] ।
यदि तच्छन्दस्यानि न विद्येरन्नपि वैच्छन्दसानि कुर्याद् यान्यभिरूपाणि स्युर्गीतिमच्च निधनवच्च ।
कतम एषां कल्प इति ।
10 प्रथमौ प्रतिपिद्धौ[3] चित्याहुः ।
अथेतरे सर्वे[4] कल्पाः ।
अपि वा द्विप्रगाथमेव कल्पः स्याद् ।
दोषदर्शी नूनं पूर्वानित्यक्रमीदिति[5] ।
ते कस्य हेतोः ।
15 षट्प्रगाथमयन[6]ं समारप्स्यन्तीति ।
नेद[7]ं षट्प्रगाथमिति शाण्डिल्यायनः ।
यः षट्प्रगाथं चिकीर्षेन्न सतोबृहतीराद्रियेत ।
यः[8] एवं चतुर्वि[9]ंशे तमनुस[10]ंहरेदिति ।
स खल्वयमभीवर्त्तः षट्प्रगाथानधितिष्ठति[11] ।
20 पूर्वस्मिन् पक्षसि द्वयोश्च सतोबृहतीः[12] ।
एवमेवेन्द्रक्रतूत्तरे पञ्च प्रगाथिकानि, द्वे सतोबार्हते, विकर्णमष्टमम् ।
एवमनयोः समाधिरिति ।
अथैतत् सुज्ञानमौष्णिहमाविपुवतः सर्वत्र पृष्ठ्यषडाहवर्जम्[13], अतिरात्राच्च यथाकामकल्प्यत्वादेतेषामहा[14]मिति ।
25 एतदभिप्लवस्य राथन्तरेष्वेवंहस्सु विचार्यते ।

---

1 G1, G2, J add ओं. 2 Wanting in B. 3 G1 omits द्[ि]प्रगाथानां. 4 यथाकारी C, G2, J, K. 5 ०थान्त्साद् C, J, K. 6 प्रतिकल्प० C, G1, G2, J, K. 7 छन्द० G1, G2; न छन्द० J. 8 निधनवन्ति ··· ०स्यानि wanting in G1, G2. 9 C, G1, G2, J, K omit वै. 10 ०नंत० G1, G2, J, K. 11 ०षिध्या० G1, G2. 12 सर्व G1, G2, J. 13 पूर्वान्यत्व० K. 14 ०हा० G1, G2, J. K. 15 B adds अपि वा. 16 एत G1, G2, J. 17 ०भि० G1, G2. 18 ०सिद्धेश्च C, G1, G2, J, K. 19 ततोबृहतीम् B. 20 ०क्रतुरुत्तरे C, G1, G2, J, K. 21 सतो० C. 22 ०वर्ज्यम् B; ०वर्जं G1, G2. 23 ०च्चायया० C, G1, G2, J 24 ०हां तदभि० C, G1, G2, J, K. 25 ०रेष्वह० G1. G2. J.

पृष्ठे चैवमिव षडहे नानास्वर्ययनानि भवन्तीति ।
"पृष्ठ्यमेवं छिन्दन् व्यूहेत् समूहेदिति ।
व्यूढः स्यादिति शाण्डिल्यायनः ।" Ārṣ. K. V. 108 b.
एवमस्यर्षिदर्शनं भवति ।
अथाप्येवं पुराणमाचार्यवचं इति ।
समूढः स्यादिति धानञ्जय्यः ।
एष न्यायः ।
एवꣳ हि ज्योतिष्टोमः, एवं दशरात्रस्य प्रथमरूढ्यहः, एवं दशमम्,
एवमहीनैकाहा इति ।
अथापि समूढ एव पूर्वमुत्पन्नोऽपरो व्यूढः ।
एवꣳ हि रहस्यब्राह्मणे दर्शयति, एवमिव ब्राह्मणं भवति, छन्दाꣳसि वा ।
अन्योन्यस्य लोकमभ्यध्यायन्नित्युत्पन्नस्य लोको नाम भवति ॥ ५ ॥
अथापि विलुप्तो व्यूहः ।
षडहेन हि त्रिष्टुभः प्रतिपत्तां भजन्ते न जगत्यो माध्यन्दिनान्ताश्च
गायत्र्य आर्भवान्तान् ।
यत्रैव खल्वेतच्छन्दाꣳसि विप्रच्युत्य दशमेऽहनि सम्प्रकल्पन्ते तत एव
व्यूहः सिध्यतीति ।
"तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—'नतं छन्दोमेभ्य पृष्ठो व्यूहमानशः'
इति ।" Say. PB. 23. 1. 5.
अथापि समूढेन षडहेन सम्प्रयुक्तो भवतीति ।
तस्यैके प्रक्षवद् बहिष्पवमानं कुर्वन्ति ।
न ह्येता व्यूहकारिता इति ।
नवाहयोगा इमा भवन्तीति धानञ्जय्यः ।
कथमसमापयिष्यन्नवाहं नवाहयोगाः कुर्यादिति ।
तत्र नित्याद्युपपन्नावेवमाविमावभिप्लुवन्यायेन, पार्थं द्वितीयस्य माध्यन्दिनान्त्यम-
भिप्लुवन्यायेनैं, नित्याभिः समूहति—नित्योऽयं षडह इति ।
तत्र तान्येव सामूहिकानि यान्येमभिप्लुवे ।
अनित्रमेवैतदन्यत् ।

---

1 षष्ठे G1, G2, J, K. 2 त्रैव० C. 3 ०स्वर्णिधनानि C, G1, G2, J, K. 4 भविष्यन्तीति C, G1, G2, J, K. 5 ०मपि B. 6 व्यूहः K. 7 ०वचत B. 8 लोकानां भ० B. 9 व्यूढः C. 10 ०न्नां C, G1, G2, J, K. 11 लभते C, लभन्ते G1, G2, J, K. 12 मध्यम दिनान्ता न B. 13 ०वं C, G1, G2, J. 14 ०णात् B. 15 नित्याद्युपपन्नौ कविमानभि० C; नित्याद्युपपद्यौकविमानभि० G1, G2, J, K. 16 ०त्रे B. 17 ०न्या० B. 18 अनित्राण्येवमे० C; अनित्रामेवैदन्य G1, G2, J.

तदेतत् स्वयोनिकामाः कारयन्तीति ।
कथं पृष्ठ्येऽभीवर्त्त इति ।
अकर्तव्य इति शौचिवृक्षिः ।
"पञ्चसु माःसु वार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते" इति । PB. 4. 4. 13; LŚ. 10. 6. 1.
अन्यतः पृष्ठ्यादेवैषामिः सिध्यतीति ।
कर्तव्य इति गौतमः ।
यत् सामावसृजेयुरवस्वर्गाल्लोकात् पद्येरन्निति हि भवतीति ।
पृष्ठ्ये वाऽस्यैतत् सतोऽवादीत् ।
नह्येनं केवनाभिप्लुवाक्ष्यावयन्तीति ।
तत्रं बृहतीषु कालेयं" द्वितीयमनुकल्पयामः ।
सन्तानरूपमस्मिन् भवतीति ।
कथमभिजितीति ।
अकर्तव्य इति शौचिवृक्षिः ।
कर्तव्य इत्येव गौतमः ।
तत् पृष्ठ्येनैव व्याख्यातम् ।
अथाप्येष एवं क्लृप्त एवैकाह आगच्छत्यभीवर्त्तमध्यन्दिन इत्यभीवर्त्त-मध्यन्दिन इति ॥ ६ ॥

चतुर्थः पटलः

अथैते स्वरसामानः ।
तानग्निष्टोमानाहे ।
नवाहकारिणः कुर्युरुक्थान् एकविंशत्यहःकारिणः ।
योऽन्यथा कुर्यादकुशलः पुरुष इति विद्यात् ।
अथैषां वृहत्स्तोत्रीया अनुष्टुभा एकवृहतीकाः ।
अनुष्टुभौ पूर्वे राथन्तरीयौ वृहत्युत्तमे" ।
एतदेव विपरीतम् ।

---

1 तद्० G1, G2, J. 2 सयो० B. 3 ०कामः कारयतीति C, G1, G2, J, K. 4 पृष्ठे० C, G1, G2, J, K. 5 ०र्त्त B. 6 G1, G2, J omit इति। अकर्त. 7 स्व G1, G2, J. 8 एते C, प्रते G1; पृते G2, J, K. 9 ०दोह्येन केन च ना० B. 10 तं खल C, G1, G2, J, K. 11 कालेय C, J, K; काले G1, G2. 12 एवैनकदाह G1, G2; एवैनदाह K. 13 In B only. 14 ०ग्निहोमा० B; ०मान् J. 15 ०नह B, G1, G2. 16 कुरुक्थान् G1, G2, J; ०क्थान् K. 17 ०हका० C, G1, G2, J, K. 18 ०धैना J. K. 19 पृष्ठन्तोत्रा० C; पृष्ठस्तो० G1, G2, J, K. 20 ०त्योर्ह० C, G1, G2, J, K. 21 ०मेति C, G1, G2, J.

द्वितीये चतुर्ऋचं तृतीयस्य भवति ।
तासां तृतीयामुद्धृत्य चतुर्थीं[2] तृतीयां[3] कुर्मः ।
एषा बृहती भवति[4] ।
अथ यत्रासु षोडशी[5] साम भवति सर्वास्तत्रानुष्टुभो भवन्ति ।
तत्र खलु बृहद्रथन्तरे[6] करोति, स्वरणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः ।
अथ स्वराणि[7] ।
आनुष्टुभान्यनुष्टुप्स्वाते ।
तत्र यान्येकाहिकानि द्रव्याणि पृष्ठान्वितानि तानि ।
यानि पाडहिकानि तन्त्रान्वितानि तानि ।
यानि छान्दोमिकान्यभिप्लव एव तानि व्याख्यातानि ।
क्षुल्लकवैष्टम्भं प्रथमेऽहनि करोति ।
दिगनुग्रहायाऽदिक्षमत्र स्वरं भवति ।
तेन प्रच्युतं सरहितं तृतीयेऽह्न्यनुगृह्णाति ।
पक्षयोः सन्तानाय विकल्पयन्ति, मनुष्टुभो मध्ये निधनान्यैडान्यांजिघृ-
क्षन्तः ।
स खलु विकल्पयन् स्वाराण्यन्त्यानि कुर्यादविकल्पयन्नैडानि ।
विकल्पयन्तश्चोतै हैके विकल्पयन्तश्चैडान्येव कुर्वन्ति ।
तृतीयसवनज्ञात्रेण विकल्पयंस्त्वेव स्वराण्यन्त्यानि कुर्यादविकल्पय-
न्नैडानि ।
वसिष्ठस्य प्रियं चतुर्थाद् यार्थातथ्यात् प्रत्याहरति ।
तैरश्व्यं वेति[26] विचारयन्ति ।
उद्वंशीयार्थमिद्धानुगृह्णाति ।
आमहीयवं द्वितीयात्प्रच्युतं तृतीयेऽह्न्यनुगृह्णाति ।
एतत् स्वयोनि भवतीति ॥ ७ ॥

---

1 ०ऋंचस्तृ० B. 2 G1, G2, J, K add तृ. 3 ०या कृ० J. 4 भवतीति G1, G2, J, K. 5 ०शिन G1, G2, J; ०शिनं K. 6 यत्र J, K. 7 C adds वै. 8 ०ने G1, G2, J. 9 B adds अनुष्टुप्सु; K adds आनुष्टुप्सु. 10 Wanting in G1, G2, J. 11 Wanting in G1, G2, J. 12 छन्दो० B, C, G1, G2, J. 13 कल्पकवै० B; क्षुल्लकवे(०वै J)ष्टमं G1, G2, J. 14 ०महायादिक्षमत्र C; गनुमहादा दिक० G1, G2. 15 ०तर् हि तं C. 16 ०क्षसोः C. 17 निधना is wanting in G1, G2, J. 18 ०न्यविशृङ्ग० G1; ०न्यवि० G2, J, K. 19 स्वराण्यन्त्यानि B. 20 G1, G2 omit विकल्पयनैडानि. 21 ०क्षो B. 22 ०न्त्या G1, G2, J. 23 ०त्रैडानि C, G1, G2. 24 यार्थान्तर्यात् C, G1, G2, J, K. 25 ०थं B. 26 वेति B. 27 ०शीयवार्थमि० C, G1, G2, J, K. 28 अत्र C, G1, G2, J, K.

अथैष विपुवान्—
तत्र खलु बृहद्रथन्तरे करोति शुक्रियाणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः ।
अथापि स्वर्गोको विपुवान्, तत्र स्वर्गोके बृहद्रथन्तरे अचिकीर्षीत् ।
ते[1] यत् पवमानयोर्निदधात्येतदेनयोरपयतोः स्थानं भवति ।
ते यद् बृहत्यां चानुष्टुभि[2] चैतौ नेदिष्ठिनौ चातुष्पदावावापाविति ।
तत्र खलु गोस्तन्त्रं करोति ।
एतद्न्ततन्त्रतरम् ।
अन्तविधोयं[3] भवति मध्यचरः[4] ।
तत्र यान्यन्तलक्षणानि[5] मध्यलक्षणानि[6] ज्योतिर्विधानि शान्तिविधानि[7] शुक्रियसदृशान्यभिरूपाणि तानि ।
अथै[8] खल्वत्रानुष्टुभः प्रतिपदः करोति ।
यथैतद् ब्राह्मणम्—उपवर्ती[9] वयं परमेऽहनि परमां प्रतिपदं कुर्मः ।
यान्यन्यानि बृहद्रथन्तराभ्यां पृष्ठानीति ह स्माह शाण्डिल्यायनः ।
उपवत्येव तेषां कुशलेनोपोह्येव तानि बृहद्रथन्तरे इति ।
अथाप्यात्मोक्तो विपुवान्, तं प्राणोक्तया गायत्र्या प्रत्यर्पितसीद्[10], दान्तोऽनादान्तमिति वा ।
[2 3 1 2]
'वातं[11] आ वातु' इति मापशारावयः । SV. 1. 184; 2. 1190; RV. 10. 186. 1; LŚ. 4. 6. 21.
[3 1 2]
'अग्निरिन्द्राय[12] पवते' इति शुक्लाः । cp. SV. 2. 1175; LŚ. 4. 6. 20.
तस्या उत्तरे उपवर्ती[13] चाग्नियवती चै[14] ।
तत्रैके नाभीवर्त्तं कुर्वन्ति[15] ।
पौर्वपक्षिकोऽयं[16] भवति ।
अथाप्येवं[17] सुब्रह्मनेन समाधिरिति ।
मध्यन्दिने वयं कुर्मः ।
एवमिवं[18] ब्राह्मणं भवति—"तावुभौ विपुवति कार्यौ" इति । PB. 4. 7. 1.
यद्येतत् सुब्रह्मनेन समाधिरिति, आर्भवचरं तद्भवति ।

---

1 तत B. 2 ०कीर्णीत् G1, G2, J, K. 3 ये G1, G2, J, K. 4 ०योः स्था० K. 5 ०भी G1, G2, J, K. 6 ०ष्टनौ G1, G2, J. 7 अन्तं विधेयं C. 8 ०चयः K. 9 Wanting in C ka; ०ान्यज्यो० C kha, ०णा G1, G2, J. 10 ०र्वि० G1, G2, J, K. 11 अत्र G1, G2, K. 12 उपनीं G1, G2; उपवयन्ती K. 13 ०वत्सीदान्तेन दान्तमिति वा B; ०पित्सि (०त्सीK) दां भांदांतमिति व (वा K) G1, G2, J, K. 14 तेना G1, G2, वातेना J. 15 B adds वा. 16 ०चीती G1, G2, J. 17 Wanting in G1, G2, J, K. 18 ०मेव G1, G2, J.

नो पौर्वपक्षिकमूर्ध्वं पृष्ठादचिकीर्षीत् ॥ ८ ॥

अथ खल्वाह—त्रिष्टुब् जगतीषु भवतीति ।

कस्येदं ब्राह्मणꣳ स्यादिति ।

पृष्ठाग्निष्टोमसाम्नोरित्याहुरेके,[1] कल्पाख्याते न[2] भवत इति ।

अथाप्याहुः—त्रिष्टुभ एवेमाँ[3] जगद्वृत्तयो[4] भवन्तीति ।

अथाप्याहुः—त्रैष्टुभजागतादेवेमाः सूक्तादाहृता भवन्तीति ।

अथाप्याहुः—जागतमेवात्रैकं पदं भवतीति ।

अपि वा सम्पद एव ब्राह्मणꣳ स्यात् ।

अपि वा योनिवादश्च कर्मवादश्च स्याज्जागतꣳ हि सत् त्रिष्टुप्सु क्रियत इति ।

समसितव्यास्त्रिष्टुब्जगतीर्मन्य इति कौत्सः ।

त्रिष्टुब् जगतीषु भवतीति सति किमन्यत् समासादिति ।

आवृत्ते पृष्ठ्येऽभीवर्त्तलोके सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः ।

एवं च पक्षसोः समाधिः ।

अपि चैवꣳ ससामेन्द्रकतुरनुगृह्यत इति ।

तत्रैतेषामेव चत्वारि यान्यभिप्लवे वासिष्ठगौङ्गवे च ।

द्वितीयप्रथमयोरह्नोः शुद्धाशुद्धीयं वेति[10] विचारयन्ति शौण्डिल्याः ।

एतदक्षरनिधनं भवतीति ।

नाद्रियेतेति शौचिवृत्तिः ।

तदभीवर्त्तेनैव व्याख्यातम् ।

अथापि नित्यान्येवाभिरूपतराणीति ।

इन्द्रकतुमस्तूयमानमनुशꣳसयन् सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः ।

जनित्रं विश्वजिति ।

यानि पृष्ठ्येऽभीवर्त्तलोके तानि दर्शरात्रिके पृष्ठ्ये ।

तेषां चत्वारि छन्दोमेषु, यथाभागं यथापृष्ठं पौरुमीढं व्रतेन[14] ज्ञात्रेण,[15] श्यैतं वा तन्त्रज्ञात्रेण, एवं खलु कुर्यात्; नवाद्रियेत, औसामान-मिन्द्रकतुमनुशꣳसयितुमिति ॥ ९ ॥

---

1 पूर्व० C, G1, G2, J, K. 2 ०रेते C, G1, G2, J; K omits from एके to प्याहुः (6th line). 3 C, G1, G2, J omit न. 4 एव मा B. 5 जगद्वृ० C, G1, G2, J. 6 पृष्ठयो० G1, G2. 7 स मामेन्द्र० C; स मामँद्र० G1,G2, J, K. 8 ०ङ्गौ० C, J; ०ङ्गौंगये G1, G2. 9 G1, G2 add प्रथम. 10 चेति C. 11 शाण्डिल्यः C, G1, G2, J, K. 12 ०स्तु० G1, G2, J. 13 दार्श० J, K. 14 व्रते तद् B. 15 ताक्षेण J. 16 नावा० J, K. 17 सा० B. 18 ०शास० B.

अथोपदशरात्रं सम्भरतां पूर्वे पक्षसि विचारो भवति ।
अतिरात्रचतुर्विंशे त्रीनभिप्लवान् पृष्ठ्यमिति कृत्वा पञ्चायनमासानुपेयुः ।
अभिजित्स्वरसाम्नो [न्] त्रिंशत्तमामुपसम्भरन्ति ।
अथैतं दशरात्रमेकं आवर्त्तयन्ति, आवृत्तिसाधूत्तरं पक्ष इति ।
न वयमावर्त्तयामोऽनुपेतं पूर्वे पक्षसि तं कस्मादावर्त्तयामेति ।
अथापि नियुक्तमानसो भवति ।
यद् हैनमृते मानसादावर्त्तयिष्यद् दशमं च मानसं चं व्यद्वेष्यत् ।
अपि चाकृतेन दशरात्रेण मानसमध्यशाययिष्यत् ।
[सँ] कस्य हेतोः ।
अकृतेनं व्रतेन मानसमधिशाययतीति ।
व्रतसंम्बन्धात् प्राजापत्यं व्रतं प्राजापत्यं मनः सर्वास्तिव्रतꣳ सर्वास्तिमनः ।
तदपि शश्वत् सांवर्गजिता गौतमा उपरिष्टाद् व्रतस्य मानसमधीयते—
मा कृतेन व्रतेन मानसमधिशीयामेति ।
सामान्यात्तु वयमधिशाययन्तो मन्यामहे ।
अथैतान्यक्षिपन्त्यहानीत्याचक्षते ।
अतिरात्रचतुर्विंशे नवाहं गोआयुषी दशरात्रं व्रतातिरात्रेऽक्षयणाद्व्यनपक्रमणाद्वेत्यनपक्रमणाद्वेति ॥ १० ॥

पञ्चमः पटलः

अथातः संवत्सरो वर्गाणाम् ।
पञ्च संवत्सरो वर्गाः ।
तेषु धीरो मनीषया कर्मण उपसदो विद्यात् ।
सरस्यांविधिषु व्रतानि च, षड्त्रिंशोनो नवोनश्च षडहोनः ।

---

1 पूर्वं० G1, G2, J. 2 Wanting in B, नव G1, G2, K, तव J. 3 ०त्यनुपसंहरन्ति B. 4 ०कं B. 5 ०तः B. 6 पूर्वं० J. 7 यदु C, G1, G2, J, K. 8 चरद् व्यवयिष्यद् C, चरंव्यवयिष्यद् G1, G2, K; चरंयवयिष्यद् J. 9 C adds यदु वै स मानसं व्रतं च मानसञ्च व्यवयिष्यद्; G1, G2, J, K add यदु वै समानवृत (०व्रतं K) च व्यवयिष्यद्. 10 Wanting in B. 11 अनुकृ० B. 12 ०ते G2. 13 Omitted by G1; कृतेन G2, J. 14 ०सांबन्धवद् B, ०सानं बंधवाद् G1, G2, J, K. 15 प्रजा० G1, G2, J. 16 Wanting in G1, G2, J. 17 गोउमाः C, G1, G2, J, K. 18 प्राकृ० C. 19 ०धिशेषयामेति C; ०धिशोशयामेति G1, G2, J, K. 20 ०डु G1, G2, J, K. 21 ०न्त B. 22 ०वा० G1, G2, J, K. 23 ०क्षीय० B. 24 ०हनीत्याचक्ष्यते० G1, G2, J. 25 In B only. 26 ०वत्सरापव० B. 27 ०वत्सरापवर्गाः B. 28 ०व्वधी० B. 29 उपदो G1; उपपदो G2, J, K. 30 ०स्था वेषु C, G1, G2, J, K. 31 ०होरोनः G1, G2, J, K.

अथ सावनः—
अथाष्टादशभिर्ज्यायानह्नोभिः सावनात् परो नक्षत्रमितेमासश्च ।
तस्य चैवं[2] त्रयोदशी, चान्द्रमसः सावनश्चोभौ[3] ।
अथाष्टादश्युत्तमोऽष्टासप्तशं[4]शतं पौर्णमास्यां प्रसाधयेत् ।
गवामयनस्योपायां[5]श्चतुरः प्रतिपादयेत् ।
तेषां नाक्षत्रः प्रथमः, तस्य सप्तविं[6]शतिर्मासाः, सप्तवि[7]शतिर्नक्षत्राणीति ।
तस्य कल्पः—
प्रथमस्य प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकद्रुकञ्[8]यँहं कुर्यात् ।
प्राग्विषुवत उत्तमस्योत्तमस्योर्ध्वं विषुवतः ।
ते खल्वभिप्लवतन्त्र[11] एव क्लृप्ताः स्युरित्येके ।
एते चेहा[12]धिकृताः ।
न[13] चापि निवर्तयति ।
अथापि दृश्यते—त्र्यहस्त्र्यहतन्त्रे क्लृप्तो यथा स्वरसामानस्त्रिकद्रुकपञ्चा-
हश्चाभिप्लवतन्त्रे सप्तदशरात्रे स्वेतन्त्रा[14] इति ।
अपरमेवं च तन्त्राविलोपः ।
अपि च सत्रेषु त्रिकद्रुकञ्यहः स्वतन्त्रो भवति ।
अथ नवोनः—
एतस्[15]यैव त्रयोदश मासा[16]ः ।
सम्भार्ययोर्मासयोर्नवाहं लुम्पेत् ।
चतुरहमेव प्राग्विषुवतः पञ्चाहमूर्ध्वम् ।
तस्य कल्पः—
प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने ज्योतिषं च गां च कुर्यात् ।
प्राग्विषुवत ऊर्ध्वं विषुवत उत्तमस्याभिप्[17]लवस्य स्थाने ज्योतिषम् ।
नात्र विषुवानभिभवति ।
उत्तरे तु पक्षसि विषुवानुपसङ्[18]ख्यायत इति ।
अथ षड्[19]नः—
चान्द्रमसो[20]ः षट् पूर्णमासाः षड्[21]नौ[22]ः ।

---

1 ०मिदमा० C, G1, G2, J, K. 2 ०व C, G1, G2, J. 3 उन्मभौ० G1, G2, J. 4 अथाष्टादः स्युत्तमो० G1, G2, J; अष्टादः स्युत्तमो० K. 5 ०य० C, G1, G2. 6 न० C, G1, G2, J. 7 ०मस्य स० G1, G2, J. 8 ०साः स्तस० C. 9 ०त्राणामिति B. 10 ०यं ह्य० K. 11 ०वक्ष B; ०वनंत G1, G2, J. 12 वेहानिकृता G1, G2. 13 नु चाबि B. 14 स्वत० C, G1, G2, J, K. 15 तस्यैवं C. 16 मासस्य B; मासः G1, G2, J, K. 17 J omits उत्तम० ... ०ख्यायत (line 26). 18 ०ङ्ख B. 19 ०ना: C. 20 ०स G1, G2, J, K. 21 पूर्णमासाः षड्नाः wanting in C. 22 Wanting in K.

पूर्णोपक्रमा ऊनावसानाः पूर्वे पक्षसि मासाः स्युः ।
ऊनोपक्रमाः पूर्णावसाना उत्तरे ।
तस्य कल्पः—
प्रथमस्य प्रथमस्याभिप्लवस्यं स्थानेऽभिप्लवपञ्चाहं कुर्यात् ।
प्राग्विषुवत एतेषुं मासेषूत्तमस्योत्तमस्योर्ध्वं विषुवतः ॥ ११ ॥
व्याख्यातः सावत्सः—
स एष आदित्यसंवत्सरो नाक्षत्रः ।
आदित्यः खलु शश्वदेतावद्भिरहोभिर्नक्षत्राणि समवैति ।
त्रयोदशाहं त्रयोदशाहमेकैकं नक्षत्रमुपतिष्ठति ।
अहस्तृतीयं च, नवधा कृतयोरहोरात्रयोर्द्वे द्वे कले चेति संवत्सरः ।
ताश्चत्वारिंशच्चतुःपञ्चाशतं कलाः ।
ते षण्णवर्गाः षष्टिर्द्विशतः ।
षष्टिर्द्विशते श्लोकौ भवतः—
षष्टिर्द्विशती राष्ट्रस्य राज्ञो वसतयो मिताः ।
त्रयोदशाहमेकैकं नक्षत्रमुपतिष्ठति ॥
त्रयोदशाहानि तृतीयमह-
श्शतक्रतुर्धा दशतंयोऽपि कुर्वन् ।
त्रिणवं पन्थानं विततं पुराणं
चत्वारिंशता नवरात्रैः समश्नुते ॥ इति ।
अथाष्टादशभिर्ज्यायानादित्यसंवत्सर एव तैर्यग्ययनिको भवति ।
आदित्यः खलु शश्वदेकदा षण्मासानुदङ्केति नव चाहानि ।
तथा दक्षिणा ।
तदप्येते श्लोका भवन्ति—
यस्मिन् वै परिवत्सरे सौर्यो मासोऽथ चान्द्रमः ।

---

1 ०र्वो० G1, G2, J, K. 2 ऊना०···०क्रमाः is wanting in K. 3 नो० G1, G2, J. 4 स्वस्थानेऽभिप्लव is wanting in G1, G2. 5 ऊनेषु G1, G2, J, K. 6 ०ता भवद्भिरहेभि० G1, G2, J. 7 अपह० G1, G2, J. 8 काले B; कला G1, G2, J, K. 9 चेति G1, G2, K. 10 सांव० C, G1, G2, J, K. 11 ०वाचतुष्प० G1, G2, J, K. 12 षषष्टि० G1, G2, K. 13 ०शतिरा० B; ०रातारा० G1, G2, J. 14 ०क्षोपसत० B; ०वस० G1, G2, J. 15 ०हं त्रयोदशाहमेकैकं C, G1, G2, J, K. 16 ०सुपतिष्ठति is wanting in G1, G2. 17 ०यो विकुर्व० C, G1, G2, J, K. 18 ०णय० G1, G2, J, K. 19 ०नि J.

नाक्षत्रो न विलुप्यते ।[2]
सप्तविꣳशतिमेवैषः सप्ताह्वानेति दक्षिणा ।
तथोदङ् सप्तविꣳशतिमिति ।
तस्य कल्पः—
सम्भार्ययोर्मासयोरष्टादशाह्नान्युपाहरेत् ।
नवाह्नमेव प्राग् विषुवतो नवाह्नमूर्ध्वं त्रिकद्रुकाꣳश्चाभिप्लवं च प्राग् विषुवतोऽभिप्लवं च त्रिकद्रुकाꣳश्चावृत्तानूर्ध्वं विषुवतः ॥ १२ ॥
कथमनाहिताग्नेः सत्रासनमिति ।
न विद्यत इति शाण्डिल्यायनः ।
सर्व इष्ट्प्रथमयज्ञाः पृथक् सत्रोपकरणानीष्ट्वा समाप्याग्नीन्सत्रमासित्वोदवसायान्यानृत्विजो वृत्वा पृथक् पृष्टयशमनीयैर्यजेरन्निति नो विधानम् ।
यथा त्विदमद्य सत्रिणो भवन्त्यहीनयाजका इमे कृष्णाजिनकण्ठा भवन्ति ।
अथापि यः सत्रे करणाद् यजमानो मन्येत, अपि नूनꣳ सोऽहीनैकाहेष्वपि यजमानो मन्येत, तत्र ह्यपि करोतीति ।
यदु वै यजमानशब्दाद् यजमानो मन्येत, अपि नूनं ये यजामह इतीष्टिपशुबन्धेष्वपि यजमानो मन्येत, तत्र ह्यपि करोतीति ।
अथाप्याह—'य एतेनानिष्ट्वा' इति । PB. 16. 1. 2.
तदेतदनाहिताग्नौ साधिष्ठमुपपद्यत इति ।
विद्यत इत्यपरम् ।
एवं च समारम्भः ।
अपि चैवꣳ सूत्राणि भवन्ति—
स्थालीपाकेनानाहिताग्नयो यजेरन्निति ।
अथापि दृश्यते परानिष्ट्वेज्या—यथा पुरोहितस्याग्निभिरश्वमनुचरन्तीति ।

---

1 लुप्यते B 2 C adds कः स्वित्त वेद कः स्विदेषा समनिः त्रिशते तस्मिन्त्संवत्सरे मिते सौर्यो मासोऽथ चान्द्रमसो नाक्षत्रो न विलुप्यते G1, G2 add कः स्वित्त वेद कः स विदृष्टा समनि त्रिशते तस्मिन्त्संवत्सरे मितो सौर्यो मासो नाक्षत्रो न लुप्यते; J, K add कः स्वित्तं वेद कः स विदष्टा समनि त्रिशते तस्मिन्त्संवत्सरे मितो (मिते K) सौर्यो मासोऽथ चान्द्रमसो नाक्षत्रो न लुप्यते. 3 त्रिकाकर्तृश्चा० B; G1, G2 omit त्रिकद्रुका० ... °प्लवं च. 4 दृष्ट० G1, G2, J. (K had originally द which is changed into ष्ट). 5 सत्रो० ... वृत्वा wanting in G1, G2, J 6 °णा अनिष्ट्वा B. 7 सोमोप्यग्निराधाय इ० B. 8 °सान्नीयान्नानृ० C. 9 यदु० C, पृष्ठय is wanting in J, पृष्ट० K. 10 °कर्णा B 11 °हिनिका० G1, G2, J, K 12 यदु C, G1, G2, J, K. 13 °सन्वे० B. 14 °नानिष्ट्वा C 15 °दानि० B 16 °पाकेरनानि० C, G1, G2, J, K

तदपि श्रुत्वद्ब्राह्मणं भवति—यथा पररथेनाध्वानमियादेवमेष स्वर्गं लोकमप्येति यः परमग्निषु दीक्षित इति।
अथापि ब्राह्मणं भवति—तेषां ये पुरोडाशिनः स्युरपि ह्यपुरोडाशिनो भवन्तीति वार्थो भवति।
5 एतेनानाहिताग्नीना[5] सत्रासनमुक्तम्।
अथापि ब्राह्मणमेव भवति—तेषां ये[3] पुरस्ताद्दि[4]दीक्षाणाः स्युर्यद्यु वैषां गृहपतिरिति।
अपि ह्यदिदी[4]क्षाणा एव भवन्तीति[2] वार्थो भवति।
एतेनानिष्टप्रथमयज्ञानार्[1] सत्रासनमुक्तम् ॥ १३ ॥

---

1 ०न्तीतीवा० C, G1, G2, J. 2 Wanting in G1. 3 ०क्षीणा B, बादीक्षमानः G1, G2, ०त्रादीक्षाणाः J; ०त्रादीक्षाणाः K. 4 पदीक्षणा G1, अदीक्षाणा G2, K. 5 ०तीतीवा० C, G1, G2, J, K.

अथ षष्ठः प्रपाठकः

अथापि समाहारसिद्धिसत्त्वं भवति ।
तदेतत्समरूपमंग्नयस्तावद्द्रव्याणि च ।
मन्त्रैर्वयमिति ।
अथापि यदेतच्छाण्डिल्यायनीयं गृह्यपतिस्तदाहुतिगृह्णीते ।
अथ कः पृष्ठ्यशमनीयः स्यादिति ।
याथाकामी पथ्यानां दक्षिणावतामिति वार्षगण्यः ।
अनारभ्य वदति, तस्मादुदवसाय दक्षिणावता यजेतेति ।
अथापि पृष्ठ्यशमनीयं नाम क्रतुमधीमहे ।
अथापि सारस्वतस्येष्टिरेव पृष्ठ्यशमनार्था भवति—तथा दार्षद्वततौरयो-
रिष्टिर्वा पशुर्वेति ।
ज्योतिष्टोम इत्यपरम् ।
अनादेशे कमन्यं प्रतीयामेति ।
अथाप्याह—"या मितदक्षिणैव स्यादेष एव कार्यः" इति। PB. 16. 7.
अमितदक्षिणैः खलु पृष्ठ्यशमनीयो भवति ।
अथाप्येष सत्राणामाद्यन्तेषु दृष्टो भवति ।
अयमु खल्वन्ततम इति ।
अथाप्येष उच्चावचानामाहरणानामन्तेषु दृष्टो भवति ।
यथा चातुर्मास्येषु वाजपेये राजसूये संदंशवक्षयोरिति ।
यद्वेतत् सारस्वते दार्षद्वततौरयोरितीष्टिप्रायः सेति भवति ।

---

1 In C only. 2 °स्तव C; °मग्नेयस्तव G1, G2, J, K. 3 अथ J, K. 4 यथेतच्छा° C, G1, G2, K; यथेतछा° J. 5 °तया विगृ° C; °तया° G1, G2, J, K. 6 B, K add न. 7 तथापि G1, G2, J, K. 8 °नार्थो C, G1, G2, J, K. 9 प्रति° B. 10 °यान G1, G2, J, K. 11 °ण उ ख° C; °णत उ ख° G1, G2. 12 संदशपयक्षयो° B; संदंशवक्षयो G1, G2. 13 दार्षत इति तद्वत तौरयोरिती (°ती G2) ष्टि° G1, G2; दार्षद्व° K. 14 संभ° G1, G2. 15 C, J, K omit इ.

सुल्याप्राये तु ज्योतिष्टोम एवाभिरूपतर इति ।
तदपि शश्वद्ब्राह्मणं भवति—तस्मादुदवसाय ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टोमेन रथन्तरपृष्ठेन सहस्रदक्षिणेन पृष्ठशमनीयेन यजेतेति यजेतेति ॥ १ ॥

षष्ठः पटलः

अथातः एकाहाः ।
तेषां यानि ज्योतिष्टोमानि द्रव्याणि तानि, यान्यन्यान्युक्थ्यान्वयानि तानि, बृहत्पृष्ठेषु ।
अन्यत् तन्त्रं करोति ।
बृहदेकाहेषु स्थानवच्चिकीर्षन्, अस्य प्रातां माध्यन्दिनीयाम्, एषा संरूपिता बृहतेति ।
यस्तेमदामार्भवीयाम्, एषा वार्हतादह इति ।
अथ यत्र सांवर्चिकीर्षा भवति परिस्तानां तत्रार्भवीयां करोति ।
तदाहुः—परिस्तानैवैतस्य तन्त्रस्य पुरार्भवीया बभूव, तां सानुर्वारहिरपनिनाय, आपडहमात्रो भवतीति ।
सैषा तयोर्वाक्संहिता प्रोच्यते ।
अतो यान्यन्यानि द्रव्याणि वार्हतलिङ्गानि वा तानि भवन्ति, वार्हतेभ्यो ऽहोभ्योऽयं सोम इति ।
माध्यन्दिनान्तीया वार्हतलिङ्गाः सूर्यवत्य आर्भवान्तीया दशमादन्त्यान्विताः, अन्तो हि वार्हत्पृष्ठ्यमिनि ।
एतद् गोस्तम्भमित्याचक्षते—
अथ यत्र ज्योतिष्टोमे तन्त्रे बृहत्पृष्ठं तद्राजयज्ञेषु ।
वृषा शोणा भवति, वृषा हि राजेति ।
व्रात्यस्तोमानां च ज्येष्ठयज्ञे राजजातीयत्वादेव ।
एतस्मिन्नेव तन्त्रे बृहत्पृष्ठे सूर्यवत्यः ।
न चेच्छन्दोमैश्चिलोपः, उत्तमाद्वा पृष्ठात् ।
तदार्भवे स्तोमेप्रत्यवरोहः प्राग्ज्योतिष्टोमविचारेभ्यः ।
एतयोस्तन्त्रयोः समासमुभयसामतन्त्रमित्याचक्षते—
प्रतिलोममग्निष्टोमेषु, अनुलोममुक्थ्येषु ।

---

1 स्तुल्या० G1, G2, K. 2 In B only. 3 C, G1, G2, J, K add नित्यानि. 4 यानि न्यायानि यान्युक्तानि B. 5 सार्थिचिकीर्षा Ca; साध्वी चिकीर्षा Cp, G1, G2, J, K 6 परिस्तानौ वैतस्य G1, G2, J 7 °सन्वर्वान्नामिरूदनिधाय B °सानुर्वाहिरप० G1, G2, J. 8 ततोर्वा० B. 9 ततो B. 10 °भ्यो वाहो० C, K, °भ्यौ वाहो० G1, G2, J. 11 दशमादन्तान्विता C, K, दशमदन्तान्विता G1, G2, J. 12 °ष्ठ० C, G1, G2, J, K. 13 °नपि वि० G1, G2, J. 14 आर्भ० C, G1, G2 J, K. 15 °अंवतो स्तो० G1, G2, J, K. 16 स्तोम प्र० C. 17 °विकारे० B

अग्निष्टोमभकिर्हि स्वादिष्ठा, उक्थ्यामक्तिर्यस्तेमद्वा ।
अथ यत्रैकर्चो माध्यन्दिनीया भवति
"इन्द्रायेन्दो मरुत्वते" इति SV. 1. 472; 2. 426; RV. 9. 64. 22; PB. 13. 9. 1.
तत्र करोति, एषा सामान्या तृचयथमा मरुत्वतीति ।
अथ यत्रान्ये माध्यन्दिनीयार्भवीये भवतः, कल्पसंप्रायाणि च द्रव्याणि, तदाशीस्तन्त्रमित्याचक्षते ।
अथ यत्तदभिवादि द्रव्यं भवति, यत्कामः क्रतुः, तत् कल्पसंप्रायमित्याचक्षते ।

तदेतत् सार्वक्रतुकम् ॥ २ ॥
"अथैतानि बृहद्रथन्तरयोर्विभक्तानि स्थानान्यपीतरेतरस्य तन्त्रं गच्छतोः प्रतिपदाज्यानि ब्रह्मसामौष्णिहमिति ।" Ārṣ. K. V. 18a.
अभीवर्त्ते तु राजयज्ञेषु आतृव्यस्याभिवृत्त्यै, आतृव्यवान् हि राजेति ।
यत्र वोभयसामा सन् रथन्तरपृष्ठोभा नौधसेन बृहतः प्रत्याहारोऽभूदितीव, यत्र वा प्रजापतिव्रवाद एकाक्षरनिधन एकः प्रजापतिः, यत्रैं वाहर्गणस्य नाना ब्रह्मसामानि चिकीर्षति, तत् प्रथमेऽहनि करोति, अक्षरनिधनानां प्रथममायतनमिति ।
धायन्तीयं प्रायश्चित्तार्थमेव भवति ।
"अथ यत्रान्यदग्निष्टोमसाम भवति, तद्यज्ञायज्ञीयमनुष्टुभि भवति", एष नेदिष्ठे चतुष्पद आवाप इति । Ārṣ. K. V. 50 b.
अथ यत्र श्यावाश्वं प्रच्यवते तद्रथन्तरपृष्ठेषु ध्रुव्यं निह्नवानुग्रहाय, व्रात्यस्तोमेषु च व्रात्यानामुपह्नवाय ।
अथ यत्र स्तोमसंस्थयरोहस्तद् बृहत्पृष्ठेषु पौष्कलꣳ रोहदग्नꣳ ध्रुव्यꣳ स्तोमसंस्थयरोहे न चिकीर्षति ।
विषमेषु स्तोमेष्वनिस्तोमा रथन्तरेषु परीतो षिञ्चतेष्वेते रथन्तरवाहिते इति ।

तत्र गोआयुषोऽर्द्धं चतुर्ऋचस्थे कुर्वन्ति भाल्लविनः ।
चतुरस्तृचैकर्चान् व्यत्यासेन कालवविनः ।
अध्यास्यायामेकर्चौ, अद एकस्यां प्रथमायाम्, अदस्तिसृषु परासु,
अदस्तिसृषु पूर्वासु, अद्योऽध्यास्यायामिति शाट्यायनिनः ।
"तृचेप्रथमायां वयमेकर्चं कृत्वा तस्मिन्नेव तृचे द्वे तृचस्थेऽध्यास्याया-
मन्तत एकर्चम्, ताꣳ शशकर्णप्लुतेत्याचक्षते ।" Ars K. V. 26a.
इतरथोऽनाध्यास्यायां मध्य एकर्चावभितस्तृचौ, यथैतदग्निष्टुत्पृषभ
इति ॥ ३ ॥

विभक्तावुक्थप्रणयौ, प्रमꣳहिष्ठीयवन्ति राथन्तरेषु, साकमश्ववन्ति
बार्हतेषु, उद्भꣳशीयान्तान्युभयेषां पङ्क्त्यनुग्रहाय ।
अथ यत्र चतुर्थो भागः मर्त्युपशेते नार्मेधं वा नार्मेधसदृशं वोक्थान्तेषु
चिकीर्षितं भवति ।

अथैतौ विश्वजिदभिजितौ पृष्ठ्यपृष्ठ्यस्तोमयोरन्तस्य वेति शाण्डिल्यः ।
पृष्ठ्यस्तोमस्याभिजित्, पृष्ठ्यस्य विश्वजित्, पृष्ठ्यदशरात्रयोरित्येके ।
एतेनैवानुपूर्व्येण बृहद्रथन्तरपृष्ठमभिजितं पृष्ठ्यस्तोमन्यायेन, रथन्तर-
मग्निष्टोमसाम, रथन्तरमुक्थ्यं भवति पूर्वत्वात् ।
तद् बृहता नाध्यशिशाययिषीज्ज्योतिष्टोमं तन्त्रं पूर्वत्वात् ।
तत्र यान्यभिवन्त्यभिरूपाणि तानि जितिप्रवादानि ।
"उभयोरभिजितोऽतिरात्री भवतः ।
ब्रह्मण आज्यमुद्धरति, आर्षभस्तोत्रीयं मा सञ्चीचरन्" इति । Ars.
K.V. 52b.

सञ्चारयेदिति धानञ्जय्यः ।
किꣳ हि योऽह्नो रात्रिमुपसञ्चारयेदिति ।
न सञ्चारयेदिति गौतमः ।
असञ्चारकुराला यज्ञा भवन्ति ।
तथैतत् करोति ।

'अभि प्र गोपतिं गिरत' SV. 1. 168; 2. 839; RV. 8. 69. 4.
इत्यभितः स्थानेऽभिवत्सुज्ञानम् ।
उष्णिहि रथन्तरमभक्तित्वान्न शुध्यं चिकीर्षति, नो पौष्कलं बृहतीति पृष्ठे ।
तत्रैतत् करोति, उभयभक्तिमिश्रनिधनꣳ सर्वपृष्ठं विश्वजितꣳ रथन्तरं मध्यन्दिने बृहदग्निष्टोमसाम ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—यद्रथन्तरं प्रथमं बृहदुत्तमं मध्य इतराणीति ॥४॥
वैराजꣳ होतृषाम ।
एतद् बृहत् परोक्षम् ।
एतच्चैषामेकनिधनम् ।
एकनिधनानि होतृषामाणि भवन्ति ।
महानाम्नी मैत्रावरुणसाम ।
एता अनुष्टुका वामदेव्यस्थानेऽभिरूपाः ।
वैरूपं ब्रह्मसाम ।
एतत् सर्वबृहतीषु ।
सर्वबृहतीप्रायाणि ब्रह्मसामानि ।
एवं च स्वस्तोमानि भवन्ति ।
रेवतीरच्छावाकसामा [स्वस्तोमा] अंशदाहाय गायत्रीष्वग्निष्टोमसाम ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"यद्गायत्र्यो भवन्ति तेनाऽऽयतनाच्च च्यवन्ते" इति । PB. 16. 5. 27.
तासामेकविꣳशत्यक्षरा प्रथमा ।
तेनैकविꣳशो न च्यवन्ते ।
कथं धर्मा इति ।
अकर्तव्या इत्येके ।
अंशस्थानानि हि भवन्ति, स्थानस्था धर्मा इति ।
कर्तव्या इत्याचार्याः ।
संयुक्तानि भवन्ति, संयुक्तधर्मा इम इति ।
अथापि कृत्स्नान्वितान्याशीःसाधकतराणि भविष्यन्तीति ।
अथापि शिथिलानि प्रतिलोमानि परोक्षपृष्ठानि, तेषां धर्मकरणेन दृढीभावो भविष्यतीति ।

---

1 ०भ० G1, G2, J. 2 ०न्तरेभ० B. 3 पु० B; पो० J. 4 बृहत्पृ० G1, G2. 5 ०रमा० G1, G2, J, K. 6 पृष्ठं B. 7 G1, G2 omit मेकनिधन. 8 अनुष्टुका B 9 Wanting in B. 10 अग्रवादाय C; अग्रवाय K. 11 ०श्चाच्च्य० C, K, ०श्चान च्य० J. 12 स्व० C, स्या० G1, G2, J, K. 13 Omitted by C, G1, G3, J. K.

अथाप्यस्वस्थानानि, तेषां धर्मकरणेन स्वस्थानानीति चिकीर्षा स्यादिति ।
अथापि विश्वजिच्छिल्प इत्याचक्षते ।
धर्माणामेतद्यच्छिल्पानीति ।
अथापि संशयेऽलोपो लोपान्न्यायतर इति न्यायतर इति ॥ ५ ॥

5 सप्तमः पटलः

अथ कथमङ्गभूतस्य परिवासा इति ।
कर्तव्या इत्येके ।
विहिता अप्रतिषिद्धा भवन्तीति ।
अथाप्येवं पृष्ठ्यधर्मैः समाधिरिति ।
10 अकर्तव्या इत्यपरम् ।
सर्ववेदससंयुक्तौ भवन्तिं ।
अपि चैते खल्वङ्गभूताः सर्ववेदसमिति ।
ते खल्वेते धर्मा एतस्मिन्नेव द्वादशाहे स्युरिति गौतमः ।
अत्र हि संवत्सरमिति वदतीति ।
15 ऊर्ध्वं द्वादशाहात् सांवत्सरिकाणीति धानञ्जयः ।
कामं तु छवी द्वादशाहिकी स्यादिति ।
वार्हतन्त्रं बृहद्भक्तित्वाद् यत्र कालेयं प्रच्यवतेऽनुज्ञिघृक्षितं तत्र भवति ।
तद्यन्मध्यन्दिनेऽह्नीस्य स्वच्छन्द इति ।
सत्रासाहीयं ककुभि सोढवन्नाम जितिनामस्विनि भवति ।
20 "सफंश्रुध्ये यद्यतिरात्र इति तु भवत्यतिरात्रः सन् कृत्स्नीभवति, सफी-
भवति तस्मात् सफीभवतः सफं वा विच्यावयिष्यत् ।" Ārṣ. K. V. 53 a.
तदेक उक्थमणये कुर्वन्ति सोढवन्नाम मा प्रच्योष्टेति ।
पिपीलिकामध्यां करोति दशरात्रन्यायेन ।
25 तां नित्यायाः पुरस्तान्निदधाति ।
एवं पथ्यावसानमिति ।

1 तयाप्य० G1, G2, J. 2 ०स्थानोनि G1, G2, J. 3 J does not repeat न्यायतर इति. 4 In B only. 5 Wanting in C, G1, G2, J, K. 6 कथ मङ्गलभू० G1; कथमङ्गलभू० G2, J, K. 7 ०क्तास्ते C, G1, G2, J, K. 8 ०न्नोति K. 9 B has अपेत् नु for अपि चैते. 10 चैव ते G1, G2 11 ०भूतान् B. 12 ०ग्रहिकी C; ०हिका J. 13 ०तं तन्त्र C, J, K. 14 प्रव्यवान० G1, G2, J, प्रच्यवान० K. 15 Wanting in K 16 तन्म० G1, G2, J, K. 17 ०न मैत्रास्य G1, G2, ०ने मैत्रास्य J, K. 18 सर्वासा० G1, G2, J. 19 सोढभवन्नाम जाति० G1, G2, J. 20 सफमध्ये G1, G2, J, K. 21 स G1, G2 22 Wanting in C. ०क्ति० B. 23 ना G1, G2, J, K 24 विच्यावयिषीत् C, G1 G2, J, K

तद्यत्र गैणीचिकीर्षो प्रजौपतिकामो वा, एवमेवैष तस्मिन् स्थाने भवति ।
तत्र वामदेव्यं पृष्ठेभ्यः प्रच्युतमनुगृह्णाति, वामदेव्यभक्तिर्न्यहन्युत्पन्नमिति।
वारवन्तीयꣳ सर्वपृष्ठेषु चिकीर्षितं रेवतीसंयोगात् ।
तद्वद् द्विपदासुं द्विपदाभक्तिर्न्यहन्युत्पन्नमिति ।
अनुतन्त्रमुक्थप्रणयौ नाना षोडशिसामनी करोति ।
नानात्वंर्थो नानदमभिजितीति, एतस्य पूर्वाभ्यर्थनेति ॥ ६ ॥

अथ व्रतस्य स्तोत्रप्रदेशः—
पञ्चविꣳशतिस्तोभाः पञ्चकृत्वः [पदं पञ्चकृत्वः] पूर्वा देवता पञ्चकृत्व उत्तरा ।
अथाप्याहुः—व्यवस्तोमेत् पददैवतम्, एवꣳ समाधिः पददैवतस्येति ।
एते वापि दैवते व्यवस्तोमेदित्येके ।
एवꣳ समाधिर्दैवतंयोरिति ।
एते वाप्यर्द्धदेवते व्यवस्तोमेदिति शाण्डिल्यः ।
अथ कालवविनो यथासमाम्नायमेव कुर्वन्ति ।
एतद्धैषां लघिष्ठम् ।
अपि [च] यान्यनुपदंस्तुब्धानि आदर्शयतीति तेषामुभयतः स्तोभात् सकृन्निगदा एवास्य पुरस्तात् स्तोमा भवन्ति ।
यस्त्वेनान् प्रथममवोचाम तत् कर्म ते खलु शश्वदेक आत्मना प्रतिगृह्णन्ते, आर्त्तमसत्तमान्यज्ञानीति ।
शिरसा वयम्, शिरो वा अग्रे सम्भवतः सम्भवतीति भवति ।
अथैके शिरसा स्तुत्वा, अथ दक्षिणेन पक्षेण, अथात्मना, अथोत्तरेण पुच्छेन, एवं मध्य आत्मा भवतीति ।

अथैकें शिरसा स्तुत्वा, अथात्मना, अथ पक्षाभ्याम्, अथ पुच्छेन, एवꣳ सम्यँगवयँवस्यानुक्रमश्च भवँतीति ।

अँथैके शिरसा स्तुत्वा, अथ पक्षाभ्याम्, अथात्मना, अथ पुच्छेन, एवमिवाङ्गानामानुपूर्व्यमिति ।

अथ यथैतद् विहृत्य स्तवने तद्धँयम् ।

एतद् ब्राह्मणवदित्यृँश्यस्य साम्नि ।

किं प्रत्यक्षं किं परोक्षमिति ।

"हꣳसं प्रत्येँतं ब्राघितं[19] परोक्षम् । अपि वेन्द्रेति प्रत्यक्षम्, इन्द्र इति परोक्षम् ।" Dh. Dr. Ś. 10. 1. 20; cp. Sāy. PB. 5.4.15.

अपि वा यथाग्रामँ पँतदङ्गमाचष्टे तत् प्रत्यक्षम्, तस्यैषा स्तुतिः स्यात् ।

तँसरमिव ते पायुꣳकुजुग्नोँस्कन्ध इति ।

यथा समाम्नायमेवोपेयुः ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—"यद्वै मनुष्याणां प्रत्यक्षं तद्देवानां परोक्षम् ।" PB. 22. 10. 3.

अथ यन्मनुष्याणां परोक्षं तद्देवानां प्रत्यक्षमिति ।

तत् कुँशलं यदस्मिन्नहनि, देवप्रत्यक्षं कुर्युः ।

तत्र खलु गोस्तन्त्रं करोति ।

एतदँन्तं तन्त्रतरमन्तँचरमिदं भवति ।

तँत्रं यो द्रव्यविकारो निर्वाकाँर्थे न सम्भँवति ।

अथापि प्राजापत्यं व्रतम्, अनिरुक्तः प्रजापतिरिति ।

अथाप्यवाँद्यस्तोवानि, अँम्नोक्षं व्रतमिति ।

स्तोमकल्पाय चतुर्ऋचमाहरति ।

तँद्यदेतद् 'यवंयवं नो अन्धसा' इति, SV. 2. 325; RV 9. 55. 1.

एतद्यवप्रवादं पुष्टिप्रवादम् ।

अन्नाद्यस ँस्तावमन्नोक्तेऽभिरूपम् ।
जरावोधीयमुभयसामसु चिकीर्षितम्, उभयविधेनिधनं हि भवति ।
तच्चैत्रेययोन्यन्नाद्यैस ँस्तावमन्नोक्तेऽभिरूपम् ।
"ऐकाँहिकाद् व्रतात् पञ्चनिधनं वामदेव्यमपनँयति," नानाँह्नामतिभेद-
नायेति भवति । Ars. K. V. 53 b.
तदेकाहे नोपपद्यते ।
यज्ञसामान्याद्धीनेभ्यः, तत्र श्यैतमनुतन्त्रम् ।
'आ नो विश्वासु हव्यम्' इति । SV. 1. 269; 2. 842; RV. 8. 90. 1.
एँता ब्रह्मप्रवादा इति ।
"इलान्दमग्निष्टोमसाम कुर्वन्तस्तृचे कुर्युः ।" cp. LŚ. 10. 9. 6.
एष आवृत्तिन्याय इति ।
"दशसु दशस्वक्षरेष्वार्चिकान्यनुगानानि ।" cp. LŚ. 10. 9 7.
एवं वैराजान्यनुगानानि भँविष्यन्तीति ।
"षड्चे सर्वस्मित्याचार्यः ।
अर्द्धर्चेष्वनुगानानि, एवमस ँरोधतरो गीतानाम् ।" इति । LŚ. 10. 9. 8.
"द्वादशर्चँ इति शाण्डिल्यः ।
तत्रापरावाग्नेयौ तृचावाहँरेत् ।
'आ ते अग्ने' SV. 1. 419; 2. 372; RV. 5. 6. 4; PB. 13. 6. 1.
'अग्निं तं मन्ये' । SV. 1. 425; 2. 1087; RV. 5. 6. 1.
एवमृग्द्वयीन्यनुगानान्यृक्षु भविष्यन्तीति ।" cp. LŚ. 10. 9. 9.
षड्चे तु कुर्वन्ति ये कुर्वन्ति
'अग्ने तव श्रवो वयः' इति । SV. 2. 1166; RV. 10. 140. 1. LŚ.
10. 9. 6.
चतुर्थमेवानुगानं तृँचे स्यादिति वार्षगण्यः । LŚ. 10. 9. 10.
अत्र हि निधनवादं वदति—व्रतमिति भवति, स्वरिति भवति, शकुन इति
भवतीति । LŚ. 10. 9. 10.

---

1 ०धेरेव C, ०धेढं च G1, G2, J K. 2 तदाग्ने० C, G1, G2, J, K. 3 ०द० G1, G2. 4 एकाद् B. 5 ०पव्ययति G1, G2, J. 6 नानामहा० C, G1, G2, J, K. 7 तस्यैतमनुतन्त्रम् G1, G2, J. 8 ०एतावद् C. 9 अवर्ति० B. 10 भवन्तीति G1, G2, J, K. 11 अध्यर्चे० B. 12 ०शार्चे C. 13 ०वाहा० B. 14 Wanting in C, G1, G2, J, K. 15 ०गाना G1, G2, J. 16 Omitted by G1, G2, J.

"भक्षयश्च कल्पन्ते, नानासामवश्चैनान्येकेऽधीयत इति" ॥ ७ ॥ LŚ. 10. 9. 10.

अथ साहस्राः।
त्रिरात्रासिं च व्रतासिं चोपकृताः।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—तत्र त्रयाणाꣳ सम्पद् ब्राह्मणचोदिता।
तदुपकृता एते स्तोमा भवन्ति ब्राह्मणविहिताः।
तृतीयस्योभे सामनी करोति—व्रतन्यायेन, त्रिरात्रन्यायेन च।
व्याख्यातमौभयं तन्त्र्यम्।
पूर्वयोः पङ्क्तिषु ब्रह्मसाम यत् सँहस्राक्षरासु ब्रह्मसॅमेति।
एवमक्षरसहस्रꣳ सम्पद्यते।
यार्हतं तन्त्रं तृतीयस्योक्थ्यत्वात्।
"अग्निꣳ दूतं वृणीमहे" इति। SV. 1. 3; 2. 140; RV. 1. 12. 1; PB. 11. 7. 3.

उभयान्याज्यौनि।
तत्र "पूर्वे यार्हत उत्तरे राथन्तरे इति शौचिवृक्षिः।" Ārṣ. K. V. 54 b.
एवꣳ समविभागो देवतानामिति।
"एकदेवत्ये यार्हते, द्विदेवत्ये राथन्तरे इति धानञ्जय्यः।" Ārṣ. K. V. 54 b.

एतद् द्वयोः समवयतोः कुशलं यद्व्यत्यास इति।
व्याख्यातꣳ श्रायन्तीयम्।
अपि चैकादशाक्षरशतानि सम्पद्यते।
तत्र नित्या सहस्रसम्पत्, मौक्षमुक्थ्येषु त्रिकीर्षिनम्, उक्थ्यदर्शनं च।
अपि च त्र्यक्षरणिधनं त्रीण्युक्थ्यानीति।
सौभरं त्रैककुभं वेति विचारयन्ति।
नित्यं हि सौभरꣳ श्रायन्तीयंनियोगात्, उद्वꣳशीयनियोगाद्वा त्रैककुभमिति।
त्रिरात्रविधे उत्तमः, त्रिरात्रिक्यः प्रतिपदधाज्यानि च।
पञ्चत्रैरात्रिकम्—

---

1 कल्प्यन्ते LŚ. 2 न उप C, G1, G2, J. 3 सा K. 4 °साम्येति G1, G2, J, K. 5 °नीति K. 6 देवाना° G1, G2, J, K. 7 यदभ्यास C. 8 °तोः श्रा° G1, G2, J, °ताः श्रा° K. 9 °त्समहः सौ° C; °त्समह सौ° G1, G2, J, K. 10 °व्यगो° B, K. 11 °विधतम उ° C, G1, G2, J, K. 12 त्रैरात्रेभ्यः B. 13 एकमत्रिरात्रिकम् C, K; एकमत्रिरात्रकम् G1, G2, J.

'इन्द्रमिद्गाथिनो बृहद्' इति। SV. 1. 198; 2. 146; RV. 1. 7. 1; PB. 11. 7. 3.

तद्यत् करोति पृष्ठमप्यविभाजयिपीत्।
ज्यौतिष्टोमं तन्त्रम्, विभ्रंशाशङ्कस्त्रिरात्रे।
एतत् प्रतिष्ठाविधर्तरं तन्त्रयोरिति।
ककुभं माध्यन्दिनमुपाहरति।
इमामुपरिष्टाद् गायत्र्या निदधाति।
एवमियममुत्र गायत्र्यानन्तर्हितेति।
तस्याः स्थाने द्विपदां करोति पुरुपच्छन्दसः पुरुपच्छन्दस इति।
सतोबृहतीं करोति।
त्रिरात्रन्यायेन तां नित्यायाः पुरस्तान्निदधाति।
एवं पथ्यावसानमिति।
तद्यत्र गंणीचिकीर्षा [वा] प्रजापतिकामो वा, एवमेवैतानि छन्दार्सि युज्यन्ते।
आष्टमिकीस्त्रिष्टुभः करोति।
एता रूपसम्पन्ना इति।
तत्र वामदेव्यं करोति।
एवं हि ब्राह्मणं भवति—"एवमानस्यान्त्यं वामदेव्यम्" इति। PB. 16. 11. 3.

स्वारं सौपर्णं मैत्रावरुणसाम, एतद् वामदेव्यसदृशम्।
अपुरस्तात्स्तोभं बहिःस्वारं यथा वामदेव्यम् ॥ ८ ॥

अथ साधस्क्रेषु याः सद्यःप्रवादा नवप्रवादाः प्रोक्तवत्यो जनद्वत्यस्ता अभिरूपाः।
अथ खल्वत्र पृष्ठैन्यङ्गाश्चिकीर्षिता भवन्ति।
आमहीयवान्ततो यद्वंतुप्रत्ययानि पृष्ठानि परिवोचनार्थानि" तानि।
यत्र साक्षाद्स्वस्तोमान्यभविष्यꣳस्तत्रैतच्छाक्वरवर्णꣳ शक्वरीभ्यः प्रतिवैष्टभं वैरूपात् साक्षाद्यन्तरं क्रियते।

1 °मत्य° C, G1, K; °मन्य° G2, J 2 ज्यो° B 3 °धरं G1, G2, J; °विधविधर K. 4 तामुप° C, G1, G2, J, K. 5 °मुत्र G1, G2, J, K. 6 °नेनेति C, °हिते G1 7 तस्य B. 8 Wanting in C. 9 निधने C; C adds वैरूपात्साधारण्यन्तरं क्रियते (line 27) सौभरं बृहतो वारवन्तीय रेवतीभ्यः (p. 107. 1). 10 गुणी° B, G1, G2, J. 11 Wanting in B. 12 °श्चः B. 13 पृ° B. 14 °भमेव C 15 पृष्ठय° C. 16 आमाभिमानितो C, G1, G2, J, K. 17 यमृतु° C, J, K. मृतु° G1, G2. 18 °या° C, G1, G2, J. 19 °र्थानीति C; °र्थोनानि G1, G2, J, K. 20 °स्तस्तैत° C. 21 °भवै° C.

सौभरं बृहतो वारवन्तीयꣳ रेवतीभ्यः स्वाशिरामर्को वैराजादायोस्यनुष्णिहि ।
मध्यन्दिने सꣳ दक्षिणां प्रतिगृह्य विभ्रꣳशेꣳ सꣳ तृतीयसवने प्रायश्चित्तं चक्र इति ।

कथमुत्तरयोः साद्यस्कधर्मा इति ।
कर्तव्या इत्येके ।
साद्यस्कैश्चाभिपरीतौ[4] भवतः ।
अपि चैते[5] कालसङ्कर्षाद् भवन्ति ।
सङ्कृष्टकालाविमौ भवत इतिꣳ ।
अकर्तव्या इत्यपरम् ।
असाद्यस्कौ हि भवतः ।
यद्येतदभिपर्ययोंदिति, सर्व एवासाद्यस्कैरभिपरीता भवन्ति ।
यद्येतत् कालेसङ्कर्षादिति,[12] उच्चावचाः[13] कालविप्रकर्षा एकांद्दानाम्
तदेवं बहु प्रसज्येतेति ।
वैश्वजित्खिल्पे सोमस्तोमे सति साध्यासां बृहतीं करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
पुरस्तादापन्नानि वैश्वजिताभ्यांचिच्यावयिपन्नचिच्यावयिषन् ॥ ९ ॥

अष्टमः पटलः

जिघाꣳसंश्च उत्तरः ।
तंत्र या हतवत्सः क्रूराणि चें सामान्यभिरूपाणि तानि ।
त्रिकाण्याज्यपृष्ठानि करोति ।
एवꣳ सुपराञ्चि भवन्ति । cp. LŚ. 8. 5. 12.
यत्रोक्तं च पञ्चदशमभिसम्पद्यते ।
चतुरः पञ्चदशान् ।
'अर्षा सोम द्युमत्तमः' इति SV. 1. 503; 2. 344; RV. 9. 65 19;
PB. 13. 3. 1.

---

1 ०दास्यवानु० G1, G2. 2 G1, G2, J omit स. 3 ०शेव C, G1, G2, J 4 ०चित्ति C, G1, G2, J, K 5 ०ते G1, G2, J, K 6 चेमे C, G1, G2, J, K. 7 Wanting in G1, G2, J. 8 कर्त्त० B, wanting in G1, G2, J 9 G1, G2 omit असाद्यस्कौ · सर्व एवा (line 12) साद्यः कौ J, K. 10 ०र्यया० C. 11 काले स० B 12 ०र्षा इति B 13 ०वचा B, G1, G2, J. 14 एकानां G1, G2, J, K. 15 सत्रे स्तो० B. 16 ०न्यचिच्यावयिषन्न० C, G1, G2, J 17 In 3 only. 18 ०भवश्च C, ०श्चा G1, ०सञ्च G2, J. 19 ता B. 20 Wanting in K 21 ०न्ते B.

माध्यन्दिनीयं भवति।

आहेयं भवतीति शाण्डिल्यायनः।
ऋषय्युपेत्यर्थात्तु स्नातकाः कुर्वन्ति।
भागविलोपे चोत्पन्ना भवतीति।

"पराचीषु रथन्तरम्" इति। ŚB. 3. 8.
द्विपदोत्तरासु स्यात्।
"एवꣳ सुपरग् भवति।" cp. LS. 8. 5. 12.
"ककुभावेवेति गौतमः।" LŚ. 8. 5. 13.
अनभिवर्त्तस्यैतद् ब्राह्मणमिति।
"पवमाने रथन्तरम्" इति उद्धृत्य वार्हतानि स्यात्। LŚ. 8. 5. 9; PB. 16. 11. 3.
अष्टेडंश्च पदस्तोभः शाक्वरवर्णस्य त्रिणिधनानुग्रहाय शक्वरीणां च।
पवमानान्त्यं वा रथन्तरम्, तज्जामि।
पवमिव ब्राह्मणं भवति—"यद्वै महावृक्षौ सम्वृच्छेते वह्नु तत्र विभग्नं प्रभग्नꣳ शेते।" इति। PB. 7. 6. 16.
यद्यु वाजामि यौधाजयस्याने दैर्घश्रवसं यदन्तरा सोमायन्तीति।
उपरिष्टादनुद्धरन् वा वार्हतान्यनुकल्पयेत्।
"तत्र पौरुमद्रं तृचसमासंये भ्रातृव्यवधꣳ ह्यस्मिन् ब्राह्मणं दर्शयति।" इति। cp. LŚ. 8. 5. 11.

यौधाजंयं "वोत्सेधमध्यं कृत्वा पवमानान्त्यꣳ रथन्तरम्।
आन्धीगवेंनिपेधो वृत्तिग्रहणात्।
वामदेव्यꣳ सर्वाभिवादनार्थमिति धानञ्जय्यः।
ध्रुवश्चेद् ब्रह्मसाम स्यात्।
"त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु" इति। SV. 1. 311; 2. 987; RV. 8. 99. 5.
एताश्चेता रूपसम्पन्ना इति।
श्यैतीर्योसु वा बृहत्पृष्टत्वात्।

---

1 ॰नीदा ः C; ॰नाद (॰दा J) इति। G1, G2, J; ॰नीयाहनि। K. 2 भवेयं B. इत्ये C. 3 भवन्तीति C, G1, G2, J. 4 ऋषय्वृषेत्यर्थात्तु G1, G2, J, K. 5 ॰न्तोति K. 6 ॰मिनिव॰ J, K. 7 ॰ष्टेऽस्य C; ॰ष्टेऽस्य G1, G2, J. 8 ॰नाधवे G1, G2, J. K. 9 भागुम्बरꣳ ख॰ C; भागुवर्षं ला॰ G1, G2; भागुवरꣳ स्ता॰ J. 10 ॰त्रया G1, G2, J, K. 11 वैतां वोत्सेधमध्यमां B; पेतवोत्सेधमध्यां G1, G2, J, K. 12 ॰वस्य नि॰ C, G2, J, K; ॰वस्य निषेधो G1. 13 सर्वि वाभि पदनार्थं इति C, G1, G2, J. K. 14 श्येतयोनी C, K; श्येतयोयोगे G1, G2; श्येतयो J

अथैष एकत्रिकः प्रजापतीप्सामुपकृतः ।
तत्रैतावुत्सेधनिपेधौ ।
प्राजापत्यादह्नो निपेधः ।
ब्रह्मसाम आयन्तीयस्यर्चि, पंक्त्या श्रितवती प्रायश्चित्तकृत्येमिरूपेति ।
अतो यो द्रव्यविकारः प्रजापतीप्सया स भवतीति ॥ १० ॥

अथ त्र्यस्तोमाः ।
तत्र षोडशाशीःस्तोमः ।
स एष त्रयस्त्रिंशो विकृतः ।
तमच्छावाकसाम्नो निदधाति ।
एतदानुष्टुभं स्थानमिति ।
अनन्तरा त्रयस्त्रिंशप्रयुक्तिर्भविष्यतीति ।
पवमानयोर्ज्योतिष्टोमानीतराणीनि ।
तत्र या वीर्यप्रवादा बलप्रवादा द्रविणप्रवादाः शुचिप्रवादा निषण्णवत्यः
पर्विताभिव्याहारा अभिरूपास्ताः ।
यानि च गणसामानि निभृतवन्ति तत्र यद्गुन्दोयोगविकारो गणीचिकी-
पंया स भवति ।
अपि च क्षुद्रीचिकीपंया ।
अथ खल्वाह—"यन्निरुक्तं निधनमुपेयुर्गृहपतिरेवर्ध्नुयादपेतरै ओ३म्" इति । PB 17 1 8. cp LS. 8. 6. 5

कस्येदं ब्राह्मणꣳ स्यादिति ।
नौधेसप्रतिषेध इत्याचार्याः ।
तद्धि निरुक्तनिधनं भवतीति, नेदमिति ।
अथापरम् आ इन्द्रा इत्येवास्य निधनं निराहुः ।
तद्यथा स्यात् तन्निरुक्तꣳ स्यादिति ।
यथा समाम्नायं चैवं ।
एवमनिरुक्तमिति ।

---

1 प्रजा० J. 2 षा is wanting in G1, G2, J, K. 3 ०कृतोऽभि० C 4 भवति C, G1, G2, J, K. 5 विकृतः B, G1, G2, J, K. 6 ०भस्ता० C, G1, G2, J, K. 7 पवस्ता० C. 8 ०णी G1, G2, J, ०राणि K. 9 C, G1, G2, J, K add गणप्रवादाः. 10 पर्वि० C, G1, G2, J, K 11 द्रुत० C, G1, G2, J, K 12 ०रान् C, G1, G2, J, K. 13 ओवेति C, ओतीति G1, G2, J, K. 14 नौधस इति निषेध G1; नौधस इति निषेध G1, G2, J, नौधस इति षेध K. 15 ०नीति C, G1, G2, J, K. 16 तन्निरुक्तꣳ स्यादिति G1, G2 | 17 त्वेव C, G1, G2, J, K

द्वावाग्निष्टोमस्तोत्रीयौ समामनामः ।
द्वये व्रात्या भवन्ति—शीर्षद्यंश्चैषीकपांवयश्च ।
शीर्षदीनां सतोबृहतीष्वग्निष्टोमसाम कुर्यादिति धानञ्जय्यः ।
ज्यायसस्तान् ब्रुवते—पेषीकंपाविनां प्रगाथबृहतीषु केनो विद्यादिति ।
स्वयं मैंब्रुवांरग्निति ।
ज्याया सः खलु शीर्षद्यो ब्रुवते ।
षंड् षोडश्युत्तरस्तं खलूक्थ्यं करोति ।
षोडशयोः स्थाने चिकीर्षं स्तावाद्यवसानयोर्निदधाति ।
एवं समाधिः षष्ठमानाच्छावाकसाम्नामिति ।
कनिष्ठयज्ञ उत्तरः ।
ये तुं खलु जन्मना कनिष्ठा ये" ह्वो" वयसेति ।
ये जन्मनेत्याहुस्तान् कनिष्ठा इत्याचक्षते ।
अथाप्याहुः—ये वयसा सखिचारिणो हि व्रात्या भवन्तीति ।
व्याख्यातौ षोडशावच्छावाकसाम्नोः, उद्धरति श्रुध्यं स्तोमस रोधात् ।
तत्र मरुता सं स्तोमं करोति ।
मांशीःस्थानं मा प्रच्यवोष्टेति विहरति स्यावाश्वान्धीगवे ऋचां घीप्सन् ॥११॥
ज्येष्ठयज्ञ उत्तरः ।
ये तु खलु जन्मना ज्येष्ठा ये ह्वो वयसेति तत् पूर्वेणैव व्याख्यातम् ।
तत्र दाशरात्रिकारश्च स्तोमान् उभे चं सामनी करोति ज्येष्ठयज्ञं कृत्स्नी-
चिकीर्षन् ।
अथापि द्वात्रिरशमांशीःस्तोमर साक्षाज्ज्येष्ठयज्ञेऽचिकीर्षीत् ।
स आदीयमानः सर्वान् स्तोमानादांपयेत् ।
तारस्तु यदेवं प्रयुंङ्क्ते, एवमैनन्तरेण रोहो भवति ।
अष्टाचत्वारिरशात् परस्तादन्तरितावितिं त्रिणवत्रयस्त्रिरशौ ।

---

1 ०ष्टोमसम० G1, G2, J, ०ष्टोनमाम० K. 2 ०याश्वे० G1, G2, J. 3 ०या० C. 4 ०दीपा सं यं त्रीरन् ज्याया सः कु० G1, G2. 5 ष० B, षषोनया वोणां C, J, K, षे··· G1, G2. 6 ०नोद् B, केनो वि is wanting in G1, G2. 7 ह्व० G1, G2, J. 8 ०रन् C, G1, G2, J, K. 9 षोडश ह्युत्तरस्तत्र C, षट् षोड (०डष K) ह्युत्तरस्तत्र G1, G2, J, K. 10 तु B. 11 यो G1, G2, J, K. 12 हा G1, G2, J, K. 13 ०स्ते हि C, ०स्तान् हि G1, G2, J, K. 14 यथाहुः C, J; अथाहुः G1, G2. 15 ०स्व०स्तोम C. 16 करोतीति G1, G2, J, K. 17 ०शीःस्तोम C; ०शीःसाम G1, G2, J, K. 18 प्रो० B, K. 19 ०थाग्नी० B. 20 कृत्वा B. 21 र C, G1, G2, J 22 तथा० B. 23 G1, G2 omit समाधीःस्तो··· ता (line 23). 24 ०दावेव C; ०दावे G2, J, K. 25 ०युक्त G1, G2, J, K. 26 ०नस्कारेणारो० C, K; ०नवकरणे G1, G2, J. 27 आद्या० G1, G2, J, K.

अभिरूपोऽन्ते द्वात्रिंशो[1] वा चिकीर्षन्।
"कनीयांसौ स्तोमावुपागुः" इति नु भवति। PB. 17. 4. 3.
त्रयस्त्रिंशेद्द्वात्रिंशावितीवैतद् भवति।
द्वे त्रिणवत्रयस्त्रिंशे द्वे द्वात्रिंशत्रयस्त्रिंश इति वा खलु तत्[2] कुर्युः,
सर्वान्वै[3] वरुथानुपेयुरिति।

अकुशलाऽनुग्राहृतान् कौपीतकीन् मन्य इति धानञ्जय्यः।
एवं[4] ह्येवैषु सत्सु रोहो भवति।
तत्र यो रोहोऽर्थकौरितः स भवति।
कथमनिष्टप्रथमयज्ञानां व्रात्यस्तोमा इति।
अकर्तव्या इत्येके।
अनारभ्य वदति—"य एतेनानिष्ट्वा" इति। PB. 16. 1. 2.
अथाप्येषां ज्योतिष्टोमे[10] प्रतिपद् विधीयते।
अथापि यथा नानाहिताग्नीनामेवमेनिष्टप्रथमयज्ञानामिति।
कर्तव्या[12] इत्यपरम्।
प्रायश्चित्तार्था इमे भवन्ति।
प्रायश्चित्तमु खलु पूर्वं विधीयते।
अथापि ज्योतिष्टोम एव प्रायश्चित्तस्य पूर्वत्वं दर्शयति यथा कलशे दीर्णे
विरिक्ते[13] सोमग्रहेषि विशीर्णे[14] इति।
यद्वेतत्[16] "य एतेनानिष्ट्वा" इति, प्रकृतिभूतानामेतद् भवति। PB.
16. 1. 2.

यद्वेतत्[17] प्रतिपद्[18] विधीयत इति, इष्ट्वा व्रात्यस्तोमेनेत्येतदुपपद्यते।
यद्वेतत् तद्यथा नानाहिताग्नीनामिति, सिद्धिकारितमेतद् भवति ॥ १२ ॥

अथाग्निष्टुत्सु या आग्नेय्यः पावकाभिव्याहारा ज्योतिष्टोमीभिः सदृश-
व्यञ्जना यथास्थानमभिरूपास्ताः।
रुद्रवतीस्त्रिष्टुभः करोति।
रुद्रो मरुतां पितेत्याहुः।

---

1 °रूपान्तो C. 2 द्वावि °शो C. 3 °कीर्षित K. 4 °शाद्वात्रि° G1, G2, K. °शाद्वात्रि° J. 5 Wanting in J, K. 6 वारुदानुपे° C, G1, G2, वरुदापे J, वरुदानु° K. 7 एवं G1, G2, J. K. 8 रोहार्थ° B. 9 व्रात्यस्तोमा G1. 10 °ष्टोमो मे B. 11 °मप्यनि° C, G1, G2, J, K. 12 °व्यता G1, G2, J, K. 13 °तिरि° B, K. 14 °मावापि C; °माव्यूपि G1; °माद्यपि G2; °माव्यूपि J, K. 15 शीर्णं C, दीर्णे K. 16 यद्वेतत् B; यद्वेतय G1, G2, J; तद्वेतत् K. 17 तद्वे° K. 18 पद् ' मिति is wanting in G1, G2, J, K. 19 पठितामि° C; पवितामि° G1, G2, J, K

तेन मैरुत्वदनुग्रह इति ।
गायत्रीष्वग्निष्टोमसाम ।
एतदाग्नेयच्छन्द इति ।
स यदैताः
5 'उप त्वा जामयो गिरः' इति, SV. 1. 13; 2. 120; RV. 8. 103. 13; PB. 16. 5. 1.
एता गायत्र्या इति ।
तस्मै वारवन्तीयं गायत्रीसामै, वैडप्तृचा स्तोत्रीयम् ।
तेन प्रच्युतं यज्ञायज्ञीयमन्यं करोति ।
10 यत्र हि स ऋचतां लभते ।
तदेतत् स्तोमसंरोध एषमेव भवति ।
ऐन्द्रीपुं पंरेषां करोति ।
ऐन्द्री सुंत्येति ।
सोऽयं पूर्वः सवांग्नेयः ।
15 एकंस्तोत्रं चिदैन्द्रं भविष्यतीति ।
स यदग्निष्टोमसाम, अन्ताष्यानि कर्माणीति ।
सप्तदशे विषमे स्तोमे सत्यनभ्यासां बृहतीं करोति ।
कस्यै हेतोरिति ।
न ह्याग्नेयी साभ्यासा विद्यते ।
20 तस्यां चैत्वारि सामानि ।
ऋचाबभित एकंचैं, मध्य एवं ऋचप्रायणम्, ऋचोदयनं भविष्यतीति ।
त इमे पञ्चानुवाकाश्चत्वारः कल्पाः ।
स एष प्रथमः सर्वेषामेव साष्टः स्यात् ।
अपि वा प्रथमस्य द्वौ स्याताम् ।
25 कथं भक्त्या इति ।
आग्नेया इत्येके ।
एवं यथैंवार्थे भवति ।
अथाप्यत्र सुविप्रतिषिद्धरूपाण्यैंनाग्नेयानि भवन्ति ।

---

1 B adds मे. 2 एवं वदाग्नेयं छ० G1, G2, J, K. 3 •रेवा G1, G2, J, K. 4 Omitted by G1, G2, J. 5 •सामैव संतृचस्तोत्रीया B. 6 •मन्त्यं C, K, •मस्यं G1, G2. 7 ऐन्द्री G1, G2, J. 8 Omitted by C. 9 Wanting in C. 10 सु० G1, G2, J. 11 पूर्वः C. 12 स आग्नेयः C; सर्व आग्नेयं G1, G2, J. 13 एक is wanting in C. 14 कस्या G1, G2, J. 15 रि सामानि ... पञ्चानु is wanting in G1. 16 सामानि B. 17 •र्चो C. 18 •र्च्यं B. 19 •पाना० G1, G2, J, K.

[आग्नेयानि यथा हविःस्तुतिः पवमाना इति ।
यथाप्रकृतीत्यपरम् ।
भक्षयविशेषान् विदधन्नाग्निष्टुत्सु विदधाति ।
अथापि कृतावेवायथार्थं भवन्ति ।]
यथा मैत्रावरुणाज्येऽग्निष्टोमसाम्नीति ।
उत्तरेष्वग्नय इति स्थाने सुब्रह्मण्यायां देवा इति ब्रूयात् । cp. PB. 17. 5. 7.
ऐन्द्रत्वादग्निष्टोमसाम्न इत्येके ॥ १३ ॥ Ārṣ. K. V. 60 a.

---

1 आग्नेयानि ··· भवन्ति (line 4) is wanting in B. 2 अपि B. 3 ०वरुण्यस्याग्निष्टो० C, K; ०वरुण्यस्याग्नेष्टो० G1, G2, J.

अथ सप्तमः प्रपाठकः

अथं त्रिवृतः ।
तेषां [प्रथमस्य] यो द्रव्यविकारो निर्वाक्यार्थेन सं ह भवति ।
पुरोधाकामयज्ञ उत्तरः ।
स्थपतिसंवो वांयम्, समानाः श्रैष्ठ्ये संवृणीरन् । cp. PB. 17. 11. 6.
ब्रह्मसवो वां, ब्राह्मणस्य यज्ञेन ज्रिजनिंयमाणस्य त्रिवृतंः स्तोमः सम्पद्यते ।
लघुरीप्सायामभिरूपोऽग्रंस्तोमश्च, अग्रमेव गच्छति यः पुरोधां यः स्थापत्यम्, यस्य तु स्याद् ब्रह्मसव इति । cp. PB. 17. 11. 5.
एषा ब्रह्मणो भक्तिरिति ।
अनुसवनं दक्षिणा ददाति ।
कस्य हेतोरिति ।
बृहस्पतिरभिषिच्यमानो देवगणेभ्यो दक्षिणा आजहार ।
वैंसुभ्यः प्रातःसवने रुद्रेभ्यो माध्यन्दिने सवैंने आदित्येभ्यस्तृतीयसवने ऽभ्वद्वादशा मैंाध्यन्दिने ददाति । cp. LŚ. 8. 7. 6; PB. 17. 11. 2; Āp. Ś. 22. 7. 1–4. 7. 12; Kāty. 22. 17. 9; BŚ. 27. 1. 2.
दक्षिणा वेलायैंामन्यैंाधित्सन् मन्यंते ।
'इंयेनेनेषोद्दंव्यसमुदेश उक्तः । cp. LŚ. 8. 7. 12, Kāty. 22. 5. 30.
उद्धरति घाकरत्वर्ण्यम् ।

---

1 In C only. 2 अथा G1, G2, J. 3 Wanting in B. 4 सम्भ० G1, G2. 5 ०त्नो G1; सतो G2, J, K. 6 वयम् C. 7 मेषो C&c; मेप्सं C2, G1, G2, J; मंक्षयं K. 8 Wanting in G1, G2. 9 ०न्य० K. 10 ०त्र B. 11 ०दो यः स्तो० C. 12 वस्तु० C, G1, G2, J. 13 Omitted by C. 14 म० C, G1, G2, J. 15 ०या अर्दायोत्स B. 16 ०त्रा is suggested. 17 मते K. 18 इयेनेनेषोद्द० B, इयेनेत्रिषोषोद्दं० G1, G2, J, K.

साग्रस्कसाम तद् भवति ।
तत्रैतज्जरावोधीर्यमेतद् गायत्रीसामापन्नम् ।
अपि च रुद्रैवयोनिवधार्थेऽभिरूपम् ।
उद्धरति वषट्कारनिधनम्, तस्य स्थाने सप्तदङ्करोति ।
ओ एनद् बृहता समानयोनिवधार्थेऽभिरूपम् ।
उद्धरति बृहत्, तस्य स्थाने वषट्कारनिधनम् ।
एषा देवेषुर्भवति ।
तामाशीःस्थान ईप्सन् ॥ १ ॥

संवत्सरे सप्तर्चनवर्चान् करोति, एते प्राणोक्ता इति ।
तेषां विलोपेन प्राणविलोपो भविष्यतीति ।
स यत् प्रथमाꣳस्तृचान्, एते रूपसम्पन्ना इति ।
चतुर्ऋचमैन्द्राग्नꣳ समामनामः ।
प्रवत्यासां द्वितीया, तामुद्धरति, सर्वाः प्रवत्यो भविष्यन्तीति ।
गायत्रीणां पृष्ठापदानाद् बृहतीषु मैत्रावरुणसाम करोति त्रिस्थानां बृहतीं पृष्ठेषु चिकीर्षन् ।
तंत्रैकं मैधातिथꣳ स्वयोन्यापन्नम् ।
पुरस्तादेतत् स्थानम्, अभिवतीषु होत्रिकपृष्ठानि स्वयोनीनि चिकीर्षन् ।
परागुं बृहतीष्वग्निष्टोमसाम, परागनुप्रहरतेति ।
तौ यदावर्तयति, एवं प्रवत्या प्रक्रम इति ।
तत्र यज्ञायज्ञीयमन्तसमाधये ।
तस्याक्षरसꣳसङ्गेन प्रस्तावयति प्रगाथीकाय पूर्वस्योश्चान्त्यं मेयाक्षाद्यम् ।
एषोऽक्षरसꣳसङ्गः ।
तद्यत्र यत्रैतेषां तृचापत्तिर्बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञायज्ञीयस्य चैवमेतेषां प्रस्तावयति ।

---

1 ०यगायत्रीगाम० B 2 रुद्रदेवलोरिव० B. 3 ०निवधार्ये० C; ०निर्धाध्ववधार्ये० G1, G2, J; ०निर्धावधार्ये K. 4 C, G1, G2, J add here स्वारे सप्तर्चनवर्चा करोत्येते प्राणोक्ता इति ते. 5 ०शीर्ध्वनिद्रंप्सन् C; ०शीर्धाध्वनि ईं० G1, J; ०शीर्ध्वाध्वनि ईं० G2, शीर्वाध्वनि ईं० K. 6 G1, G2, J add स्वा 7 तत्रैतन्मै० C, K; तत्रैतमै० G1, G2, J. 8 स्वयोन्युपन्नं C, स्वायान्यपन्नं G1, G2, J. 9 अनभिवतीष्वप्रवतीषु C; अनंभ(०भि J) वतीष्वप्रवतीषु G1, G2, J, K 10 विराड् Cक. 11 प्रागादनु० C, K; प्रागादनु० G1, G2. 12 तावदा० B. 13 प्रवृत्या C, प्रत्या G1, G2. 14 ०स्याक्षान्यङ्गे वा याक्षाद्यम् C. 15 ०मेवैषां C, K; ०मेविषां G1, G2, J.

"दर्घअयस ं स्वासु यदि जॉवेदिति तु भवति, न चेदंशकन्नतुंमुत दीर्घं ं
श्रृणुयादिति ।
अपि वा प्रायणार्थमेव स्यात् ।" Ārṣ. K. V. 62 a.
स्वारं च [हिं] गवति प्रवद्योनि चेति ।
ककुवुत्तरासु ककुवुत्तरास्थान ं हि, सर्ववृहतीष्वेके ।
एवं स्वर्गकामयज्ञे ।
अपि वा स्वर्गोकां बृहतीं स्वर्गकामयज्ञेऽचिकीर्षेत् ।
पुरस्ताद्बानाबृहत्य इति वा ।
तन्त्रे चिप्रतिपद्यन्ते ।
ज्योतिष्टोममित्येके ।
गायत्रीभ्यां ज्ञानीम इति ।
आर्ग्वास्तन्त्रमित्यपरम् ।
प्रवतीभिरयं कृतः ।
ता एताः प्रवत्य इति ॥ ८ ॥

नवनः पटल·

अथातश्चातुर्मास्यानि ।
स एष षडहो विहृतः ।
तत्र षाडहिकान् स्तोमान् करोति षडहन्यायेन ं ।
ता ं स्तु यदेवं प्रयुंङ्क्ते, एव ं रोहो भवति ।
अथापि नानादीक्षोपभृधानीमानि पर्वाणि भवन्ति ।
तत्र सर्वाण्यहान्युपक्रमः ।
स्तोमेन प्राचिंकमिपीत् ।
अथाप्येवमेनाननवच्छिद्यानन्तनोऽध्वस्यतीति ।
अंवयन्ति तन्त्राणि पृष्ठानि स ं स्था इति ।
अहां व्युंत्क्रमादेकाहिकान्येकाहे, द्वैराहिकाणि द्विराये ।
उद्धरति रौंश्मिपरिकीर्णतया ह्यधहस्य ।

---

1 चेदशलर्तुंमुत B, चेदशकर्तुंमुत C, नवेदकन्नर्तुंमुत J. 2 दीर्घः B. 3 स्व० B. 4 Wanting in B 5 वेति C. 6 गोतोऽपि C. G1, G2, J. K. 7 ओं G1, G2, J. K. 8 हस्त G1, G2, J. 9 ओ दो० C. 10 ंन् B, ं G1. 11 प्रवन्नन्त्यनि० C, G1, G2, J, K 12 In B only. 13 G1, G2, J add ए. 14 ंन्त्र C. 15 प्रयुन्ते B. 16 ंश्वास्तृगानि B; ंश्वे० G1, G2, J 17 ंर्वाणि C, G1, G2, J 18 ंत्० C. 19 ंकमर्पयन् B. 20 ंवर्वन्ति C, ंवर्वन्ति G1, G2, J, K 21 ंकमादेका० C, K ंकमार्दकानेकाहे G1, G2, J. 22 स्व० B; G1, G2, J omit रौंश्मि० ंउद्धरति (p. 117. 2).

त्रैरात्रिकाणि त्रिरात्रे ।
उद्धरति वामदेव्यं चास्य प्रत्नं चापरिकाण्डतया ज्यहस्य ।
नाना ब्रह्मसामानि, नानात्वार्थं इयैतनौधसवर्णानीति ।
बार्हद्रथन्तरपृष्ठ्यौक्ष्णमेवादाशरात्रिकम् ।
तदेतदपूर्णदर्वानुग्रहाय ।
'प्राग्ध्यू३षु शचीपते' इति । SV. 1. 253; 2. 929; RV. 8. 61. 5.
प्रथमस्याह्नो ब्रह्मसामस्तोत्रीयो वैश्वदेवस्थानमापन्नः, एषा विश्वव-
ती भवतीति ।
पञ्चप्रतिपत्कान्यहानि ऋत्वभीज्यायाम्, पञ्चर्तुः संवत्सर इति । cp. PB.
18. 9. 5; ŚB. 1. 2. 5. 12; 1. 5. 2. 16.
षण्णामह्नां प्रतिपदः, षड्ऋतुः संवत्सर इति ।
"त्रिष्टुभं वैश्वकर्मणिकं करोति ।
न हि गायत्री विद्यते ।" Ārṣ. K. V. 65b.
समापद्यन्ते त्रिरात्रे भागाः, तदनु द्रव्याणि ।
ह्याविष्मतं द्वितीयेऽहनि त्रिरात्रस्य कुर्यादिति धानञ्जयः ।
ऋद्धिसामैं मा प्रच्योष्टेति ।
यौक्ष्णमेवेति गौतमः ।
कृतं ह्याविष्मतं द्विरात्रे ।
तृतीयस्थानं च ह्याविष्मतं त्रिरात्रे ।
तत्रैतत् संहितं शुनशीर्यं सन्तानायं
'स सुन्वेयो वसूनाम्' SV. 1. 582; 2. 446; RV. 9. 108. 13;
PB. 13. 11. 2.
'प्राणा शिशुर्महीनाम्' इति । SV. 1. 570; 2. 363; RV. 9. 101.
1; PB. 13. 5. 3.
पञ्चमषष्ठाभ्यामुष्णिक्ककुभौ षडहं समीप्सुः प्रत्याहरति ।
एतेन न्यायेन त्रिरात्रप्रभृतिष्वहर्गणेष्वेते भवतः ।

---

1 प्रत्नं C, G1, G2, J, K. 2 नानार्थं C, ०र्थं G1, G2, J. 3 ०नि C, K. 4 ०दर्था० C, G1, G2, J, K. 5 शन्ध्यूषु B. 6 ०त्रीया K. 7 एषां C, G1, G2, J, K. 8 ०अतिकान्यहाहाः वृत्वभी० G1, G2, ०अन्कान्यहाहाः वृत्वभी० J; ०प्रतिकान्यहान्मृत्वभी० K. 9 ०र्त्वः B. 10 ०र्मणीं C, G1, G2, J, K. 11 ०न्वे B. 12 ०दानु० B, C, G1, G2, J, K repeat तदनु द्रव्यानि ··· अयास्चे (p. 118 no. 13). 13 ०न्तं G1, G2, J. 14 ०सामप्र० C, ०साम्प्रास्च्यो० G1. 15 J omits त्रे. 16 J omits त. 17 ०नः K. 18 ०नाच G1, G2, J. 19 प्राणाः C. 20 ०दनभीप्सुः प्र० K. 21 द्विरात्र० C, G1, G2, J, K. 22 ०हरगणेष्वेते J.

न चेत् [कृंतागमो भवति ।
द्विपंदातिच्छन्दसो दशरात्रन्यायेन, ते जगत्याः पुरस्तान्निदधाति ।
अन्तच्छन्दसी अन्त इति, तेऽयं न सर्वान्ते नासावनच्छन्दोऽन्तेऽचि-
कीर्षीत् ।
तयैता वाजदावर्योऽन्तान्विताः—"अया रुचा" इति । SV. 1. 463; 2. 940; RV. 9. 111. 1; PB. 16. 16. 8.
नित्यवर्त्सा स्वयोनयः ।
एतेन न्यायेन त्रिरात्रप्रभृतिष्वहर्गणेष्वेते भवतः ।
न चेत्] स्तोमसंरोधो भवति ॥ ३ ॥
अथैते सप्तदशाः ।
तत्र वार्हतेष्वाष्टमिकं पञ्चर्चं करोति, एतद्भक्तिनोद्ध इति ।
तार्तीयकं रथन्तरपृष्ठेषु, एतद्रथन्तरभक्तिन इति ।
अनिरुक्तः प्रथमः ।
तत्र यो द्रव्यविकारो निर्वाकार्थेन स भवति ।
अथ खल्वाह—"मारुती भवति, पौषी भवति, वैश्वदेवी भवति" इति । cp. PB. 18. 1. 14, 15, 17.
केनो" विद्यादेतद्देवत्या इमा भवन्तीति ।
एतद्देवत्येषु सैकेषु समाम्नाता इति ।
यानि गोस्सामानि तानि सामानि" ।
अनुपृष्ठं संरहितमेवैतदाग्निष्टोम्यात् क्रियते ।
स्वर्गकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र यो द्रव्यविकारः स्वर्गकामयज्ञत्वात् स भवति ।
अथ खल्वाह—"सोमपीथंस्याऽविदोर्द्योय" इति । PB. 18. 2. 12.
एतदपायवदिति ।
स्वर्गकामयज्ञ एवोत्तरः ।
तत्र गोस्सामानि द्यौदुदाक्षिण्यात् ।

---

1 B omits कृतागमो ··· न चेत् (line 9). 2 कृतागमो G1, G2, J, K. 3 पदा० G1, G2. 4 ते यत्र G1; ते यत्र G2, J. 5 See p. 117 no. 12. 6 ०यस G1; ०यस्त G2, J. 7 ०ते ज्याश्च G1, G2, J; ०ते त्याद० K. 8 दशरात्र० C, G1, G2, J, K. 9 अनिरुक्तः G1, G2, J. 10 द्यौ नो B; द्यौना K. 11 Wanting in C; द्यौ G1, G2, J. 12 ०न्यम् G1, G2, J, K. 13 C, G1, G2, J, K repeat गरत्रु-द्भ्याणि ··· अया रुचे after ०पीथ; C puts 5 after रुचे (see p. 117 no. 12). 14 ०दोद्यावेत्यनन्दत्रभावा दे स्वेतरद्योचदिति स्वर्ग० C, G1, G2, J, K. 15 ०त्वान यत्र यत्र G1, G2. 16 गव्योमे सामनी C, G1, G2, J, K. 17 यद्वरुणि० C; याद्वरुणि० G1, J.

अपि वा स्वर्गकामयज्ञत्वादेव ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"अनड्वाहौ वा एतौ दैवयानौ यजमानस्य यद् बृहद्रथन्तरे" इति । PB. 12. 4. 14.
वैश्ययज्ञ उत्तरः ।
तस्य कण्वरथन्तरम् ।
"अभि त्वा पूर्वपीतये" इति, SV. 1. 256; 2. 923; RV. 1. 19. 9; 8. 3. 7.
एतासु कुर्यादिति लामकायनः ।
यथा वाप्यर्यायाः शूद्रस्तेलपमुद्दिशेत्, अतो देशीयमेतद् ।
य एतद्रथन्तरस्यर्क्षु कुर्यात् एतासु त्वेव स्यात् ।
तासां हि स्थानमापद्यते ।
अपि चैताः परोक्षपृष्ठे षडह इति ।
"सर्वबृहतीषु नान्यद् बृहद्रथन्तराभ्यामर्हति ।
यत् ककुबुत्तरासु स्यात्" ते खलु विश्ववतीभिः कल्पयति । Ārṣ. K. V. 68a.
एतद्भक्तिर्वैश्य इति ।
तन्त्रे विप्रतिपद्यन्ते ।
ज्यौतिष्टोमेमित्येके ।
गायत्रीभ्यां जगतीम इति ।
आशीस्तन्त्रमित्यपरम् ।
विश्ववतीभिरयं कृतः ।
ता एता विश्ववल्य इति ।
तत्र यो द्रव्यविकारो वैश्वदेवीचिकीर्षया स भवति ।
यान्यायुषः सामानि तानि सामानि, अनुतन्त्रं यान्यन्यानि पृष्ठानि, ब्रह्मसामभ्यां विशोविशीयम्, उत्तरस्यामग्निष्टोमसाम ककुबुत्तरासु ककुबुत्तरास्थानं हि ।
स्वर्गकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र खलु गोस्तन्त्रं करोति ।

---

1 Wanting in K. 2 अप्यन्याया: B. 3 ०त० G1. 4 ०मुद्देशे० B; ०मुद्दिशे० G1, G2, J, K. 5 Wanting in C, G1, G2, J, K. 6 ०क्षे पृष्ठे C, ०क्षपृष्ठये K. 7 ०नान्यत्र K. 8 Wanting in C, K. 9 पक्षमुत्त० C; ककुत्त० G1, G2, J. 10 ज्योति० C, G1, G2, J, K. 11 ०ष्टोमतन्त्रमि० G1, G2, J, K. 12 जगतीम G1, G2. 13 यान्यानि G1, G2. 14 पृष्ठ B, K. 15 ०स्माग्नि० B.

एतदन्तं तन्त्रतरम् ।
अन्तविधोऽयं भवति ।
"अनिरुक्तं प्रातस्सवनम् ।" PB. 18. 6. 7.
तत्र यो द्रव्यविकारो निर्वाक्यार्थेन स ह्यं भवति ।
अथैतद्देवस्थानꣳ स्थितनिधनम्, उतासिन् थीस्तिष्ठेदिति ।
तस्य रथन्तरं पृष्ठं वाजपेयसामभिर्वृहत् करिष्यन् भवति ।
अत्तोक्तोऽर्कः, वाजोक्षमन्नम् ।
'त्वं नश्चित्र ऊत्या' इति SV. 1. 41; 2. 973; RV. 6. 48. 9.
वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम ।
एता राधंस्त्यः स्वर्गकामयज्ञेऽभिरूपाः ककुबुत्तरासु ककुबुत्तरास्थानꣳ
हि, सर्वबृहतीष्वेके ।
तद् व्याख्यातꣳ सर्वस्तोमे ।
धनुतन्त्रमुक्थंग्रहणायः ॥ ४ ॥
"अथैषोऽभिषेचनीयः ।" PB. 18. 8. 2.
"तस्य द्वात्रिꣳशाः पवमानाः ।" PB. 18. 8. 3.
अनुपूर्वमावृत्तिस्थानेषु पञ्चदशप्रभृतीन् वार्हतस्तोमानिति ।
ते प्रोक्षस्थाना इति ।
तत्रोभे सामनी बार्हुदाक्षिण्यात् ।
अथाप्युभे वीर्य्यसाया अभिरूपे ।
उक्थसꣳस्थं करोति ।
द्वितीयेयमिज्या ।
तत्र द्वितीयाꣳ सꣳस्थामिति व्याख्यातम् ।
यद्विष्पवमानमन्यत् कविमतः ।
ते[14] खलु शश्वद् भाल्लविन आग्नेयीं पावमानीमुखरन्ति ।
यथा त्रिवृतं न वयमुद्धरामः, पृष्ठेभ्य इयं प्रति, एवं पृष्ठानामविलोपे इति ।
अथापि स्तोमः[16] प्रधानतरच्छन्दस इति ।
आनुष्टुभं पर्यायं करोति, आनुष्टुभोऽभिरंराजेति ।

---

1 ०न्तन्त्र० C, G1, G2 J. K. 2 Wanting in C, G1, G2, J. K 3 ०मद्वि० G1, G2, J, K. 4 अद्योक्तो० C. 5 राद्धवत्व B. 6 ककुबुत्तरः B. 7 ०दभि B. ०स्यद्वि० G1. 8 ०स्यादो C; ०स्यरे G1, G2, J, K. 9 ०नत्र० B. 10 ०वः प्रणवः B; ०वयत्रगवाय Ca. 11 भागस्तोमाने C, G1, G2, J, K. 12 प्रासा स्था० C, G1, G2, J, K. 13 आबृहद्वि० C; बाबृहद्विणपत्रयावत्रा० G1; बाबृहद्विणपत्रया० G2. 14 ईप्सायामभि० C, G1, G2, J, K. 15 वय C. 16 ०स्तोमप G1, G2, J. 17 स्तोमत्र० K. 18 पर्यासं C, G1, G2, J, K. 19 करोतीति B. 20 ०भो हिरंराजेति C, ०भो हिरंराजे G1, G2, J, K.

"तासां मध्यमामुत्तमां कुर्मः", सूर्यवत्यन्तेऽभिरूपेति । Ārṣ. K. V. 71a.

सम्भार्यान्वितान्याज्यानि ।
अथ खल्वत्र राजसामानि करोति, राजसूयो राजसामानीति ।
एकादश करोति त्रिष्टुप्सम्पन्नानि, त्रैष्टुभोऽभिराजेति ।
सर्वच्छन्दस्यानि करोति ।
स्वस्य कृत्स्नविकाराय न पाङ्क्तं करोति, न हि पाङ्क्तं राजसाम विद्यते ।
एकमुदाहरन्ति सत्यश्रवसो वाय्यस्य—
'महे[1] नो[2] अद्य[3] बोधय[4]' इति । SV. 1. 421; 2. 1090; RV. 5. 79. 1.
अराजसूययाजी स बभूव ।
नेद्राजसूययाजिनां सामानि क्रियन्ते ।
बार्हतानि भूयिष्ठानि करोति ।
सवनच्छन्दो बृहती ।
अथाप्येतन्माध्यन्दिनच्छन्दो भवति ।
बार्हतानि वा भूयिष्ठानि लभन्त इति ।
द्वे गायत्रीसामनी करोति ।
द्वे हि[12] पवमानमुखयोर्गायत्र्यौ भवतः ।
ते कुशलं यदनुपूर्वं[13] पञ्च माध्यन्दिने[14] षडार्भवे, एवं रोहो[15] भवति ।
देवस्थानं वरुणसाम सोमसामेति देवराज्ञाम् ।
सैन्धुक्षितं दैर्घश्रवसं पार्थं काक्षीवतं ब्राह्मणसाम सैन्द्राजसामसूपसङ्गायते ।
क्षत्रमार्गेण चचार राजसूययाजी बभूवेति ।
दैवोदासं वाध्र्यश्वं वैतहव्यं त्रासदस्यवमिति मनुष्यराज्ञाम् ।
द्वैपद उक्थप्रणयः ।
विभ्रंशाद्[16]भ्रंशमिदं कर्म ।
द्विविधेन प्रतिष्ठेति[17] ।

---

1 कुर्युः C. 2 ०भो हि रा० C, G1, G2, J, K. 3 सर्वस्य C, G1, G2, J. K. 4 कृत्तिका० C, G1, G2, J, K. 5 बोधयन्ति । J. 6 राज० C, G1, G2, J, K. 7 नेह रा० C. 8 ०म्मा० C. 9 वाव C, G1, G2, J, K. 10 ०त C, G1, G2, J, K. 11 ०सामानी G1. 12 वहिष्पवमानं मु० C, G1, G2, J, K. 13 ०पूर्व्यं B. 14 ०नेव G1, G2, J; ०ने च K. 15 करोति ह्या for रोहो in B. 16 ०राद्ध B. 17 सदद्राजसा॰स्य० B; साद्रसामसूयसं० G1, G2, सादाजसामसूयसं० J. 18 ०द्भुमुन्यं चयेन प्र० B. 19 ०ष्ठति G1, G2.

तत्रैतत् सत्रासाद्दीयꣳ सोदसंद्दीयं नाम राजयज्ञेऽभिरूपम्।
अनुपृष्ठमितरे।
सदोविशीयं दशपेयस्य मध्यन्दिने विशीयं राजयज्ञेऽभिरूपम्।
वारवन्तीयम् अग्निष्टोमसाम स्वास्वेवꣳ सुँवारवन्तीयमिति ॥ ५ ॥

"प्रतीचीनस्तोम उत्तरः।" Ārṣ. K. V. 72 a.
तं खलु बृहत्पृष्ठं करोति।
एतद्वक्तिः क्षत्रिय इति।
अतिरात्रसꣳस्थं करोति।
चतुर्थीयमिज्या, तत्र चतुर्थीꣳ सꣳस्थामिति।
अथापीदं [1]द्वितीयं यज्ञस्थानं, यद्दीनो द्वितीयो वर्णः क्षत्रिय इति।
ज्यौतिष्टोमं तन्त्रमेतत्।
इह भक्तितन्त्रयोरयमु लोकः क्षत्रियस्येति।
स्तोमकारित आयापः।
व्युष्टिद्विरात्र उत्तरः।
तत्रामुमेव द्विरात्रमाद्दरति।
तत्र दशस्तोत्रीया उपाद्दरति।
संवत्सरसम्पदे चतुर्विꣳशावुत्तरौ पवमानौ करोति।
यद्विष्पवमानसमाधये संसदश्विनौ प्राज्यावर्यति।
तावनन्तरयोः स्तोत्रीययोरनुगृह्णाति।
एकविꣳशान्युक्थानि करोति।
विभ्रꣳशाशब्दो द्विरात्रः।
तत्रामुमेव प्रतिष्ठास्तोममभिप्रायुङ्क्त।
अथैतद् विꣳशोविशीयꣳ राजयज्ञेऽभिरूपम्।
क्षत्रस्य धृतिः किमर्थमिति।
आलुप्तजनपदोऽयꣳ राजा, तस्य क्षत्रसंयमार्थः क्षत्रसंयमार्थः ॥ ६ ॥

दैवनः पटलः

अथैतान् द्वन्द्वा इत्याचक्षते।
तेन सर्वे द्वन्द्वा द्वन्द्वे[10] मिथ्नवन्तो भवन्ति।

---

1 सोदवत्रान रा॰ C, सोदवत्रमे रा॰ G1, G2, J. 2 दशपेष॰ B, K. 3 वारवन्तीयम् C. 4 सु is wanting in C. 5 B omits स्तोम. 6 J omits द्वितीयं ... यदद्दीनो. 7 ज्यो॰ K. 8 ष सस॰ B. 9 •यतो B. 10 वन्॰ B, G1, G2, J. 11 स्तोमदोर॰ C, J, G1, G2, K. 12 धश्विस्त C. 13 धृतिः B. 14 •र्थं इति G1, G2, J, K. 15 In B only 16 नवाशो C. 17 द्वन्द्वान् G1, G2. 18 मिथाद्व C. मिथाद्व G1, G2, J, K

यौ यावेषा॰ समानमर्थमुपकृतौ तौ [तौ[1]] छन्दौ भवतः ।
राज्यकामयज्ञः प्रथमः ।
तस्य यदेवंविध[2]स्तोमयोग एवमष्टावेकवि॰शान् सम्पद्यत इति ।
सप्तदशं पवमानेषु निदधाति ।
एष विट्स्तोमो भवति ।
विट्कामो राजा ।
अथाप्येते ग्रामा इव सुत्याया यत् पवमानाः सम्पूर्णा[3]श्छन्दोभिः साममिरिति ।
तत्र विट्स्तोम॰ सप्तदशमचिकीर्षीत् ।
अनुपूर्वमावृत्तिस्थानेष्वितिशिष्टान् भागस्तोमान् ।
एवं चतुष्टोमो भवति ।
विभ्र॰शाशङ्कमिदं कर्म ।
स चतुरेण प्रतिष्ठेति ।
व्याख्यातमौभयसाम्यमभिपेचनीये ।
ज्यौतिष्टोमं तन्त्रम्, तद् व्याख्यातं केशवपनीये ।
अन्नाद्यकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र चतुर्[4]र्चमाहरति ।
एतदन्नाद्यस॰स्तावमिति ।
औमर्हीयवादुत्तरमाभीकम् ।
एतद्वृष्टिस॰स्तावं वृष्टिर्जमन्नमान्धीगवादर्कपुष्पम् ।
एतदन्नाद्यस॰स्तावमिति ।
प्रजातिकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्रैकर्चमुपाहरति ।
एषा वृषण्वती प्रजातिकामयज्ञेऽभिरूपा, अन्तरिक्षप्रवादान्तरिक्षायतना गन्धर्वाप्सरस इति ।
तत्र यो द्रव्यविकारः प्रजातिकामयज्ञ[5]त्वात् स भवति ।
शुशुत्सयज्ञ उत्तरः ।
"तस्य द्वादशं माध्यन्दिन॰ सवनं त्रिवृती अभितः ।" cp. Say. PB. 19. 4. 2
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"यैकादशी", "या द्वादशी" इति । cp. PB. 19. 4. 3. 4.

1 Wanting in B, G1, G2, J, K. 2 °विधःस्तो° C, K. °विधःस्तौ° G1, G2, J. 3 पूर्णा छ° G1, G2, J, K. 4 °आवर्त्ति° C, G1, G2, J, K. 5 चतुराच° B. 6 अथामही° B. 7 °जमेवमन्न° C; °मजन्न° G1, G2; °जमन्ना° J. 8 प्रजापति° C, G1, G2, J, K. 9 °नाय B. 10 काम is wanting in J. 11 °यज्ञा G1; °यज्ञात् G2. 12 शुशुत्स° C, K.

एकादशीः प्रातःसवन उपसञ्चरतीत द्वादशीस्थानीयसवने ।
एवं गरस्य व्यपादानꣳ सिध्यतीति ।
तदपि शश्वदध्वर्यव उदाहरन्ति ।
स्तोमो वै त्रिवृतः, स्तोमो द्वादशः ।
यत् त्रिवृतो द्वादशमुपयन्ति पुनर्द्वादशोत्त्रिवृतं तस्मादेतेन स्तोम इत्युक्थसरस्वं करोति ।
एवमेतासाꣳ स्तोत्रीयाणां व्युपादानꣳ सिध्यतीति ।
स्तोमकल्पायैकꣳ साम मध्यन्दिनं उपाहरति ।
स यन्मैधातिथम् ।
एतस्यारिष्टवती योनिः प्रायश्चित्तकृत्येऽभिरूपेति ।
अत्रस्तो(?) यो द्रव्यविकारः शुशुत्सथसत्वोत् स भवति ॥ ७ ॥
पशुकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र चतुष्पर्यायान् स्तोमान् करोति ।
"चतुष्पादः पशवः" इति । PB. 19. 5. 3.
तदपि शश्वद् ब्राह्मणं भवति—यच्चतुश्चतुर्दिङ्करोति ।
अथं खेत्वानुष्टुभः प्रतिपदः करोति ।
पशुकामयज्ञे चतुष्पदा अभिरूपा इति ।
तास्तिस्रः सꣳतीश्चतस्रो गायत्रीः करोति ।
गायत्रीस्थानꣳ हि भवति पारवन्तीयं यज्ञायज्ञीयेचतुर्थेपृक्थस्तोत्रीयेषु ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"नोक्थो नात्रिष्टोमः" इति । PB. 19. 5. 11.
यदु पारवन्तीयं पशुसꣳस्तावं च ।
अपि च स्तोत्रीयाणाꣳ सन्निवारणाय ।
"पशुकामयज्ञ एवोत्तरः ।" Say. PB. 19. 6. 1.
तत्र चतुर्ऋचमाहरति ।
एतत् पथ्यं छन्द इति ।
षोडशिसꣳस्थं करोति ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"नोक्थ्यो नातिरात्रः" इति । PB. 19. 6. 3.
पशुकामयज्ञत्वाद् गायत्र उक्थप्रणयः ।

---

1 उपाह० C. 2 त्रि is wanting in G1, G2, J. 3 •शानि• B. 4 तस्मादेव C, G1, G2, K; तस्मादेषा J. 5 पुनस्तोम C, G2, J, K; पुनस्तो G1. 6 •यानार्थांन• B; •शुशाषान• G1, G2, J; •नाशुशाषान• K. 7 •न उप• B. 8 •वेऽस्तेतो दो द्र• C; •वेत्वेतो दो द्र• G1, G2, J, K. 9 चतु• C. 10 •एवान् C 11 •पदाः G1, G2, J. 12 अथा B; अ G1, G2. 13 •यानात्र• G1, G2, J. K. 14 सवतो• B. 15 •वं च• K.

पशुकामयज्ञावेवोत्तरौ ।
अपि वा द्विरात्रमिमुपक्लृतौ स्याताम् ।
उभयेज्यांनियोगात् सप्तिसप्तदशंस्तोमौ करोति ।
एतौ पशुसंस्तावाविति ।
एकविंशमुत्तरस्य बहिष्पवमानं करोति ।
त्रिकं होतुराज्यम् ।
सप्तायावेकाहौ व्यौविवर्तयिष्यन्नेतस्मिन् तदेकविंशे पराक्रम्य त्रिकेण वज्रेण बलं विभेदेति लामकायनः ।
ता उ सप्तिसप्तदशावेव सम्पदेति ।
नानातन्त्रे नानापृष्ठे द्विरात्रन्यायेन सञ्चारयति चैं न च सञ्चारयंति ।
एकाहन्यायेनाहःसञ्चारणम् ।
द्विरात्रन्यायेनासञ्चारणम् ।
जनुपैकचौं द्विरात्रन्यायेन निषेधान्धीर्गवे द्विरात्रन्यायेनाज्ञत इति ।
कावमन्त्यम् ।
एषा सामान्या तृचप्रथमा पशुप्रवादेति ।
सत्त्रासाहीयश्शुष्ये द्विरात्रन्यायेन, इयावाश्वकौञ्चे द्विरात्रन्यायेन ।
'अग्नेगो राजाप्यस्तविष्यते' इति । SV. 2. 966; RV. 9. 86. 45.
काँवमन्त्यम् ।
'अग्नेगो' इति ।
अहेयं भवतीति शाण्डिल्यायनः ।
गोप्रवादात्तु स्नातकाः कुर्वन्तीति ॥ ८ ॥

अपचितिकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र चतुर्विंशपष्ठान् करोति ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"वि ह्येतियन्तीति ।" PB. 19. 8. 6.
चतुर्विंशत्रिणवाविति वैतद् भवति ।
चतुर्विंशं पवमानयोर्निदधाति ।
तेन प्रच्युतौ त्रिवृत्सप्तदशावाज्यपृष्ठेष्वनुगृह्णाति ।

---

1 ०ज्यानि ज्योगात् तत्र स० C; ०निज्योगात्तत्र स० G1, G2, J, K. 2 ०शौ स्तो० C, G1, G2, J, K. 3 व्यावर्त्त० B. 4 ०मेदिति B. 5 व च न सञ्चा० G1, G2, J, K omit च. 6 व्येति G1, G2, J, K. 7 औदलान्धी० C, G1, G2, J, K. 8 ०म० B, Ck. 9 ०यं सु० C, G1, G2, J. 10 दावम० Ck, वदावम० G1, G2, J, K. 11 ०हेयं B. 12 G1, G2 add राजाप्यस्तविष्यत इति after गो. 13 षष्ठान्...चतुर्विंशं (line 26) is wanting in G1. 14 सयन्ती० C, G2, J. 15 ०वितीवै C, J, K.

ज्योतिष्टोमं [तंन्त्रम्, एतदपचिततरं तन्त्रयोरिति ।
स्तोमकारित आवापः ।
अपचितिकामयज्ञ एवोत्तरः ।
तस्योक्ताः स्तोमाः ।
तस्य यदेवंविधः स्तोमयोगः, एवं "विराजꣳ सम्पद्यत" इति । PB. 19. 9. 2.
द्विपदाः करोति ।
दशरात्रन्यायेन स यदेताः, एता दशरात्रावसाने दृष्टा इति ।
तत्र वारवन्तीयमन्तसाम, अन्तच्छन्दसि ।
सूर्यवत्यो दशरात्रन्यायेन ।
अग्न्यभियजन उत्तरः ।
तत्रोभे सामनी करोति ।
अग्न्यभीज्यां कृत्स्नीचिकीर्षन् ।
तथाप्युभयसामाग्निर्भवति ।
उभाभ्यार् हि परिगीयत इति ।
ज्योतिष्टोमं] तन्त्रम्, एतदाग्नेयमिति ।
स्थारꣳ सौपर्णं पक्षिसाम पँक्त्यभीज्यायाम्, अग्नेयंतम् अग्न्यभीज्यायाम्,
स्वाग्निरामर्कोऽग्न्यभियजने व्रते दृष्टो भवति ।
अग्न्याभिर्यजन एवोत्तरः ।
तत्र ज्योतिष्टोममेवाहरति, एतदाग्नेयमिति ।
त्रिवृत्पञ्चदशावाज्यपृष्ठेषु सम्पद्यत्येन फुर्मः ।
व्याख्यातमौभयसाम्यम् ।
ज्यैोतिर्ह्येवायं विकृतः ।
तत्रौदलमनुष्टुभि ऋचसमाप्तये ।
तंदेतदृष्टमात् पृष्ठान्वितम् ॥ ९ ॥
राजयज्ञ उत्तरः ।
तत्र ये स्तोत्रीये पादरति कफुद्रूपं विदर्शयिषन् ।
अपि वा सदोविशायसांमान्ते गृह्यमाणे समदश कारयेताम् ।

---

1 B omits तन्त्र ... ज्योतिष्टोमं (lines 1–10). 2 °माने C. 3 °दर्शं B. °दर्नं J. 4 पञ्चभीष्टायाम् C&; पञ्चाभी(भि J)° G1, G2, J, K. 5 °भीष्टायाम् C&; °भीज्यांयाम् G1, G2. 6 Wanting in B. 7 °भिजन B; अग्निरवनन्दाभीन्दादग्ने G1, G2, J; अग्निरवन K. 8 °ं J. 9 °मां C, G1, G2, J, K. 10 ज्यो° B. 11 तदृष्टमात् G1, G2; तदृष्टमात् J. 12 °मन्ते B, K; °मांत G1, G2, J.

विषमे स्तोमे सत्यनभ्यासां बृहतीं करोति ।
ज्यॅोतिष्टोमॅात् तस्याः सौमकल्पो व्याख्यातः ।
अग्निष्टुति व्याख्यातमौभर्यॅसाम्यम् ।
ज्यॅोतिर्ह्यॅवायं विकृतः ।
तत्र गौरीवितमनुष्टुभि, एतद्वपभोक्रमिति ।
वैश्ययज्ञ उत्तरः ।
वैश्यस्य राजमात्रस्य साराज्यमिच्छतो यज्ञः स्यादित्याहुः ।
राज्ञ एव खल्वयꣳ संविरॅतस्य साहसिक्यात् ।
विड्भूतस्य कितवायस्य सवः स्यादिति शाण्डिल्यः ।
अभिषेचनीयं प्रत्युपधावति ।
सवसामान्याद् द्वात्रिꣳशॅापायादनुष्टुभः प्रतिपदोपयन्ति ।
कुॅशलं यदुपवॅतीमेषा राथन्तरी, राथन्तरो वैश्य इति ।
व्यत्यासेन निल्यां बृहतीं करोति ।
समो हि स्तोमः ।
व्याख्यावुत्तरौ ।
राजयज्ञ उत्तरः ।
तं खलु बृहत्पृष्ठमिन्द्रन्यङ्काभिः कल्पयति ।
एतद्धक्तिः क्षत्रिय इति ।
तत्र या इन्द्रवत्यो विरूपास्ताः ।
अथापि बृत्रहत्यवादेन वृॅषपवत् प्रवादेनॅ सूॅर्यवत्तयेत्यैन्द्रꣳ रूपमनुगृह्यन् मन्यत इति ।

तन्त्रे विप्रतिपद्यन्ते ।
ज्यॅोतिष्टोमॅमित्येके ।
गायत्रीभ्यां जानीम इति ।
आशीस्तन्त्रमित्यपरम् ।
इन्द्रवतीभिरयं क्रतुः, ता एता इन्द्रवत्य इति ।
तत्र यो द्रव्यविकार ऐन्द्रीचिकीर्षया सॅ भवति ।
राजपुरोहितयोर्यश्च उत्तरः ।

---

1 ज्यो० K. 2 ०म्यात् C, G1, G2, J, K. 3 साकमल्पो Cस, G1, G2, J. 4 ०यं सा० K. 5 ०तिर्विद्यॅ० G1, G2, J, K. 6 प्रवि० G1, G2, J, K. 7 ०भीप्सतो C, G1, G2, J, K. 8 सविपरीतस्य B; 9 ०शादपायाद० C; ०शपायाद० G1, G2, J; ०शापयोद० K. 10 कुलं B. 11 ०वीती० G1, G2, J, K. 12 वृषावत् B; wanting in G1, G2. 13 Wanting in G1, G2. 14 सूर्यवर्त्तोयन्त्यैन्द्रꣳ B. 15 ०मं तन्त्रमि० C; ०मतन्त्रे । G1, G2; ०मतन्त्रमि० J, K. 16 ०न्द्रे चि० B. 17 संभ० G1, G2, J, K.

तस्मोमे सामनी, उभयानि व्यञ्जनानि, द्वैयज्ञा ज्योतिष्टोमं तन्वं नित्यं ब्राह्मणस्योक्तो[3] यज्ञं क्षत्रियस्य ॥ १० ॥

विजिघार्सघञ्च उत्तरः ।
तस्मोमे सामनी करोति ।
विजिघार्सघँञ्चं कृत्नं चिकीर्षन् ।
तत्रैतद् विशोविशीयं विजिघार्सघञ्चेऽभिरूपम् ।
सोमसामाथर्वणं वेत्यभिचरतः ।
सोमसामैतत् क्रूरनिधनम् ।
तस्य निधने विचारयन्ति—
"इन्द्र इव दस्यूꣳ रमृणा २३१११ सूर्य इव दस्यूꣳ रमृणा २३१११ वज्रिन् सुवज्री २३१११ न् ।" LŚ 7. 10. 12; *cp. Upg. 3. 8.*
"अपिं वैतेषां द्वे पूर्वे वोत्तरे वा सर्वाणि वा समस्यन्त्यमेव खरंयेद्, यथा वायोर्भस्त्राया निहन्यमानायाः ह्रादः स्यात्, यथा वायसी" समृच्छेयाताम्, यथा [वा] निष्कः कृन्तेत्रेणाभिहतो ध्वनेत्, यथा वा सनूपुरस्य पादस्य "निघातस्य ।" cp. Upg. 3. 8.
हुण्णिति चाथर्वणम् ।
पशुकामस्यैतच्चतुर्निधनं पशुकामयज्ञेऽभिरूपम् ।
एवमेवं एवोत्तरः ।
अपि वैनानज्ञातप्रायश्चित्तये, यन्नानोक्तं भयमागच्छेत्, यथा मोटचमाजगाम ।
यथा विहनु शिरो, यथा वोंयःपतनम् ।
तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—"इन्द्रमदेव्यो माया असचेन्त" इति शाण्डिल्यायनः । PB. 19. 19. 1.
एवं नूनं तद्विदाञ्चकारेति ह स्माह धानञ्जय्यः ।
यदर्थं इमंमाजहारानाज्ञात इव खल्वयं योगो भवति ।
तत्र त एव स्तोमा ये पूर्वस्य ।
तोःस्तु यदेवं प्रयुङ्क्ते सप्रायावैकाहो व्यावियर्त्तयिषन् ।

---

1 मे C, G1, G2, J; द्वैयज्ञात् is suggested here. 2 ०ज्ञ० B. 3 ०क्ता B, K. 4 ०यज्ञं G1, G2, J, K. 5 कृत्स्नं B. 6 B omits वै. 7 ०यादर् G1, G2, J, K. 8 वावेभ० G1, G2, J, K. 9 ०नाना G1, G2. 10 ०दसो C. 11 Wanting in B; व K. 12 तंवत्रेयाभि० G1, G2. 13 ०ग्र० C, G1, G2, J; संचप्र० K. 14 मूखात् स्थात् B. 15 ०नेव G1, G2. 16 G1, G2, J omit वा. 17 ०वाजा० K. 18 भागवमा० B. 19 यथापि हनु B. 20 वयःप० C, G1, G2, J, K. 21 नसबन्त K. 22 तेवि G1, G2, J; ०कवि K. 23 रदम० B. 24 मार्गस्तु B; तस्तु G1. 25 ०नेन प्रा० C. 26 ०यावर्त्त० B.

तन्त्रे विप्रतिपद्यन्ते ।
उभयसामतन्त्रमित्येके ।
अल्पवत्यो ह्येता माध्यन्दिनीया इति ।
आशीस्तन्त्रमित्यपरम् ।
अनाज्ञातप्रायश्चित्तयेऽयम् ।
तत्रानाज्ञातयोगाꣳश्चिकीर्षन् गायत्र्याः स्थाने[1] द्वे बृहत्यौ निदधाति ।
ते संव्यूह्य तिस्रो गायत्रीः करोति ।
गायत्रीस्थानꣳ[2] हि भवति ।
तत्र यो द्रव्यविकारोऽनाज्ञातप्रायश्चित्तये स भवति ।
अपि च विजिघाꣳसया ॥ ११ ॥

अभिचरणीयावेवोत्तरौ ।

तयोः श्येनेनैवं द्रव्यसमुद्देश उक्तः ।
ये पूर्वयोः पूर्वस्य स्तोमास्ते[3] तयोः पूर्वस्योद्धरति ।
सप्तदशनवदशौ प्रजाँतिसꣳस्तावाविति ।
षडतिशिष्टां द्विस्तोत्रभाजः करोति, सन्दꣳशरूपं दिदर्शयिषन् ।
पेडं ककुभि करोति, पुरुषच्छन्दसः स्वरं विच्यावयिषन् ।
तत्रैतत् काशीतं क्षीणस्वरेडं, क्षयं परेषामिच्छंतीति ।
सामानुष्टुभि करोति , एतानि क्रूराणि सामानीति ।
स यत् त्रयाणां प्रथमेमायतनामिति, पूर्वाभ्यायं पूर्वे यज्ञस्थाने ।
अथाप्येतत् क्रूरणिधनं वधार्थेऽभिरूपम् ।
अथापि बृहन्निधनेनानुगृह्णाति, पर्पं वै सामवज्र इति ।
बृहद्रथन्तरयोर्वदति ।
स्तोभकल्पायोत्तरे विहितवन्तौ तृचावाहरति ।
तत्र देवसाम स्यादिति धानञ्जयः ।
समानार्थौ हि भवतः ।
द्वितीयमिति गौतमः ।
सप्तायावेकाह्नौ व्यावर्तयिषन् ।

---

1 तन्त्रो० B; तात्राता G1; तंत्राना० K. 2 श्या G1, G2, J, K. 3 Wanting in G1, G2, J 4 संव्यूह्य C, G1, G2, J, K. 5 श्येनेव C, G1, G2, J, K 6 ०मात्वे B. 7 प्रजापति० G1, G2. 8 ०द्याद् C, ०द्यान G1, G2. 9 ०स्वतरेडं B. 10 ०न्तीति B. 11 प्रथमेतदानुष्टुभ(०भि K)मिति C, G1, G2, J, K. 12 ष्टु B. 13 ०ल्प K. 14 ०ह० B. 15 तदेव सा० C 16 ०र्थौ K. 17 ०र्तयिषन्न B; व्यावि-वर्तयिष्यन् G1, G2, J, K.

अथाप्येतदभिनिकृष्टगीतिं वधार्थेऽभिरूपम् ।
वज्रोक्तं प्रमंहिष्ठीयमुक्तो यज्ञमौपगवम् ।
पेडत्वात् पोडशिसाम्नो नं नार्मेधं करोति ।
तत्रैतदुद्वंशीयम् । एतेनेडाकामश्च सिध्यति, अजामिकल्पश्चेति ॥ १२ ॥

महानाम्नीः पोडशिसाम ।
एता वज्रोक्ता राजयज्ञेऽभिरूपाः, वज्रो हि राजेति ।
कथं धर्मा इति ।
कर्त्तव्या इत्येके ।
अपि ह्यासामेष स्वाध्याये धर्मो भवतीति । cp. Upg. 3. 5.
अथापि धर्मिस्थानमापन्नाः ।
पोडशिधर्मान् कुर्वन् कथं महानाम्नीनां धर्मान् न कुर्यादिति ।
अथापि वज्रोक्ता आप इति ।
अथापि सदृशेऽलोपो लोपान्नं न्यायतर इति । cp. Upg. 3. 5.
अकर्त्तव्या इत्यपरम् ।
पृष्ठापन्नानां वदति यदेष उपनिधाय स्तुवत इति ।
यद्येतदपि ह्यासामेष स्वाध्याये धर्मो भवतीति, अन्यानप्येवंवादः स्वाध्यायधर्मान् प्रतीयाद् । cp. Upg. 3. 5.
यद्येतद् धर्मिस्थानमापन्ना इति, धर्मिस्थानमापन्नतरं खलु सदृढतरं न धर्मान्हिनस्ति ।
यद्येतद् वज्रोक्ता आपः इति, शान्त्युक्ता आपः, "अपः पश्चात् पत्न्य उपसृजन्ति, वैश्वानरमेव तच्छमयन्ति, आपो हि शान्तिः" इति ह्याह । PB. 8. 7. 8.
यद्येतत् सदृशेऽलोपो लोपान्नं न्यायतर इति, यो रन्धान्तरधर्मानकृत्वा महानाम्नीनां धर्मान् कर्तव्यान् मन्येत सदृशव्याघातः ।
अथापि तस्य वज्रोक्ततरा धर्मा इति धर्मा इति ॥ १३ ॥

---

1 ०दमिनआत्तिष्टगीति B. 2 ०गीभि G1, G2, J. K. 3 यद्वोक्तं B. 4 ०ष्ठीयं मु० G1, G2, J, K. 5 ०म्ना G1, G2, J. 6 C omits न. 7 ०श्व० G1, G2. 8 ०ज्ञो G1, G2, J. K. 9 भवति G1, G2, J, K. 10 धर्मि is wanting in B. 11 Wanting in C, G1, G2, J. K. 12 ०योले० C, J; ऽलोपो is wanting in J. 13 ०पा G1, G2, J, K. 14 ०व्य० C. 15 ०दा G1, G2 but G2 adds प. 16 तद्वे० G1, G2. 17 ०मे G1, G2. 18 अन्यान् is wanting in C. 19 कुर्याद् C, G1, G2, J. K. 20 सदृशतरं C, G1, G2, J, K. 21 ०र्तव्ं० C; ०र्तव्० G1, G2, J. K. 22 G1, G2 omit यद्वे. 23 आपश्च C. 24 यः K. 25 G1, G2, J omit लोपो. 26 ०पा G1, G2, J, K. 27 वे B. 28 मन्यत G1, J; मन्य तत् G2. 29 ०दृशमन्याभ्या० G1, G2, J, K.

अथ अष्टमः प्रपाठकः

अथातो अह्नीनाः ।
सेषामुक्तो द्रव्याणामन्वयः ।
अथापि दशरात्रावलोपाह्नीनाः ।
तत्र सिद्धानि दाशरात्रिकाणि द्रव्याणि ।
आह्नीनिक्यौ रात्रेः औतकक्षस्यर्चोऽपेनयति ।
सत्रं चाह्नीनं च व्यावर्तयिषन् ।
तत्रैताः करोति—
'[1]पन्यं[2]पन्यमित्सो[3]तारः' इति । SV. 1. 123; 2. 1007; RV. 8. 2. 25.
एताः सुतवतीना[4] स्थाने सुतवत्य इति ।
"मध्यमस्य रात्रिपर्यायस्य होतृषामणी विचारयन्ति ।
दैवोदासं[5] वा स्यादौर्ध्वसद्मनं वेति ।
विकल्पो वा स्यात् ।" Say. PB. 9. 2. 12.
[6]अपि वा दैवोदासमहीने[7] कुर्यात् ।
पूर्वाध्यायं पूर्वे यज्ञस्याने, और्ध्वसद्मनं सत्रेषु, उत्तराध्यायमुत्तरे यज्ञस्याने ।
अथाप्यस्मिन् सत्रवादरूपो भवति ।
"और्ध्वसद्मनमपि शर्वरीषु मोह्यन्ति ।" [इति[8]] । PB. 9. 2. 10.
अथ खल्वाह—"त्रिणिधनं भवति" इति । PB. 9. 1. 14.
कथं त्रिणिधन[9] स्यादिति ।
एतान्येवैं[10] निधनानि व्यवस्यन्त उपेयुः, सुवृक्तिभी २३४५ नृमादना २३४५ म् भरे २३४५ षु वा २३४५ इति ।

---

1 In C only. 2 G1, G2 add उ. 3 अग्नीनां B. 4 °त्राविलोपो° B. 5 °का रा° B. 6 °सार्पेज्ञ° G1, G2, J, K. 7 °पायति B. 8 वादीनां G1, G2, J. 9 व्याव° B, C. 10 °सा G1, G2, J. 11 वापि G1, G2, J. 12 °हीवने G1, G2, J. 13 अर्देस° G1, G2, J. 14 Wanting in B. 15 एतान्येतान्येव C; एतानेताने G1; एतानेव G2; एतान्येतानेव J.

तदाहुः—जनेच्छं त्रिणिधनं यदैनन्तराणि निधनानीति ।
अथवैतानि विर्ह्वैतान्यनुपदमुपेयुः ।
तत्र निर्न्दा यदनुपायान्निधनानामभिव्याहारः ।
अथवा एतानि पृथक्स्तोत्रीयासूपेयुः ।
तत्र निन्दा यत् संप्रायाणां निधनानां विप्रयोगः ।
यथासमाम्नायमेवोपेयुः ।
अथापि यथासमाम्नायमेवैतत् ।
स त्रिणिधनं भवतीति शाण्डिल्यायनः ।
यैत्तिस्रो निधनैमात्रा भवन्तीति सर्वेषु पदेष्वभ्यासात् ।
सौमेधꣳ रात्रिषामेत्याचक्षते ।
कौत्सैमहीनादपनयति, सत्रं चाहीनं च व्यावर्तयिषन् ।
तत्रैतदार्ष्टदꣳष्ट्रमृद्धिसꣳस्तावम् ।
'आ त्वा विशन्त्विन्दवः' इति । SV. 1. 197; 2. 1010; RV. 1. 15. 1.
एतास्वेताः सोमवतीनाꣳ स्थाने सोमवत्य इति ।
समुद्रप्रवादाँ आवत्योऽन्तेऽभिरूपा इति ॥ १ ॥

बुभूषद्यश्च उत्तरः ।
अपि वा षडहोऽभिमुपकृतः स्यात्, एतेषाꣳ स्तोमानामुपधानात् ।
तत्रोमे साम्नी बार्हतं तन्त्रं बृहत्पृष्ठस्योपवती प्रतिपत्ं ।
[कस्य हेतोरिति ।
बुभूषद्यश्चोऽयं भवति ।
अनवधारितकाम इति लामकायनः ।
तत्र सर्वाभिप्रायां प्रतिपदमन्विकीर्षीत् ।
अथापि षडहोऽयं संलक्षितः ।
सैषा षडहप्रतिपद्] भवति ।

1 Wanting in B. 2 नैक्थं B; जनेच्छन् C. 3 ०दन्त० K. 4 बृह० B; हता० G1, G2. 5 निन्दानुपायानां नि० B. 6 C repeats this line. 7 ०रुपेयुः G1, G2, J. 8 तन्निन्दा० B. 9 ०मेतत् C, G1, G2. 10 वक्ति ति० B. 11 ०नं न मात्रा G1, G2, J. 12 ०सं ह्री० B. 13 स्त्रिा निधनं न मान्यं सत्रं चा० G1; स्त्री निधनं न मात्रा सत्रे चा० G2. 14 व्यावर्त० B, C. 15 ०ष्ट्रा० B. 16 स्तोम० G1, G2. 17 ०दान् B. 18 भवत्यो० B; आवत्यान्ते० C; आवन्त्यो० K. 19 षडहा इति तदुपकृतस्यात् B. 20 तत्र B. 21 पृष्ठास्या० G1, G2, J, K. 22 ०वतीति C, G1, G2, J; ०वति K. 23 ०पक्षस्य G1, G2, J, 24 B omits कस्य ... पद (line 25)

अथाप्युभे स्थानवती अचिकीर्षीत् ।
तन्त्रेण बृहत्प्रतिपदा रथन्तरमिति ।
अथाप्येतामेवान्यवेदाः समामनन्ति ।
आन्धीगवादुत्तरमाथर्वणम् ।
षडहोऽयꣳ संलक्षितः ।
तदेतत् प्रायश्चित्तिसाम ।
पशुकामयज्ञ उत्तरः ।
अपि[1] वा द्विरात्रात्तिमुपक्लृप्तिः स्यात्, एतेषाꣳ स्तोत्राणामुपधानात् ।
दशरात्रात्तिं वा, छन्दोमानामुपधानाद् ।
व्याख्यातमौभयसाम्यम् ।
अनुपृष्ठं तन्त्रम्, द्वयान्याज्यानि, द्वयानि पृष्ठानि ।
द्वैविध्यात् स खल्वासोर्यामाणां पृष्ठानां वैश्वजितानि पृष्ठानि गर्भान्[2] करोति ।
एतानि नानात्वकृतानीति ।
अथाप्येवमात्तिरितरा दशरात्रस्येति ।
स[3] कस्य हेतोर्गर्भान्[4] करोतीति ।
एवꣳ हि शश्वद्बह्वृचो अधीयते—गर्भवन्ति पृष्ठानि भवन्ति, आसोर्यामस्य तानि, गर्भकारꣳ शꣳसेत्, पशवो वै पृष्ठानि, यद् गर्भवन्ति भवन्ति प्रजनेनैव पशून्त्समर्द्धयन्तीति ।
बृहद् वैराजगर्भं करोति ।
बार्हतं वै वैराजम् ।
तेनैव तदनुरूपगर्भं वामदेव्यं महानाम्नीगर्भं करोतीति ।
आपो वै वामदेव्यम् ।
आपो महानाम्न्यः ।
तेनैव तदनुरूपगर्भं इयैतं वैरूपगर्भं करोति ।
"पशवो वै इयैतम् ।" PB. 7. 10. 13.
"पशवो वैरूपम् ।" PB. 14. 9. 8.
तेनैव तदनुरूपगर्भं कालेयꣳ रेवतीगर्भं करोति ।
पेडं वै कालेयम् ।

---

1 °त्ति याम B, °त्तिः स्या मा C; °त्तिम G1, G2, J. 2 Wanting in G1, G2, J. 3 °तः K. 4 °विधात् G1, G2, J, K. 5 गर्भा C; गर्भा G1, G2, J. 6 नानाकृतासनीति B. 7 °सित० G1, G2, J, K. 8 Wanting in G1, G2, K. 9 °र्भानि G1, G2, J. 10 °च G1, G2, J, K. 11 करोति C, G1, G2, J, K. 12 Wanting in G1, G2, J. 13 आपो G1, G2, J. 14 PB adds वै.

ऐडा रैवत्यः ।
तेनैव तदनुरूपगर्भम् ।
अथो द्रवदिडं कालेयम् ।
कांस्तेडा रैवत्यः ।
"तस्मिन् मिथुनादेव प्रजायते" इति । cp. PB. 16. 14. 6; 19. 11. 7.
"अपि वा सर्वाएयार्वतीनि वैश्वजितैरर्वत्तिभिर्गर्भवंन्ति कुर्यात् ।
तत्र बृहत् सञ्चरते ।
तस्य वैरूपं विधूत्या इति ।" Ars. K. V. 86b.
"तत्र गर्भविधानमाहुः—मध्यमं पर्यायं स्तोत्रीयं गर्भं कुर्यात्, प्रथमोत्तमौ मुख्यस्य, एवं गर्भोपपत्तिर्भवतीति ।" Ars K. V. 86a.
"कथं धर्माः" ।
[कर्तव्या] इत्येके ।
गर्भभूतानि भवन्त्यनुभूतानि, अधर्मा गर्भो भवतीति ।
कर्तव्या इत्याचार्याः ।" Ars. K. V. 87a.
तत्र तान्येव वंचनानि यानि विश्वजिति, सुरूपं जरावोधीयस्य स्थाने, पतत् पशुस्तावमिति ।
उद्धरत्याथर्वणं द्विपदा ।
अत्र करिष्यन् भवति ।
तत्रैतत् सौविष्टमभ्यस्तगीत्यतिरिक्तमतिरिक्ते कल्पे ॥ २ ॥
प्रजातिकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र यो द्रव्यविकारः प्रजातिकामयज्ञत्वात् स भवति ।
व्याख्याता उत्तरे ।
अथैत एकस्तोमाः, एतान् कामानभ्युपकृताः ।
यथैतद् ब्राह्मणम् ।

---

1 अथो B. 2 कस्तेड० B. 3 G1, G2, J, K add मिथुनं. 4 ०वर्तीति G1; ०वर्तीभि० G2; ०वर्तीमि J; ०वृत्तीनि K. 5 विश्व० G1, G2, J. 6 ०वृत्तिभि० K. 7 ०र्भं भवन्ति G1, G2, J. 8 ०विधू० B. 9 Wanting in B. 10 G1, G2, J add विधानं. 11 ०भोधान० B. 12 सस्तोत्रीयं C, G1, G2, J, K. 13 कुर्याद् C. 14 C, G1, G2, J, K add इति. 15 Wanting in B. 16 ०नुभ्यभू० G1, G2, J; ०नूभ्यभू० K. 17 C, J repeat here कथं धर्मा ... भवतीति. 18 विश्व० C, G1, G2, J. 19 सौविष्म० B. 20 ०कमतिरिक्ते G1, G2, J, K. 21 Om, G1, G2, J, K write the first three sentences of the next section after कल्पे. 22 प्रजापतिकाम० Om; प्रजापतियज्ञ G1, G2, J, K. 23 प्रजापति० G1, G2, J, K. 24 G1, G2, J, Om, K begin the 3rd section from here. 25 ०थैकत G1, G2.

अथाप्येकस्तोमान्यहीनिकान्यहानि ।
सोऽन्ते न्यायमदिर्शयिषीत् ।
तत् खलु बृहद्रथन्तरपृष्ठान् कुर्मः ।
रार्थन्तरबार्हता ह्येते स्तोमा इति ।
ज्यौतिष्टोमं तन्त्रम् ।
ज्यौतिषा ह्येते स्तोमा इति ।
तत्रानुपृष्ठं द्रव्यागमः ।
षोडश्यांः षोडशिनोऽनुब्राह्मणं वेति विचारयन्ति ।
किꣳ स्तोमा अनुब्राह्मणꣳ स्युरिति ।
एकविꣳशस्तोमा इति ।
एष एषां प्रकृतिस्तोमो भवति ।
अथाप्याहुः—अर्हस्तोममहः प्रथमोत्तमयोरन्विषाताम् ।
एकविꣳशं तु पञ्चदशस्य कुर्यात् ।
पञ्चदशꣳ सप्तदशस्य ।
एवं तꣳ स्तोमꣳ सꣳस्तुतोऽतिरात्रः सम्पद्यते ।
अथो यत्तस्याह्नो भवति, अहस्तोमं त्वेवान्विंयुरित्यनुब्राह्मणम् ।
अनुव्यूहमित्येतत् स्यात् ।
यो वा ह्यह्नः स्तोमः सꣳ षोडशिनो न्यायेन ।
यो वा ह्यसीयानित्यर्हः स्तोमं चैनमनुयन्तं पश्यामः ।
"अथातो द्विरात्राः ।
तत्र ज्योतिष्टोमसर्वस्तोमौ समस्यति ।" cp. PB. 20. 11. 1.
मा विलोपे भूयान् विलोपो भूदिति च दाशरात्रिकाणामह्ना द्वे करोति ।
अथैतानि दशरात्रस्यान्त्यान्यहानि चतुर्थषष्ठे नवमदशमे इति ।
एतेषां द्रव्याण्यहीनान्तेषु चिकीर्षितानि ।
तत्रोत्तरत्र बहिष्पवमानम् ।

---

1 °न्त्या० C. 2 °षं G1, G2. 3 तान् G1, G2, J, K. 4 रथ० C, G1, G2, J. 5 ज्योति० C, G1, G2, J. 6 ज्योति० C, J. 7 °शाः B, G1, G2, J, K. 8 अस्तोममह G1, G2, J, K. 9 °न्वितायामे० G1, G2, J, K. 10 तत्र० G1, G2, J. 11 °न्वी० B, G1, G2, J, K. 12 °णमिति C, G1, G2, J, K. 13 अतनु० B. 14 Wanting in G1, G2, J, K. 15 °श्न्यो B; °श्विना G1, G2, J, K. 16 °यादि० C. 17 °ः G1, G2, J, K. 18 चैवम० K. 19 °यत्त C. 20 °भूरिति G1, G2; भूरितो J, K. 21 °णां न C, G1, G2, J, K. 22 °न्ता० C, G1, G2, J, K. 23 °न्ये G1, G2. 24 °त्त्र G1, G2, J, K.

अन्यत् प्रतिपदो नावमिकम् ॥ ३ ॥

अथैते ह्याविष्मतह्याविष्कृते ।
ह्याविष्कृतं पूर्वस्याह्न आर्भवचरꣳ स्थानापन्नं भवति ।
द्वितीयस्थानं च ह्याविष्मतम्, उत्तरस्य माध्यन्दिने सꣳहितं च ।
भागविलोपे भागसन्तानाय निकामयते ।
अपि चैवꣳ सती नेदीयसी ह्याविष्मतह्याविष्कृते भवत इति ।
जनुषैकचर्यावैहर्गणन्यायेन त्रैशोकवैखानसे जागतस्य भागस्यानुग्रहाय ।
अहीनान्तेष्वर्काश्विकीर्षिताः ।
सꣳरोधान्विह दीर्घतमसोर्कः ।
विपर्ययेणेतरयोरात्रिः ।
स यदेतास्वेवं स्वयोनिः ।
अथाप्येतौ धृतवत्यो दक्षितवत्योऽन्तेऽभिरूपा इति ।
ज्योतिष्टोमान्युक्थान्यहीनान्तेषु चिकीर्षितानि ।
एवं पथ्यावसानमिति ।
आयुषमुत्तरस्य द्वितीयं करोति ।
एते सप्रायाश्चिकद्रुका इति ।
बृहत्पृष्ठं बार्हतं तन्त्रं द्वितीयꣳ हि स्थानमापन्नमिति ।
उद्धरत्यन्तलक्षणानि—त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशयोरन्वपार्यमुत्सेधनिवेधौ परि-
स्थानमिति ।
जरावोधीयमहीनेषु चिकीर्षितम् ।
एतच्छन्दोमसामेति ।
तद्यदुष्णिहि राथन्तरात् स्तोमाच्छुध्यमविच्यावयिषीत् ।
उद्धरꣳशीयं तैरश्च्यं वेति विचारयन्ति ।
पूर्वस्याह्न उक्थान्त इत्यब्रोद्धरꣳशीयम् ।
उपक्रमणीयमहरिति तैरश्च्यम् ।
अषोडशिका रात्रिः स्तोमसंज्ञात्वेनं, अषोडशिकौ ह्येवायुर्भवतीति ।

---

1 ०ष्मतं K. 2 ०चौंव० G1, G2, J, K. 3 ०सोक्तः B. 4 अभिपर्यय० B; विपर्येतर० G1; विपर्ययेतरे० G2. 5 ०स्वेवायु C, G1, G2, J, K. 6 स्वरसोनिः G1, G2, J; स्वरसोनिः K. 7 ०तामधृ० B. 8 ०तब्यो० B. 9 ०डते० G1, G2, J, K. 10 ज्यौति० G1, G2. 11 ०तत K. 12 तत्र B. 13 ०पन्ना इति. 14 त्रय is wanting in G1, G2, J, K. 15 ०पावायायु० B. 16 ०ध्या० B; सोमांशुध्यसवि० G1; सोमांच्छुध्यसवि० G2, J; ०मांशु० K. 17 विति J. 18 इत्यहो० G1, G2, J, इहो० K. 19 ०मं ह्या० B. 20 ०कावेण पो०. 21 ०कोऽग्रे० B, K.

" 'त्रिवृत्पञ्चदशोऽग्निष्टोमः ।' PB. 20. 13. 1.
उत्तरस्य पूर्वमेकस्तोमतामिवाह्नो दिदर्शयिषन्नायुषी प्रच्युतं पञ्चदशं पूर्वस्मिन्नह्न्यनुगृह्णाति ।
तत्र यदेतत् स 'रूक्षोऽभवत्' इति । PB. 24. 13. 2.
कपिवनो भायजात्यश्वातूरात्राय जामदग्नये दिदीक्षे" ।
ब्रह्मचारिणं सम्पन्नकुलीनमपः प्रहृत्य ।
तस्य त्रिवृतपञ्चदशमहरुपेतं बभूव ।
अथेतरस्तमर्थं साधयित्वा प्रत्याजगाम ।
सामायमिमंमहर्यागं निशीशमतेति ।
आयुरतिरात्रमुपदधौ, ब्रह्मचारिणश्च परिहारेण यज्ञप्रत्यवहारेण च रूक्षो बभूव ।
यस्त्वेतौ दोषौ परिहरेन्न रूक्षः स्यादिति ।" Caland PB. 20. 13. 4; cp. PB. 20. 13. 4, 5; ĀP. Ś. 22. 14. 20.
पूर्वेणैव द्रव्यकल्पो व्याख्यातो व्याख्यातः ॥ ४ ॥

द्वितीयः पटलः

अथातश्चिराह्नाः ।
तत्र वामदेव्यं तृतीये पृष्ठे करोति ।
लोकविधां त्रिरात्र उपकृतः ।
एतानि लोकेसामानीति ।
तानि कुशलं यद्यथाभक्ति निदधाति ।
तन्त्रेषु विप्रतिपद्यन्ते ।
आह्नीनिकतन्त्राणीति गौतमः ।
तद्गायत्रीभिर्विजानीमः ।
एकैकात्राह्नीनिकी भवति ।
'अस्य प्रत्नाम्' इति । SV. 2. 105; RV. 9. 54. 1.

---

1 पूर्व एक० C, K. 2 ०स्तोना० G1, G2, J. 3 ०वान्यो B. 4 निर्दिशयि० K. 5 ०षः B. 6 प्रच्यु G1, G2, J, K. 7 कषवनो B. 8 भाव० B. 9 ०श्चात्तरा० G1, G2, J; ०श्चतराय K. 10 ०न्न्यायय B. 11 ०क्षेद् B. 12 ०मिदहर्योगाद B. 13 शी० B. 14 Wanting in G1, G2, J, K. 15 चारू० B; च भरक्षदिति G1, G2; च भरूक्ष स्यादिति J, K. 16 G1, G2, J omit रूक्षो ... भ्र. 17 पूर्वे J. 18 In B only. 19 द्वितीये B. 20 ०ड G1, G2, J; ०ढं K. 21 लोके सा० C, G1, G2, J, K. 22 प्रत्ना B, C, G1, G2, J, K.

ता यत्करोति सहस्रवती सहस्रवंत्तद्भिरूपेति ।
एकाहिकानीति धानञ्जय्यः ।
तद्गायत्रीभिरेव जानीमः ।
एकैवाऽहीनिकी भवति ।

5 "प्र सोमासो विपश्चितः" इति । SV. 1. 478; 2. 114; RV. 9. 33. 1; PB. 11. 3. 1.
यंत् करोतिं प्रवत्युपक्रमेऽभिरूपेति ।
अहरहरेवाहीनैकाहाभ्यां वंर्तत इति शाण्डिल्यायनः ।
एवं युक्ता एता गायत्र्यो भवन्ति ।

10 अथ खल्वत्र भागविपर्ययो भवति ।
लोकविधां त्रिरात्र उपकृतः ।
तं यथाभक्त्यचिकीर्षीतं् ।
ते एते परेऽहनि भागविपर्ययाद् द्रव्यसमासेन वंर्तंते ।
द्वितीयेऽहंनि स्थानस्थानि द्वैतीयंकानि, भागान्वितानि तार्तीयिंकानि ।

15 एतदेव विपरीतम् ।
तृतीये खल्वत्र द्रव्यान्यक्षररूपाणि क्रियन्ते ।
प्रजापतेश्च वागक्षराण्यंक्षराक्षराणि च ।
आज्यादिषु प्रजापतैर्वागक्षराणि, यथोपलम्भमहर्स्संक्षराक्षराणि ।
एकाक्षरणिधनं यौधाजयम् ।

20 एष आचार्यसमयः ।
अथाप्याह—"यदाक्षंराणि प्रथममहर्भंजन्त" इति । PB. 21. 5. 4.
व्याख्याता अर्काः, तथाज्यदोहानि ।" cp. PB. 21. 5. 5.
पूर्वावर्कौ व्यत्यस्यंति" ।
अक्षरणिधनं प्रथमेऽहनि चिंकीर्षन्नाज्यदोहानां प्रथमं तृतीये ।

25 एवमिव ब्राह्मणं भवति—अथाप्येषामेतत् त्रिणिधनं तृतीयेऽभिरूपम् ।

---

1 सहस्रदत्तावभि० B; सहवत्तावभि० G1, G2, J, K. 2 C, G1, G2, J add तां. 3 सहस्रवती सहत्तावभि० G1, G2; सहस्रवती सं(०हस्र K)भत्तावभि० J, K. 4 अहरेकाहोनैकाहाभ्यां G1, G2, J; अहरहरेकाहीनैका० K. 5 पर्वत G1, G2, J, K. 6 ०न्नीति C, G1, G2, I, K. 7 ०र्धन् B. 8 ०या B, G1, G2, J, K. 9 द्रवालमासे G1, G2, J. 10 वर्त्तते K. 11 ०हस्रा C, G1, G2, J, K. 12 स्थानिस्था० G1, G2, J, K. 13 दि० K. 14 तार्तीयानि G1, G2, J, K. 15 ०ये मथ स्व० K. 16 वागक्षराक्षराणि C; वागक्षरा G1; वागक्षराक्षरा G2, K. 17 ०महःस्वक्षण्येका० G1, G2; ०महस्वक्षण्येका० J; ०महःस्वक्षरा अक्षम्येक्ष० K. 18 ०क्षाराणि C. 19 ०स्य व्यक्ष० C. 20 ०कीर्षि० J, K.

अनुष्टुभि प्रथमस्य करोति ।
अत्रैव सन्तानार्थानि भवन्ति ।
सन्तानार्थमिदं भवति ।
द्व्यक्षरणिधनत्वादनुच्छन्दसम् ।
इतरयोरैडमन्त्यं करोति ।
इडानुग्रहायं बृहतीं वा स्वेन सामान्तेनापिपादयिषीत् ॥ ५ ॥
उपवर्ती द्वितीयस्य प्रतिपन्नवमात् स्तोमान्विता ।
'कया ते अग्न अङ्गिरः'[11] इति होतुराज्यम् । SV. 2. 899; RV. 8. 84. 4.
केति तृतीयामिति हि भवति[13] ।
अथाप्यहि—"यत् साम स्तोमो भवति तदाज्येषु । निराह" इति । PB. 11. 2. 1, 2.
तां एतां[16] कवेयो यथा वामदेव्यस्यैचो दाशरात्रिकाण्युत्तराणि सन्तनीति[18] ।
स्वयोनीति[20] होतृकपृष्ठान्येतानि ।
छन्दोमब्यहे प्रायश्चित्तीयं गायत्रपार्श्वं मैत्रावरुणसाम ।
एतद् वामदेव्यसदृशम् ।
तत् खलु बृहतीषु करोति[24] त्रिष्टुभां बृहतीं पृष्ठेषु चिकीर्षन् ।
अथाप्यसिन्नक्षराक्षरं भवति ।
ककारपकारादिरकारः सन्तनि ब्रह्मसाम ।
'अस्तावि मन्म पूर्व्यम्' इति । SV. 2. 1027; RV. 8. 52. 9.
एता ब्रह्मप्रवादा इति ।
संकृत्यैश्छावाकसाम नवमाद् भागान्वितम् ।
अथ खल्वत्राँजामि भवति ।
लोकविधां त्रिरात्र उपकृतः ।
सम्मिश्रमाभ्यां लोकाभ्यामन्तरिक्षमिति ।

---

1 अनु प्र० C, K. 2 C omits सन्ताना० भवन्ति. 3 ०र्थानिदं G1, G2, J, K. 4 ०ग्रहो C; ०ग्रहोय G1, G2, J, K 5 जगतीं C, G1, G2, J, K. 6 ०न्ते तेना० G1, G2, J. 7 ०षत् B. 8 उपपदो B. 9 ०न्नस्य च पाद् G1, G2; ०न्नस्य वमाद् K. 10 भागान्विता C, G1, G2, J, K. 11 ०रसः C, G1, G2, J. 12 Wanting in G1, G2. 13 ०तीति C, G1, G2, J, K. 14 अथा प्रा० G1, G2, J, K. 15 Wanting in G1, G2, J. 16 ताः G1, G2, J, K. 17 आपत्यो B. 18 ०ष्यर्चो C, G1, G2, J. 19 ०नोति B 20 ऽस्वायानीति G1, G2, J. 21 ०त्रार्धे C 22 ०पार्श्व G1, G2, J. 23 ०ष्यं स० B. 24 करोतीनि B. 25 त्रिस्थानां C. 26 ०न्नवाक्ष० C. 27 सन्तन्यक्षा० C. 28 ०त्र जा० C, G2, J, खलुत्र० G1. 29 उपा० G1, G2, J.

पाञ्चमिकीं ककुभं करोति ।
तस्यामक्षराक्षरं भवति ।
ककारषकारादिरकारः पिपीलिकामध्यां करोति ।
षागुष्क्रोऽयं त्रिरात्रः ।
तत्रोभावाकारावनुष्टुभामचिकीर्षीत् ।
नावमिकीरुत्तराः ।
अक्षरसमासो हि तार्तीयिकेषु ।
तासां मध्यमामुद्धरति ।
दशरात्रलिङ्गेति ।
तत्रैतां करोति ।
'तꣳ सखायः पुरूरुचम्' इति । SV. 2. 1030; RV. 9. 18. 12.
एषा सखिमती यथा वामदेवस्यर्चः ।
ता यदावर्तयति परिवत्या प्रक्रमं परिजिह्वीर्षन् ।
नानाग्निष्टोमसामानि ।
नौनात्वावृत्ताथों नानाछन्दः ।
स्वावृत्तेष्वेवं भूयो नानात्वमिति ।
स यदिहानुष्टुभं करोति ।
बृहतीः कृत्वानुष्टुभा वेलेति ।
तत्रैतद् विशोविशीयꣳ स्वयोन्यापन्नं पुरस्तादेतत् स्थानम् ।
वाक्प्रवादोऽत्र भवति ।
भागान्वितान्युक्थानि ।
'होता देवो अमर्त्यः' इति । SV. 2. 827; RV. 3. 27. 7; 8. 19. 24.
तृतीयस्य होतुराज्यम्, हो इति तृतीयमिति हि भवतीति ।
गोषूक्तं प्रायश्चित्तिसाम ।
एतस्मिन्नक्षराक्षरं भवति ।
रेफादिरकारः सतोबृहतीं करोति ।
त्रिपदा त्रिरात्रेऽभिरूपेति ।
सत्रासाह्वीयं मैत्रावरुणसाम ।
एतद् वामदेव्यसदृशम् ।

---

1 एतस्यामक्षरं C, J, K; एतस्यमक्षरं G1, G2. 2 ०राऽनु० C; ०रानु० G1, G2, J, K. 3 ०क्षीषु C, G1, G2, J, K. 4 नानात्वार्थो C, K. 5 साबृ० B. 6 ०भूतो B. 7 ०भः C, G1, G2, J, K. 8 चो भवति Ck. 9 चार्क० B. 10 G1, G2. J repeat it. 11 गौ० B, K.

पुरस्तादेतत् स्तोभं बहिःसारम् ।
यथा वामदेव्यम् ।
वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम ।
एतद् गायत्रीसामापन्नं पुरस्तादेतत् स्थानम् ।
वाक्प्रवादोऽत्र भवति ।
वागुक्तोऽयं त्रिरात्रः ।
अपि वानुष्टुभोपपत्त्या वाक्प्रवादेनानुग्रहो भविष्यतीति ।
अक्षरविक्रमेऽयं त्रिरात्रः ।
अपि वानुष्टुभोपपत्त्याक्षरप्रवादेनानुग्रहो भविष्यतीति ।
विद्वानविद्वानिति तु भवति ।
नानासाधुरयं त्रिरात्रः ।
तत्र नानर्त्विजोऽचिकीर्षीत् ।
कथमविद्वानृत्विक् स्यादिति त्वेवैतत् सदस्यानेव प्रतिग्राहकान् कुरुत
इति ॥ ६ ॥

राजयज्ञ उत्तरः ।
तस्य यदेवरविधोऽह्नर्योगः ।
एतान्यन्ताह्नानि, अन्तो हि राजेति ।
महानाम्नीमध्यमस्याह्नः पृष्ठं करोति ।
सर्वच्छन्दस्यास्ते ।
सर्वपशूनामालम्भो भविष्यतीति ।
अथाप्येता वज्रोक्ता राजयज्ञेऽभिरूपाः, वज्री हि राजेति ।
कथं धर्मा इति ।
कर्तव्या इत्येके ।
ते चैव करणवर्णा ये वज्रे ।
अपि चेह स्वस्थानतराः पृष्ठं च हि भवन्ति ।
अहीने च ।
अथापि यद्विदमिहाशान्तं क्रियते ।
सर्वपशूनामालम्भोऽयमिमेथिकाः पृष्ठविलोपः ।

---

1 अपु० C, उपुर G1, G2, K, उत्पुर J. 2 ०दो G1, G2, J. 3 ०क्के० G1, G2. 4 ०त्रे G1, G2, J. 5 ०पयत्या B; पथ्या G1, G2, J, K. 6 ०मो० B. 7 ०न्ति C. 8 ०र्थेत् B. 9 ०स्था० B. 10 ०भ्यन्तरानि G1, G2; ०न्यन्तो० K. 11 ०म्नि G1, G2, J, K. 12 ०न्दस्त्यासु C, ०न्दःस्यासु G1, G2, J; ०न्दस्यासु K 13 C adds न. 14 ०त्येते C. 15 C, G1, G2, J, K add तत्र. 16 ०मेधिकाः B; ०मैधिकां G1, G2; ०मैधिकां J.

तत्रापः शान्त्यर्थाः, ते क्रियमाणा बृहद्रथन्तरयोर्धर्मान् कारयेयुरिति ।
अथापि संयुक्तधर्मा इति ।
अथ बृहद्रथन्तरयोर्धर्मान्[2] कुर्युः ।
[महानाम्नीबलांस्तु[3] नूनम् ।][4]
महानाम्नीनां[5] धर्माः क्रियेरन्निति ।
अकर्तव्या इत्यपरम् ।
तथा ते[6] चैवाकरणवर्णा ये चंत्रे[7] ।
अपि च यः स्वाध्यायधर्मान्[8] प्रतीयात्[9] कृत्स्नान् प्रत्येतुमर्हतीति[10] ।
तेऽवेलायां नोर्ध्वं[11] माध्यन्दिनान् महानाम्नीभिः स्तुवीरन् ।
एका[12] वा द्वौ वा सम्प्रगायेतां नेतरे[13] शृणुयुरिति ।
एतान्येवमकुर्वतो[14] निर्वचनंस्वाध्यायधर्मः[15] ।
अथापि यो बृहद्रथन्तरयोर्महानाम्नीकारितान् धर्मान् मन्येत भूयश्चा-
लपीयसेऽनुसंहरेत् प्रत्यक्षे च परोक्षायानुचर्य्यं गमयेदिति ।
अतस्तत्पापीयो[21] बृहद्रथन्तरधर्मान्[23]कृत्वा महानाम्नीनां धर्मान् कर्त्तव्यान्
मन्येत ।
समानोत्पादानां[24] समानविधानानां[25] सतां[26] य एकान्[27] कुर्यात् ।
एकान् न किं[28] सोऽत ऊर्ध्वं न[29] व्यूहन्यात् ।
व्याख्याता अनुष्टुभः प्रतिपदश्चानुष्टोभे[30] ।
ताभिः प्रच्युतामुपवर्तीं[31] द्वितीयेऽहनि प्रतिपदं करोति ।
क्वचिन्तं प्रथमात् प्रच्युतं तृतीयेऽहन्यनुगृह्णाति ।
वामदेव्यं महानाम्नीभिः प्रच्युतं[32] स्वे स्थानेऽनुगृह्णाति ।
पार्थुरश्मं ब्रह्मसाम[33] ।
पङ्क्तिप्रतिभयोजना महानाम्न्यः ।

---

1 ०र्थं G1, G2, J, K. 2 ०र्धर्मान् G1, G2; र्धर्मांश्च J. 3 ०लानु C, G1, G2, J, K. 4 Wanting in B. 5 ०म्नीनां G1, G2, J. 6 व्य G1, G2 7 Wanting in G1, G2, J. 8 Wanting in B. 9 ये G1, G2; त्रे J, K. 10 ०ध्यायमतिवायाकृ० G1; ०ध्यायधर्मा तवायाकृ० G2; ०ध्यायधर्मांतवयाकृ० J, K. 11 प्रतिपदं B. 12 ०ंति B. 13 ते वे० C. 14 नोर्धस्तन्मा० C; नोस्ते मध्य० G1, G2, J, K 15 एका B. 16 इतरे G1; रेतरे G2, J. 17 ०वन्तो C, G1, G2, J, K. 18 ०नः स्वा० G1, G2, J, K. 19 भूयस्च० B. 20 या is wanting in G1, G2, J; ०क्षया० K. 21 C, G1, G2, J add यो. 22 बृहद् is wanting in G1, G2. 23 ०न् कृत्वा B 24 सामान्यो० G1, G2, J, K. 25 ०त्पादन०० G1, G2; त्पदाना०० J. 26 सतान् G1, G2, J. 27 एतान् B. 28 ः० C. 29 न्याद् C, G1, G2, J, K. 30 ०भेना० C, G1, G2, J. 31 प्रच्युता० G1, J. 32 बृहत्साम B.

एतत् पाङ्क्तं क्षत्रसाम, अथकारणिधनम् ।
ताभ्यां प्रच्युते सन्तनिनी माध्यन्दिनेऽनुगृह्णाति ।
आशीःसांमनी[1] मां प्रच्योषैतामिति ॥ ७ ॥

अथैतस्य पतन्तकस्य प्रथमेऽहनि वैष्णवीष्वनुष्टुप्सु पावमानीषु बहिष्प-
वमानं[2] कल्पयेदित्येक आहुः ।
एतत् प्रकृतौ दृष्टं भवतीति[3] ।
नैतदयुंक्षु स्तोमेषूपपद्यत इत्यपरम् ।
एतस्मिन्नेव बहिष्पवमाने गायत्रीः पावमानीरुपपेत् ।
एतदिह[5] ह्याविष्कृतं भवतीति[6] ।
चतुष्टोमकारितास्ता भवन्तीत्यपरम् ।
गायत्रीष्वेव कल्पयेदिति ।
अथ खल्वाह—एते एव पूर्वे अह्नी इति ।
तत्रैके पातन्तके प्रतियन्ति ।
एतं विधाय प्रदेशो भवतीति ।
प्रकृत्यपश्रया विकारा भवन्तीत्यपरम् ।
प्राकृतस्यैवाश्वमेधस्य प्रतीयादिति[11] ।
अथापि ते नानास्तोमाः ।
एकस्तोमोऽयं[12] भवति ।
तत्र स्वतन्त्रा एकाहाः स्युरित्येके ।
बहुधैकाहानां[13] स्वातन्त्र्यं दृश्यते ।
यथा—आयुष्कामे षड्रात्रेणेत्वरात्रयोरिति ।
त्रिरात्रतन्त्रा इत्यपरम्[14] ।
एवं च तन्त्राविलोपः । [15]cp. LŚ. 9. 11. 13.
अपि चैषोऽहीनन्याय इति ।
अपोऽशिके[16] गोआयुषी इत्यपरम् ।
एवं दृष्टे च, अपि चैवं प्रदेशो भवतीति ।
अथैष वैदत्रिरात्रः ।

---

1 ०सामनि B, ०सामानी C. 2 वा G1, G2, J, K 3 प्रकृतोयोन्द्रता० B, प्रत्येयाता० C. 4 ०नीनिर्वर्दिषु B. 5 ०मानिनं G1, G2, J. 6 ०क्तो B. 7 ०दृष्टुः C, ०दृक्षुः G1, G2, J. 8 ०दिशा G1, G2, J, K 9 हाविष्कृत G1, G2, J. 10 ०वति K. 11 ०स्यैवने प्र० G1, G2, J, ०स्यैवाने० K 12 ०मो यत् भ० C, G1, G2 J; ०मो यद् भ० K. 13 बहुष्वेका० B. 14 ०त्रे न० C, G1, G2, J, K. 15 त्रि is wanting in G1, G2, J, K. 16 ०को B. 17 वह्ने B. 18 ०स्य त्रि० G1, G2, J

तस्य त्रिवृत्स्तोमाः स्युः ।
षोडशिन उत्तमस्यातिरात्रस्य षोडशं प्रथमꣳ रात्रिपाम ।
एवं तावत् स्तोत्रीयो यथा त्रिरात्रः ।
नाना षोडशसामानि नानात्वार्थः ।
नानद् प्रथमः ।
उद्धꣳशीयं द्वितीयः ।
एतदानुष्टुभꣳ हरिवधोनि, यथा गौरीवितम् ।
तस्य स्थाने तैरश्च्यम् ।
एतत् पूर्वाभ्याꣳ सप्तायं न्यॉय्य उत्तमे षोडशिं ।
अथैत उत्तर एतान् कामान्नभ्युपकृताः ।
यथैतद् ब्राह्मणम् ।
स्तोमकारित आधायः ।
अन्तर्वसाग्रप्रत्यवरूढानि उत्तमस्याह्न उक्थानि ।
लोकविधां त्रिरात्र उपकृतो रोहोपकारः ।
अथाप्येवमव्याहृतꣳ सवनमिति ।
न्यायकृत उत्तरो न्यायकृत उत्तरः ॥ ८ ॥

तृतीयः पटलः

"अथैष चतुर्वीरो बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।
न हि षाडहिकान्यनुभवन्ति ।
नान्यो व्यलुलुप्सीत् ।" Ārṣ. K. V. 74 b.
ते यज्ञानाछन्दस्सु ब्राह्मणेनैव तद् व्याख्यातम् ।
कानि तन्त्राणीति ।
चतुरहतन्त्राणीति गौतमः ।
तद् विजानीमः ।
चतुर्थेऽहनि चतुर्थप्रतिपदमादित्यैकाहतन्त्राद्राज्ञिमुपजिगमिषन्नस्य प्रजां करोतीति ।

त्रीण्यहीनिकानि ।
एकमैकाहिकमिति ध्यानञ्ज्यः ।
एवं पर्वणाहीनस्यानम् ।

---

1 स्तोमो C; °या G1, G2, J, K. 2 °शि° K. 3 नात्वा° G1, G2, J, K. 4 न्वाम्त B. 5 °श्च B. 6 एतां C. 7 उक्तको° B. 8 In B only. 9 नो B, K; नानो G1, G2, J. 10 Wanting in G1, G2, J. 11 °त्रैका° C, G1, G2, J, K. 12 °त्रैकैका° G1, G2, J. 13 पवणा° G1, G2, J. 14 °दनन्तम् B.

एकाह्नतन्त्रा[1]द् रात्रेरुपायः ।
स यदे[2]तदनन्ततन्त्रतरꣳ स्तोमकारित आवापः ।
उद्धरति जनुपैकच्चौ स्तोमकल्पार्थः ।
तत्र ज्योतिष्टोमौ[3] करोति ।
तयोः स्थाने नानोपवमानिकेभ्यो नानात्वार्थः ।
अथ यत्रा[4]यमर्थो भवति सामिकीं तत्र ककुभं करोतीति[5] ।
असञ्चाराय तत्र खलु पदꣳस्तोभान् करोति ।
चतुरो ऽयं[6] वीरानुपकृतः ।
त एते चत्वारः समानयोनयः समानार्षेयाः पुत्रामधेया गणेडा गणनिधनाः ।
अपि वा चातुर्वि[7]ध्यादेव क्रियेरन् ।
तारꣳस्तु यदेवं प्रयु[8]ङ्क्ते, एवमि[9]डान्तो रोहः ।
अपि चै[10]वं दाशरात्रिको ऽवसाने[11] भवतीति ।
तान् खल्वन्त्यान् करोति ।
अत्रै[12]षाꣳ स्वच्छन्द[13] इति ।
तत्[14] कुशलं[15] यन्नित्यासु ।
'धर्त्ता[3] दिवः[1][3]' इति । SV. 1. 558; 2. 578; RV. 9. 76. 1; PB. 14. 9. 4.
उत्तम पतासु स्वयोनिः ।
अथाप्येता अन्तलक्षणैः सम्पन्ना इति ।
व्याख्याता अर्काः ।
तेषां [16]तदे[17]वानुपूर्व्यं यत् त्रिरात्रे गो[18]पूंक्तं प्रायश्चित्तिसा[19]मं ।
पदस्तो[20]मबा[21]धितमर्कं द्विपदास्वनुगृह्णाति ।
तेन प्रच्युतꣳ वारवन्तीयमुष्णिह्यन्तसाम मा प्रच्यो[22]ष्टेति विपरिहरति ।
आनुष्टु[23]भेऽजाम्यर्थः ।
पतेनैवोत्तरे व्याख्याताः ।
उद्धरति पदस्तोभान् ।
न ह्येते चतुरो वीरानुपाकृताः ।

---

1 ०न्त्राया त्रे० G1, G2, J. 2 यदेतदेतत्तन्त्रान्तर० C, यदेनदन्तत्रतर० G1. G2. J, K. 3 ०म्यौ C, G1, G2. 4 नावमिक्यौ C, G1, G2, J, K. 5 यत्र षडहो० C, G1, G2, J, K. 6 ०रोति C, G1, G2, J, K. 7 पाद० B 8 B adds चतुरो. 9 ०र्विदध्या० K. 10 प्रयत्ना B. 11 ०डातो C, G1, G2, J, K. 12 ०त्रिकोव० G1, G2, J, K. 13 ०सानो C. 14 स्वं छन्द C, स्वंद G1, G2. J. 15 तान् C, G1, G2, J, K. 16 ०दत्वं B 17 धर्ना B. 18 धनदे० G1, G2. J यत्तदे० K. 19 गौ० K. 20 ०सामाः G1, G2, J, K 21 ०बाधम० C G1 G2 J,K

तत्र कुशलं यन्निल्यादिपदस्तोभापायादर्कः स्वꣳ स्थानꣳ समापद्यते ।
तस्यानुसमाप्तिꣳ शुध्यवारवन्तीये समापद्येते ।
अतो यो द्रव्यविकारः स्तोमैकारितः स भवति ॥ ९ ॥

अथ खल्वाह—"वसिष्ठस्य जनित्रे भवतः" इति । PB. 19. 3. 8; 21. 11. 3; LŚ. 9. 12. 8.

कस्येदं ब्राह्मणꣳ स्यादिति ।
बृहद्रथन्तर[योरविप्र]योगस्येत्याहुः, एते ह्यै विश्वोवसीयसी आजनित्रे भवत इति ।
अपि वा रथन्तरस्यैव द्वियोगस्यैतद्धि वासिष्ठेमिति ।
अपि वा रथन्तरस्यैव भवतश्च वासिष्ठस्य, एते वासिष्ठे भवत इति ।
जनित्रे एवानुकल्पयेदिति कौत्सः ।
जनित्रे भवत इति सति किमन्यदनुकल्पनात् ।
न त्वेवानुकल्पयेत् ।
न ह्येते आनवकाश्यान्नानुकल्पयतीति ।
एतेषामेव विचाराणामेकस्यैतद् ब्राह्मणꣳ स्यात् ।
एकस्तोमतामिवाह्नां दिदर्शयिषन्नुत्तमे भागस्तोमान् करोति, एते साꣳसि-स्थाना इति ।

पञ्चरात्रस्य चतूरात्रेणैव पृष्ठवादो व्याख्यातः ।
ते खलु स्वासु करोति ।
न ह्ययं चतुरो वीसंनुपकृतः ।
अथापि नानाभागश्चतूरात्रः ।
अथेह समानभागे चतुर्थपञ्चम इति ।
कानि तन्त्राणीति ।
पञ्चाहतन्त्राणीति गौतमः ।
तच्चतूरात्रेणैव व्याख्यातम् ।
चत्वार्याह्नीनिकानि ।

---

1 °वि° G1, G2, J, K. 2 °भापत्ति° G1, G2, J, K. 3 °थते B, G1. 4 स्तोभ° C; °स्तोमविकारः K. 5 J omits स्यादिति ··· बा रथन्तर (line 10). 6 योरविप्र is wanting in B. 7 °रेके B. 8 °स्य ह्यत° C; °स्यये ह्यत° G1, G2, J; °स्य चेह्यत° K. 9 एके B. 10 बा° B. 11 °त्सौ G1, G2, J. 12 °वां खेव C, G1, G2, J, K. 13 एवस्तो° G1, G2. 14 °वह्नां G1, G2, J. 15 सास° C, G1, G2, J, K. 16 यः सवनसाधु B. 17 °नुकृतः C. 18 येह G1, G2, J, K. 19 °ह्नमाह° K. 20 G1, G2, J add तं after °ह.

एकैमैकाहिकमिति धानञ्जय्यः ।
तत्तेनैव व्याख्यातम् ।
अग्निष्टोमः प्रथममहरुक्थानि मध्यः ।
दशरात्रन्यायेन यत्र संस्थाभिप्रयुज्यते, पर्वाभिप्रयुज्यते ।
उद्धरति षोडशिनं चतुर्थात् ।
"विराजमन्वपायꣳ स्वराजोपेयुः ।" Ārs. K. V. 112 b.
स्तोमस्य वा लोपात् ।
अथाप्येनमतिरात्रे करिष्यन् भवति ।
तंन्न संमविचारयिषीत् ।
उद्धरति आतीषादीयं धर्मिणि, तत् पुरा षडहे धर्मि भवति ।
तत्र याथान्तर्यात् क्रोशं प्रत्याहरति ।
अपि वा श्रुध्येन प्रच्युतमिहानुगृह्णाति ।
तदु भवत्यूर्ध्वेडं वार्हतेऽहनीति ।
स्तोमकारित आवापः ।
एतेनैवोत्तरो व्याख्यातः।
स्तोमकारित उद्धारः ।
सप्तदशꣳस्तोमं षोडशिनं करोति ।
यो वा ह्यहः स्तोमः स षोडशिनो न्यायेन ।
यो वा[हि भक्तिरेवमुत्पन्नो हि भवति ।
अथाप्यनादिष्टव्यूहेन भवति ।
अथ कथमहीनाह्नो रात्रेरितीति ।]
ह्रसीयानित्यहꣳः स्तोमं चैनंमनुयन्तं पश्यामः ।
अथाप्याह—सप्तदशꣳ स्तोमा नातियन्तीति।
व्रतासिमुत्तरꣳ उपकॢप्तः ।
स खल्वेकाहꣳकृतः ।
ते व्याख्याताः ॥ १० ॥

---

1 एवकामैका० G1, G2; एव कमैका० J, K. 2 मध्ये C, G1, G2, J, K, 3 ०स्थाहि प्र० B; ०स्थानि प्र० G1, G2, J, K. 4 एताहि प्र० B 5 ०नश्च० B. 6 विराजम० C, G1, G2, J, K. 7 सोम० K. 8 लोभाव C, G1, G2, J. 9 तत्त G1, G2, J; wanting in K. 10 समवैवि० C, G1, G2, J, K 11 उच्चार: G1, G2; उ र J. 12 ०शं C; स्तोमं is wanting in C, G1, G2, J, K. 13 ०शिकं B. 14 B omits हि ··· रात्रेरितीति (line 21). 15 ल्यहः C, G1, G2 J, K. 16 स्वे तम० C. 17 ०न्ती C, G1, G2, J. 18 ०रमुप० C 19 ०इव G1, G2, J, K. 20 खल्वेकाहा कल्पाः C.

"ऋतुपडहे कथं रात्रिरिति ।" Ārṣ. K. V. 111 a.
अकर्त्तव्येति शौचिवृक्षिः ।
एवमुत्पन्नो हि भवति ।
अथाप्यनादिष्टा व्यूहेन भवति ।
अथापि कथमहीनाङ्गो रात्रेरुपायो भविष्यतीति ।
अथापि कृत्स्नतायै वै नूनमिह रात्रिः क्रियेत, कृत्स्नोऽयं पडह इति ।
अथाप्येष चतुर्थो भागो रात्रेः प्रत्यर्द्धितामत्यक्रमिष्यदिति ।
"कर्तव्येति गौतमः ।" ibid.
आदिष्टा कल्पेन भवति ।
अथाप्येषाहीनसंस्था यां रात्रिस्तामवसानमूतां पष्ठमहरागच्छतीति ।
अथाप्येषोऽहीनन्यायः ।
सर्वेऽतिरात्रमन्तः ।
अथाप्यतिरात्रिकं व्रतम् ।
तस्यान्ते निपातात् रात्रिमुपधीयमानां पश्यामः ।
यथा सप्तरात्रेषु ।
अथापि यः पृष्ठ्यावलम्बस्य पञ्चमादहर्दिवसाद् रात्रिमपनयेत्, अर्धापायाद्व्यपायाच्च स्तोमप्रत्यवरोहम्, इहापि सोऽर्धागमाद्रात्रिं प्रत्येतुमर्हतीति ।
यद्येतदेवमुत्पन्न इति, अन्तवतो वै तत्र भवति, अन्तदर्शना रात्रिरिति ।
यद्येतदनादिष्टा व्यूहेनेति, नित्यत्वान्नूनमेनानादिशतीति ।
यद्येतत् कथमहीनाङ्ग इति, कथं वाऽप्यतिरात्रिकोऽभविष्यदिति, पश्यामश्चाहीनिकेभ्यस्तन्त्रेभ्यो रात्रेरुपायम्, यथा त्रिरात्रेषु ।
यद्येतत् कृत्स्नोऽयं पडह इति, कृत्स्नो ह्येवं पडहः रात्र्या तु कृत्स्नतरो भविष्यतीति ।

---

1 °प्यन्वादि° B, °प्यानादि° G1, G2, J. 2 व्यूहेनरार्थान् B. 3 °नानङ्गो° B. 4 °योऽभविष्यदिति C. 5 रात्रेः (रात्रिः G1, G2, J) कृत्स्ने तत् कृत्स्नोऽयं पडह इति अथाप्येष चतुर्थो भागो रात्रेः प्र° C. G1, G2, J. 6 °लम्बना° B. 7 °ने ष° G1, G2, J. 8 यद् C, G1, G2, J, K. 9 स्तोनवसानगतां B. 10 सर्वे ते रात्रिनतः C; सर्वे ते रात्रियतः G1, G2; सर्वे ते रात्रियता J; सर्वे ते रात्रि° K. 11 °प्य(प्या J)रात्रिकं C, G1, G2, J, K. 12 °लम्बनरत C. 13 °नादनादे° C, G1, G2, J, K. 14 °मुत° C. 15 °रोहः C. 16 अपि C. 17 अनन्ते C, G1, G2, J, K. 18 Wanting in G1, G2. 19 °दृव्यू° C, G1, G2, J. 20 °निकलसन्ते° G1, G2, J, K 21 दैव G1, G2, J, K. 22 °वारा G1, G2, J, K.

यद्वेतदर्कमिष्यदिति, अग्रं पवातिक्रान्तो भवति ।
अतिक्रामन्तं च पश्यामः ।
यथाग्नेर्यामे गौरीवितापायात् पृथक् स्वारणि [स्तोत्राणि] करोति
नानासाधुरुद्धीत इति ।

5 स यदेतान्येतानि रूपसम्पन्नानीति ॥ ११ ॥

आयुष्कामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र त्र्यहौ समस्य निदधातीति ।
अहीनत्र्यहं चैकाहत्र्यहं च ।
कस्य हेतोरिति ।
10 "त्रयः प्राणापानव्यानाः" इति । PB. 22. 2. 3.
अग्निष्टोमसंस्थं ज्योतिषम् ।
पशास्य प्राकृती संस्था ।
अथाप्येतया संस्थया चरति ।
अथापि नानात्वमाचिमौ त्र्यहौ, तावुपक्रमसंस्थया प्राचिकमिषीतं ।
15 अपोडशिका रात्रिः स्तोमब्राह्मेण, अपोडशिको ह्येवायुर्भवतीति ।
द्वितीयस्याह्नो [वैसिष्ठं माध्यन्दिनान्त्यं स्यादिति शाण्डिल्यः ।
पङ्क्त्यर्थेनेदं पुरा प्रत्यवते नेह पङ्क्त्यर्थ इति ।
पार्थमेवेति गौतमः ।
एतत् समूहसाम, समूढावच्छेदोऽयं भवतीति ।
20 तृतीयस्यानुष्टुभि] बृहत् करोति ।
त्र्यहे सर्वे बृहद्रथन्तरे युयुक्षमाणः ।
अजाम्यर्थं वैवं स्यात् ।
पृष्ठ्यावलम्ब उत्तरः ।
तस्य पञ्चाह्नो बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।
25 विश्वजिति हि पृष्ठानि करिष्यन् भवति ।
उद्धरति षोडशिनं चतुर्थात् ।
तत् पञ्चरात्रेणैव व्याख्यातम् ।
त्रयस्त्रिरात्रानि पञ्चमस्याह्न उक्थानि ।

---

1 °दर्क° G1, G2, K. 2 °ग्रह G1, G2, J, K. 3 अभिक्रा° B, C. 4 पष्ठवल्हा° K. 5 °राक् G1, G2, J. 6 B, K omit it. 7 °धुरहित G1, G2, J. 8 °ष्कामाना B. 9 G1, G2, J, K have इति for निदधाति ··· इति (line 7). 10 त्रानुप° C, G1, G2, J, K. 11 °मयि° B; °क्रमेयपीत्° G1, G2, J, K. 12 वासिष्ठं ··· °नुष्टुभि (line 20) wanting in B. 13 सर्वं C, G1, G2, J, K. 14 चैव C.

रात्रिकारितो हि स्तोमप्रत्यवरोहः ।
तान् विश्वजिति करिष्यन् भवति भवति ॥ १२ ॥

चतुर्थः पटलः

अथातः सप्तरात्राः ।
तत्र पृष्ठ्यं व्रतं सप्तमं करोति ।
एतदकृतं पृष्ठं भवति ।
अथाप्यनङ्गमेतद् व्रतस्य यदुक्थानि ।
तत्र ज्यौतिष्टोमानि स्वस्तोमान्याहरति, षोडशिमती रात्रिरहीनन्यायेन ।
अथाप्यनङ्गमेतद् व्रतस्य यद्रात्रिः ।
तत्र यैवं कृत्स्नतमा रात्रिस्तोमाहरतीति ।
सप्तदशमुत्तरस्य [व्रतम् ।
स्तोमकारित उद्धारः ।
तस्य स्तोमान्वयीत्युक्थानीति ।
किꣳ स्तोमानि स्युरिति ।
एकविꣳशस्तोमानीति गौतमः ।
एष एषां प्रकृतिस्तोमो भवति, तमन्वियुरित्येतत्स्यात् ।
सप्तदशस्तोमानीति धानञ्जय्यः ।
एषोऽस्य व्रतस्य स्तोमो भवति, तमन्वियुरित्येतत्स्यात् ।
पञ्चविꣳशस्तोमानीति] शौचिवृक्षिः ।
एष व्रतस्य प्रकृतिस्तोमो भवति, तमन्वियुरित्येतत् स्यात् ।
अथाप्येवं तासाꣳ स्तोत्रीयाणामनुग्रहो भवति यः पञ्चविꣳशाद् व्रतात्
सप्तदशे क्रियमाणेऽपयन्ति ।
द्वे पक्षस्तोत्रीये नानुगृह्येते ।
[ते] चेदनुजिघृक्षेत् त्रिणवं प्रथममुक्थं कुर्यात् ।
एकविꣳशꣳ स्तोमꣳ षोडशिनं करोति ।
एषोऽस्य प्रकृतिस्तोमो भवति ।
अथाप्येवं तासाꣳ स्तोत्रीयाणामनुग्रहो भवति यथैतच्छौचिवृक्षिरिति ।

---

1 in B only. 2 B adds इति. 3 तद० G1, G2. 4 ०कृष्टं K. 5 अनङ्ग० G1, G2, J, K. 6 B adds यद् व्रतस्य. 7 ज्यौतिष्टोमानः B 8 ०मति० B. 9 ०प्यभङ्ग० G1, G2. 10 ०येन G1, G2, J. 11 ०स्तमो ह० C; ०तमोह० G1, G2, J, K. 12 B has व्रतस्तोमान्वयानीति for व्रतम् । स्तोमा०…०स्तोमानीति (line 19). 13 Wanting in G1, J. 14 G1, G2, J add न. 15 G1, G2, J omit स्यात्. 16 ०ऽप G1, G2, J, K. 17 Wanting in G1, G2, J, K. 18 यः B. 19 द्विपक्ष० C, G1, G2, J, K. 20 Wanting in B, G1, G2, K. 21 ०शꣳ षो० C, G1, G2, J, K. 22 ०क्षे० B.

छन्दोमपवमानमुत्तरस्य व्रतम् ।
स्तोमकारित आवापः ।
अथ खल्वत्र विधर्माकरिष्यन् स्तोमशात्रेण कस्माद् धर्मं करोतीति ।
द्वन्द्वयोः साम्नोर्यथान्तर्यात् पूर्वमादत्ते ।
अथाप्येतस्याविकृतं निधनं भवति ।
अविकारः पूर्वो[3] विकारादित्येके ।
एकविंशान्युक्थानि ।
एकविंशस्तोमꣳ षोडशिनं करोति ।
तद् व्याख्यातम् ।
प्रथमे सप्तरात्रेऽभ्यास उक्तः ।
उत्तरस्य पञ्चाह्नो बृहद्रथन्तरपृष्ठः ।
चतुर्थस्याह्न एकविंशः षोडशी ।
"पञ्चमस्याहः पार्थस्य लोक आकूपारम्" वात्रेयं वेति विचारयन्ति ।
Ārs. K. VII 12 b.
नानापुरुषकल्पौ स्यातामिति ह स्माह धानञ्जयः ।
अन्य एवाँकूपारमरोचयिष्यत, अन्य आत्रेयम् ।
आत्रेयं चैवाभिरूपतरं पञ्चमेऽहन्नि स्थानसम्मितम्, पञ्चमस्याना अन्वय इति ।
चतुर्थस्याहः शुद्धाशुद्धीयस्य लोक आकूपारम् ।
पञ्चमस्याहः पार्थस्यात्रेयम् ।
पार्थं चैव नित्यम् ।
अहः पार्थं व्याख्यातम् ।
आत्रेयं नु खलु कुर्वत उभयोरनुग्रहो भवति ।
व्रते हि पार्थं करिष्यन् भवति ।
चतुर्विंशं यद्धिष्पवमानꣳ सप्तदशस्तोमं व्रतं करोति ।
तत्र त एवोक्थाना स्तोमविचारा यत् सप्तदशे व्रते ॥ १३ ॥

---

1 °दास्त G1, G2, J, K. 2 वि० G1, G2, J, K. 3 °र्वोऽवि० C. 4 °रिति C, G1, G2, J, K. 5 एवन्यकू० B; वाकू० G1, G2. 6 °रंरो० B; °रमिरो० C; °रमरोच० G1, G2, J. 7 °ने स० K. 8 आत्रेयमा० G1, G2, J; आत्रेयवा० K. 9 एवं B; यान् K.

अथ नवमः प्रपाठकः

अथ प्रतिष्ठाकामयज्ञ उत्तरः ।
स खल्वेकाहैकृतः ।
ते व्याख्याताः ।
जनकैसप्तरात्रे चत्वार्यहीनिकानि ।
अहानि आहीनिकतन्त्राण्यनन्तत्वात् ।
उद्धरति षोडशिनं चतुर्थात् ।
[तैद्] व्याख्यातम् ।
व्याख्याता अर्काः ।
तेषां तैदेवानुपूर्व्यं यत् त्रिरात्रे ।
'धर्ता दिवः' इति SV. 1. 558; 2. 578; RV. 9. 76. 1; PB. 14. 9. 4.

उत्तम एतासु स्वयोनिः ।
द्वितीयस्याहः सौभरम्, उक्थानां ब्रह्मसाम कुर्यादिति धानञ्जयः । cp. PB. 8. 8. 11.

नैकरुभं हि चतुर्थं करिष्यन् भवति ।
औपगवमेवेति गौतमः ।
अतिरात्रे सौभरं करिष्यन् भवति ।
एवमुभयोरनुग्रह इति ।
षोडशिमती रात्रिरहीनन्यायेन ।
अत्रैव चतुष्टोमः षोडशिमानिति शौचिवृक्षिः ।
शम्बूपुत्रो नात्र च, नेति राणायणीपुत्रः ।

---

1 in C only. 2 Wanting in C, G1, G2, J, K. 3 ०काहः C. 4 ०कारसप्त० G1, G2, K; ०का सप्त० J. 5 Wanting in B. 6 तदीयानु० B. 7 ०एवगव० G1, G2, J. 8 ०मति B.

पृष्ठ्यः स्तोम उत्तरस्य ।
षडहो बृहद्रथन्तरपृष्ठ्य एव ।
विश्वजिति हि पृष्ठ्यानि करिष्यन् भवति ।
चतुर्थस्याहः ।
'प्रत्यस्मै पिपीषते' इति SV. 1. 352; 2. 790; RV. 6. 42. 1.
गौरीवितꣳ षोडशिसाम ।
विराजमन्वपायꣳ स्वराजोपेयुः ।
पृष्ठापायद्रेवत्योऽपयन्ति ।
तत्रैतद् दार्ढच्युतमेतद् गायत्रीसामेहकारवत् पर्ण्यधनम् ।
यथा रेवत्यः ।
विपरिहरेदौदणो रन्ध्र इति गौतमः ।
एवमिडारम्भणा वृहतीति ।
न विपरिहरेदिति धानञ्जय्यः ।
अपि ह्येवमजामि ।
स किमर्थो नित्यं कल्पं व्यावयेदिति ।
अष्टरात्रेन्यायेन स्यात्, षोडशिका रात्रिश्चातुष्टोमन्यायेन ।
अथापि कृतः षडहे षोडशीति ।
आयुष्कामयज्ञ उत्तरः ।
"स यन्नवरात्रो नव प्राणाः" इति । cp. PB. 22. 12. 4.
त्रिकद्रुकानुपदधाति छन्दोमसाहस्यात् ।
अथाप्येत ऊनस्य पूरयितारः ।
षोडशिका रात्रिः[13] स्तोमसात्रेण, आषोडशिको ह्येवायुर्भवतीति ।
पशुकामयज्ञ उत्तरः ।
तत्र पञ्चाहं करोति ।
"पाङ्क्ताः पशवः" इति । PB. 22. 13. 3.
यदु विश्वजितं पाङ्क्तानि पृष्ठानीति ।
त्रिकद्रुकानुपदधाति छन्दोमसाहस्यात् ।
अथाप्येत ऊनस्य पूरयितारः ।
तान् पुरस्तात् पञ्चाहस्य करोति ।

---

1 °पृष्ठ C, G1, G2. J, K 2 पृष्ठानि C, G1, G2, J, K. 3 °जाम० C, G1, G2, J, K. 4 व is wanting in C. 5 षष्टिधनं G1, G2, J, K. 6 अपि प० B. 7 °म्भयोः C, K; °म्भयो G1, G2, J. 8 र्थं B. 9 °लय G1, G2, J; °ल्प K. 10 °रात्रस्याषो० C, G1, G2, J; °रात्रास्याषो० K. 11 °श्चतु० B. 12 पूरिता० G1, G2, J, K. 13 °रात्रस्तो० B. 14 पञ्चक्तानि C, G1, G2, J, K.

विश्वजित[1] हि राज्युपायं करिष्यन् भवति ।
आयुषोऽनुष्टुभि बृहत् करोति ।
त्र्यहे सामं बृहद्रथन्तरे युयुक्षमाणः ।
अजाम्यर्थं वैव[2] स्याद् वार्कजम्भं वेति विचार्यति ।
अथापि नैतारं स्वतन्त्रं स्तोमविधां बृहदापद्यते ।
तत्राकूपारं तृचसमाप्तये ।
तदेतन्नवमाद् भागान्वितम् ॥ १ ॥
अथैष दशरात्रैः बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।
तत्र खलु विश्वजितं दशमं करोति ।
स खलु विश्वजित् क्रियमाणो दशमतन्त्रं प्रत्यूहति ।
तत् प्रत्यूढमानं पूर्वे तन्त्रे प्रत्यूहति ।
अत्र यदेवैकं पुरा सप्तमे कृतंतन्त्रं भवति तत् प्रचयते ।
अथैते पंचनवमयोस्तन्त्रं व्यत्यस्यति ।
षोडशाहिकैरयं स्तोमैरभिविधीयते ।
स त्रयस्त्रिंशं स्वतन्त्रमचिकीर्षीत् ।
तस्यैतरस्थानं परीतं भवति ।
अत्र खल्वयं सर्वो दशरात्रो नानातन्त्रो भवति ।
समूहतिं वार्हद्रथन्तरपृष्ठानिं नित्याभिः ।
अनित्यो[11] ह मात्रायामकरिष्यत्, अनित्यो ह्ययं दशगत्र इति ।
नित्यास्तु[12] चतुर्थपञ्चमयोर्जगत्योः ।
याश्चतुर्थे नित्याः सप्तमेऽहनि ताः करिष्यन् भवति ।
अतो नित्याः करोति ।
तद्वशेन पञ्चमे कुशलं यदनित्याः ।
त्रिष्टुभो[14] नित्याः ।
नित्यो एवाचिकीर्षीदित्यपरम् ।
नित्ये[16] तन्त्रेऽनित्यौ स्तोमौ ।
तत्र नित्यानित्यौ अभिरूपौः ।

---

1 °पायाय C, G1, G2, J, K 2 सामं B. 3 वैत G1, G2, J, K. 4 °त्रभवमाद् G1, G2, J. 5 °त्रे G1, G2, J. 6 कृतं तन्त्रं C, G1, G2, J. 7 पृष्ठ० B, G1, G2, J, K. 8 षाडहिकै० B; षोडशाहिक० G1, G2, J. 9 °वे G1, G2, J. 10 B adds नित्यान्. 11 °त्ये B. 12 °स्तु C, G1, G2, J, K. 13 यो नि० B; यनि० G1, G2, J, K. 14 Wanting in G1, G2, J, K. 15 °त्याभि G1, G2, J. 16 C, G1, G2, J. K add ह. 17 °त्याभि० G1, G2, J. K. 18 °पौ B.

यदु पंष्ठी उभयोरैनित्या ।
उभय१ ह्येव तत्रानित्य२ स्तोमश्चैव तन्त्रं च ।
नित्यास्तु परयोरह्नः ।
नित्याभिर्ह्येनस्य इयँहस्य समूहः ।[1]
नित्यस्तु नवमे ।
अन्तर्विधा हि दशमिकयः ।
विश्वजित्यन्तर्विधाः करिष्यन् भवति ।
तत्र कुशलं यज्ज्योतिष्टोमँयं करोति ।
तन्त्रान्विते च पृष्ठान्विते च ।
अथ खलु दीर्घतमसोऽर्कमष्टमेऽह्नि करिष्यन् भवति ।
अन्तसामान्त इति ।
तन्त्रस्थः स्वांशिरमर्कः ।
सप्तमे त्रय एव, एकोऽग्नेरर्कस्तन्त्रोंपेतः ।
तन्नवमेमहर्भवति ॥ २ ॥

अथ द्रव्यसमुद्देशः ।
यानि यथास्थानं व्याख्यानानि [तोंनि] यान्ययथास्थानं तैरेवाष्टभिः
पर्यायैस्तेषामन्वयं समन्वीक्षेत ।
नाना ब्रह्मसामानि नानात्वार्थः ।
इयैतनौधसवर्णानि वार्हद्रथन्तरपृष्ठयान् नानाग्निष्टोमसामानि नानात्वार्थः ।
पेडानि भूयिष्ठानि करोति ।
सामान्तस्य स्थानेऽन्तसामान्तम् ।
अथाप्येष तृतीयसवनसामान्तः ।
तमदिदर्शयिषीर्नोनाच्छन्दसि ।
एवंभूयो नानात्वमिति ।
तानीमानि सप्त छन्दाँसि नवाँहं नानुभवन्ति ।
तंत्र ककुभं च विराजं चोपप्रयुङ्क्ते ।
सा प्रायात् तानि कुशलं यद्रोहेण प्रयुङ्क्ते ।

---

1 षष्ठ C, षष्ठ G1, G2, — J. 2 ०यीर C, K; ०यरनि० G1, G2, J. 3 सोम० G1, G2, J. 4 बहस्य C, J, K; बथह G1, G2. 5 B repeats it. 6 नित्योऽस्तु C, G1, G2, J. 7 ०वि० B, G1, G2, J, K. 8 ०ष्टोम्यौ C, G1, G2, J, K. 9 स्व० C. 10 ०न्वयेतः G1, G2, J. 11 ०ममहर्हरति C; ०ममर्हति G1, G2, J 12 Wanting in B. 13 स्थानं तत्सा० C; स्थाने तं सा० G1, G2, 14 ०विष्यन्ना० B 15 ०सेऽयं भू० B; ०स्येवं भू० G1, G2, J, K. 16 C adds भवन्ति. 17 नव्याहन्ना-ङ्गानि । B; वाहता नु भवन्ति G1, G2, J, K 18 मत G1; तत्र G2.

'अग्न आयूंषि पवसे' इति SV. 2. 814, 868; RV. 9. 66. 19; PB. 6. 10. 1; 9. 8. 12.

प्रथमेऽहनि करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
शुशुत्सद्यज्ञोऽयं भवति ।
सैषाग्नेयी पवित्राभिव्याहारा शुद्धयर्थेऽभिरूपा ।
[अथापि शश्वदिहाग्निष्टुतं तैत्तिरीया अधीयते ।
सैषाग्निष्टदनुग्रहाय स्यात् ।
स्वादिष्ठामार्भवीयाम्, एषा स्वादुमती पवित्राभिव्याहारा शुद्धयर्थेऽभिरूपा ।]
अथाप्यैकाहिकी भवति ।
अथ खल्वत्र पौष्कलं भवति ।
शुद्धस्यैतद् भवति यत् पुष्कलमिति ।
अथाप्यैकाहिकमेकाहसमासं शश्वदिह तैत्तिरीया अधीयते ।
नाना मध्ये निधनानि न दाशरात्रिकाणि ।
मध्ये निधनान्यनु भवन्ति ।
अंतश्छन्दस्यान्युपप्रयुङ्क्ते ।
'आ सोम स्वानो अद्रिभिः' इति SV. 1. 513; 2. 1039; RV. 9. 107. 10.

तृतीयस्य बृहती सप्तदश साध्यासां करिष्यन् भवति ।
अत एतां करोति ।
एषां सामन्या तृचप्रथमा तृतीयस्थानेति ।
'बभ्रवे नु स्वतवसे' इति । SV. 2. 794; RV. 9. 11. 4.
षड्ऋचं षष्ठसप्तमयोर्विहरति ।
सन्तानार्थो नवर्चम् ।
एतस्य प्रथमेऽहनि तृचं हुतम्]
'उपास्मै गायता नरः' इति । SV. 2. 1. 113; RV. 9. 11. 1; PB. 6. 9. 1; 16. 11. 2.

---

1 शिशुः सधोशोऽयं C; शिशुत्सधोशायं G1, G2, J; शिशुत्स० K. 2 B omits अथापि ··· भिरूपा (line 10). 3 पठिता० C. 4 शुद्धय० C, G1, G2, J, K. 5 ०तोयका B. 6 मध्ये-C. 7 मध्ये-C. 8 अछन्द० G1, G2; अंतछन्द० J; अवछन्द० K. 9 पप्रयुङ्क्ते ··· हुतम् (line 26) is wanting in B. 10 एषां G1, G2, J, K. 11 ०मान्या G1, G2, J, K. 12 वे स्था० G1, G2, J, K.

व्रत्यं॑ सप्तमस्य समूढाज्यम् ।
एतत् स्थानंसम्मितम् ।
छन्दस्ये उत्तरयोः ।
एते रूपसम्पन्ने इत्येते रूपसम्पन्ने इति ॥ ३ ॥

5 पंचमः पटलः

अथैष कुसुरुविन्दः ।
तत्र खलु बृहद्रथन्तरे॑ करोति ।
राथन्तरवार्हतौ ह्येते स्तोमा इति ।
कानि तन्त्राणीति ।
10 दशरात्रस्तोमविकृत इत्येके ।
द्वैपृष्ठ्याद् द्वे तन्त्रे स्यातामित्याचार्याः ।
प्रथमद्वितीययोरिति शौचिवृत्तिः ।
एँते आहीनिक इति ।
तद्विदं प्रथमतन्त्रं प्रवतीभिः कृतमपरूपम् ।
15 अन्यत्रोपक्रमाद् व्यत्यसिष्य॑स्तु भवति ।
तस्य स्थाने ज्यॅोतिष्टोमं करोति—प्रथमस्य प्रथम॑ राथन्तरस्य राथन्त-
रमिति ।

एकॉहिके इति धानञ्जय्यः ।
एवमॅपर्वविलोप इति ।
20 तद्विदं॑ गोस्तन्त्रमन्तविं॑धाभिः कृतमपरूपम् ।
अन्यत्रान्ताद्व्यत्यसिं॑ष्य॑स्तु भवति ।
तस्यं॑ स्थाने द्वितीयतन्त्रं करोति—
द्वितीयस्य द्वितीयं वार्हतस्य वार्हतमिति ।
स खलु दशमेऽहनि द्वितीयतन्त्रमुखृत्य तस्य स्थाने ज्योतिष्टोमं॑ करोति,
25 एकाहतन्त्राद्रात्रिमुपजिगमिषन् ।
उँक्तो द्रव्यागमः ।
समेषु स्तोमेषूभयोस्तन्त्रयोः पुनानां बृहतीं करोति ।
उभयोर्ह्यॅपां॑ निर्ह्येति ।

---

1 व्रत॑ G1, G2, J, K. 2 ०नं स० G2, G2, J, K. 3 In B only. 4 C adds वै. 5 ०तानि० B. 6 ०ष्टया B, K; ०ष्टवे G1. 7 अते C. 8 G1 omits प्रवतीभिः ··· गोस्तन्त्रं (line 20). 9 ०नुरू० K. 10 ज्यौ० C, G2, J, K. 11 एको हि B. 12 एवं प० B. 13 तन्विदं C. 14 ०विदधाभिः G1, G2. 15 ०शिष्य॑ C. 16 तत् B. 17 ०मा G1, G2, J. 18 उक्तौ G1, G2, J. 19 ०षां B, G1, G2, J. ०ता K. 20 इति B.

उष्णिक्ककुभौ चा ।
अपि समाने भवत इत्यपरम् ।
द्विरात्रन्याय इवेह भवति ।
द्वैतन्त्रेण द्वैपृष्ठ्येन ।
तत्र द्वैरात्रिक्य उष्णिक्ककुभः करोति ।
अथ यत्र राथन्तरस्यार्द्धस्तुचार्थो भवति, तद्यथादक्षतुर्वीरि व्याख्यातं तथा तत्र भवति ।
बार्हतेष्वद्धस्तु यौक्ताश्वद्धाविष्मते, अग्निष्टोमेषु द्धाविष्मर्तमौक्ष उक्थेषु मौक्षमुक्थसामेति ।
विभक्तान्युक्थानि ।
राथन्तराणि राथन्तरेषु ।
बार्हतानि बार्हतेषु ।
तदेवार्काणार स्थानं यद्दशरात्रे तयोः सत्रगतयोर्बार्हतस्य कविमन्तं पर्यासं करोति ।
कालेयमच्छावाकसाम ।
"अभिप्लवन्यायेनैकविरथोऽतिरात्रः ।" cp. PB. 22. 15. 5.
"य एकस्तोमानामुत्तमस्तस्य स्तोमान्वयी षोडशीत्यविचारमेकविरथः" ॥ ४ ॥ Ap. Ś. 22. 24. 7; Ārṣ. K. VIII. 9. K; cp. PB. 22. 15. 9.
अथैष छन्दोमवान् बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।
तत्र खलु विश्वजितं दशमं करोति ।
स खलु विश्वजित् क्रियमाणच्छन्दोमान् प्रत्यूहति ।
ते प्रत्यूह्यमानाः पष्ठमहः प्रच्यावयन्ति ।
"पृष्ठ्यावलम्बस्य पञ्चाहः प्रथमस्याहः प्रत्तवद् बहिष्पवमानं पञ्चमस्याहः" । Ārṣ. K. VIII. 10 a.
" 'असृक्षत प्र वाजिनः' इति SV. 1. 482; 2. 384; RV. 9. 64. 4; cp. LŚ. 4. 8. 12.
अनुरूपैः" इति शाण्डिलायनः । PB. 13. 7. 5.
उपरिष्टादिमं नवर्चमावर्तयिष्यन् भवति ।
कथमकृतस्यावर्तन स्यादिति ।

---

1 G1, G2 omit ति ... तच (line 6). 2 वै प्र० B. 3 °त्रिक्य C, J, K. 4 °स्यान्यात्तुचार्थो B. 5 तद्यथा ° K. 6 °मतः ° J. 7 °रात्रि C, G1, G2, J, K. 8 °तमस्व J. 9 अपमच्छ० B. 10 °या G1, G2, J. 11 तं is wanting in K.

नवाहयोगा इमा भवन्तीति धानञ्जय्यः ।
कथमसमाप्तयिष्यन्नवाहं नवाहयोगाः कुर्यादिति ।
व्याख्यातः समूहः ।
'ऋतावानं वैश्वानरम्' इति SV. 2. 1058.
होतुरज्यम् ।
वैश्वानरीयस्य स्थाने वैश्वानरीयः ।
नैककुभे उत्तरयोः ।
एते रूपसम्पन्ने इति ।
उद्धरति काण्वरथन्तरम्, अजामि हैं भवति ।
तत्रैतत् सोमसाम ।
एवमिडारम्भणा वृहतीति ।
गौरीवितापायात् पृथक् स्वाराणि करोति नानासाधुरद्धीन इति ।
स यदेतान्येतानि रूपसम्पन्नानीति ।
प्रथममात्रेयं नमंसोपहत्यैतदु वृहद्वयोनि वार्हतेऽहनीति ।
स्थानसम्मिते उत्तरे इति ।
एते रूपसम्पन्ने इति ।
स्वाराणि नैकंकुभानि माध्यन्दिनान्यान्येतानि रूपसम्पन्नानीति ।
रैडानि जागतान्यार्भवान्यानि ।
इडांभक्षयो "हि छन्दोमा इति ।
स यदेतान्येतानि रथन्तरेवार्हतेडानीति ।
नवमेऽहनि दीर्घतमसोऽर्कमनुकल्पयन्त्येके ।
अहर्मात्रेण स यदनुष्टुभि ।
एतदस्य समूढे वौ न भवति ।
तेन्नाकूपारं वृचसमासये ।
अथ येनानुकल्पयन्ति बृहत्सां चैनुकृतं मन्यमानाः ।
यथा वैतदग्नेरर्कः ।

---

1 नवाहयोग ··· कुर्यादिति is wanting in G1, G2, तत्वाहयोगा J. K. 2 ०रीयम् C, J, K; ०रीय G1, G2. 3 काण्व० C, G1, G2. 4 हि C, G1, G2. J, K. 5 ०म्भणा संभरराया इ० G1, G2. ०म्भराय संभरराया इ० J, ०म्भणा समरंण्या इ० K. 6 ०रात्रेयं B. 7 तमहोप तत्र B. 8 त्रैटुभानि C, G1, G2, J, K. 9 ०तांन्यार्भवनि G1, G2, J; ०तान्यार्भवंत्रि K. 10 ०डामक० C. 11 ०त्रोभि B. 12 ०रे वा० B. 13 स्वानं for वा न in K. 14 तन्नाकू० C; तन्नकू० G1, G2, J. 15 वृ० C. 16 यादानु० B. 17 ०ग्नेऽर्कः C, G1, G2, J.

'सप्तमेऽह्नि कृताकृत इति समापद्यंते' । Dh. Dr. Ś. 9. 3. 4.
दशमेऽह्नि सामानि समूहेद्वाजेजिद् द्विपदास्वनुगृह्णाति संयुक्तमेतेनाह्ना भवतीति ॥ ५ ॥

कथं दशमधर्माः, मानसमिति
कर्तव्या इत्येके ।
तद् वोंह्यायत इति ।
अकर्तव्या इत्यपरम् ।
ऋचसमास्तथैवैनानुकल्पयन्ति ।
बृहत्यां वानुक्तं मन्यमानान् दशमं च ।
लुप्यश्चै दशरात्र इति ।
अथास्यं कृतेन विश्वजिता मानसमध्यशायिष्यत् ।
अथाप्यनुष्टुप्संयोजनास्ते ।
जागतमिदꣳ स्थानं भवति ।
अथापि सत्रोत्पादास्ते ।
अहीनोऽयं भवतीति ।
"अभिचर्यमाण यज्ञ उत्तरः ।" cp. PB. 22. 17. 3; Ap. Ś. 22. 24. 1.

स खल्वेकाहकृतः ।
ते व्याख्याताः ।
तस्य सवनभाजैः स्तोमाः संवनवद्भाजो वेति विचारयन्ति ।
एवꣳ सवनैस्तोमाः सम्प्रयुक्ता भविष्यन्तीति ।
"उक्थ्यस ꣳस्थं ज्योतिषं बृहत्पृष्ठं वार्हतं तन्त्रम् ।" cp. Ars K. V. 124a.

द्वितीयꣳ हि स्थानमापन्नमिति ।
तत्र यो द्रव्यविकार उक्थ्यत्वाच्च बृहत्पृष्ठत्वाच्च सं भवति ।
अपि च समन्तꣳ समन्तीकाराय ।

---

1 समापद्यन्ते C, K; सम्पद्यन्ते G1, G2, J. 2 °हा° B. 3 °जद्ध B; °जदि G1, G2, J. 4 व्यहर्जा° B; व्यहद्धा° G1, G2, J, K. 5 °न C, G1, G2, J, K. 6 ऋच ... °मानान् is wanting in C, G1, G2, J, K. 7 °नानुक्त° is suggested 8 दच द is wanting in B. 9 °प्यक्ष° C, G1, G2, J, K. 10 जागत is wanting in J. 11 खल्वे° C, C1, G2, J. 12 सव° B. 13 °वस्तो° B, C, J, K. 14 सा(स C)मावद्° B, C, G2, J; समाः समावद्° G1. 15 °नाः स्तो° G1, G2, K. 16 सनं म° C, G1, G2, J, K. 17 उक्थसꣳस्था B. 18 तत्र B. 19 तत्र G1; तत्रं G2, J. 20 Wanting in G1, G2, J, K.

अथात एकादशरात्रः ।
दशरात्रान्ता अहीनाः ।
द्वादशाहप्रभृतीनि सत्राणि ।
किमेकꣳ स्थानमन्तरीयमिति वा ।
एकादशरात्रं करोति ।
"पृष्ट्यावलम्बस्य पञ्चाहः, पृष्ट्यस्तोमस्य षैष्टमहः" इति । Ārṣ. K. VIII. 11. H.
पयसा षष्ठमहरभ्यासं धृतिस्वरांदुक्तं पयोधा ।
अन्येवं द्वे बृहत्यौ स्वराबुक्तौ बृहतीतिं ।
"पुनः कण्वरथन्तरे स्वं लोकमेति" ।" Ārṣ. K. VIII. 11. H.
अजाम्यर्थं व्याख्याताः छन्दोमाः ।
दशमस्य स्थाने चतुष्टोमं करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
छन्दोमस्य छन्दोमेमेत्यग्निष्टोमस्यात्यग्निष्टोमꣳ सꣳ रथन्तरपृष्ठो ज्योतिष्टोमतन्त्रो यथा दशममहरिति ॥ ६ ॥

अथ दशमयज्ञम्, मानसमिति ।
अकर्तव्या इत्येके ।
स्वेन नामधेयेनैकाह आदिश्यते ।
"चतुष्टोमोऽग्निष्टोमः" इति । ĀP.Ś. 22. 24. 11.
अथापि न दाशमिकं लिङ्गं दृश्यते ।
यथैतद् वह्निष्पवमानस्यावृत्तिः साम्नां विप्रच्यावंनमनुष्टुभः परोक्षीचिकीर्षेति ।
कर्तव्या इत्याचार्यः ।
येऽन्ये मानससंयुक्ताः सꣳस्थापनीयं तन्मानसं "चतुष्टोमोऽग्निष्टोमः" इति । ibid.

1 अथ ते G1, G2, J, K. 2 °रि० B; °रीया० K. 3 G1 adds षष्ठमस्य. 4 पृष्ठ० G1, G2, J, K. 5 °भ्या राजति स्व० C, °भ्यास जनिस्व० G1, G2, J, K. 6 स्वराड्डुक्तं B, K; स्व × × क्तं Cक; स्वरांदुक्तं Cख, G1, G2, J. 7 बृहद्दक् B. 8 स्वराद्धुक्ता B; स्वराड्डुक्ता G1, G2, J, K. 9 ति is wanting in Cक. 10 स्वल्पो० G1, G2, J. 11 °मिति C. 12 °मलय० B, मल्य० for छन्दोममेत्य० in G1. G2, J, K. 13 स उच्छन्दो रथ० C, G1, G2, J, K. 14 कथं दशमधर्मो मानसच्छन्दोमस्य छन्दोमवत्यग्निष्टोमस्यात्यग्निष्टोमꣳ स उत्तररथन्तरपृष्ठो ज्योतिष्टोमः कथं दशमधर्मो मान० C, G1, G2, J, K. 15 स्तेन G1, G2, J, K. 16 आशि० C, G1, G2, J. 17 विप्रस्यावन्नम० G1, G2, विप्रस्यावनम० J, K. 18 °युक्तेभ्यः C, G1, G2, J, K. 19 °नी B. 20 तन् is wanting in C, G1, G2, J, K.

अथाप्यकृत्तेन चिश्वजिता मानसमध्यशाययिष्यत् ।
अथापि सत्रोत्पादं नाहीनकृतावचिकीर्षीत् ।
दृश्यते चं दशममृते मानसात्, तथा मानसमृते दशमात् ।
न चैतद् दशमस्य यथा व्याख्यातम् ।
दशमसंयोजनास्तु कर्तव्याः ।
एष आचार्यसमयः ।
अथापि तन्त्रमद्दर्शने बलिष्ठं द्रुवते, उद्गाता स्वादिष्टे दाशमिक्यौ दृश्येते ।
अथापि स्थानेन भागागमेन तन्त्रोपधिना छन्दोभ्येनेति ।
स चैव चतुर्विंशो दाशमिकोऽन्ते दृश्यते ।
यद्येतत् स्वेन नामधेयेनैकाह्न आदिश्यते इति, बहुधैकाहः स्वेन नामधेये-
नादिश्यते ।
यथैष एवाश्वत्रिरात्रेऽभिष्टवे [चै] त्रिकद्रुका इति ।
अथैतानाहीनिकतन्त्रान् ब्रूमहे ।
यथो एतन्न दाशमिकं लिङ्गं दृश्यत इति, दृश्यत इति ब्रूमः ।
यथा व्याख्यातमस्थानं तु सामव्यूढस्य समूढो दशरात्रैः ।
दृश्यते च वह्निष्पवमानस्यानावृत्तिः ।
अन्यासु चानुष्टुप्सु दशमतन्त्रं यथा त्रिककुभः ॥ ७ ॥
तत् किम्प्रभृतयोऽहीना इति ।
उक्थप्रभृतय इति बह्वृचाः ।
तिस्रो मुहूर्तमात्रा अग्निष्टोमे स्तुतशस्त्रैर्नाभिविधीयन्ते ।
ता अद्यापि विधीयन्ते इति ।
शश्वद्रूपोऽग्निप्रभृतय एव भवन्ति ।
अत्रैष चतुर्थो भागः प्रथमं स्थानं लभते ।
सर्वे भागा आप्यन्ते सर्वे भक्ताः ।
यः स पुराह्नीनो भवति सोऽद्याहीन इति ।
शश्वद्रात्रिरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
सर्वमादित्यचरितमभिविधीयते ।
उभौ वर्णौ प्रकृतिरेव ।

1 तद् C. 2 °योगास्तु C. 3 उद्गा-स्वा० C; उद्गता G1, G2, J. 4 °दृश्यते B, G1, G2, J, K. 5 स्थानभा० G1, G2, J. 6 भागमेन B. 7 °धेकाहाः C, G1, G2, K; °धिकाहाः J. 8 °न नादि० G1, G2; °नादिस्यते J; °ध्यन्ते K. 9 °तिरात्रे ब्रु० G1, G2, J; °त्रे ब्रु० K. 10 Wanting in B. 11 यतो B. 12 दृश्यत इति is wanting in C, G1, G2, K. 13 ब्रूमः G1, G2, J; ब्रूयाद् K 14 समूढेति B. 15 °त्रे G1. 16 °भिः G1, G2, J, K. 17 °त अभि० B. 18 कृतकृति० C, G1, G2, J, K.

अतऽ ऊर्ध्वं शश्वदङ्गद्विरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
द्वे पृष्ठे चयाँ लभेते ।
द्वयान्यहानि राथन्तरवार्हतानीति ।
तदिदं बृहदतिरात्रे स्थानं तदन्यैस्थानं लभत इति ।
शश्वदङ्गत्रिरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
एवमहर्भाजोऽहःसवनभागाः ।
स्वस्थानाँतिरात्रावनुष्टुविति ।
शश्वदङ्गचतूरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
अत्रैष चतुर्थो भागोऽहर्भजते ।
यथा पूर्वे भागा इति ।
शश्वदङ्गपञ्चरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
शुध्यत्युहैतच्चतुर्थमहः पञ्चमेऽहनि [रात्रिः सज्जत इति वा] ।
शश्वदङ्गषड्रात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
अत्रैष चतुर्थो भागो भूयिष्ठभाग् भवति ।
शश्वदङ्गसप्तरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
आसप्तान् नानात्वाञ्चिवर्तन्ते,[10] नानासाधुरहीन इति ।
शश्वदङ्गाष्टरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
शुध्यत्युहैतत् सप्तममहरष्टमेऽहनि रात्रिः सज्जत इति ।
शश्वदङ्गनवरात्रप्रभृतय एवं भवन्ति ।
अष्टरात्रे पुनरभ्युद्धृतेषु भागेषु जगत्यस्थाना भवति ।
साद्यस्थाना भवति साद्यस्थानं लभत इति ।
शश्वदङ्गदशरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
एतद्धि परार्ध्यमहर्नानात्वं यदीदृशम्, नानासाधुरहीन इति ।
शश्वदङ्गैकादशरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
शुध्यत्युहैतद् दशममहरेकादशेऽहनि रात्रिः सज्जत इति ॥ ८ ॥
अथायं द्वादशाहोऽहीनो भवतीत्र सत्रमिति ।

---

1 B adds वा अत. 2 लभते C, G1, G2, J, K. 3 ०दच स्था० C, G1, G2, J, K. 4 ०क्रयवि० G1, G2. 5 ०नावृत्रोचतुष्टु० G1, G2, J; ०नाहृत्राव० K. 6 शश्वदङ्ग० ... एव भवन्ति (line 11) wanting in G1, G2. 7 B omits रात्रिः ... वा. 8 ०त्रे प्र० J. 9 ०नि व० C, G1, G2, J, K. 10 ०ते B. 11 रात्र is wanting in G1, G2, J. 12 ०त्राहे० G1, G2, J, K. 13 सिध्यत B. 14 एवं J. 15 शश्वदङ्ग० ... लभत इति is wanting in G1, G2. 16 C, J, K omit साद्यस्थाना भवति. 17 अतद्धिप० C, G1, G2, J. 18 सद० B. 19 ०त्राहे० G1, G2, J, K 20 सज्यत B.

अहीनो भवतीत्याहुः ।
एको दीक्षेतेति भवति ।
अथाप्याहीनिकान्यहानीत्याचक्षते ।
दाशरात्रिकाण्यहानि ।
अथाप्याह—"यद् गौरीवितेनाहीनानीति ।" cp. PB. 11. 5. 15.
अथाप्याह—"यजमानमेवैतया वर्द्धयन्ति" इति । PB. 11. 11. 4.
अथापि वैरूपे वदति—यजमानं वानुप्रतितिष्ठन्तमुद्गाता प्रतितिष्ठतीति ।
अथाप्यस्मिन् दक्षिणाप्रवादो भवति ।
"ध्वस्रे वै पुरुषन्ती तरन्तपुरुमीढाभ्यां वैतदश्विभ्याꣳ सहस्राण्यदित्सताम्" इति । PB. 13. 7. 12.
दक्षिणावन्तोऽहीना इति ।
अथापि शश्वदनेनाश्वर्यवो याजमानं परिचक्षते ।
यथाहीनेनेति ।
सत्रमित्यपरम् ।
उभयतोऽतिरात्रो भवति ।
अन्यतरतोऽतिरात्रा अहीनाः ।
समाहितः प्रायणीयोदयनीयो भवति ।
व्यूढितप्रायणीयोदयनीयाः । cp. PB. 23. 1. 3.
अथाप्यन्वहं गौरीवितो भवति ।
नानास्वरा अहीनाः ।
अथाप्यस्मिन् सत्रवादरूपो भवति ।
यो वै देवानां गृहपतिं वेदसत्रे गृहपतिर्भवति ।
भारद्वाजायना वै सत्रमासत ।
स्तोमो युज्यते सत्रियेभ्यो गर्भः प्रतिष्ठायैव सत्रमासते ।
[अङ्गिरसो वै सत्रमासत ।]
गौपायनानां वै सत्रमासीनानां सꣳतः सत्रादुदस्थानो३ स्थिता३दिति ।
cp. PB. 13. 12. 5.

---

1 °नानि शश्वदङ्गत्रिरात्रप्रभृतय एव भवन्त्येवमहर्भाजोऽहःसर्वभागाꣳ स्वस्थाना रात्रावनुष्ठुविति शश्वदङ्गचतूरात्रप्रभृतय एव भवन्ति C, G1, G2, J; °नानीति शश्वदङ्गात्रिरात्रप्रभृतय एव भवन्त्यनित्यता K. 2 वेद° C, G1, G2, J. 3 अह° G1, G2, J. 4 परिचक्षे G1, G2, J. 5 °तोऽति° G1, G2, J. 6 °व्रा° B, C, °वाः प्रा° K. 7 व्याहित° B; व्याहिनि° G1, G2, J. 8 C, J, K add अहीनाः. 9 °भ्योऽहर्भ्यः प्र° C, G1, G2, J; °भ्योऽहर्भ्यः प्र° K. 10 B omits अङ्गिरसो ... °मासत. 11 यतः C, G1, G2, J, K. 12 °स्थाना सतो दि° B, °स्थाता C.

उभयं भवतीति लामकायनः, उभयथा ब्राह्मणं भवति ।
उभयथेष्टं वेद यत उभयेषामयं प्रत्ययः ।
तद्येऽस्मिन्नहीनवादाः प्रत्ययत्वात्ते भवन्ति ।
सत्रं तु भवति ।
सत्रकारोऽस्य भवति ।
नैवाहीनेन सत्रमित्यपरम् ।
तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—"अन्यस्मै वै कामाय सत्रम्, अन्यस्मै यज्ञो न तत् सत्रेणाऽऽप्नोति, यस्मैकं यज्ञो न तद् यज्ञेनाऽऽप्नोति, यस्मैकꣳ सत्रम् ।" इति । PB. 22. 3. 2; 22. 10. 2; 23. 8. 2.
तद्यथाश्वत्थलो वृक्षो नैवाश्वत्थं इति वदनायनः ।
अनश्वत्थ इति ।
त्रयोऽहीना इति धानञ्जय्यः ।
एकाहाहीनोऽहीनाहीनः सत्राहीन इति ।
अयं ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशिमानेकाहाहीनः ।
[अत्र हि न] किञ्चनैकाहिकं कर्म हीयत इति ।
द्वादशाहोऽहीनाहीनः ।
किञ्चनाहीनिकमहर्हीयत इति ।
गवामयनꣳ सत्राहीनः ।
अत्र हि न किञ्चन सात्रिकमहर्हीयत इति ।
तदिदं कुशलोहिष्टमिति शाण्डिल्यायनः ।
यस्य स्यादहीनादहीन इति यस्य तु स्यादहर्वर्तयेति द्विरात्रात् प्रभृतयस्त-
स्याहीना इति ।
तदपि शश्वद् ब्राह्मणं भवति ।
प्रजापतिर्यज्ञक्रतूनसृजत ।
अग्निष्टोममुक्थ्यꣳ षोडशिनमतिरात्रम् ।
तमेते द्विरात्रप्रभृतयोऽहर्गणा ह्वयन् ।

---

1 यं त G1, G2, J, K. 2 सत्रंस्ते भ० B. 3 ०न्ति B, G1, G2, J. 4 ०होनोन B, G1, G2, J, K. 5 यत्तद० C; यतद० G1, G2, J. 6 यस्मैकं for यस्मैक in C. 7 ०त्यल K. 8 ०ने एकाहीनः G1, G2, J. 9 अत्र ··· न wanting in B. 10 Wanting in G1, G2 along with the next three lines. 11 ऽहीना is wanting in C. 12 अत्र हि न कि० C, K; न कि० J 13 सत्रमहीनः C, G1, G2; सत्रहीन J. 14 अत्र हि न is wanting in J. 15 कुशलो भूतयस्तस्याहीना इति तदपि शश्वद् ब्राह्मणं भवद् दिष्ट० C, G1, G2, J. 16 ०दहाना० B, K. 17 ०दहर्वर्त्तयेयेति C; ०दहवर्त्तयेति G1, G2, J, K. 18 ०त्रप्र० C, G1, G2, J, K. 19 य एतैर्द्वि० C.

तस्माच्चापि महासीरिति ।
तस्मादेतेऽहीना इत्यहीना इति ॥ ९ ॥

षष्ठः पटलः

अथातः सत्राणि ।
तेषां द्वादशाहः प्रथमः ।
तस्मिन्नुपकृतानि ।
तत्र द्वे उपधिस्थानेऽन्तरेणातिरात्रौ [च] दशरात्रं च यत्रैकेनाह्नार्थो भवतीति ।

मतमाहुरिति, एतदेकार्थं द्रष्टुमिति ।
तस्य तदेव स्थानं यत् संवत्सरे द्व्यहार्थे [गो°]आयुषी ।
तयोस्तदेव स्थानं यत्संवत्सरे त्र्यहार्थे त्रिकद्रुकाश्चतुरहार्थे मतचतुर्थान् पञ्चाहार्थेऽभिप्लवपञ्चाहाः षडहार्थेऽभिप्लवः सम्भवंते ।
एतेन न्यायेनैव एवोत्तरकल्पः क्रमते ।
आचत्वारिंशद्रात्रादुपचीयमानेष्वहस्तु रोहेणोपचयः प्रवर्त्तते ।
यत्र रात्रिसत्रन्याय इत्याचक्षते ।
यदेवापवदति तद् व्याख्यास्यामः ।
तत्रास्मिंस्त्रयोदशरात्रे कथं व्यूढसमूढौ ।
समूढः स्यादित्येके ।
समूढो ह्येनꣳ सर्वस्तोमोऽन्ववैतीति[12] ।
व्यूढः स्यादिति गौतमः ।
अनादिष्टः कल्पेन समूढः ।
अथापि छन्दोयोगपर्वणि भागसमस्तौ चोपधीयते ।
अथापि कृत्स्नोऽयं दशरात्र इति ।
व्यूढमेवैनꣳ सन्तꣳ समूढः सर्वस्तोमोऽन्ववैतीति ।
अथापि नादेक्ष्यत्[13] सोमसामें गौरीवितस्यादेक्ष्यत् ।
कथं दशमधर्मा मानसमिति ।
अकर्तव्या इत्येके ।

---

1 °देव ते° C. 2 In B only. 3 °त्रि° C. 4 Wanting in B. 5 °वति C, G1, G2, J. 6 °हरेति C, G2, J; °हेरति G1. 7 Wanting in B. 8 °वतः B. 9 अभिप्लवन्या° C2, G1, G2, J, K. 10 एकोत्त° C, G1, G2, J, K. 11 °यूहाविति C, J, K; °यूहादिति G1, G2. 12 °न्ववै° B. 13 °क्षत J. 14 °साम G1, G2, J, K. 15 °चोदे° G1, G2, J; °तं चादे° K.

दशमं च लुङ्धश्च दशरात्र इति ।
कर्तव्या इति गौतमः ।
अनाकृतेन व्रतेन मानसमाधिनाप्यते ।
अथापि वाचो दशाक्षरं मन उपकृतं कृत्स्नोऽयं दशरात्र इति ।
चतुर्दशरात्रे पृष्ठ्यꣳ रूढावृत्तं करोति ।
सैषा मध्यावृत्तिः ।
"यत्रातिरात्रात् पृष्ठ्यमुपयन्ति, प्रथमस्याह्नोऽस्य प्रक्लृप्तानुरूपः" इति
अजाम्यर्थः । Ārṣ. K. IX. 1. D.
"अथ खल्वेन त्रयस्त्रिꣳशे अहनी सन्निपततः ।
केनाजामीत्यह्न एव सामान्यात् ।
अपि वा कण्वरथन्तरमनुकल्पयेत् ।
पूर्वस्याह्न आर्भव उत्तरस्य वां मध्यन्दिने" पृष्ठ्य उत्तरस्य, विषुवत्
स्थानीयो व्रतं पञ्चदशरात्रस्य । Ārṣ. K. V. 132 a.
पृष्ठ्य एवोत्तरस्य, तत्राग्निष्टुतमुपदधाति ।
स्तुत्रप्राये ब्रह्मस्थानेऽवच्छिकीर्षन् ।
तस्य
'अग्निः प्रक्लेन जन्मना' इति SV. 2. 1061; cp. RV. 8. 44. 12.
होतुराज्यमजाम्यर्थम् ।
व्याख्याता अन्यतोऽतिरात्राः ॥ १० ॥
न्यायकृतमासप्तदशरात्रात् ।
सप्तदशरात्रेऽभिप्लवपञ्चाहः सम्पद्यते ।
ते खलु स्वतन्त्रा एव त्रिकद्रुकाः स्युरित्येके ।
यावत् षड्भिरान्नेयुः षडेवैते सतस्तन्त्राण्यापादयेयुरिति ।
आपादयितव्यांस्तन्त्राणि मन्य इति गौतमः ।
अहर्गणप्रत्यवायो ह्येवमभविष्यत् ।
त्र्यहाद् द्व्यहम् ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"अनन्ता वा एता यत् पञ्चाहविधाः" इति ।
PB. 23. 11. 2.

1 अन्वा० B. 2 ०मप्रविश्याज्यते C; ०मपविश्याज्यते G1, G2, J; ०मविश्याज्यात K. 3 वाचा K. 4 दशमं K. 5 वृत्तस्य त्रातिरात्र B; वृत्रि० G1, G2, J. 6 प्रक्लामनुरूपः C, G1, G2, J. 7 खलु B. 8 वृहती B. 9 आर्भव C. 10 च G1, G2, J, K. 11 ०नेव० G1, G2, J. 12 ०प्तसप्तम० G1, G2. 13 ०वेते C; ०वेव G1, G2; ०वेवते J, K. 14 षट्तान्ने० C, G2, J, K; षट्त्रि० G1. 15 षडेह वसंत० G1, G2, J, K. 16 ०ण्यादाययु० G1; ०ण्यापादाययु० G2, J. 17 ०व्य० C, G1 G2, J, K. 18 मन्यत C, G1, G2, J, K. 19 अनन्धा पञ्चाह एतावद् पञ्चा० B.

अन्ताहर्ह्यंतः षष्ठमुपैतीति[1] ।
स वै पञ्चाहतन्त्र एवाभविष्यन्न षष्ठात् किञ्चित् प्रत्याहरिष्यदिति ।
प्रत्याहरेदिति गौतमः ।
एवमिव ब्राह्मणं भवति—"पञ्चमेऽहनि षष्ठस्याहस्तृतीयसवनं प्रत्याहरति ।" cp. Ārṣ. K. IX. 2 A.
षडहाविलोपाय स त्वेव स्तोमो यः पञ्चमस्य ।
सो[2] वो[3] स[4]स्था रथन्तरबृहत्पृष्ठैः ।
"प्रथमस्याह्न एष प्रज्ञानुरूपः" इत्यज्ञाम्यर्थः । Ārṣ. K. IX. 1.D; 2. A.
व्यावृत्तये पृष्ठ्याभिप्लवयोः श्यैतनौधसब्रह्मसामां पौष्कलश्रुष्यौ-ष्णिहोः अभीवर्तसुज्ञानयोरन्वपाय[5]स्वासु ।
श्यैतनौधसेऽभीवर्तकारिता हि प्रगाथा इति ।
एतेनैवोत्तरे व्याख्याताः ।
षाष्टिकानि पञ्चमस्याह्न उक्थानि ।
तत् कुशलमुद्धरति शून्यं द्विपदा अनन्तेनाचिकीर्षीत् ।
तत्रैतद्दैद्धमघाहं नवमार्द[6]न्तान्वितम्[7] ।
तथदेतां[8]सु
'यं[9]जिष्ठं त्वा ववृमहे' इति । SV. 1. 112; 2. 763; RV. 8. 19. 3.
एता आपद्याः पञ्चममह्न[10]भवन्ती[11]ति ।
"सौश्रवसं मारुतं वेति" विचारयन्ति ।
वैभक्त[12]ं सौश्रवसं पाञ्चमिकं मारुतम् ।
अथ यत्राभिप्लवो रात्रिसत्रेषु कथं कल्पविचारितानीति ।
[अकर्तव्या[13]नीति] शौचिवृ[14]क्षिः ।
नान्यत्र संवत्सरा[15]त्, न संवत्सरसम्मितासु च, नेति ।
कर्त्तव्यानीति गौतमः ।
यावन्ति यावन्त्यभ्यनुवीत[16] विहितान्यप्रतिषिद्धानि ।
अथाप्येवमाप्तितरा संवत्सरस्येति ।

---

1 °पैति K. 2 स B; मा G1, G2, J, K. 3 Wanting in C, G1, G2, J, K. 4 °ष्ठाः C, G1, G2, J, K. 5 पञ्चम° C. 6 °मानाः is suggested. 7 °होऽभि° B; °होऽभी° K. 8 गूर्दं C; गूर्दं G1, G2, J, K. 9 °मादन्तन्वितं B; °मानन्दन्तान्वित G1, G2, J. 10 °देवता° B. 11 °वती° B. 12 Wanting in B. 13 शौचिवृक्षि ··· कर्त्तव्यानीति (line 24) wanting in G1, G2, J. 14 °रानुसं° C. 15 °वीतेति C. 16 तिद्दि° G1, G2 J.

विंशतिरात्रे द्व्यहार्थे सति विश्वजिदभिजितौ करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
सम्पूर्णं विराजꣳ सत्रमुपकृतम् ।
तावेतौ वैराजौ चॉपि च सम्पूर्णौ स्तोमैः पृष्ठैरिति ।
तौ यदत्रैव पृष्ठ्यमानौ तौ पृष्ठ्यादनन्तरितौविति ॥ ११ ॥

पूर्वस्मिन्नेकविꣳशेऽतिरात्रे तृतीयोऽभिप्लव आवृत्तो भवतीऽ अनावृत्त इति ।

अनावृत्त इति शौचिवृत्तिः ।
न ह्यावृत्तिर्विज्ञायते ।
अथापि [कथꣳ] सप्ताहो विषुवान् स्यात् ।
आवृत्तं इति गौतमः ।
रोहप्रत्यवरोहौ सत्रमुपकृतो विषुवानिति ।
यद्येतदनादिष्टावृत्तिरिति, नाभिप्लवस्यावृत्तिः, कचनादिश्यतेऽर्थ एवावर्तयतीति ।
यद्येतत् कथꣳ सप्ताहो विषुवान् स्यादिति, दृश्यते, षडहो विषुवत्स्थाने चतुर्दशरात्रे, तथा सप्ताहः सꣳसित्स्यति ।
अथापि यदनावृत्तोऽभविष्यदतिरात्रोऽभिप्लवः, "षडहोऽतिरात्रः, द्वावभिप्लवौ षडहावतिरात्रः" इत्यभविष्यदिति । cp. PB. 23. 15. 1; ĀP. Ś. 23. 3 3.

रूढावृत्ताविति त्वेतौ नानादिशति ।
उक्थ्यान्युत्तरस्मिन् स्वरसाम्नो हुवते ।
पृष्ठ्योपधानात्तत्र तान्येव द्विवचनानि यान्येकविꣳशत्यहꣳकारिणाम् ।
"श्यैतनौधसब्रह्मसामानः स्वरसामानः पौष्कलश्रुध्यौष्णिहाः, विषुवतः सामतृचस्य लोकꣳ आभीशवम् ।" Ārṣ. K. IX. 3. C.

---

1 ०र्णा B. 2 तावि० G1, G2, J; तावितौ K. 3 विराजौ G1, G2. 4 वा पञ्चसूक्तैः स्तो० C; वा पञ्चपूष्णै स्तो० G1, G2, J. 5 Wanting in C. 6 ०न्तरावि० B. 7 ०तिरात्रे C, G1, G2, J, K. 8 तृतीयेऽभि० C, G1, G2, J, K. 9 ०ति B. 10 ना० G1. 11 ०ज्ञा० G1, G2, J. 12 Wanting in B. 13 स्यादिति C, G1, G2, J, K. 14 आवृत्तिरिति B 15 ०वृनो G1, G2; ०कृनंकृनो K. 16 वृत्ति G1, G2. 17 ०न्तीति B. 18 ०येते G1, G2, J. 19 ०हः सत्स्यति B, ०हः सप्त स० G1, G2, J; ०हः सप्तꣳ स० K. 20 ०हो द्विरात्रः C. 21 ०द्वाभि० K. 22 ०ध्यत् B. 23 B adds अति. 24 त्वतो C. 25 ०नुत्तर G1, ०नुत्तर० G2, J, K. 26 स्वर is wanting in G1. 27 साम्नै G1; ०साम्नै G2, J, K. 28 विधनानि C; विवचनानि G1, G2, J, K. 29 ०हका० C, G1, G2, J, K. 30 सामा० G1, G2, J, K. 31 लोका G1, G2, J, K. 32 अभी० B, G1, G2, J.

अभीवर्तापायात्
'आयन्त इव सूर्यम्' इति । SV. 1. 267; 2. 669; RV. 8. 99. 5.
"विकर्णमिन्द्रकतोरपायात्, न्यायक्षत्रमा सꣳसद्भ्यः ।" cp. Ārṣ. K. IX. 3. c, d.

सꣳसत्सु पृष्ठ्यं विपुवत्स्थानीयं करोति ।
अनिरुक्तं च त्रयस्त्रिꣳशम् ।
तं खलूत्तरस्य ऽह्यहस्य स्तोमैरभिविधत्ते वैपुवतीयमत्याधित्सन् ।
"सँ एवं आवृत्तः स्तोमः पूर्वस्ऽयहः ।
अनुपूर्वस्तोम उत्तरः ।
एतं विशाल[ः पृष्ठ्य इत्याचक्षते] ।" Ārṣ. K. V. 136a.
पृष्ठ्यस्तोमं पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च रूढावृत्तमनिरुक्तं सप्तमं मात्रासम्पूरणायैकाहम् ।
तत्रानुष्टुभि बृहत्करोति ।
अजाम्यर्थोऽथापि व्रतस्थानो भवति ।
औपोत्तमादुभयसामव्रतमिति ॥ १२ ॥

न्यायक्षत्रमा त्रयस्त्रिꣳशद्भ्यात् ।
तत्तत् पञ्चाहविहितम् ।
तत् कतमोऽयं पञ्चाह इति ।
पृष्ठ्यस्तोमः पञ्चाहः इति कापर्दयः ।
अनादेशे कमन्यं प्रतीयाम ।
अथापि यत्र यत्र त्रैकद्रुको भवति आदिशत्येवैनं तत्र [तत्र] ।
अथाप्याह—"नानाव्रह्मसामान्युपयन्ति" इति । PB. 24. 1. 14.
एष नानाव्रह्मसामा भवति ।
अथापि दाशरात्रिकैरहोभिः पञ्चाहान् सꣳवर्णयन्तीति [पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहत्वादेव ।
अथाप्याह—"त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्ति" इति । PB. 23. 3. 9; 24. 3. 4; 25. 3. 5.

---

1 ०सद्यः C. 2 ०श० C, K. 3 वै विपु० C. 4 Wanting in G1, G2, J. 5 एव B. 6 B omits :एतेष ··· ०क्षते. 7 ०ताद्ध्योप० J. 8 ०कस० B; ०के स० G1, G2, J, K. 9 ०मि B. 10 ०र्यं० G1. 11 ०त्रान्तप० C, G1, G2, J. K. 12 यत् G1, G2, J, K. 13 कर्मो० G1, G2, J, K. 14 कापदवः C, G1, G2, J, K. 15 ०यामः B. 16 य B, G1, G2, J. 17 आदितो वैनं B. 18 Wanting in B, G1, G2, J, K. 19 ०हात् C. 20 ०यति B. 21 B omits एतेषस्तोम ··· सꣳवर्णयन्ति (p. 171. 28.).

त्रिवृत्प्रथमं दाशरात्रिकम् ।
तदेवावृत्तस्योदयनीयं भवति ।
अथापि विश्वजिता ज्ञानीमः ।
विश्वजिद् ह्येत पृष्ठ्यांविलोपानन्ववैतीति ।
स वै नूनमभ्यासक्तो[3] ह्यहीनेष्वनभ्यासक्तं तु मन्यामहे ।
न हि विज्ञायतेऽभ्यासङ्ग इति ।
"अभिप्लवपञ्चाह इति गौतमः ।" cp. LS. 10. 4. 6.
आदिष्टः कल्पेन भवति ।
अथापि न पृष्ठ्यपञ्चाहः कृतः ।
अकृतो विश्वजितेन पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहः ।
अभिप्लवपञ्चाहस्तु विद्यते ।
तं कृतवदतिक्रामति ।
अथापि कृत्स्नावेव पृष्ठ्यस्तोमौ नाभिप्रयोगं लभेते ।
कुतो विप्लुतौ लभेयातामिति ।
अथापि शश्वदेकेऽध्वर्यवोऽभिप्लवपञ्चाहमादिशन्ति ।
अथापि कालवचनो व्यूहेनादिशन्ति ।
"अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुः पञ्चाहः ।" PB. 24. 5. 1; cp. AP. Ś. 23. 6. 2; LṠ. 10. 4. 8.
स द्वितीयः स तृतीयो विश्वजिदतिरात्र इति ।
यद्येतदनादेश इति, आदेशजातिरेषा भवति यदधिकारः ।
यद्येतद्यत्र यत्र त्रैकद्रुको भवति आदिशत्येवैनं तंत्र[6] तत्रेति, पृष्ठ्यस्तोम-
पञ्चाहो वाऽथादिश्यते, पृष्ठ्यावलम्ब उत्तरे नवरात्रे छन्दोमवति
दशरात्र इति ।
यद्येतत् "नानाब्रह्मसामान्युपयन्ति" इति, कारणकारितमेतद्भवति । PB. 24. 1. 14.
यद्येतंद्दाशरात्रिकैरहोभिः पञ्चाहान् संवर्णयन्तीति,[12]] सङ्ख्याभिप्रायेण[13] तदाह—
द्वौ पञ्चाहौ दशरात्र इति ।
यद्येतत् "त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्ति" इति, PB. 23. 3. 9; 24. 3. 4; 25. 3. 5.

---

1 °जिष्युतत्व° G1, G2, J; °वित् प्र° K. 2 °प्लव° J. 3 C adds ऽभ्यासक्तो. 4 नमेते G1, G2, J. 5 °विश° G1, G2. 6 तंत्र for यत्र तत्रेति in G1, G2, J, K. 7 °न्दो भ° J. 8 °साम° B; °सभा° G1. 9 °रिणमत° G1. 10 °दे° K. 11 दाद् C. 12 See p. 170 no. 23. 13 °माव पत° C, G1, G2, J, K.

उत्तम एतत्त्रयस्त्रिरश्चाग्रेऽभिनन्दोब्राह्मणं वदति—"त्रयः पञ्चाहाः पुरस्तात् त्रय उपरिष्टात्" इति। Say. PB. 24. 3. 4. यद्येतद्विश्वजितो जानीम इति, नेह पृष्ठ्यार्थेन विश्वजिदागच्छति, विपुवदर्थेनैव आगच्छतीति।

5 "नाना ब्रह्मसामान्युपयन्ति" इति। PB. 24. 1. 14.

यद्धि पृष्ठ्योरनुव्यत्यय ऐतनौधसे व्यत्यहरिष्यद् भूयान् व्यत्यय आकाङ्क्ष्योऽभविष्यत्।

प्रतिपदामाज्यानामौष्णिहयोरिति ऐतनौधसवर्णनानि।

बार्हद्रथन्तरपृष्ठ्याद्यदु विश्वजितं विपुवन्तमितो यदेति तस्मैतस्मिन्ननुग्रह

10 इति ॥ १३ ॥

---

1 एकस्त्रि० B. 2 ०नन्दाम ना० B. 3 ०जिताना B. 4 ०र्ये G1, G2. 5 ०जिता ग० C. 6 विश्वव० G1; विषु is wanting in J. 7 ०न० B. 8 यदे C, G1, G2, J. 9 ०नुव्यत्यय० G1, G2. 10 व्यतिहरिष्यद् तदा B. 11 ०क्षो० E. 12 ०द्यापेति G1, G2, J.

अथ दशमः प्रपाठकः

'अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्' इति SV. 1. 27; 2. 882; RV. 8. 44. 16.
उक्थप्रणये करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
सामन्या मूर्धन्वती वैपुवतीयेऽभिरूपा ।
तत्रैतत् सत्रासाह्नीयमापन्नं च विश्वजितम् ।
अपि च वैपुवतीयम्, विपुवत्युभे षोडशिसामनी करोति वैपुवतीयमन्र्याधित्सन् ।
"उत्तमः पञ्चाह आवृत्तो भवती३ अनावृत्तः" इति तद् व्याख्यातम् ।
Ārṣ. K.V. 138 a.

पूर्वस्मिन्नेकविंशतिरात्रे सत्रेमासं उत्तरम् ।
तत्रैते संमस्य निदधाति ।
एकविंशतिरात्रं च द्वादशाहं च ।
एते नानात्वक्लृप्त इति ।
पञ्चाहक्लृप्तमुत्तमम् ।
प्रथमे विषमयुक्ताः पञ्चाहाः ।
तत्र पञ्चाहानेव करवाणि ।
एवं पक्षयोः समाधिरिति ।
तत्र कथं बृहद्रथन्तर इति ।
यथालोकमेव ।
नहीह तद् ब्राह्मणमिति ।

---

1 In C only. 2 सात्रा B; सामान्या C, G1, G2, J. 3 ऊर्ध्ववती B. 4 वि० G1, G2. 5 ०मानि B; ०मानी G1, G2, J. 6 ०न्वा० is suggested. 7 समसा० G1, G2, J, K. 8 ०सत C. 9 सा० C. 10 एके B. 11 ०मंन्यु० G1, G2; ०मे यु० J. 12 इन्त C, G1, G2, J, K.

कथमु ब्रह्मसामनीति ।
श्यैतनौधस एव ।
नहीह तद् ब्राह्मणमिति ।
यस्य स्यात् स एवायं पञ्चाह इति ।
तथैव तस्य बृहद्रथन्तरे तथा ब्रह्मसामनीति ।
ते चेद्यथालोकबृहद्रथन्तराः प्रथमस्य, प्रथमस्याह्न एष प्रज्ञानुरूप इत्यजाम्यर्थः ।
यद्यु वा अयथालोकबृहद्रथन्तरोः प्रथम एव ।
अथोपरिष्टाद्यद्यु ह यथालोकबृहद्रथन्तरोः उत्तमे, बृहन्निधनं वार्कजम्भमनुकल्पयेत् ।
यद्यु वा अयथालोकबृहद्रथन्तरा उत्तम एव ।
अथ खल्वाह—"यद् विश्वजिति छन्दोमानुपयन्ति" इति । PB. 24. 3. 2.
कस्येदं ब्राह्मणं स्यादिति ।
षाडहिकानां समस्तानामिति ।
चतुरावृतामिति ।
छन्दसामिति ।
"'त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्ति' इति । PB. 23. 3. 9; 24. 3. 4.
अयः पञ्चाहाः पुरस्तात् अय उपरिष्टात्" 'इति । Sāy. PB. 24. 3. 4.
न्यायक्षसमाविधृतिभ्यो न्यायक्षसमाविधृतिभ्यः ॥ १ ॥

सप्तमः पटलः

अथैता विधृतयो भूतानां विधारिण्यः ।
तत्रैतानहर्गणान् करोति ।
त्र्यहं षडहं दशाहं द्वादशाहमिति ।
तानतिरात्रैर्विधारयति ।
एवं सर्वमेवं विधृतं भविष्यतीति ।
कानि तन्त्राणीति ।
दशरात्रस्तोमविकृत इत्येके ।

---

1 C, G1, G2, J, K add उ. 2 ब्राह्मणसा० G1, G2; ब्राह्मणस० J. 3 ०भा० B, J, K. 4 यदु B. 5 ०र: B. 6 ०मस्य B. 7 ०दु G1, G2. 8 B adds उत्तमः. 9 उत्तरे C, G1, G2, J; K omits उत्तमे ... ०न्तरा (line 11). 10 वाश्व० B. 11 ०र B. 12 Wanting in G1, G2; य J. 13 B adds त्रय. 14 Wanting in G1, G2, J. 15 In B only. 16 महत् G1, G2, J, K. 17 ०त्रिर० G1, G2, J, K. 18 ०भिव B, K. 19 ०मं वि० G2, J, K.

ज्योतिष्टोम इति शौविवृक्षिः ।
अनादेशे कमन्यं प्रतीयाम ।
अथाप्याह—"ज्योतिष्टोमस्याऽयनेन यन्ति" इति । PB. 25. 8. 5.
शतसंवत्सरे ज्योतिष्टोमेनं यन्तीति [3]वैतदवोचदिति ।
कौसुरुबिन्द इति गौतमः ।
एते[4] कल्पेनादिष्टे भवतः ।
इहोतं तदभिरूपतरं यथोच्चाहीने सत्रे ह्येव समासो ऽभिरूपतरः ।
यथोच्चाँहीन इति ।
व्याख्यातानि सन्धिषामानि ।
एवं चेत् सन्धिषाम स्यात् ।
"कौत्सस्य लोक उद्धरशीयम्" । Ars. K. IX. 8. a.
एतेनेडाकामश्च सिध्यत्यजामिकल्पश्चेति ।
तद्यदेतासु
'आ[1] [2]त्वा विशन्त्विन्द[3]वः[1] [2]' इति SV. 1. 197; 2. 1010; RV. 8. 12. 22.
एता रात्रेर्विकृतौ दृष्टा इति, नित्यासु वेति विचारयन्ति ।
अर्थकारितमुद्धरशीयम् ।
स किमर्थो नित्याश्चयावँयेदिति ।
पञ्चदशानां दशमस्य नानदं षोडशिसाम ।
एवं छन्दसामनन्तरं यस्तदु सन्धिषामैव भवति ।
यथौशनकावे समाँचारयिष्यत्—यथा रथन्तरापचित्या रथन्तरꣳ सञ्चरते ।
अथापि कावं तृतीयसवनेन समधिचारयिषीत् ।
तद्वशेनौशनम् ।
तत्रैते वैश्वज्योतिषवासिष्ठेऽपुरस्तात् स्तोमे पदानुस्वारे यँथौशनकावे ।
एकधिरशेष्वर्कान् करोतीत्यँन्तपँर्ययिणो हि, स यन्नँवमँप्रभृतिष्वन्तपर्ययित्वादेव ।
अथाप्येते सप्तमप्रभृतिषु दशरात्रे दृष्टाः, उपपक्षं द्वादशाहे नवमप्रभृतिषु प्रयुज्येरन्निति ।

---

1 ०मः C, K. 2 ०मायनेन C. 3 नै० B. 4 एतेन C. 5 रहो C, रत्यहो G1, G2, J, K. 6 ०चा० C, G1, G2, J, K. 7 ०चा० C, G1, G2, J, K. 8 एतं G1, G2, J; एतं K. 9 रात्रैर्विकृतौ G1; रात्रैर्वि० G2 10 ०वा० G1, G2, J. 11 ०नवाके G1, G2, J. 12 संचा० B. 13 ०रेते G1, G2; ०रे J. 14 ०चि० B. 15 यथौ० C; यथाशनकावे G1, G2, J; यथो० K. 16 C, G1, G2, J, K omit ती. 17 ०र्पयि० for ०पर्ययि० in C. 18 यन्नवसम०···उप is wanting in G1, G2, J. 19 ०मं प्र० K.

कावस्पर्क्षु दीर्घतमसोऽर्कं पतासारं स्थानमापन्नो द्वादशोऽहन्युत्सेधनिपेधौ करोति दशमादन्तान्वितौ।
यमातिरात्रैः, स चादित्यानामष्टावतिरात्रान् करोति, अष्टौ यमा आदित्या इति।
आदित्यानां द्वन्द्वदर्शनादभिप्लवातिरात्राणां द्वन्द्वानि करोति।
अथ खल्वायुष्टोमे चाभिजिति चाजामिकल्पे सौभरं करोति।
तत्खलु हारिवर्णस्यर्क्षु करोति।
पतासारं स्थानमापन्नमिति ॥ २ ॥

अथैता आञ्जनाभ्यञ्जनाः प्रजापतीप्सामुपकृताः।
तत्र सर्वस्तोममुपाहरति।
एषोऽरूक्षस्तोमतः संस्थातः पृष्ठत इति।
तद् यत् पङ्क्तिशस्थानम्, एवमपर्वविलोप इति।
उत्तमाभिप्लवावावृत्तौ भवतः २ अनावृत्ताविति।
अनावृत्ताविति शौचिवृत्तिः।
न ह्यावृत्तिर्विज्ञायते।
अथास्या मध्ये सर्वस्तोमो मध्यस्थानो विषुवानिति।
आवृत्ताविति गौतमः।
प्रतिष्ठाकामस्तत्र एतस्मिन् स्थाने व्रतं करिष्यन् भवति।
नैतदन्यत्र मध्याद्वान्तोद्वा भवतीति।
यद्येतदनादिष्टावृत्तिरिति, नाभिप्लवस्यावृत्तिः, क्व च नादिश्यतेऽर्धं पर्वा-
धर्तयतीति।
यद्येतदमध्ये सर्वस्तोम इति, अपर्वविलोपायैतद् भवति।
पञ्चमश्चामध्ये विषुवन्तं यथा त्रयोदशरात्रे सप्तसप्तेति।
"संवत्सरसम्मितासु प्रायणीये चतुर्विंशं प्रतिपिध्यं त्रिवृदेव कार्यम्"
इत्याह। cp. PB. 24. 14. 2; LŚ. 10. 5. 1.
"निष्पन्नचोदितत्वादेतदपूर्वं प्रायणीयं चेति।
स्तोमविकारमेके।" cp. LŚ. 10. 5. 2.

---

1 °स्तो हि G1, G2. 2 C, G1, G2, J, K add हि. 3 °थासादि° C, G1, G2, J, K. 4 °स्तोने C, G1, G2, J, K. 5 द्धभि° C; धभि° G1, G2, J, K. 6 वा° C, G1. 7 °सर्क् B. 8 अ° B. 9 °म्या° G1, G2. 10 °रहारावेति C. °रहारात्रि G1, G2, J, K. 11 °वक B. 12 वं B, K. 13 °नाभि° C, G1, G2, J, K. 14 G1, G2, J omit वा. 15 °प्दन° C. 16 षं B; ङ्ग C 17 °न्तो C; °न्ता G1, G2, J, K. 18 वा° G1, J, K. 19 G1, G2 omit सर्वस्तोम ... °मध्ये. 20 °प्दत् C, G1, G2. 21 C adds तं. 22 J omits कार्यं ... स्तोम (p. 177. 1).

तस्यैवाधिकारात्चतुर्विंशं त्वेव कार्यमिति निष्ठा ।
तथाहि ब्राह्मणम्—तौ यताः संवत्सरातिमुपक्रताः, तत्र यदेतान्यहान्येव संवत्सरस्य प्रयुक्तमान्यहानि भविष्यन्तीति ।
तृतीयेऽभिप्लव इषोवृधीर्यसमन्ते कुर्याद्न कुर्यादिति ।
न कुर्यादित्याहुः ।
पृष्ठ्यसाम्निपातिके इमे भवतः ।
न चेह पृष्ठ्यो भवतीति ।
कुर्यादित्यपरम् ।
नानापर्वणोरिमे सन्तानार्थे भवतः ।
नानापर्वतरे चैतेऽहर्गणश्चैकोऽहश्च ।
भूयसा चैव सांवत्सरिकाणां द्रव्याणामभिप्रयोगो भवति ।
अथाप्यत्र विश्वजिदभिजित्सांनिपातो भवति ।
एतौ च पृष्ठ्यसदृशाविति ।
"आवृत्तेऽभिप्लवे कतमत् सन्तनि कुर्यादिति ।" cp. LŚ. 10. 5. 4, 6.
"यण्वमित्येके ।" cp. LŚ. 10. 5. 7.
एतदेकार्थं द्रष्टम् ।
अथाप्येतदेषामावृत्तानामन्ते भवति मध्योद्यायमिदं सत्रमिति ।
अपत्यमित्यपरम् ।
एवं पुरस्ताच्छन्दोमानां द्विप्रयुक्तानि भवन्ति ।
सन्तनीत्यपरम् ।
एतदेषामोधं भवति ।
असम्प्राप्तेरन्ततो लोपः ।
शाकरवर्णमित्यपरम् ।
एतदेषामकृतं भवति ।
अथाप्येवं [सम्प्राप्येयं] भूयः सांवत्सरिकं द्रव्यमनुगृह्णत इति ॥ ३ ॥
प्रजापतिकामसत्रमुत्तरम् ।
तत्र नवाह्नान् करोति, न्यूनान् प्रजापतिरिति ।
षडभिप्लवस्य सत्रस्येदं स्थानम् ।

---

1 ॰मिहनिष्पद्यति G1, G2. 2 एता G1, G2, J. 3 ॰वान्य॰ G1, G2, J. K. 4 प्रयु॰ J. 5 ॰न्यम॰ G1, G2. 6 ॰भ्येते स॰ C, K; ॰द्धिते स॰ G1, G2, J. 7 B adds तस्यात्र. 8 ॰र्यो J. 9 ॰र्णोरेवैते॰ C. 10 ॰भेदाद॰ K. 11 ॰विप्र॰ C, G1, G2, J, K. 12 ॰जिदस्त॰ G1, G2, J; ॰जिषत्त॰ K. 13 ॰द॰ B, G1, G2, J. 14 ॰मय G1, G2, J. 15 Wanting in B. ॰यः G1, G2. ॰य J 16 ॰द् C.

स चाभिप्लवतामनतिचिक्रमिषन्नेतानेव षडहान् संन्यूह्य चतुरो नवाहान् करोति।

अथ खल्वत्र भागैस्तोमान् करोति, पंतेऽयने इष्टा इति।

तेषां यदेवरविधः सꣳस्थायोगः, एवमुभे रूपे षडहरूपं च [कैंकुप्रूपं च]।

अथाप्येवं तावत्यः सꣳस्था यथा पण्णामभिप्लवानामिति।

"उद्धरत्यर्के यो विधृतिषु" दशरात्रे ह्यर्कान् करिष्यन् भवति। Ārṣ. K. IX. 10. d.

"राथन्तरेणाह्ना त्रिवृतः प्रतिपद्यंते।

बार्हतेन पञ्चदशान्, राथन्तरेण सप्तदशान्, बार्हतेनैकविꣳशान्" अन्यषे-तानँ् नवाहान्। Ārṣ. K. IX. 10. d.

तत्र व्यत्यासः, कुशलेनोपपद्यत इति।

प्रतिष्ठाकामसत्रमुत्तरम्।

तदाञ्जनाभ्यञ्जनाभिर्व्याख्यातम्।

न्यायक्षुसमेकैंषष्टिरात्रात्।

"अथैकैंषष्टिरात्रꣳ संवत्सरसम्मितास्थानमेव।" Āp. Ś. 23. 8. 8.

तत्र नवाहैमभितः पृष्ठ्यौ करोति।

एवꣳ सैंर्वꣳ सांवत्सरिकं द्रव्यमनुगृह्यत इति ॥ ४ ॥

अथ केनासꣳस्तीर्णान्यभिविद्धीतेति।

रौंत्रसत्रन्यायेनेत्याहुः।

यथा शतरात्रमिति।

अपि वा दशरात्रम्।

व्रतं चैान्ते निधायैं सांवत्सरिकाणामह्नाꣳ समविभागैः सिध्येत्।

तथा कल्पं कुर्वीत।

"यथा संवत्सरसम्मितासु।" LṠ. 10. 5. 1.

अपि वा यत्र भागस्तोमानाꣳ समविभागः सिध्येत्, तैंथा कल्पं कुर्वीत, यथा सवितुः कक्कुप्सु।

ज्योतिष्टोमेन वैपैंः, ऊनस्य पूरयितेति।

---

1 चतुर्भि० C, G1, G2, J, K. 2 संन्यु० C, K; स० G1, G2, J. 3 भागाः स्तो० K. 4 एते या न C, G1, G2, J, K. 5 B omits कक्कु० च. 6 ०न्ते B, G1, J. 7 ०पेतान् B. 8 नवाह्नः G1, G2, J, K. 9 ०नानिम्या० B. 10 ०ꣳमे० B; ०ꣳसमे० G1, G2, J. 11 अथैतदेक० C, G1, G2, J, K. 12 नम्य० G1, G2, J; नम्यम० K. 13 सर्वां B. 14 ०मुपगृ० J. 15 रात्रि० G1, G2; रात्र ... चान्ते wanting in K. 16 चते G1, G2; चाते J. 17 ०यत्र G1, G2; ०य एत्र J, K. 18 समवधाः B, C, J, K. 19 तस्य C. 20 वैमान० B.

अथ प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रयोरादिशति ।
एकत्र षोडशिनं नैकत्र ।
तत्र कथं स्यात् षोडशीति ।
यथा विराद् सम्पदं सम्पत्स्यमानां मन्येत, तथा कल्पं कुर्वीत यथा संवत्सरसम्मितासु ।
अपि वा यत्र भागस्तोमानां संविभागः सिध्येत् ।
[द्वादशाहस्य च गवामयनस्य] सं विराट्सम्पदं षोडश्युपकृतः ।
अथानुपपद्यमानायां प्रकृतौ निर्णीय यथा मन्येत तथा संशयेषु प्रतिपादयेत् ।
तेषां यानि रात्रिसत्रन्यायेन वर्तन्ते पोडशिमन्तौ तत्र, यथा द्वादशाहे ।
अथ यत्र रोहमत्यवरोहौ सत्रमुपकृतमपोडशिकौ तत्र, यथा गवामयने ।
यत्रानुमध्यं षोडशी दृश्येतापोडशिकौ तत्र ।
यत्रो न दृश्येत षोडशिमन्तौ तत्र सत्रकामस्य ।
अथापि वा चतुष्टोमेष्वपोडशिकौ सर्वस्तोमेषु षोडशिमन्ताविति [षोडशिमन्ताविति] ॥ ५ ॥

अष्टमः पटलः

अथातः सांवत्सरिकाणि ।
तेषां यद् गवामयनेन सामेति व्याख्यातम् ।
तदेतदपवदति व्यावृत्त्यर्थं वा तत् ।
अपि वा ब्राह्मणेनैव कारणं वदति ।
तत्रादित्यानामयनमुद्भिदलभिदौ मात्रासम्पूरणाय करोति ।
तत्रैक इन्द्रक्रतावुत्सेधनिपेधौ कुर्वन्ति ।
एष औत्तरपक्षिक इति ।

---

1 अथा G1, G2, J. 2 °णीयदो° G1, G2, J. 3 चै° G1, G2; से° J. 4 तत् C; wanting in G1, G2, J. 5 G1, G2 omit सम्पदं. 6 °नान् B; °नाना G1, G2, °ना J. 7 °योत C. 8 C, G1, G2, J, K omit यथा ... सिध्येत्. 9 B omits द्वादशाहस्य ... °नस्य. 10 Wanting in C, G1, G2, J, K. 11 प्रा° G1, G2. 12 °तो J. 13 येषां° G1, G2, J. 14 वा B. 15 °त्ते B. 16 B adds च. 17 सत्रिरपकृतापोडशिनस्त° B. 18 षोडशी दृश्येता is wanting in C, J. 19 °तः षो° G1; °तां षो° G2, K. 20 यत्र C. 21 यथा B. 22 तत्र कात्स्न्यांय C; सत्रकात्स्न्यांय G1, G2, J. 23 अपि C, G1, G2, J. 24 Wanting in B. 25 In B only. 26 तपप° G1, G2, J. 27 व्यावृत्त्यर्थं ... वदति । त is wanting in G1; वाहृष्य° G2, J. 28 °र्थं C. 29 Wanting in C, G2, J, K. 30 °न्न उ° C, G1, G2, J, K. 31 °नाउ° B. 32 °प° B, G1, G2, J, K.

तत्र निन्दा यत् पद् प्रगाथा भवन्ति, अष्टौ प्रागाधिकानीति ।
यथासमाम्नायं त्वेवैवं पक्षयोः समाधिरिति ।
पञ्चदशभिर्वृद्धयामुपहिते गोआयुषी, ते पञ्चदशभिर्वृद्धिभ्यां प्राचिकमेयिषीत् ।

5 छन्दोमस्तोमं दशरात्रे करोति, पाङ्क्तश्छन्दोमा इति ।
तस्यान्ते चतुर्विंशे सन्निपतति ।
तत्र पञ्चविंशं करोति ।
नानात्वार्थः स उ चतुर्विंश एव भवति ।
चतुर्विंशो ह्येवैष एकाह्नि प्रस्तुत इत्यालोभाद् बृहद्रथन्तरे पृष्ठे ।
10 अथापि स्तोमक्षात्रेण ।
अथाप्येवं तावन्तः पृष्ठोपाया यथा गवामयने ।
समूहति बार्हद्रथन्तरपृष्ठयात्, उद्धरति षोडशिनं चतुर्थात् ।
विराजमन्वपायि स्वराजोपेयुः ।
स्तोमस्य वा लोभात् ।
15 अथापि यद्यु हैनमेकविंशमकरिष्यदुपैष्यच्छन्दोमात् ।
यदि छन्दोममेकविंशयात् ।
न चैष सैकविंशे क्रतावनेकविंशस्तथेह भवतीति ।
अथाप्येवं तावन्तः षोडश्युपाया यथा गवामयने ।
अथाप्येवं पञ्चदशसम्पेद् दशरात्रस्य सिध्यति ।
20 पदस्तोत्रीयाः पञ्चदशमतिरिच्यन्ते ।
त्रीण्यत्र सन्तनीन्येकप्रस्तावानि तेभ्यः पद् प्रस्तावा लुप्यन्ते ।
एवमेषा पञ्चदशसम्पत् सिध्यतीति ॥ ६ ॥

दशमस्य चतुस्त्रिंशम् [पंकेऽग्निष्टोमसाम कुर्वते छन्दोमतोयै ।
चतुर्विंशमेके ।
25 एकाहस्तोमो भवतीति ।
त्रयस्त्रिंशं त्वेव स्यात् ।
क्रियमाणे ह्येवैतस्मिन् पुरा छन्दोमस्तोमम् ।]

---

1 G1, G2 omit तत्र. 2 °यद् B. 3 °मेषोद् C; °मिधिषी G1, G2, J, K. 4 पञ्चका उ° C, G1, G2, J, K. 5 °पा° B, G1, G2, J, K. 6 °स्वर्थः G1, G2, J, K. 7 °वैकाहिक C; °एकाहि G1, G2, J; °एकाहे K. 8 °यद्यौ C. 9 °त्रा° C, J, K. 10 अन्यथा° C, G1, G2, J, K. 11 विंश° ... °नेक (line 17) is wanting in G1, G2, J. 12 °रमधिष्यच्छन्दोम्यात् C; °रपधिष्यच्छन्दोग्यात् K. 13 °वैकनेक° C. 14 °वत् यद् B. 15 °क्षत्र° C. 16 °मि° G1, G2, J. 17 °वैकाह्नि° ... °स्तोमम् (line 27) is wanting in B. 18 °त्रये C, J.

एतद्दह भवतीति, यथा भूयस्येत ।
अथाप्याह—चत्वारश्छन्दोमा इति ।
एष एव संशय एकस्तोमेषु[1] ।
सर्व एव द्वादशाहो विकृतः स्यादित्येके ।
द्वादशाहे च श्रूयमाणे किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।
कृतप्रमाणाः संशयाँ भवन्तीत्यपरम् ।
ते पश्यामोऽन्यावतिरात्रौ कृत्वाह—अभिजिद् द्वादशाहो विश्वजिद् द्वादशाह इति ।
अथापि नानापदि रात्रेः ससंन्धिकायाः स्तोमविकारो विद्यते ।
सा कथं संशयेषु प्रतीयेत ।
अथापि महत्सु स्तोमेषु सन्धिस्तोत्रीयान् प्रत्यकल्पयिष्यत् ।
एतेन सर्व एकस्तोमा व्याख्याताः ।
अप्यहीनेषु, अथ षोडश्येकविंशस्तोमो वा स्यात् ।
अपि वा ये प्राक् त्रिणवत्रयस्त्रिंशाभ्यामहस्तोमास्तेष्वन्वियादेकविंशमुत्तमेष्विति ।
"तौ खलिवमौ द्वौ" दशरात्रौ भवतः ।
उभयेत्राह दशमधर्मा मानसे तु विचाल्यन्ति ।" cp. Ārṣ K. V. 129 b.
पूर्वस्मिन्नित्येके[3] ।
षष्ठोऽयुक्स्तोमो विकृतो नानापृष्ठो धर्मीति ।
उत्तरस्मिन्नित्यपरम् ।
एष स्थानस्थः ।
अथापीदं यदनातमेतदन्तेऽभिरूपम् ।
अथाप्येवं व्रतस्य मानस्य चाव्यवायो भवति ।
अथाप्येवं त्रिवृत् पञ्चदशसप्तद् दशरात्रयोः सिध्यति ।
अथापि[16] यत्पूर्वस्मिन्नकरिष्यद् बहुना क्रतुंतो मानसमध्यशायविष्यत् ।
अथापि [यत्[17]] पूर्वस्माद् दशरात्राद् बह्वपैति तस्यैतस्मिन्ननुग्रहः इति ।
'अग्न आयूंषि पवसे' इति SV. 2. 814, 868; RV. 9. 66. 19.

---

1 B omits इति. 2 प्रय० B. 3 C, G1, G2, J, K add द्वादशाहेषु. 4 °यो G1, G2, J, K. 5 °ती० G1, G2, J, K 6 सन्धि० B. 7 अभैते० C, G1, G2, J, K. 8 °मस्ते० B. 9 °त्तरे० C, G1, G2, J, K. 10 दा C, G1, G2, J. 11 G1 omits भवतः ··· दशरात्रौ (p. 182. 14.). 12 °भवाद G2, °भवद्वाद J, K 13 °त्येष K. 14 °ष्ठे C, G2, J, K. 15 चावच्यवायौविष्यद् । G2, J, K 16 B adds यद्. 17 क्रतेन C, G2, J, K. 18 Wanting in B, G2, J, K. 19 °द्व० C, K. 20 °मद K.

उत्तरस्य दशरात्रस्य करोति ।
कस्य हेतोरिति ।
शुंशुत्सत्रमिदं भवति ।
सैषाग्नेयी पवितामिव्याहारं शुंद्ध्यर्थेऽभिरूपा ।
अथाप्याग्नेय्यं आंङ्गिरसः, सैषाङ्गिरसी वेर्चंतेति ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठाकामसत्रमुत्तरम् ।
तत्र षाडहिकान्मासभाजो रूढावृत्ताग्निदधाति ।
एवं सिद्धौ रोहप्रत्यवरोहाविति व्याख्यातम् ।
व्रतं विष्णुवांस्तत्रोक्तमयनेषु ।
अपि चं पृष्ठ्यस्तोमो" विहृतैः स्यादिति ।
अथाप्युंदाहरन्ति ।
यज्ञसमास उत्तरम् ।
तत्रैतानि घुक्तानि स्थानानि ।
अतिरात्रः शौनासीर्यो मासो दशरात्रो महांव्रतमिति ।
कर्तव्यानीत्येके ।
कं पर्व सत्रन्याय इति ।
अकर्तव्यानीत्यपरम् ।
एवं पुराणं वेदयन्ते ।
अथाप्यनादिष्टः प्रायणीयो व्यूढेन भवति ।
"तत्र यत् पुरस्तादतिरात्रमकरिष्यँदलप्धो रोहोऽभविष्यत् ।
अपि च सुत्यां हविर्यज्ञा व्यर्धयिष्यन्निति ।" cp. LŚ. 10. 11. 4; Katy. 24. 4. 39.
"यज्ञसमासत्वाद्धोत्रा समासः ।" cp. LŚ. 10. 12. 14.
हविर्यज्ञमेकमत्यांत् "अत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयन्ति ।" cp. LŚ. 10. 12. 13; Katy. 24. 4. 40; PB. 25. 4. 4; Âp. Ś. 23. 10. 11.
अथ खल्वत्र द्वौ गृहपती सन्निपंतंतः ।

---

1 ॰त्रे C, G2, J, K. 2 शिशुत्सत्र॰ C; शिशुत्सत्र॰ G2, J, K. 3 पठिता॰ C. 4 ॰राय B. 5 ॰द्यभि॰ G2, J, K. 6 ॰य B, G2, J; ॰या K. 7 अ॰ G2, J, K. 8 दै॰ G2, J, K. 9 Wanting in C. 10 ॰भौ B; ॰भौ K. 11 ॰त B, G2, K; ॰तं J. 12 अभ्यु॰ B, अप्यु॰ G2, J. 13 घुरितानि C, G2; घूरितानि J. 14 G1 resumes from here (see p. 181 no. 11). 15 C, G1, G2, J, K omit क. 16 घव G1, G2, J, K. 17 ॰घ्यं घुसो C, G1, G2, J, K. 18 घदैघ्य॰ B. 19 ॰प॰ C. 20 ॰मताव् G1, G2, J, K. 21 ॰पातत: C, G1, G2, J, K.

होत्राध्वर्यवेनैकेन सुवृक्तये इवै, स एष वृत्र्यर्थ एव द्वितीयः ।
स यद् गृहपतिरेतद्गणस्यानमिति ।
स्वर्गकामसत्रमुत्तरम् ।
तत्र संवत्सरेभिप्रयोगो भवति ।
एवं यज्ञर्तपसोरभिवृद्धिरिति ।
तत्रोक्तमयनेह् तेषां यान्येकाह्नैर्वर्तन्ते गौरीवितानि तानि ।
यानि नानाहोभिः सगौरीवितानि तानि ।
नानाह्नां हि सन्तानार्थं गौरीवितमिति ।
"अथ पुरुषस्य नारायणस्यायने विश्वजिदेवोभयोः पक्षसोः स्यादित्येके ।"
cp. LŚ. 10. 13. 4; Katy. 24. 7. 33.
एवं पक्षसोः समाधिरिति ।
यथासमाम्नायं त्वेवमविलोप इति ।
अथैतेषु दशसु विचारयन्ति ।
कानीमान्यहानि स्युरिति ।
ज्योतिष्टोम इत्येके ।
एषोऽधिकृतः पुरस्ताद् भवति ।
अनापन्नान्येतानि पृष्ठ्यानि ।
ज्योतिष्टोमे इत्यपरम्, पृष्ठं गृह्यमाणम् [अंहः] गृह्णीयादिति ॥ ८ ॥
"अथैतत् क्षुल्लकतापश्चितमित्याचक्षते ।" cp. Katy. 24. 5. 8.
"चत्वारो दैक्षा मासाश्चत्वारः औपसदाश्चत्वारः सौत्याः ।" cp. Katy. 24. 5. 1.
तस्य कल्पाः ।
गवामेवायनस्य प्रथमोत्तमौ पूर्वस्य पक्षसो मासौ स्यातां तथोत्तरस्य ।
अथैतं महातापश्चितमित्याचक्षते ।
चत्वारो दैक्षा मासाश्चत्वारः सौत्याः ।
तस्य कल्पः ।

1 ०ध्वर्याव० J, ०ध्वर्यवो० K. 2 सुवर्त्तये C, G1, G2, J, K. 3 नु B. 4 ०दिमायेणागे G1, G2, ०रादिमायाणागो J. 5 ०पतसो० G1, G2, J, K. 6 का० K. 7 Wanting in J. 8 Wanting in C; G1, G2 repeat it. 9 ०ह्ना C, G1, G2, J, K. 10 देवैवं लोप B; त्वेवैवमविलोप C, G1, G2, J. 11 एषोऽवि० C; एष वि० ख, G1, G2, J, K. 12 ज्यौ० C. 13 ०मन् C, G1, G2, J, K. 14 Wanting in B. 15 ०रो G1, G2, J. 16 सौम्याः B, K. 17 गवामयन० C; गवायन० G1, G2, J. 18 ०सोमा० C. 19 तथान्तस्य C; तथातस्य G1, G2, J. 20 ०न् C, G1, G2, J, K. 21 ०त इ० G1, G2, J, K. 22 ०श्चाः संवत्सराश्चत्वार औपसदाश्च० C, G1, G2, J, K. 23 सौस्याः G1, G2. सौस्याः J.

गवामेवायनं चतुरुपेयुः ।
अपि वैतस्यैव पक्षस्यभिवृद्धे स्याताम् ।
त्रयोविंशतिरत्यनमासोः पूर्वे पक्षसि स्युः ।
त्रयोविंशतिरुत्तरे ।
अपि वैतान्येव प्रथमानि चत्वारि समस्येत् ।
यथा त्रीणीतिं संवत्सर इति ।
अपिं वा ज्योतिष्टोमायनमेव कुर्वीरन् ।
एतेषां यन्मन्येरन् तत् ।
अपि वा यथा गणसंवत्सराणां तथो कल्पं कुर्वीत ।
"अथैतत् शार्क्करानाꣳ षट्त्रिंशत् संवत्सरम् ।" PB. 25. 7. 1; cp. Ap. Ś. 23. 11. 11; AŚ. II. 6. 5. 16; Katy. 24. 5. 20; ŚŚ. 13. 28. 6.

तरंसपुरोडाशमन्नसंरोधात् ।
यद्वः पुरुषस्तदघाँ स्याद् देवतेति ।
ते यन्मांसमया वा ईयामाकमया वोमे आपन्ने, हविष्टुमिति ।
अथैतानि महासत्राणि देवानामेव, दीर्घायुषो देवा इति ।
मनुष्याणामपि सिद्धानिं स्युरित्यपरम् ।
बह्वः संनिविश्य सुनुयुः पुत्राः पौत्राः प्रैंपौत्रा इति ।
तानि खल्वनैंतिरात्राण्यविपुवत्कान्यूर्ध्वायमानीमानि भवन्ति ।
तैंत्र यदतिरात्रं वा विपुवन्तं [वों] करिष्यंल्लुंप्तो रोद्धोऽभविष्यत् ।
अथापि न कल्पेनादेशो विज्ञायते नो" ब्राह्मणेन ।
अथाप्येवं पुराणं वेदयन्ते ।
अथाप्याह—"एकविꣳशोऽन्ततः स्तोमानां भवति" इति। PB. 25. 8. 6.
शतसंवत्सरेऽनतिरात्रस्यैव सत इति ।
"अथैतदग्नेः सहस्रसाव्यं परमां विराजमुपकृतम् ।" cp. LŚ. 10. 14. 11; ŚŚ. 13. 27. 7.
सँहस्रसंवत्सरेप्सामुपकृतं वा सहस्रसंवत्सरेप्सामेवोपकृतं स्यात् ।

---

1 ०सां B. 2 स्व wanting in G1, G2. 3 ०णि C, G1, G2, J; ०णिनि K. 4 Wanting in G1, G2. 5 तमेषां G1, G2, J, K. 6 वाका० B. 7 वस्यु० B. 8 ०त्रदास्य दे० C; ०त्राद्स्व दे० G1, G2, J; ०त्रन्तास्य दे० K. 9 स्या० C, G1, G2, J, K. 10 ०त्रानां B. 11 Wanting in G1, G2, J. 12 ०त्रति० C, G1, G2, J, K. 13 अत्र K. 14 Wanting in B. 15 ०पंस्तु० C, K; ०प्रस्त० G1, G2; ०प्यस्त० J. 16 मोहो० B. 17 नु C; न G1, G2, J, K. 18 C, G1, G2, J, K add अपि वा.

तंत्रोक्तमयनेषु तंत्रोक्तमयनेषु ॥ ९ ॥

नवमः पटलः

स्वर्गकामंसत्रमुत्तरम् ।
तद्यत् सारस्वतमेषा स्वर्गोका भवतीति ।
अथैषाऽग्नये कामायेष्टिः पृष्ठशमनार्थैनैव भवति ।
अथ खल्वाह—"तस्यामश्वां च पुरुषीं च धेनुके दद्युः" इति । cp. LŚ. 10. 17. 16; PB. 25 10 22; AŚ. II. 6. 6 30; Katy. 24. 6. 8; ŚŚ. 13. 29. 21; Ap. Ś. 23. 13. 6.

केभ्यो दद्युरिति ।
प्रसर्पकेभ्य इत्येके ।
दृश्यते च प्रसर्पकेभ्यो दानम् ।
अथापि ब्राह्मस्तोमेष्वनृत्विग्भ्यो ददातीति ।
पृथगेवैतैरसा इत्यपरम् ।
कर्तृभिः संयुक्ताः क्रतुदक्षिणा भवन्ति ।
तत्रोपरिवर्तमाने किमर्थोऽयवं प्रतीयादिति ।
अरुणायां कृत्यामुदवसानीयाभिरिष्टिभिर्यजेरन्निति" गौतमः ।
एवं ह्येव यदति सरस्यैकमं भवति ।
अथाप्येषा लोकोक्ता भवतीति ।
सारस्वत एवोत्तरे कुशलं यत् सैन्धनस्तुत्ये ।
"त्रिवृत्पञ्चदशमिन्द्राग्न्योरयनम् ।
एताविन्द्राग्न्योर्भकौ इति यद् गोआयुषी [इन्द्रकुक्षी] सप्राये च ।"
PB. 25. 11. 1, 4. Ap. Ś. 23. 13. 7.

अपि चैन्द्राग्निभ्यामित्याधिस्त्रिवृत् पञ्चदशयोरिति ।
त्रिकद्रुकस्रुसमुत्तमस्य ।

1 तच्चोक्त० C. 2 Wanting in C, G1, G2, J, K. 3 In B only. 4 ०मः स० C, G1, G2, J, K. 5 ०क्षा० B. 6 ०नार्थे० B. 7 ०त्वं B. 8 पुरुषं B, पुरुषी C. 9 दक्षा C, G1, G2, J, K. 10 ०न्ते B. 11 Wanting in G1, G2. 12 ०वैतरेतरस्मा C, G1, G2, J, K. 13 तत्रातपनिवर्त्य० C, G1, G2, J, K. 14 ०याय इच्यनु० B; अरुणानां K. 15 ०त्वे० G1, G2, J. 16 एवमुदक्स० C, G1, G2, J, K. 17 ०स्थं कर्म C, G1, G2, J, K. 18 B adds ते. 19 सन्ननिमंन्वेति B. 20 ०न्द्रन्या० G1, G2, ०न्द्राग्न्या० J. 21 ०नान् G1, G2, J, K. 22 ०ग्न्यार्भ० G1, G2, J. 23 ०कीरिति B. 24 यद्व B. 25 ०व: B. 26 Wanting in B. 27 चैतानभ्याम० C; चैनान्यान० G1; चैनाभ्यान० G2, J, K. 28 ०नि० B.

पते यंदि न ढष्टो इति ।
"यद्वु विश्वजिदभिजितावित्रकुक्षी" समाये[1] च। ŚŚ. 13. 29. 25; Ap. Ś. 23. 13. 9.
अपि चोर्णवे द्वाभ्यामत्याधिक्यिकदुकाणामिति ॥ १० ॥

अथैतंद्दार्षद्व्रतꣳ स्वर्गकामायनम् ।
तस्यैते पुरश्चरणे गौपाल्यं चाग्नीन्धनं च ।
दीक्षाभ्यः प्रैथममिति गौपाल्यमुपसद्भ्योऽग्नीन्धनम् ।
स यर्दृत्विजो वाचार्यस्य वैतौ स्थानिनौ गुरू तयोः प्रैषचरणमभिरूपम् ।
"तदेवं मनुष्येभ्यस्तिरोभवति[2]।" इति । PB. 25. 13. 4; LŚ. 10. 19. 11; Ap. Ś. 23. 13. 15.
"तत प्वारण्यमाविशेत् [मे] पुनर्म्मिमामजेदिति ।" cp. LŚ. 10. 19. 12.

"स्वर्गं लोकमाक्रमते" इत्येके । LŚ. 10. 19. 13.
"व्यावर्तते ।
धेयान् भवतीति वा ।" LŚ. 10. 19. 14.
"अथैतंत्तौरमिष्ट्यैयनं चिरात्कामायनम् ।" cp. PB. 25. 14. 5; Ap. Ś. 23. 14. 1; LŚ. 10. 20. 1; Katy. 24. 7. 1.
अपि वा संवत्सरसुत्यां नेदीयस्या मात्रयेप्सीत् ।
किमर्थ उ तदिति ।
ज्यायꣳ स्यादिति ।
अननुभूतिजं स्यादिति ।
सिद्धिर्दर्शी वा स्यात् ।
सिध्यति वै खलु संवत्सरसुत्याया इष्ट्ययनेनाग्निः ।
तत्रापि सुत्या देवता भवन्ति ।
यावदेवमर्थरूपं च ।

---

1 ऽयने C, K; यदे G1, G2, J. 2 ०ष्ट C. 3 ०प्रायौ B. 4 Wanting in C, G1, G2, J, K. 5 ताभ्या० C, G1, G2, J, K. 6 ०तदार्षदव्रतꣳ B 7 प्रति C, G1, G2, J, K. 8 यदर्त्वि० G1, G2, J. 9 वाचाभ्यस्य B; तावयस्य G1, G2; तावार्यस्य J, K. 10 ०वं B. 11 ०न्ति B. 12 Wanting in B 13 ०मं मा० B. 14 अभ्यावर्तते B. 15 ०वति B. 16 ०ततो० G1, G2. 17 ०रनिष्यायनं B. 18 स्वर्गकामाय तमेवाभिरूपं C; स्वर्गकामाय तमेव G1, G2, J, K. 19 तदेव for अपि वा in C. 20 सा० B. 21 सामुन्वꣳ C; ग्यावꣳ G1; ग्यावन्नꣳ G2, J, K. 22 सिद्ध० B. 23 दृष्ट्य० G1, G2, J, K. 24 यारꣳ दे० B. 25 ०र्यां० G1, G2, J, K.

"अदीक्षितः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते ।" PB. 25. 14. 2; cp. LŚ. 10. 20. 2; Katy. 24. 7. 3; ĀP. Ś. 23. 14. 2.

नवनीतेनाङ्गान्यभ्यङ्क्ते, दीक्षारूपमेतद्भवति ।

व्याख्याता इष्टयः ।

इष्ट्यन्तं वा पश्वन्तं सोमान्तं वा कुर्वीतेति ।

उभयोः पृष्ठशमनरूपमेतद् भवति ॥ ११ ॥

"सर्पसत्रे किमयनꣳ स्यादिति ।

गवामयनम् ।

स्तोमविकल्पमित्येके ।" cp. ĀŚ. II. 6. 5. 7; Katy. 24. 4. 48, 49; ĀP. Ś. 23. 14. 10.

अनादिष्टान्यहानि व्यूढेन भवन्ति ।

संवत्सर आदिश्यते ।

तत्र किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।

अथापि विषुवदादेशेन रौहप्रत्यवरोहौ, गवामयनोत्पादावेतौ भवतः ।

अथाप्याह—"षण्डकुषण्डावभिगरापगरौ" इति । PB. 25. 15. 3; LŚ. 10. 20. 10.

व्रतेऽभिगरापगरौ भवतः ।

कौसुरुबिन्दे प्रत्यवरोह इति गौतमः ।

एते कल्पेऽनादिष्टे भवतः ।

यद्येतदनादेश इति, आदिष्टे कल्पे न भवतः ।

यद्येतद् विषुवदादेशेन रोहप्रत्यवरोहाविति, इष्यते विषुवानेतयोस्तत्रयोः ।

अर्हति वातवतोरयने तथा रोहप्रत्यवरोहाविति ।

यद्येतत् "षण्डकुषण्डावभिगरापगरौ" इति, अन्यत्र सतोरवेदिष्यत् । ibid.

अपि चैहोपासकयोः ।

अपि वा वचनादभिगरापगरौ स्याताम् ।

---

1 दीष्टं तं त G1, G2; दीष्टयन्त J; दीष्टयन्तं K. 2 ०कृत इत्ये० B, C. 3 B omits मयनोत्. 4 प० B. 5 ०वा० C. 6 Wanting in C, G1, G2, J, K. 7 अयने तदा० B. 8 Wanting in Cख, G1, G2, J, K. 9 यद्येत is wanting in G1, G2, J, K. 10 ०ता० C. 11 ०प्रव० G1, G2, J. 12 द्रवति वा भवतो० B; दवि वानवतो० G1; दवि वातवतो० G2, J. 13 ०तोवरदि० G1, G2, J. 14 वेहो० C, वेहो० G1, G2, J, K. 15 Wanting in G1, G2, J, K.

तत्खलु रूढमत्यवरूढं ततो विपुवानिति ।
व्याख्यातानि सर्पसामानि ।
विपुवति सर्पसामानि कल्पप्रायाणि ।
तेषां यदेवमानुपूर्व्यं निधनान्येषामादित्यस्यैषामुपकृतानि तेषामेवानुपूर्व्यम् ।
यथान्येषामेतद्गणनिधनम् ।
तत् त्रिणिधनानुग्रहाय माध्यन्दिनेऽचिकीर्षीत् ।
आनुपूर्व्यमितरे ॥ १२ ॥

अथैते गौपूत्रश्वसूक्ते भाजाभाजयोः स्थाने सप्राये च ।
अपि वैनयोर्ज्योतिः समृद्धि [निधने] यथा भाजाभाजयोरिति ।
दक्षिनर स्तोमं करोति, दरद्रुकाः सर्पा इति ।
द्वादशं विपुवन्तमित्याधित्सन् ।
अथापि शश्वद् द्वादशौ विषसेचनौ नाम सर्पाणां दन्तौ भवतः ।
तद्रूपं विपुवत्यचिकीर्षीत् ।
प्रजापतिकामसत्रमुत्तरम् ।
तत्र संवत्सराभिप्रयोगा भवन्ति ।
संवत्सरर हि प्रजाः "पशवोऽनुप्रजायन्ते" इति हि भवतीति । PB. 19. 5. 5.
तत्रैतान्येव त्रीणि समस्य निदधाति ।
एवमातृतीयं पृष्ठ्याभिप्लवयोर्दशरात्रस्येति विकार उपपत्स्यत इति ।
"'तत्रैके" गवामयनमन्ततः कुर्वन्ति प्रजापतिकामसत्रत्वात् ।
एतेन वै गावः प्रजातिं भूमानमगच्छन् प्रजायन्ते बहवो भवन्तीति' ।'
cp. PB. 15. 3. 21; Ap. Ś. 23. 14. 11.
स्तोमतश्चैव गवामयनानाꣳ रोहो भविष्यतीति ।" Sāy. PB. 25. 16. 3.
अथैतत् "प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरं परमां विराजमुपकृतम् ।" Ap. Ś. 23. 14. 12.

---

1 °नकुभो वि° B. 2 आस्वा° B. 3 Wanting in G1, G2, J, K. 4 कल्पसमा° C, J, K, कल्पसम° G1, G2. 5 °नीति C, G1, G2, J, K 6 °ं B. 7 °ना° G1, G2, J. 8 °स्येवानु° B, K, °स्येवानु° G1, G2. 9 वत्र B. 10 निध° B. 11 न° B. 12 अ° B, G1, G2, J, K. 13 °ं° B, G1, G2, J, K. 14 °दनि° G1, G2, J, K. 15 Wanting in B. 16 दरद्रुकाः B. 17 सर्पा B 18 °भवनेत्या° G1, G2; °वन्वनेत्या J. 19 °नत्वात्सिकवद् B. 20 तथा° G1, G2, J. 21 B ends here abruptly after दा. 22 भवति° C, J. 23 °णो C. 24 निधाति J. 25 वत्रैके G1, G2, J, K. 26 भवति° C, G1, G2, J. 27 K adds हि भवति. 28 दत्रे° C. 29 परवं J.

अपि वा प्रजापतीप्सामेवोपकृतं[1] स्यात् ।
तत्र खलु त्रिवृतं करोति, रथन्तरं च लघुश्चाग्नस्तोमश्चाग्नं प्रजापतिरिति ।
ज्योतिष्टोमं तन्त्रम् ।
आग्निष्टोमीं संस्थां रथन्तरपृष्ठम् ।
तत्र खलु बृहस्पतिसवं करोति ।
एषोऽग्निष्टोमस्त्रिवृत्स्तोमो रथन्तरपृष्ठो ज्योतिष्टोमतन्त्रो भवतीति न्याय-
कृतमुत्तरं न्यायकृतमुत्तरम् ॥ १३ ॥

इति निदानसूत्रे दशमः प्रपाठकः

निदानसूत्रं समाप्तम्

1 यथा० C; त्य० is suggested. 2 °सवं G1, G2, J, K.

निदानसूत्रवृत्तिः

तत्त्वसुबोधिनी

निदानसूत्रवृत्तिः

विघ्नेशं भारतीमीशमाचार्यञ्च पतञ्जलिम् ।
नत्वा निदानसूत्रस्य वृत्तिं कुर्वे यथामति ॥१॥
क्व सूत्रमतिगम्भीरं क्वैतद्वृत्त्या नु साहसम् ।
तातप्रसादः कुरुते वृत्तिं तत्त्वसुबोधिनीम् ॥२॥

अथातश्छन्दसां विचयं व्याख्यास्याम इति ।

अथशब्द आनन्तर्यार्थे । अतःशब्दो हेतोर्वृत्तत्वे । तत्र प्रतिपत्तृणामेतत्सूत्रप्रवृत्तिनियमेन यदनन्तरं तदनन्तरम् । सूत्रार्थश्च ऋक्सामसन्त्रब्राह्मणार्थरूप इति, तेषामध्ययनानन्तरं सूत्रार्थप्रतिपत्तिहेतोरध्ययनस्य वृत्तत्वात्, तेष्वनुष्ठानायार्थविशेषं जिज्ञासमानानाम्, विचयं विचीयते निर्णीयतेऽनेनेति व्युत्पत्त्या ज्ञानसाधनीभूतं सूत्रं व्याख्यास्यामः स्पष्टं करिष्याम इत्यर्थः ।

त्रयश्छन्दःपादा भवन्तीति ।

छन्दसां पादास्त्रयस्त्रिविधा भवन्ति, विधानमन्तरेणापरिमितानां पादानां त्रित्वानुपपत्तेरिति ध्येयम्; के ते त्रय इत्यत आह—

अष्टाक्षर एकादशाक्षरो द्वादशाक्षर इति ।

स्पष्टम् । अक्षरसंज्ञा ह्यचामेव, व्यञ्जनं त्वक्षराङ्गम्, न तान्यक्षराणि, "व्यञ्जनमपराङ्गं विरामे लुप्यते" इति फुल्लसूत्रे (Ph. p. 117. 5.) व्यञ्जनानामनक्षरत्वव्यपदेशात् । उक्तं च शौनकेन—

"सव्यञ्जनः सानुस्वारः शुद्धो वापि स्वरोऽक्षरम् ॥" इति । RPr. 18. 32.

अनुमतश्चायमर्थ आचार्यस्य—"अच एवाक्षरम्" इति ।

यत्र ह्रस्वमक्षरमुपोत्तमं पादस्य भवति सा जागती वृत्तिः । यत्र दीर्घं सा त्रैष्टुभेति । ह्रस्वदीर्घाभ्यामक्षरस्य विशेषणादचामेव ह्रस्वदीर्घत्वादयः, तथा च पाणिनिः—

"ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः" (Pan. 1. 2. 27.) इति ।

ननु चतुर्थोऽपि छन्दःपादोऽस्ति दशाक्षरः, तत्कथमुक्तं त्रयश्छन्दःपादा भवन्तीति । अत आह—

तन्मिश्रं दशाक्षर इति ।

तन्मिश्रम्, छान्दसं नपुंसकम्; तन्मिश्रः वेष्वन्तर्भूतो दशाक्षरः पाद इत्यर्थः। तत्रैकदशाक्षरपादे दशाक्षरपादोऽन्तर्भवति, धृतिसारूप्यात् सङ्घातसामीप्याच्च । अतएव त्रिष्वेवान्तर्भावात् पृथक् प्रतिक्रामाभिक्रामौ नोक्तौ । ननु दशाक्षरपाद इहैवान्तर्भूतः, तथाप्यन्ये सन्ति पङ्क्तिरत्नृतय इति । अत आह—

अष्टाक्षर आपश्चाक्षरतायाः प्रतिक्रामेत्यादि ।

"अर्चामि सत्यसवम्" SV. 1. 464.

इलन्तम् । तथा च पञ्चाक्षरपादादयोऽष्टादशाक्षरपादान्तास्त्रिष्वेवान्तर्भवन्तीति न प्रकारान्तरमपेक्षितमिति भावः । अक्षरार्थस्तु, अष्टाक्षर आपञ्चाक्षरतायाः प्रतिक्रामति ।

"विश्वेषाꣳ हितः" इति । SV. 1.2; 2.824; RV. 6. 16. 1.

पञ्चाक्षराणि यस्य स पञ्चाक्षरः, तस्य भावः पञ्चाक्षरता, आपञ्चाक्षरतायाः पञ्चाक्षरतापर्यन्तमष्टाक्षरः पादः प्रतिक्रामति न्यूनो भवति । अत्रोदाहरणम्—

"विश्वेषाꣳ हितः" इति । ibid.

अयं

"त्वमग्ने यज्ञानाम्" इति ibid.

गायत्र्या द्वितीयः पादः । नन्वत्र शौनकेन—

"उत्तरोत्तरिणः पादाः षट्सप्ताष्टाविति त्रयः ।

गायत्री वर्धमानेया "त्वमग्ने यज्ञानामिति ॥" RPr. 16. 24.

पादकल्पनेन द्वितीयपादस्य सप्ताक्षरत्वावगमात् कथमस्य पञ्चाक्षरत्वनिर्णयः ? उच्यते, "होता" इति पादस्य पूर्वत्रान्वयमुपगम्य द्वितीयः पादः पञ्चाक्षर इत्याह । आचार्यशौनक(स्तु) "होता" इत्यस्य 'विश्वेषाम्' इत्यत्रान्वयमभ्युपेत्य सप्ताक्षर इत्यवोचत् । अर्थवशेन पादस्य व्यवस्थेति न्यायविदः । अत्र मतभेदेन व्यवस्थितोऽस्य विकल्प इति न विरोधः । पङ्क्षरसप्ताक्षरयोरुदाहरणम्—

"मित्रमिव प्रियम्" SV. 1. 5; 2. 594; RV. 8. 84. 1.

"परमाच्चित्सधस्थात्" इति । RV. 8. 11. 7.

आचतुरक्षरतापा इत्येक इति ।

एके आचार्याः । अष्टाक्षरपादश्चतुरक्षरतायाः पर्यन्तं प्रतिक्रामति । उदाहरणम्—

"न तमंहो न दुरितम्" SV. 1. 426.

इति पङ्क्तौ, अतिद्विष इति पवनः पादः । न चैतयोरेतादृशतेति वाच्यम् ।

तथा हि

"अभि त्वा शूर नोनुमः" SV. 1. 233.

इत्यादौ बृहत्यामिव समाम्नानं स्यात् । नच तथाम्नायते, पङ्क्तिसन्निधावाम्नायते, तस्मात्प्रायः पाठाभावात्पङ्क्तिरेवेति गृह्णीम इति ।

आदशाक्षरताया अभिक्रामति ।

"वयं तदस्य संभृतं वसु" इति । RV. 8. 40. 6.

अष्टाक्षरपादो दशाक्षरपर्यन्तमभिक्रामति वर्धते । तत्रोदाहरणम्—

"वयं तदस्य" इति । ibid.

अयम्

"अपिं वृश्च पुराणवत्" इति ibid.

षट्पदाजगल्याश्चतुर्थः पादः । अस्यास्त्वष्टाक्षरपदेति लक्ष्यमिति । नवाक्षरस्य

"न देवो वृतः शूर इन्द्रः" इति । SV. 1. 196.

एकादशाक्षर आनवाक्षरतायाः प्रतिक्रामतीति ।

गतम् । अत्रोदाहरणमाह—

"यदिं वा दधे यदिं वा न" इति । RV. 10. 129. 7.

"इयं विसृष्टिर्यत आबभूव" इति ibid.

त्रिष्टुभो द्वितीयः पाद इति । दशाक्षरस्य

"पृथिव्यामतिपित्वं यदूधः" इति । RV. 10. 73. 9.

अ[आ]ष्टाक्षरताया इत्येक इति ।

एकादशाक्षरः पादोऽष्टाक्षरतायाः प्रतिक्रामति । उदाहरणम्—

"हव्या जुषस्व मेधिर" इति । RV. 3. 21. 4.

आपञ्चदशाक्षरताया अभिक्रामतीति ।

एकादशाक्षरपाद इत्यनुषङ्गः । अत्रोदाहरणम्—

"सत्रा दधानमप्रतिष्कुतं श्रवांसि भूरि" इति । SV. 1. 460; RV. 8. 97. 13.

"तमिन्द्रं जोहवीमि" इति *ibid.*

अस्या द्वितीयः पादः । नन्वियमृक् त्रिष्टुब् भवत्वेकादशाक्षरपादचतुष्टयत्वादिति चेन्न, आचार्यस्य मतेऽष्टाक्षरादिपादत्रयापेक्षयाऽधिकस्य छन्दःपादस्याभावादभिक्रान्तैरेतैरेव पादैरछन्दोभवस्य वक्तव्यतया

"तमिन्द्रं जोहवीमि" इति ibid.

अस्मा(!)तिजगत्यपरपर्यायविगृतिप्वस्य बहुन्दत्वात्। तथा च भरतस्वामी—

"प्र वो महे मतयः" इति SV. 1. 462; RV. 5. 87. 1.

जगती।

"तमिन्द्रम्" इति। SV. 1. 460; RV. 8. 57. 13.

तादृशीति।

"वि सेनाभिर्मयमानो वि राधसा" इति SV. 1. 334; RV. 10. 23. 1.

द्वादशाक्षरस्योदाहरणम्।

"राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री" इति SV. 1. 460.

त्रयोदशाक्षरस्य।

"न कामममतो दिनोति न स्पृत्यद्रयिम्" इति SV. 1. 441.

विपदादायां चतुर्दशाक्षरस्य।

द्वादशाक्षर आनष्टाक्षरतायाः प्रतिक्रामतीति।

स्पष्टम्। उदाहरति—

"अनूपे गोमान्गोभिरक्वाः" इति। SV. 2. 348; RV. 9. 107. 9.

"सोम उ प्राणः" SV. 2. 347.

प्रगाथे द्वितीय ऋचः प्रथमः पादः। दशाक्षरयोदाहरणम्—

"त्य सु मेषं महया स्वर्विदम्" इति। SV. 1. 377; RV. 1. 52. 1.

"चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्यम्" इति। SV. 1. 374. RV. 3. 51. 1.

अ[आ]ष्टाक्षरतायाः इत्येक इति।

द्वादशाक्षरपादोऽष्टाक्षरतायाः प्रतिब्रूयति। उदाहरणम्—

"अग्निनेन्द्रेण सर्वेण विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा।
सजोर्दस्रा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना॥"
RV. 8. 35. 1.

इति। अत्र चतुर्थः पादः।

आपोऽष्टाक्षरतायाः अभिक्रामति।

द्वादशाक्षरपाद इति शेषः। उदाहरति—

विकर्षेण

"त्वं वृत्राणि हꣳसप्रतीन्येक इत्पुरु" इति । SV. I. 248; 2. 761; RV. 8. 90. 5.

नन्वेतत्पादस्य त्रयोदशाक्षरत्वात्कथमुदाहरणमत आह—विकर्षेणेति । यकारवकार-संयोगविभागौ, तेन सह पठितत्वादिदं दर्शयति "त्वं वृत्राणि" (ibid.) इत्यादि । एतेन "द्वैधं कुर्यादसम्पूर्णे" इति (Nid. p.12 15)

वक्ष्यमाणसूत्रेण पादपूरणाय विकर्षः क्रियते । तत्रापि यकारात् पूर्वमिकारश्च प्रक्षेप्तव्य इति गम्यते । दशाक्षरमुदाहरणम्—

"अभि वो वीरमन्धसो मदेषु गाय" इति । SV. 1. 265; RV. 8. 46. 14.

"सजूस्ततक्षुरिन्द्रं जजनुश्च राजसे" इति । SV. 1. 370; 2. 280; RV. 8. 97. 10.

"साकं वृद्धो वीर्यैः सासह्यिर्धो विचर्षणिः" इति । SV. 2. 837; RV. 2. 22. 3.

द्वादशाक्षरपादोऽष्टाक्षरपर्यन्तं प्रतिक्रामतीत्येक इत्यन्ते उदाहरति—

"अर्चामि सत्यसवꣳरत्नधामभि प्रियं मतिं कविम्" इति ।

SV. 1. 464; ÇB. 3. 3. 2. 12.

अयमेव पादः सामशाखायां "कविम्" इति पाठाभावात् षोडशाक्षरः । सकारयुक्त... "सत्यसवम्" इति पदरहितात् यजुःशाखापाठात्सप्तदशाक्षर इति बोध्यम् ।

अथातो वृत्तिप्रदेश इति ।

अथान इति वाक्योपक्रमे । वृत्तिप्रदेशो वृत्तेरुपदेशः । वृत्तिर्नाम छन्दोविज्ञानहेतुः पादानामुपोत्तमाक्षरस्य लाघवं गौरवं चास्ति, तेन लघ्वक्षरेण छन्दोविशेषज्ञापनाय वृत्तिरिति संज्ञा क्रियत इत्यर्थः ।

यत्र ह्रस्वमक्षरमुपोत्तमं पादस्य भवति सा जागती वृत्तिरिति ।

यत्र ऋचि पादस्योपोत्तमाक्षरं ह्रस्वं भवति, सेति वृत्तिविशेषज्ञापकं प्रोक्तम्, जागती जगला विज्ञापिका वृत्तिः । यथा—

"विश्वाः पृतना अभिमातरं नरः" इति । SV. 1. 370.

यत्र दीर्घं सा त्रैष्टुभेति ।

यत्र पादस्योपोत्तमाक्षरं दीर्घमेकमात्रम्, त्रैष्टुभी विज्ञापिका वृत्तिरिति । यथा—

"प्र॑ तु द्र॒व" इति। SV. 1. 523; 2. 27; RV. 9. 87. 1; PB. 11. 3. 1.

ननु,

"आ॑ जु॒होता॒ ह॒विषा॑ मर्जयध्वम्" इति SV. 1. 63.

एकादशाक्षरपादे जागती वृत्तिः स्यादिति। अत आह—

ह्रस्वाक्षरस्योपरिष्टाद् व्यञ्जनसन्निपातेऽपि गौरवमिति।

उपरिष्टाद् व्यञ्जनानां सन्निपाते हलां संयोगः, तत्पूर्वाक्षरस्य ह्रस्वस्यापि गौरवं गुरुत्वम्। तथा पाणिनिः—

"ह्रस्वं लघु" (Pāṇ. 1. 4. 10), "संयोगे गुरु" (Pāṇ. 1. 4. 11), "दीर्घं च" (Pāṇ. 1. 4. 12) इति।

अत्रोपोत्तमस्याक्षरस्य ह्रस्वत्वेऽपि गौरवबहुत्वात् त्रैष्टुभी वृत्तिर्भवतीति भावः। एवं छन्दोवृत्तिमुक्त्वा पादवृत्तिमाह—

अष्टाक्षरद्वादशाक्षरौ लघुवृत्ती, दशाक्षरैकादशाक्षरौ गुरुवृत्तीति।

लघु ह्रस्वं वृत्तिज्ञापकमुपोत्तममक्षरं ययोस्तौ तथोक्तौ। एवं 'गुरुवृत्ती' इत्यपि बोध्यम्। अत्र दशाक्षरपादस्य पृथक् छन्दःपादत्वाभावेऽपि एकादशाक्षरपादे तुल्यवृत्तिप्रदर्शनं तनुभावेन तदन्तर्भावप्रदर्शनार्थम्।

"अग्न॒ आ या॑हि वी॒तये" SV. 1. 1; 2. 10; RV. 6. 16. 10.

"अ॒भि प्रि॒याणि॑ पवते॒ चनो॑हितः" SV. 1. 554; 2. 50; RV. 9. 75. 1.

"प्र॑ तु द्र॒व॒ परि॑ कोशं॒ नि षी॑द" SV. 1. 523; 2. 27. RV. 9. 87. 1.

"पिबा॒ सोम॒मिन्द्र॑ मन्दतु त्वा" इति SV. 1. 398; 2. 277; RV. 7. 22. 1; PB. 12. 10. 1.

अष्टाक्षरादीनां पादानामुदाहरणानि। ननु छन्दांसि व्याख्यास्यन इति प्रतिज्ञाय पादानां लक्षणकथनं [कथं] युक्तमित्यत आह—

एतैः खलु छन्दांसि वर्तन्त इति।

एतैरुक्तलक्षणैः पादैर्यथायथं छन्दांसि वक्ष्यमाणानि प्रवर्तन्ते। अतः पादलक्षणकथनं नाप्रस्तुतमिति भावः। यद्यप्यतिच्छन्दस्सु त्रयोदशाक्षरादयः पादाः सन्ति, तथाप्येतैरेव पादानामतिक्लेशाक्षरसम्पत्त्यानुगुण्येन विष्टारादीन्यतिच्छन्दांसि भवन्तीति ध्येयम्। पादानां लक्षणं परिसमाप्य प्रकृतं प्रतिजानीते—

पञ्चान्येवाग्रे सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि व्याख्यास्याम इति।

पञ्चानां प्रातर्माध्यन्दिनतृतीयसवनरूपं यज्ञमार्गं सवक्तुर्वर्तयति पञ्चान्येव

सप्तगायत्र्यादिजगत्यन्तानि, चतुरुत्तराण्युत्तरोत्तरं च सङ्ख्यायातिरिक्तानि छन्दांसि, अग्ने विवृत्यादिभ्यः पूर्वम्, व्याख्यास्याम इति । यद्यपि चतुरुत्तराणि पङ्क्त्यादीनि तथापि तानि पथ्यान्येवेति प्रसङ्गादुक्तानीति न दोषः ।

इति निदानवृत्तौ प्रथमः खण्डः

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री, त्रिपदाऽष्टाक्षरपादा इति ।

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री भवतीति । तस्या इदं लक्षणम्—त्रिपदाऽष्टाक्षरपादेति । उदाहरणम्—

"अग्न आ याहि वीतये" इति । SV. 1. 1; 2. 10; RV. 6. 16. 10.

अथापि चतुष्पदा भवति, षडक्षरपादेति ।

अथाप्यन्येनापि प्रकारेण भवति । गायत्रीप्रकारान्तरमेव दर्शयति—चतुष्पदा भवति, षडक्षरपादेति । तदुदाहृत्य दर्शयति—

तच्चापि पाङ्क्ता उदाहरन्ति—

"पेटिलालकन्ते पेटाविटकन्ते ।
तत्र किकुबद्धस्तज्जग्धृ परेहि" इति ।

तच्चापि प्रकारान्तरं पाङ्क्ताः शाखाविशेषाध्येतारः पेटिलालक इत्युदाहरन्ति । शौनकस्तु

"इन्द्रः शचीपतिर्वलेन वीळितः ।
दुश्च्यवनो वृषा सप्तस्तु सासहिः ॥" R Pr. 16. 17.

इत्युदाजहारेति । नतु त्रिपदाऽष्टाक्षरपादेत्येतावता तल्लक्षणसिद्धिः ।

अष्टाविंशत्यक्षरोष्णिक् त्रिपदैव, पूर्वाष्टाक्षरावुत्तमो द्वादशाक्षर इति ।

अष्टाविंशत्यक्षरोष्णिग् भवति । तस्या लक्षणम्—पूर्वाष्टाक्षरपादौ, उत्तमो द्वादशाक्षर इति । उदाहरणम्—

"अग्ने वाजस्य गोमतः" इति । SV. 1. 99; 2. 911; RV. 1. 79. 4.

अथ यत्र मध्ये द्वादशाक्षरा सा ककुविति ।

यत्र ऋचां मध्ये द्वादशाक्षरपादो भवति, अभितोऽष्टाक्षरौ, सा ककुप् । यथा—

"पवस्व मधुमत्तमः" इति । SV. 1. 578; 2. 42; RV. 9. 108. 1; PB. 11. 10. 3.

यत्र प्रथमः सा पुरउष्णिगिति ।

यत्र ऋचि द्वादशाक्षरपादः प्रथमः, उत्तरावष्टाक्षरौ, सा पुरउष्णिग् भवति । उदाहरणम्—

"आविर्मर्या आ वाजं वाजिनो अग्मन्" इति । SV. 1. 435.

अथापि चत्वारः समाक्षरा इत्युदाहरन्ति—

"नद्यः ओदतीनाम्" इति । SV. 2. 862; RV. 8. 69. 2.

अथाप्यन्यापि भवन्त्युष्णिक्। तस्या लक्षणम्—चत्वारः सताक्षराः पादा इति शेषः । स्पष्टमन्यत् ।

द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्, चतुष्पदाऽष्टाक्षरपादेति ।

अष्टाक्षरपादचतुष्टयवत्यनुष्टुप् भवति । यथा—

"गायन्ति त्वा गायत्रिणः" इत्यादिः । SV. 1. 342; 2. 694; RV. 1. 10. 1.

अथापि त्रिपदा भवति ।

अन्यापि त्रिपदा भवति । कथमित्यत आह—

मध्येऽष्टाक्षरोऽभितो द्वादशाक्षराविति ।

यथा—

"पर्यू षु प्र धन्व वाजसातये" SV. 1. 428; 2. 714; RV. 9. 110. 1.

"अनु हि त्वा सुतं सोम मन्दामसि" इति । SV. 1. 432; 2. 716; RV. 9. 110. 2.

तां पिपीलिकामध्येत्याचक्षत इति ।

तामष्टाक्षरपादमप्यनुष्टुभं पिपीलिकमध्येत्याचक्षते ब्रह्मवादिनः, तथा च ब्राह्मणम्—

"पिपीलिकमध्यामु स्तुवन्ति" इति । PB. 15. 11. 8.

देवताप्याचे च पिपीलिकमध्येत्यौपनिषदमिति । पिपीलिकया मध्यमेव मध्यं पश्य इत्युक्ता, तथाऽऽचक्षत इति तदर्थः ।

मध्येज्योतिरिति बह्वृचा इति ।

सा पिपीलिकमध्या बह्वृचा मध्येज्योतित्याचक्षते । तेषामाद्यावयवमेव दर्शयति—

एष पादो यतो यतः परिक्रामेत्

निरुक्तं, तत्र यत्र यत्रेति तं पादं ज्योतिरित्याचक्षते । ननु मध्येज्योतिरित्येतत् कथं मुखं—इत्यतो मध्यान्यदिदर्शयति ।

पुरस्ताज्ज्योतिर्मध्येज्योतिरुपरिष्टाज्ज्योतिरिति ।

मध्येज्योतिषः पुनरनुक्रमेण पुरस्ताज्ज्योतिषपरिष्टाज्ज्योतिषोऽनुष्टुबर्धमुदाहरणम् । पुरस्ताज्ज्योतिषो मृग्यम्, उपरिष्टाज्ज्योतिषस्तु—

"मा कस्मै धातमभ्यमित्रिणे नो मा कुत्रा नो गृहेभ्यो धेनवो गुः ।
स्तनाभुजो अशिंष्वीः ॥" इति । RV. 1. 120. 8.

पट्त्रिंशदक्षरा बृहती चतुष्पदेति ।

अनुष्टुबपेक्षया पादाधिक्यव्यवच्छेदार्थमेवकारः । अत्र प्रथमः पादो द्वादशाक्षरो भवति । इतरे त्रयोऽष्टाक्षराः । एवं सति बृहतीत्युच्यते । तथा च पिङ्गलनागः—

"बृहती जागतस्त्रयश्च गायत्राः" P. 3. 26.
"पथ्या पूर्वश्चेत्तृतीयः ।" इति । P. 3. 27.

उदाहरणम्—

"अकर्मा दस्युरभि नो अमन्तुरन्यव्रतो अमानुषः ।
त्वं तस्या मित्रहन्वधर्दासस्य दम्भय ॥" इति । RV. 10. 22. 8.

इयमेव पुरस्ताद्बृहतीति वक्ष्यते । पथ्याबृहत्याः पादस्थितिमाह—

त्रयोऽष्टाक्षरा उपरिष्टाद्द्वादशाक्षरस्तां पथ्येत्याचक्षत इति ।
अपि च स्कन्धोग्रीवीति ।

यदि द्वादशाक्षरः पाद उपरिष्टाद्भवति प्रथमद्वितीयचतुर्थास्त्रयोऽष्टाक्षरास्तां पथ्यां बृहतीं स्कन्धोग्रीवीत्याचक्षत इति । बृहतीषु इयमेव पथ्या न्याय्या भवति, न पूर्वोक्तेति भावः । यथा—

"यज्ञायज्ञा वो अग्नये" इति । SV. 1. 35; 2. 53; RV. 6. 48. 1.

अथ यत्र प्रथमो द्वादशाक्षरः सा पुरस्ताद्बृहतीति ।

स्पष्टम् । उदाहरणं पूर्वोक्तम् ।

यत्र द्वितीयः सोरोबृहती, सैव न्यङ्कुसारिणीति ।

यत्र ऋचि द्वादशाक्षरपादो द्वितीयो भवति सोरोबृहती, स्कन्धोग्रीवीति चोच्यते, न्यङ्कुसारिणीति चोच्यते । उदाहरणम्—

"मत्स्यपायि ते महः" इति । SV. 2. 782; RV. 1. 175. 1.

यत्रोत्तमः सोपरिष्टाद्बृहतीति ।

स्पष्टम् । यथा—

"विश्वाः पृतनाः" इति SV. 1. 370; 2. 280; RV. 8. 97. 10; PB. 12. 10. 2.

तृचे

"नेमिं नमन्ति चक्षसा" इति SV. 2. 281; RV. 8. 97. 12.
उभे ऋचौ ।

अथापि चत्वारो नवाक्षरा इत्युदाहरन्ति ।

"उपेदमुपपर्चनम्" इति । RV. 6. 28. 8.

अन्यापि बृहती भवति । कथं चत्वारो नवाक्षराः पादा इति—

"उपेदमुपपर्चनमासु गोषूप पृक्षयताम् ।" इति ibid.
Lc. 3. 3. 4.

सूत्रपठितानि तत्राक्षराणि विकर्षेण गणनीयानि ।

अथापि त्रिपदा भवति, द्वादशाक्षरपादा ।

"प्रत्नं पीयूषं पूर्व्यं यदुक्थ्यम्" इति । SV. 2. 844;
RV. 9. 110. 8.

ताꣳसतोबृहतीत्याचक्षत इति ।

स्पष्टम् । तथा च ब्राह्मणम्—

"'प्रत्नं पीयूषं पूर्व्यं यदुक्थ्यम्' इति
सतोबृहत्यो भवन्ति" इति । PB. 16. 11. 8.

बार्हतमपि तृचꣳ सतोबृहत्य इत्येवाचक्षते । यथा—

"वयं घ त्वा सुतावन्तः" इति । SV. 1. 261; 2. 214; RV. 8.
33. 1; PB. 12. 4. 3; 14. 4. 1.

बार्हतं बृहतः सम्बन्धि तृचमेकस्तोत्रसाधनीभूतम् यस्त्रयमपि सतोबृहत्य इत्येवाचक्षत
इति । यथा—

"वयं घ त्वा सुतावन्तः" इति । ibid.

तथा च ब्राह्मणम्—

"'वयं घ त्वा सुतावन्तः' इति
सतोबृहत्यो वर्षायच्छन्द आप्नुवे" इति । PB. 12. 4. 3; 14. 4. 1.

"आ त्वा सहस्रमा शतम्" SV. 1. 245; 2. 741; RV. 8. 1. 24.

"क ईं वेद सुते सचा" इति SV. 1. 297; 2. 1046; RV. 8.
33. 7; PB. 14. 10. 1.

उदाहरणम् ।

इति निदानहृदौ द्वितीयः खण्डः

चत्वारिंशदक्षरा पङ्क्तिः, पञ्चपदाऽष्टाक्षरपादेति ।

स्पष्टम् । यथा—

"स्वादोरित्था विषूवतः" इति । SV. 1. 409; 2. 355; RV. 1. 84. 10; PB. 13. 4. 16.

अथापि चतुष्पदा भवति, द्वादशाक्षरोऽष्टाक्षर इति व्यत्यास इति ।

चतुष्पदापि पङ्क्तिर्भवति, तस्या द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ द्वावष्टाक्षरौ, तेषां चतुर्णामपि द्वादशाक्षरोऽष्टाक्षर इति व्यत्यासः कार्यः ।

तां सिद्धाविष्टारपङ्क्तिरित्याचक्षत इति ।

एवं व्यत्यस्तपादां सिद्धाविष्टारपङ्क्तिरित्याचक्षत इति । यथा—

"न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवः" इति । SV. 2. 31; RV. 7. 32. 23.

विपर्यासे विपरीता स्यात् सैवेति ।

उक्तपादव्यत्यासे विपर्यासे सति अष्टाक्षरो द्वादशाक्षर इति सैव विष्टारपङ्क्तिर्विपरीता सिद्धाविष्टारपङ्क्तिर्भवति । यथा—

"य ऋघ्वः श्रावयत्सखा विश्वेत्स वेद जनिमा पुरुष्टुतः ।
तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतस्रुचः ॥" इति ।

RV. 8. 46. 12.

आस्तारपङ्क्तिलक्षणम्—

अथ यत्र पूर्वावष्टाक्षरावुत्तरौ द्वादशाक्षरौ साऽऽस्तारपङ्क्तिरिति ।

यत्र ऋचि पूर्वौ प्रथमद्वितीयौ पादावष्टाक्षरौ, उत्तरौ तृतीयचतुर्थौ पादौ द्वादशाक्षरौ, साऽऽस्तारपङ्क्तिरिति । उदाहरणम्—

"आग्निं न स्ववृक्तिभिः" इति । SV. 1. 420; RV. 10. 21. 1.

अत्र हेतुवादमाह—

आस्तीर्णाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

एतौ द्वादशाक्षरपादौ परतः स्तीर्णाविव । तदुक्तं पिङ्गलनागेन, द्वादशाक्षरावित्यनुवर्तमाने "आस्तारपङ्क्तिः परतः" इति P. 3. 40.

स्तीर्णाविति हेतौ, ततो हेतोरित्यर्थः । उदाहरणम्—

"आग्निं न स्ववृक्तिभिः" इति । SV. 1. 420; RV. 10. 21. 1.

अथ यत्र पूर्वौ द्वादशाक्षरावुत्तरावष्टाक्षरौ सा प्रस्तारपङ्क्तिः । प्रस्तीर्णाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

प्रस्तीर्णा प्रथमतः स्तीर्णा, गतमन्यत् । तदुक्तं पिङ्गलनागेन—

"प्रस्तारपङ्क्तिः पुरतः" इति । P. 3. 41.

उदाहरणम् ऋग्वेदे—

"भद्रमिद्भद्रा" इति । RV. 7. 96. 3.

अथ यत्र मध्येऽष्टाचरावभितो द्वादशाचरौ सा संस्तारपङ्क्तिः, संस्तीर्णाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

संस्तीर्णा सम्यक् बहिःस्तीर्णा विस्तृता । तथा च पिङ्गलनागः—

"संस्तारपङ्क्तिर्बहिः" इति । P. 3. 43.

स्पष्टम् । उदाहरणम् ऋग्वेदे—

"पितुभृतो न" इति । RV. 10. 172. 3.

अथ यत्र मध्ये द्वादशाक्षरावभितोऽष्टाक्षरौ सा विष्टारपङ्क्तिः, विष्टब्धाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

विष्टब्धौ विभातोऽन्तः स्तब्धाविव । गतमन्यत् । तदुक्तं पिङ्गलनागेन—

"विष्टारपङ्क्तिरन्तः" इति । P. 3. 42.

उदाहरणम्—

"अग्ने तव श्रवो वयः" इति । SV. 2. 1166; RV. 10. 140. 1.

अथ प्रगाथलक्षणमाह—

तद्यत्र सिद्धाविष्टारपङ्क्तिर्बृहत्या वा ककुभा योक्तरा भवति तं प्रगाथ इत्याचक्षत इति ।

तदिति स्तविभक्तिकं पदम् । तत्पूर्वेषु या पङ्क्तिषु मध्ये यत्र यस्यै सिद्धाविष्टारपङ्क्तिर्बृहत्या वा ककुभा योक्तरा भवति सा सिद्धाविष्टारपङ्क्तिः प्रगाथ इत्याचक्षते ब्रह्मवादिन इति । तदुक्तं शौनकेन—

"बार्हतो बृहतीपूर्वः ककुप्पूर्वस्तु ककुभः ।" इति । RPr. 18. 1.

सूत्रमपि—

"चतुरुत्तमैन्द्र बार्हताः प्रगाथा दशतयीषु" इति । Nid. p. 82. 18

उदाहरणम्—

"तुदानं ऊर्ध्वदिव्यम्" SV. 2. 26; RV. 9. 107. 5.

"पवस्व ते पवित्रे" इति च । SV. 2. 43; RV. 9. 103. 2.

आनुष्टुभा अपि प्रगाथा भवन्तीत्येके । अनुष्टुप् प्रथमा, गायत्र्यावुत्तर इति ।

आनुष्टुभा अपि प्रगाथा भवन्तीत्येके आचार्याः । तदिदं लक्षणम्—अनुष्टुप् प्रथमा, गायत्र्यावुत्तरे इति । तथा च ब्राह्मणम्—

"त एतमनुष्टुप्शिरसं प्रगाथमपश्यन्" इति । PB. 9. 1. 1.

शौनकश्च—"अनुष्टुब्द्वे च गायत्र्यावेष आनुष्टुभः स्मृतः ।" इति। RPr. 18. 3.

अत्रोदाहरणं स्वयमेव दर्शयति । यथा—

"पुरोजिती वो अन्धसः" SV. 1. 545; 2. 47; RV. 9. 101. 1; PB. 8. 5. 7; 14. 5. 5.

"आ त्वा रथं यथोतये" SV. 1. 354; 2. 1121; RV. 8. 68. 1.

"विशोविशो वो अतिथिम्" SV. 1. 87; 2. 914; RV. 8. 74. 1.

"पान्तमा वो अन्धसः" इति । SV. 1. 155; 2. 63. RV. 8. 92. 1; PB. 9. 1. 6.

अथाक्षरपङ्क्तयो विंशत्यक्षराश्चतुष्पदाः पञ्चाक्षरपादा इति ।

अथ चत्वारिंशदक्षराभ्यः पङ्क्तिभ्योऽन्या अक्षरपङ्क्तयः, तासामिदं लक्षणं—विंशत्यक्षराश्चतुष्पदाः पञ्चाक्षरपादा इति । उदाहरणम्—

"पवस्व सोम महान्त्समुद्रः" इति । SV. 1. 429; 2. 591; RV. 9. 109. 4; PB. 14 11. 5.

द्विपदामेनामेके प्रतिजानत इति ।

एके आचार्या एनामक्षरपङ्क्तिं द्विपदां प्रतिजानते । दशाक्षरपादास्तर्हि ताः

"समं स्यादश्रुतत्वात्" इति J. N. M. 10. 3. 13, 53.

न्यायात् समविभागस्योचितत्वात् । तथा च संहिताध्ययनम्—

"पवस्व सोम महान्त्समुद्रः" इत्यादिः । ibid.

पञ्चविंशत्यक्षराऽपि भवति, पञ्चपदा पञ्चाक्षरपादेति ।

पञ्चपदाप्यक्षरपङ्क्तिर्भवति, पञ्चविंशत्यक्षरा पञ्चाक्षरपादा । तथा ब्राह्मणकल्पौ "अष्टा(?अत्रा)क्षरपङ्क्तिषु ज्यैष्ठ्यकामायोक्थानि प्रणयेयुः" इति ब्राह्मणस्य कल्पः

"अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः" इति । SV. 1. 434; 2. 1127; RV. 4. 10. 1.

साकमश्वमिति ।

तां पदपङ्क्तिरित्याचक्षत इति ।

तां पञ्चपदामक्षरपङ्क्तिं पदपङ्क्तिरित्याचक्षते ब्रह्मवादिन इति । तथा च पिङ्गलनागः, पञ्चक इत्यनु[वर्त]माने—

"पदपङ्क्तिः पञ्च।" P. 3. 46.

"चतुष्पदष्टौ त्रयश्च।" इति। P. 3. 47.

"अग्ने तमद्याश्वम्" SV. 1. 434; 2. 1127; RV. 4. 10. 1.

इत्यादौ त्रयः पादाः, चतुष्पदष्टौ द्वौ पादाविति तदुक्तलक्षणसङ्गतिः।

इति निदानवृत्तौ छन्दोविचितिभाष्ये तृतीयः खण्डः

चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप्, चतुष्पदैकादशाक्षरपादेति।

गतम्। यथा—

"प्रत्नु द्रव" इति। SV. 1. 523; 2. 27; RV. 9. 87. 1; PB. 11. 3. 1.

अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षत इति।

यत्र त्रिष्टुभि उत्तमः पादोऽष्टाक्षरो भवति, अवशिष्टानि षट्त्रिंशदक्षराणि, सप्तधा विभागाद् द्वादशाक्षरपादास्त्रय इति गम्यते, तामेवंरूपां ज्योतिष्मतीमाचक्षते। अतएव शौनक आह—

"त्रयश्च द्वादशाक्षरा एकश्चाष्टाक्षरः क्वचित्।
सैषा ज्योतिष्मती नाम तत्रो ज्योतिर्यतोऽष्टकः ५" इति। RPr. 16. 70.

यथा—

"अग्निनेन्द्रेण" इति। RV. 8 35. 1.

पञ्चपदाऽपि भवति, चत्वारोऽष्टाक्षरा एको द्वादशाक्षर इति।

पञ्चपदापि भवति त्रिष्टुप्। तत्राः पादानाह—चत्वार इति। अत्यष्टिरूपो महाबृहतीति संकल्पाह शौनकः—

"चत्वारोऽष्टाक्षराः पादा एकत्र द्वादशाक्षरः।
सा महाबृहती नाम॥" RPr. 16. 71.

"यत्रैकपदा तु नष्यते।" RPr. 16. 72.

इत्यत्र...नाम्नि भवतीत्यर्थः (?)।

अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती, चतुष्पदा द्वादशाक्षरपादैव।

स्पष्टम्। उदाहरणम्—

"अभि प्रियाणि पवते" इति। RV. 9. 97. 12.

अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षत इति।

अथ यत्र जगत्यामुत्तमः पादोऽष्टाक्षरो भवति तां ज्योतिष्मतीं जगतीमाहुः । तथा च पिङ्गलः—

"एकेन त्रिष्टुब्ज्योतिष्मती" इति । P. 3. 50.

एकेनाष्टाक्षरपादेन युक्तायास्त्रिष्टुभो ज्योतिष्मतीत्वमभिधाय जगत्या अप्यष्टाक्षरपादयोगे ज्योतिष्मतीत्वमुक्तम्—

"तथा जगती ।" इति । P. 3. 51.

अत्रैकस्यैवोत्तमपादस्याष्टाक्षरतयावशिष्टे चत्वारिंशल्लक्षरेषु पादकृतिरूह्नीया ।

पञ्चपदाऽपि भवति, त्रयोऽष्टाक्षरा द्वौ द्वादशाक्षराविति ।

पञ्चपदाऽपि भवति जगती । तस्याः पादानाह—त्रयोऽष्टाक्षरा द्वौ द्वादशाक्षराविति । इयं महासतोबृहतीति बह्वृचाः । तथा च सर्वानुक्रमणी—

"अष्टिनवयः स्त्रौ च द्वौ महासतोबृहती" इति । (SAn. p. 4. 14-15.)

उदाहरणम्—

"आ यः पप्रौ भानुना" इति । RV. 6. 48. 6.

स एष समासः । आष्टपदतायाः प्रतिक्रामतीति ।

जगत्यां स एष समासः । न्यूनाक्षरविलक्षणपादाविति शेषः । आष्टपदतायाः अष्टपदताम-भिव्याप्य क्रमते । एवंभूतायास्तस्या नामधेयमाह—

सैषैवꣳ सती विष्टारपङ्क्तिः प्रवृद्धपदेति ।

एवं सती आष्टपदा सती जगती विष्टारपङ्क्तिः प्रवृद्धपदेति नाम ।

षट्पदाऽपि भवति, अष्टाक्षरपादा ।

"उभे यदिन्द्र रोदसी" इति । SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10. 134. 1; PB. 13. 10. 3.

षट्पदाऽपि भवति जगती । अत्रोदाहरणम्—

"उभे यदिन्द्र रोदसी" इति । ibid.

एनां महापङ्क्तिरित्याह शौनकः—

"महापङ्क्तिः षडष्टकाः ॥" इति । RPr. 16. 75.

पञ्चान्येवाम्र इति प्रतिज्ञातमर्थमुपसंहरति—

एतानि खलु सप्त चतुरुत्तराणि छन्दाꣳसि व्याख्यातानीति ।

सर्वेषामपि न्यायत्वे पञ्चत्वे च प्राप्ते आह—

प्रथमं प्रथमं त्वेवात्र न्यायं पञ्चं विद्यात् ।

अत्र चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्रीत्यारभ्य

"उभे यदिन्द्र रोदसी" इति SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10. 134. 1; PB. 13. 10. 3.

एवमन्ते सूत्रे उक्तेषु छन्दस्सु मध्ये प्रथमं प्रथममेवात्र छन्दो न्याय्यं न्यायादनपेतं पथ्यं पथि सर्वत्र यज्ञमार्गे प्रयोगार्हं विद्यात् । इतरत्तु यत्र वचनमस्ति तत्रैव प्रयोज्यमिति भावः । अथ द्विपदाच्छन्दो वक्तुमुपक्षिपति ।

[एतासामेव द्विपदा भवन्तीति ।]'

एतासामेव गायत्र्यादीनामन्यतमत् ।

यत्र द्वावष्टाक्षरौ सा गायत्र्याः । यत्र द्वादशा[क्षराष्टा]क्षरौ सा विष्टारपङ्क्तेः । यत्रैकादशाक्षरौ सा त्रिष्टुभः । यत्र द्वादशाक्षरौ सा जगत्या इति ।

यत्र क्वचिद् द्वावष्टाक्षरपादौ सा गायत्र्या द्विपदा, तस्या ऋचो द्विपदागायत्रीछन्द इत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि व्याख्येयम् । उदाहरणानि—

"एष ब्रह्मा य ऋत्वियः" SV. 1. 438; 2. 1118.

"विश्वतोदावन्" SV. 1. 437.

"उषा अप स्वसुष्टमः" SV. 1. 451; RV. 10. 172. 4.

"ब्रह्माण इन्द्रं मदयन्तः" SV. 1. 439; RV. 5. 31. 4.

"प्र मे पतियानः" इति । SMB. 1. 1. 8; GG 2. 1. 20.

विषमपदाः

"शं पदम्" SV. 1. 441.

"प्र व इन्द्राय" SV. 1. 446.

"विश्वस्य" SV. 1. 450.

"इमा उ कम्" इति । SV. 1. 452; RV. 10. 157. 1.

"शं पदम्" SV. 1. 441.

इत्यादीनां चतसृणाम् ऋचां विषमपदाच्छन्दः । विषमं पदं यस्या सा विषमपदेति योगार्थानयमभिप्रेत्य तासां क्रमेण विषमपदां दर्शयति—

नवाक्षरचतुर्दशाक्षरावेकादशाक्षरत्रयोदशाक्षरौ षोडशाक्षरदशाक्षरावेकादशाक्षराष्टाक्षराविति ।

अष्टाक्षरपादयुक्तच्छन्दसां लक्षणमुक्त्वा दशाक्षरपादयुक्तस्य छन्दसो लक्षणमाह—

दशाक्षरपादा विराज एकपदाप्रभृतयः आचतुष्पदाम्य इति ।

दशाक्षरः पादो यासां ता दशाक्षरपादाः, विराज एकपदाप्रभृतय आचतुष्पदाम्यः, एकपदा विराट् तथा द्विपदा त्रिपदा चतुष्पदेति चतस्रो विराज इत्यर्थः । उदाहरणानि—

"सुमन्मा वस्वी रन्ती सूनरी ।" SV. 2. 1004.

"इन्दुः पविष्ट चारुमदाय" SV. 1. 431; RV. 9. 109. 13.

"पिबा सोममिन्द्र मन्दतु" SV. 1. 398; RV. 7. 22. 1.

"चक्रं यदस्य" इति । SV. 1. 331; RV 10. 73. 9.

एकादशाक्षरपादा अपि त्रिपदा विराज इत्येवाचक्षते । यथा—

"अग्निं नरः" इति । SV. 1. 72; 2. 723; RV. 7. 1. 1.

यथा—

"अग्निं नरः" इति । ibid.

दशाक्षरपादवदेकादश[क्षरपादा] अपि त्रिपदा विराजः । तथा च ब्राह्मणं स्वयमेवोदाहरणं दर्शयति । यथा—"अग्निं नरः" इति । तथा च ब्राह्मणम्—

"विराट्सु वामदेव्यमग्निष्टोमसाम भवति" इति । PB. 15. 12. 1.

द्विरुक्तिः पटलसमाप्त्यर्था ।

इति निदानवृत्तौ प्रथमः पटलः

चतुरुत्तराणां सप्तानां छन्दसां व्याख्यानानन्तरं छन्दसां विचयं व्याख्यास्याम इति प्रतिज्ञातार्थशेषं व्याख्यातुमादावतिच्छन्दसां व्याख्यानं प्रतिजानीते—

ऊर्ध्वं जगत्या अतिच्छन्दस इति ।

जगत्या अष्टाचत्वारिंशदक्षराया ऊर्ध्वमधिकमतिच्छन्दसोऽधिकाक्षरयुक्तानि छन्दांसि, ऋगभिप्रायं स्त्रीत्वम्, व्याख्यास्याम इति शेषः ।

द्वापञ्चाशदक्षरप्रभृतय इति ।

स्पष्टम् । ताः कतिविधाः किंपर्यन्ता इत्यत आह—

चतुरुत्तरौ द्वौ सप्तवर्गौ, चतुश्शताक्षराणां परार्ध्येति ।

चत्वारि चत्वार्यक्षराण्युत्तराण्यधिकानि ययोस्तौ, सप्तानां वर्गस्समवर्गस्तौ, चतुर्दश इति यावत्, चतुश्शताक्षराणां छन्दसां परार्ध्या पर्यन्तम् ।

तासां नामधेयानीति—

गतम् ।

विधृतिः शक्वर्यष्टिरत्यष्टिरुंहस्सरित्सम्पेति पूर्वस्य ।

सप्तवर्गस्येति शेषः ।

सिन्धुः सलिलमम्भो गगनमर्णव आपस्समुद्र इत्युत्तरस्येति ।

सप्तवर्गस्येति शेषः । अत्रोदाहरणानि । द्विपञ्चाशदक्षरं विधृतिच्छन्दः । उदाहरणम्—

"प्र वो महे मतयः" SV. 1. 462; RV. 5. 87. 1.

षट्पञ्चाशदक्षरं शक्करीच्छन्दः—

"ग्नो ष्वसै पुरोरथम्" SV. 2. 1151; RV. 10. 133. 1.

षष्टयक्षरमष्टिच्छन्दः—

"साकं जातः क्रतुना" SV. 2. 837; RV. 2. 22. 3.

चतुःषष्टयक्षरमत्यष्टिः—

"अया रुचा हरिण्या" SV. 1. 463; 2. 940; RV. 9. 111. 1; PB. 16. 16. 8.

अष्टषष्टयक्षरमंहःछन्दः—

"अग्निꣳ होतारम्" SV. 1. 465; 2. 1163; RV. 1. 127. 1.

इयं बह्वृचानामत्यष्टिच्छन्दः । यथा कात्यायनः—"अत्यष्टिः" (SAn. 1. 127.)

"अग्निꣳ होतारम्" इति । ibid.

द्विसप्तत्यक्षरं सरिच्छन्दोऽवमंहः । षट्सप्तत्यक्षरं सम्पाच्छन्दः । स हि शन्दः, सुप्रख्या निगदश्चोदाहरणम् । सिन्धुः सलिलमित्युत्तमवर्गस्योदाहरणं मृग्यम् । केचिदित्थमुदाहरन्ति— इलान्दस्य स्तोत्रीया सिन्धुच्छन्दउदाहरणम् । अत्र हि "अर्द्धर्चेष्वनुगानानि" (Nid. p.) इति सूत्रेणैकैका स्तोत्रीयाऽर्धर्चेषु गीयत इति । अत्र विधायकब्राह्मणे समुद्रं वागतः छन्दःसलिलमिति समुद्रः सिन्धुपर्याय इति दृष्ट्वा चतुरशीत्यक्षरं सलिलं छन्दः । तस्योदाहरणमाह षड्गुरुशिष्यः—

"भगो अनुप्रयुङ्क्ताम्" AV. 12. 1. 40.

इत्यादि । अ(म्भ)च्छन्दउदाहरणम्—

"तच्चक्षुर्देवहितम्" RV. 7. 66. 16; VS. 36. 24.

इत्यादि । द्विनवत्यक्षरं गगनच्छन्दः, तस्य महानाम्नीषूदाहरणं प्रथमा स्तोत्रीया । षण्णवत्यक्षरमर्णवच्छन्दः, महानाम्नीष्वेव द्वितीयस्तोत्रीयोदाहरणम् । शताक्षरमापच्छन्दः

"देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्यक्षद्यथायथम्" इति । VS. 21. 58; MS. 3. 11. 5.

चतुरशताक्षरं समुद्रच्छन्दः । उदाहरणं महानाम्नीषु तृतीया ।

तान्येतानि सर्वाणि कृतच्छन्दाꣳसि भवन्तीति ।

कृतस्य छन्दांसि कृतच्छन्दाꣳसि । कृतो नाम यो द्यूतसमये प्र(सिद्ध)चतुरङ्क-स्तद्वाचकेन तच्छन्दसा चतुष्कलं लक्ष्यते । तस्य छन्दांसि तत्प्रभृतीनि यावत् । तदुक्तं शौनकेन—

"चतुरक्षराच्चतुरुत्तरमुद्यन्ति" [इति] । RPr. 17. 19.

आचतुरक्षराच्चतुरक्षरं कृतिच्छन्द आरभ्य चतुरक्षरं चतुर उद्यन्ति यद् गच्छन्ती-त्यर्थः । तत्र कृत्यादीनामेव संज्ञान्तरमभिहितं न तु संज्ञिमेद इति बोध्यम् । ननु चतुर्विंशति-प्रभृतीन्येकविंशतिच्छन्दांस्यभिहितानि, कथं चतुष्कलप्रभृतित्वमित्यत आह—

अथ प्राञ्चि गायत्र्याः पञ्च कृतच्छन्दाꣳसि—

कृतिश्चतुरक्षरा, प्रकृतिरष्टाक्षरा, संकृतिर्द्वादशाक्षरा, अभिकृतिः षोडशाक्षरा, उत्कृतिर्विꣳशत्यक्षरेति ।

ततश्च कृतिनामकस्य छन्दसोऽक्षरचतुष्करूपत्वात्तत्प्रभृतित्वं प्रकृत्यादेरिव गायत्र्यादी-नामप्युपपन्नमिति भावः । उदाहरणानि—

ए॒वा ह्येव SV. Maha. 10.

"इन्द्रो॒ विश्व॑स्य राजति" SV. 1. 456.

इत्यादीनि यथादर्शनं योज्यानि ।

एतासामन्तरेष्वन्तस्थाछन्दाꣳसि । द्वाविꣳशत्यक्षरप्रभृतय इति ।

एतासां गायत्रीणामन्तरेषु मध्यदेशेषु द्वार्विंशत्यक्षरादिष्वन्तस्था अन्तस्तिष्ठन्ति [इति] अन्तस्था राड्विराडित्यादयः । अत्रान्तरेष्वन्त इति

"व॒सु॒प॒ते व॑सू॒नाम्" SV. 1. 317; RV. 10. 47. 1.

"गो॒प॒तिꣳ शू॒र गो॒नाम्" ibid.

इत्यत्रैवापौनरुक्त्यमिति परिहरणीयम् । छन्दांसि इति नपुंसकनिर्देशो लिङ्गनपुंसक-त्वात् । एतदेव विविच्य दर्शयति—

द्वाविꣳशत्यक्षरप्रभृतयश्चतुरुत्तरास्त्रयः सप्तवर्गाः, द्विशताक्षराऽऽसां परार्ध्येति ।

स्पष्टम् ।

तासां नामधेयानि—

राट् सम्राट् विराट् [स्वराट्] स्ववशिनी परमेष्ठ्याऽन्तस्थेति पथ्यस्य ।

[प्रत्नं] चामृतं च वृषा च जीवं च वृत्तं च रसं च शुक्रमित्युत्तरस्य ।

अर्णश्चाम्भश्चाम्बु च वार्यापः उदकमित्युत्तमस्येति ।

स्पष्टम् ।

तान्येतानि सर्वाणि द्वापरच्छन्दाꣳसि भवन्तीति ।

द्वापरो नाम यो द्यूतसमये प्रसिद्धो द्वपङ्कः । यदाहुः—द्वार्विंशतीन्येतानि छन्दांसि, तत्कथं द्विकप्रभृतित्वमिलत आह—

अथ प्राञ्चि द्वाविꣳशत्यक्षरतायाः पञ्चान्तस्थाछन्दाꣳसि द्व्यक्षरप्रभृतीनि चतुरुत्तराण्यारोहीणि । हर्पिका शर्पिका सर्पिका [सर्वमात्रा] विराट्कामेतीति ।

गतम् । ततश्च द्वापरच्छन्दोरूपद्विकप्रभृतित्वमुपपद्यत इति भावः । द्वापरच्छन्दसामुदाहरणं यथादर्शनं योज्यम् ।

निदानवृत्तौ द्वितीयपटले प्रथमः खण्डः

अथ निचृद्भुरिजः । या एकेनाक्षरेणोनास्ता निचृतः । अथ [या] एकेन ज्यायस्यस्ता भुरिजः [इति] ।

व्याख्यास्याम इति [शेषः] । गायत्र्यादिषु या ऋच एकेनाक्षरेणोनास्ता निचृतः । उदाहरणम्—

"तत्सवितुर्वरेण्यम्" इति SV. 2. 812; RV. 3. 62. 10.

सुगायत्री । अथ या ऋच एकेनाक्षरेण ज्यायस्य अधिकास्ता भुरिजः ।

"सदा व इन्द्रश्चर्कृषदा" इति SV. 1. 196.

भुरिग्गायत्री ।

तान्येतानि सर्वाणि त्रैताकलिच्छन्दाꣳसि भवन्ति इति ।

तान्येतानि सर्वाणि निचृतो भुरिजश्च क्रमेण.....

.....वचनेन अन्येन ज्ञानं छन्दोविशेषं ज्ञानं नास्तीति विद्यात् ।

अथ देवासुरच्छन्दाꣳसीति ।

व्याख्यास्याम इति शेषः ।

एकाक्षरप्रभृतीन्येकोत्तराण्यारोहीणि देवच्छन्दाꣳसीति ।

आरोहीणि गायत्र्यादीनि जगत्यन्तान्येकोत्तराणि देवानां तान्येवैकाक्षराणीति । स्पष्टमन्यत् । पूर्वं पूर्वं छन्दोत्तरोत्तराणि छन्दांस्यारोहन्तीत्यारोहीणि । तथा च शौनकः—

"देवान्यपि च सप्तैव ।" इति । RPr. 16. 3.

एवं सति जगत्यादेरक्षरपरिमाणं दर्शयति—

सप्ताक्षरा जगत्यष्टाक्षराऽतिच्छन्दा इति ।

स्पष्टम् । देवच्छन्दांस्यभिधायासुरच्छन्दांस्याह—

पञ्चदशाक्षरप्रभृतीन्येकावाञ्चि प्रत्यवरोहीण्यसुरच्छन्दाꣳसीति ।

एकमक्षरमवाक्प्रातिलोम्येनावतीत्येकावाञ्चि, अतएव प्रत्यवरोहीणि, पञ्चदशाक्षरा गायत्री चतुर्दशाक्षरोष्णिगित्येवं प्रत्यवरोहन्तीति प्रत्यवरोहीणि । गतमन्यत् । तथा च शौनकः—

"सप्त चैवासुराण्यपि ।" इति । RPr. 16. 4.

"एकावमान्यसुराणां ततः पञ्चदशाक्षरात् ।" इति । RPr. 16. 6.

एवं सति जगत्यादेरक्षरपरिमाणं दर्शयति—

नवाक्षरा जगत्यष्टाक्षरैवातिच्छन्दा इति ।

स्पष्टम् ।

अथ प्रजापतेरुच्छन्दाꣳसि, अष्टाक्षरप्रभृतीनि चतुरुत्तराण्यारोहीणि । द्वात्रिꣳशदक्षरा जगती । षट्त्रिꣳशदक्षराऽतिच्छन्दा इति ।

स्पष्टम् । अत्र शौनकः—

"गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती च प्रजापतेः ।
पङ्क्तिस्त्रिष्टुब् जगती च सप्त छन्दांसि तानि वै ।
अष्टाक्षरप्रभृतीनि ॥" RPr. 16. 1.

"चतुर्भूयः परस्परम् ।" इति । RPr. 16. 2.

अथ ऋषिच्छन्दांस्याह—

तेषां त्रयं त्रयꣳ समेत्यैकैकमृषिच्छन्दो भवतीति ।

तेषां देवासुरप्रजापतिच्छन्दसां त्रयं समेत्य समानजातीयमेकीभूय, एकैकमृषीणां छन्दो भवति । ततश्च दैवी गायत्र्येकाक्षरा, असुरगायत्री पञ्चदशाक्षरा, प्रजापतिगायत्र्यष्टाक्षरा, तासां मेलने चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री त्रिपदाष्टाक्षरपादा भवति । एवमुष्णिगादितिच्छन्दःपर्यन्तेषु द्रष्टव्यान्यृषिच्छन्दांसि । "गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा च" इति (cp. RPr. 16.16) शौनकोक्तेः । तत्रोपष्टम्भकमाह—

[तदेष श्लोकः—]

**कास्मिंत् स्त्रियो द्व्यक्षरमेकविꣳशतिसप्त (?) भूत्वानुभवन्ति कर्मभिः ।
पञ्चाशतः पञ्च नपुंसकानां द्वे चाधिके विभ्रति त्र्यक्षराणाम् ॥ इति ।**

तत्तद्ब्रह्मवादिभिरुदाहृतः श्लोकः प्रमाणमिति शेषः । कास्मिन् स्त्रियः स्त्रीलिङ्गा गायत्र्यादिशब्दवाच्या एकविंशतिसङ्ख्या दैवासुरप्रजापतिगायत्र्यादयः कर्मभिर्हेतुभिः कर्मानुष्ठानायेति यावत्, सप्त भूत्वानुभवन्ति, अक्षरमिति जात्येकवचनम्, अक्षराणि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । भवतेः प्राप्तौ परस्मैपदं छान्दसम् । द्व्यक्षराण्यनुभवन्तीति । अत आह—नपुंसकानां नपुंसकशब्दवाच्यानामक्षराणां पञ्चाशतः पञ्चाशदुत्तरं द्विशतं द्वे चाक्षरेऽधिके द्विशतं पञ्चाशतं च

बिभ्रति दैवा·····त्रीणि छन्दांसि चतुर्विंशत्यक्षरादितयैकीभूय कर्माणि निर्वहन्तीत्याशयः। तदिदमाह—

देवासुराणां छन्दोभिरात्मनश्च प्रजापतिः।
सप्तवर्गं चकारैकमृषीणां यज्ञवोढवे ॥ इति।

स्पष्टम्। तथा च शौनकः—

"तानि त्रीणि समागत्य सनामानि सनाम तत्।
एकं भवत्यृषिच्छन्दस्तथा गच्छन्ति सम्पदम् ॥" इति। RPr. 16. 7.
"एवं त्रिप्रकृतीन्याहुर्युक्तानि चतुरुत्तरम्।
ऋषिच्छन्दांसि ॥ RPr. 16. 8.
तैः प्रायो मन्त्रः श्लोकश्च वर्तते ॥" इति। RPr. 16. 9.

प्रसङ्गादाह—

यस्य कस्यचिच्छन्द[स]स्सम्पदं काश्चिदिच्छति।
चतुर्थं तस्य सङ्ख्याय तावतीराहरेदृचः ॥
यदि तच्छन्द आहरेदन्यदन्यस्य सम्पदे।
चतुर्थं तस्य सङ्ख्याय विद्यात्तास्तावतीर्ऋचः ॥ इति।

यस्य कस्यचिच्छन्दसः। क्षुद्रकल्पे यज्ञविप्रष्टप्रायश्चित्तविधाने—

"यज्ञविप्रष्टथायन्तीयं ब्रह्मसाम।
'वयमु त्वामपूर्व्य' इति। SV. 1. 408; 2. 58; RV. 8. 21. 1.
PB. 12. 12. 3.

वयमिति समानमितरज्ज्योतिष्टोमेन। तस्य सम्पत्। सप्तदशाष्टादशाक्षराणि थायन्तीयादतिरिच्यन्ते, तावत्स्वलेयाल्लुप्यन्ते तत्सम्पन्नम्" इति। KS 1. 4.

आदौ प्रकृतस्य नौधसस्य निर्वर्तिष्यमाणस्य

"तं वो दस्मम्" SV. 1. 236; 2 35; RV. 8. 88. 1.

इत्यस्याः सम्पदं कांश्चित्कल्पवर इच्छति। येऽक्षरैश्छन्दोभिर्नाध्यन्दिनैः स्तुत्वा तानि त्रिष्टुभमभिसम्पद्यन्ते शास्त्रविहितत्रिष्टुप्सम्पत्तिसिद्धये, तदर्थं तस्य प्रकृतस्य बृहतीच्छन्दसश्चतुर्थं पादमियत्पादा इयदक्षरा इति सङ्ख्याय पादान् सम्यक् परिगणय्य थायन्तीयानुष्ठानेन

"प्रति भागं न दीधिमः" SV. 1. 267; 2. 669; RV. 8. 99. 3.

इत्यादेरभ्यस्तस्य चतुर्थपादस्याक्षरसङ्ख्यया षट्त्रिंशदधिकशताक्षरगणनाधिक्यवान् स्तोत्रान्तरे यावदक्षराया ऋच आहरणे प्राकृती त्रिष्टुप् सम्पत्तिसिध्यति तावतीराहरेदृचः।

"वयमु त्वाम्" इति। SV. 1. 408; 2. 58; RV. 8. 21. 1;
PB. 12. 12. 3.

ककुभ आहरेदाहरिष्यति यदि तच्छन्दः ।

"वयमु त्वाम्" इति । ibid.

ककुभ आहरेदन्यत्

"तरोभिर्वो विदद्वसुम्" SV. 1. 237; 2. 37; RV. 8. 66. 1; PB. 11. 4. 5.

इत्यादिऋग्जातमन्यस्य श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम निमित्तरहितस्य क्रतोः सम्पदे सम्पत्सिद्धये भवति, तस्य नैमित्तिकस्य श्रायन्तीयादेश्चतुर्थं सप्तदशावृत्त्याभ्यस्तं पदं सङ्ग्रहाय परिगणय्याहृतास्ताः

"वयमु त्वाम्" इति SV. 1. 408; 2, 58; RV. 8. 21. 1.

ककुभस्तावती ऋचः

"तरोभिर्वो विदद्वसुम्" SV. 1. 237; 2. 37; RV. 8. 66. 1.

इत्याद्या ऋच इति विद्यात् । नैमित्तिकाधिक्ये इदमुदाहरणम् । नैमित्तिकन्यूनतायामपीदं यथायोग्यं योजनीयमिति ।

इति निदानवृत्तौ द्वितीयपटले द्वितीयः खण्डः

अथ प्रसङ्गादृचां पादे यज्ञानुसारेणाध्ययनेऽवसाननियमं विधत्ते—

अथावसानानीति ।

व्याख्यास्याम इति शेषः ।

एकपदद्विपदानामन्ततोऽवसानमिति ।

एकपदद्विपदानामृचां यावदृचमधिकृत्यास्[न्त]तोऽवस्येत् । यथा—

"इन्दो विश्वस्य राजति" SV. 1. 456.

"परि प्र धन्व" इति । SV. 1. 427; 2. 717; RV. 9. 109. 1.

त्रिपदाप्रभृतीनां द्वावुक्त्वा शेषमाह—[आ]षट्पदाम्य इति ।

त्रिपदाप्रभृतीनां त्रिविधानामादितो द्वावुक्त्वा विरम्य शेषं यिष्टं पदजातमाह—ब्रूयादित्यर्थः । उदाहरणम्—

"अग्न आ याहि वीतये" SV. 1. 1; 2. 10; RV. 6. 16. 10.

"यज्ञायज्ञा वो अग्नये" SV. 1. 35; 2. 53; RV. 6. 48. 1.

"स्वादोरित्था विषूवतः" इति । SV. 1. 409; 2. 355; RV. 1. 84. 10.

अनुत्सर्गं त्रिपदायां क्वचिदपवदति—

भवति तत्र त्रिपदायामन्ततोऽवसानम्—

"दुहीयन्मित्रधितये" इति । RV. 1. 120. 9.

त्रिपदासु मध्ये

"दुहीयन्मित्रधितये" इति ibid.

त्रिपदायामन्ततोऽवसानं भवति न मध्ये । यथा—

"दुहीयन्मित्रधितये युधाकु राये चं नो मिमीतं वाजवत्यै ।
इषे चं नो मिमीतं धेनुमत्यै ॥" इति । ibid.

यथा चतुष्पदायां त्रिषु—

"आ नो वयोवयःशयम्" इति । SV. 1. 353.

चतुष्पदायां त्रिषु पादेषु विरम्यानन्तरम्

"उग्रं वचो अपावधीः" ibid.

इति चतुष्पादं ब्रूयात् ।

तथा पञ्चपदायाम्—

"यन्मे यमम्" इति । PB. 1. 5. 18; LŚ. 2. 10. 9.

"यन्मे यमम्" इति ibid.

पञ्चपदायां तथा त्रिषु पादेषु विरम्य पश्चात्—

"जीवातवे न मृत्यवे" RV. 10. 60. 9; PB. 1. 5. 18.

इत्यादि ब्रूयात् ।

अथापि चतुष्पदेषु—

"अग्ने तमद्य" इति । SV. 1. 434; 2. 1127; RV. 4. 10. 1.

अथापि पञ्चपदान्तरे

"अग्ने तमद्य" ibid.

इत्यत्र चतुष्पादेषु विरम्य, अथ

"अश्याम तं कामम्" ibid.

इत्येवं ब्रूयात् ।

अथापि द्वौ द्वावेकम्—

"अभि न इळा युवस्व माता" इति । RV. 5. 41. 19.

अथापि पञ्चपदान्तरे

"अभि न इळा युवस्व माता" ibid.

इत्यत्र द्वौ द्वौ पादावुक्त्वा विरम्य पुनर्द्वौ पादावुक्त्वाऽथैकं पादं ब्रूयात् । पाठस्तु

"अभि न इळा युथस्य माता स्मन्नदीभिरुर्वशी वा गृणातु ।
उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्णवाना प्रभुथस्यायोः ।
सिषक्तु न ऊर्ज्यस्य पुष्टेः ॥" इति । ibid.

अथापि द्वावुक्त्वाऽथैकमथ द्वौ—

"तव त्यन्नय नृतः" इति । SV. 1. 466; RV. 2. 22. 4.

अथापि पञ्चपदान्तरे—

"तव त्यन्नय नृतः" ibid.

इत्यत्र द्वौ पादावधीत्याथैकं पादमुक्त्वाथ द्वौ पादौ ब्रूयात् ।

षट्पदायां द्वयोर्द्वयोरवसानम्—

"उभे यदिन्द्र रोदसी" इति । SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10. 134. 1; PB. 13. 10. 3.

स्पष्टम् ।

[अथापि त्रिषु—

"अपिं वृश्च पुराणवत्" इति ।] RV. 8. 40. 6.

सप्तपदायां त्रीनुक्त्वा द्वौ द्वौ परौ—

"अग्निꣳ होतारं मन्य दास्वन्तम्" इति । SV. 1. 465; 2. 1163; RV. 1. 127. 1.

सप्तपदायामृचि त्रीन् पादानुक्त्वा विरम्य पश्चाच्चतुरः पादान् द्वौ द्वौ ब्रूयात् ।

उदाहरणम्—

"अग्निꣳ होतारम्" इति । ibid.

अथापि द्वौ द्वावथ त्रीन्—

"प्रो ष्वस्मै पुरोरथम्" इति । SV. 2. 1151; RV. 10. 133. 1.

अथापि सप्तपदान्तरे—

"प्रो ष्वस्मै" ibid.

इत्यत्र द्वौ द्वौ पादावुक्त्वा, अथ त्रीन् पादान् ब्रूयात् । स एष समासः । आष्टपदतायाइति, उक्ताष्टपादानामृचां बृहद्यन्तमवसानं नियतं न...के (?) । अथ तर्हि यत्र क्वाप्यनियमेनावसितव्यम् । नेत्याह—

तत्र मध्य एव पादस्य नावस्येदिति ।

तत्र मध्य एव पादस्य पदस्य वा नावस्येत्, अवसानं न कुर्यात्। ननु पदान्ते यत्र क्वाप्यवसानं स्यादित्यतिप्रसङ्गमाशङ्क्याह—

अर्थाभिप्रापणान् न्यूनीभावोऽर्थाभिप्रापणादतिरेक इति ।

अर्थाभिप्रापणं वाक्यार्थावगतिः। ल्यब्लोपे पञ्चमी। वाक्यावगतिमपेक्ष्य न्यूनीभावमवसानस्य शैघ्र्यमतिरेको दैर्घ्यं च भवति। ननु गायत्र्यादिषु तासां पादेषु च सत्र तत्रोक्तपरिमाणान्न्यूनता ह्रस्वते। ततः कुत इत्यत आह—

अथ यत्रैतदक्षरमागच्छति नामिति वामिति वा तद्रहितोनीकरोतीति ।

अथशब्दो न्यूनीभावप्रारम्भार्थः । यत्र पादावसानेष्वेतदक्षरं नामिति वामिति आगच्छति, ह्रस्वधारणार्थम्, तत्र तन्नोनीकरोत्येव पादम्। यथा—

"नभन्तामन्यकेषाम्" इति SV. 2. 1151–1153; RV. 10. 133. 36.

न्यूनीभावहेतून् सन्धीन् तदभावेऽन्यूनतां च दर्शयति—

एकाक्षरभाविनो वा सन्धय इति ।

एकाक्षरं भवितुं शीलमेषामित्येकाक्षरभाविनः सन्ध्यक्षराणि खलु द्वे द्वे अक्षरे एकमक्षरं भूत्वा वर्तन्ते। अतः छन्दस्यक्षरलोपो विकल्पे तु न लोप इति भावः। तत्रोपष्टम्भकप्रमाणं दर्शयति—

तदप्येतौ श्लोकौ भवतः—

चत्वारि सन्धिजातानि यैः श्लोको ह्रसते नच ।
प्रश्लिष्टमभिनिहितं क्षिप्रसन्धिरभिध्रुवम् ॥
एतानि सन्धिजातानि मिमानश्छन्दसोऽक्षरैः ।
द्वैधं कुर्यादसम्पूर्णे सम्पूर्णे किञ्चनेङ्गयेत् ॥ इति ।

सन्धिजातानि चत्वारि, तान्येव दर्शयति—प्रश्लिष्टमित्यादि। प्रश्लिष्टं प्रश्लेषयुक्तमक्षरम्

"अच्चि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः।" (Ph. p. 88. 2)

इति पुञ्जयरेवमुदाहृतं गुणवृद्धिसवर्णदीर्घरूपम्, अभिनिहितं समयेऽप्याभिमुख्येन हृतमस्थितम्, पूर्वरूपापरलक्षणा क्षिप्रसन्धिः। अभिध्रुवमायवान्तसन्धिः। भूयांस्तु विशेषः। पदद्वये विकर्षो यत्र सा क्षिप्रसन्धिः। यथा—

"त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत।" इति। SV. 1. 9; RV. 6. 16. 13.

आदौ यथा पदकाले यत्र न विकर्षः सोऽभिध्रुवम् । यथा—

"भरद्वाजे समिधानो ३ १ यविष्ठ्य २" इति । SV. 1. 37; RV. 6. 48. 7.

एवमादावक्षरैरछन्दसो मिमानः माता असम्पूर्णं छन्दोद्वैधं कुर्यादिति विकर्षेण गणयेत्, सम्पूर्णे सति किमप्यक्षरं न गणयेन्न चालयेदिति। छन्दोविचितिज्ञानस्य फलं दर्शयति—

छन्दसां विचयं जानन् यः शरीराद्विमुच्यते ।
छन्दसामेति सालोक्यमानन्त्यायाश्नुते श्रियमिति श्रियमिति ॥

द्विरुक्तिः पटलसमाप्त्यर्था ।

इति निदानवृत्तौ द्वितीयः पटलः

INDICES

INDEX OF METRES

	Text	Comm.
अंशः	९. १;	१९. ३०.
अक्षरपंक्तिः	५. २३;	१३. १२.
अत्यष्टिः	८. १;	१८. २.
(अतिच्छन्दसः)	७. १७;	१७. १९:
	१०. ३, ५;	२१. ९, १२.
अनुष्टुप्	३. ११;	८. ८.
अन्तस्था	८. १५;	१९. २७.
(अन्तस्थाच्छन्दांसि)	८. ११;	१९. १६:
	९. ३;	२०. ५.
अभिकृतिः	८. ९;	१९. ९.
अमृतम्	८. १८;	१९.-२९.
अम्बु	९. १;	१९. ३०.
अम्भः	८. ३;	१८. ४;
	९. १;	१९. ३०.
अर्णः	९. १:	१९. ३०.
अर्णवः	८. ३:	१८. ४.
अष्टिः	८. १;	१८. २.
असुरच्छन्दांसि	१०. ४;	२१. २.
आकृतिः	८. १०; उत्कृतिः	१९. १०.
आपः	८. ३;	१८. ४:
	९. १;	१९. ३०.
आस्तारपंक्तिः	४. २४;	११. १९·
उदकम्	९. १;	१९. ३०.
उपरिष्टाज्ज्योतिः	३. १८;	८. २८.

	Text	Comm.
उपरिष्टाद्बृहती	४. ८;	९. २६.
उरोबृहती	४. ५;	९. २२.
उष्णिक्	३. ३;	७. २०.
ऋषिच्छन्दः	१०. ९;	२१. १९.
ककुप्	३. ५;	७. २५.
ककुभः	५. १२;	१२. १८.
(कृतच्छन्दांसि)	८. ४. ५;	१९. १, ८.
कृतिः	८. ६;	१९. ९.
गगनम्	८. ३;	१८. ४.
गायत्री	२. १६;	७. ५;
	५. १५;	१२. २९.
गायत्र्या द्विपदा	६. २१;	१६. ८.
जगती	६. १०;	१४. २५;
	१०. ३;	२०. २९;
	५. ८;	२१. ९, १२.
जगत्या द्विपदा	७. २;	१६. १०.
जीवम्	८. १८;	१९. २९.
ज्योतिष्मती	६. ६, १२;	१४. १०, २८.
तृप्तम्	८. १८;	१९. २९.
त्रिष्टुप्	६. ४;	१४. ६.
त्रिष्टुभो द्विपदा	७. १;	१६. ९.
(त्रैताकलिच्छन्दांसि)	९. १०;	२०. १९
(दैवच्छन्दांसि)	१०. २;	२०. २४.
(दैवासुरच्छन्दांसि)	१०. १;	२०. २२

	Text	Comm.
(द्वापरच्छन्दांसि)	९. २;	२०. २.
•द्विपदा	५. २५;	१३. १७.
	६. २०;	१६. ६.
त्रिवृद्•	९. ७;	२०. ११.
न्यङ्कुसारिणी	४. ७;	९. २२.
पंक्तिः	४. १८;	११. १.
पथ्या	३. २१;	९. १४.
पदपंक्तिः	६. ३;	१३. २८.
परमेष्ठा	८. १५;	१९. २७.
पिपीलिकमध्या	३. १५.	८. १९.
पुरउष्णिक्	३. ७;	७. २९.
पुरस्ताज्ज्योतिः	३. १८;	८. २९.
पुरस्ताद्बृहती	४. ३;	९. २०.
प्रकृतिः	८. ७;	१९. ९.
प्रगाथा	५. १२, १४;	१२. १९, २९.
प्रजम्	८. १८;	१९. २९.
प्रस्तारपंक्तिः	५. ३;	११. २९.
बार्हतम्	४. १५;	१०. १६.
बृहती	३. १९;	९. ५.
भुरिक्•	९. ७, ९;	२०. ११, १२.
मध्येज्योतिः	३. १६, १८;	८. २४, २९.
महाबृहती	८. १;	अनुष्टुभः १८. २.
रसः	८. १८;	१९. २९.
राट्	८. १५;	१९. २७.
वारि	९. १;	१९. १०.
विकृतिः	८. १;	१८. २.
विपरीता विष्टारपंक्तिः	४. २३;	११. १२.

	Text	Comm.
विराट्	८. १५;	१९. २७.
विराजः	७. १०, ११;	१७. १, ८.
विराट्क्रमा	९. ५;	२०. ७.
विषमपदा	७. ३;	१६. १८.
विष्टारपंक्तिः	५. ९;	१२. ११;
	६. १५;	१५. १७.
विष्टारपंक्तेः	६. २२;	१६. ९.
वृषा	८. १८;	१९. २९.
शक्करी	८. १;	१८. २.
शर्वरीक्र	९. ५;	२०. ६.
शुक्रम्	८. १८;	१९. २९.
संस्तारपंक्तिः	५. ६;	१२. ५.
संकृतिः	८. ८;	१९. ९.
सतोबृहती	४. १४, १५;	१०. १२, १६.
समुद्रः	८. ३;	१८. ८.
सम्पा	८. १;	१८. २.
सम्राट	८. १५;	१९. २७.
सरित्	८. १;	१८. ३.
सर्वमात्रा	९. ५;	२०. ७.
सर्वीक्र	९. ५;	२०. ६.
सलिलम्	८. ३;	१८. ४.
सिंहविष्टारपंक्तिः	४. २२;	११. ८.
सिन्धुः	८. ३;	१८. ४.
स्कन्धोग्रीवी	४. १;	९. १५.
स्वराट्	८. १५;	१९. २७.
स्वराजिनी	८. १५;	१९. २७
हर्षीक्र	९. ५;	२० ६

INDEX OF SAMANS

अग्निष्टोम ५७. १३; ६८. १: ७२. १८; ७३. २६; ७५. १०: ९०. ४; ९७. २; ९८. १९; ९९. १६; १००. ५, १७; १०४. १०; ११०. ३; ११२. २, १६; ११३. ५, ८; ११५. १८; ११९. २५; १२०. ९· १२२. ४: १४०. १४: १४१. ३; १५५. १९; १६२. २०; १८०. २३.

अग्नेरर्क १५५. १३; १५९. २६.

अग्नेर्व्रत १२६. १७.

अच्छावाक १००. १७: १०१. ९: ११०. ९. १४: १३९. २१: १५५. १९: १५८. १५.

अतीपन्न २५. १०.

अन्त ९९. १०: १२६. ९: १४५. २४; १५५. ११, २१.

अभीवर्त ७९. ५; ८२. ९; ८३. १७: ८४. ७: ८५ १९; ८७. १७; ८९. २१; ९० १३, २०, २४; ९८. १३: १६८. ११: १७०. १.

अर्कपुष्प १२३. १९.

आकूपार २५. १; १५१. १३, १६, १९; १५४. ६: १५९. २४.

आतीपादीय १४७. १०.

आत्रेय १५१. १३, १६, २०, २३.

आथर्वण ५५. २२; १२८. ७, १६; १३३. ४: १३४. १७.

आदित्यव्रत २५. १३; ५१. ३: ८०. ३.

आनूप ५५. २०.

आन्धीगव ८१. ४; १०८. २१; ११०. १६; १२३. १९: १२५· १३; १३३. ४.

आभीक १२३. १८.

आभीरव ५५. २०; ८२. ४; १६९. २४.

आमहीयव ८८. २३; १०६. २५: १२३. १८.

आयास्य ८०. १८; १०७. १.

आयुस् ११९. २४; १३६. १५; १५४. २.

आर्भव ७०. ८; ८९, २६; ९७. २६; १२१. १८.
आशीस् १४३. ३.
आषाढ्यष्टु ४६. २५; ४७. ३, ७; १३२. १२.
इडानाम् सञ्चार ५६. ४.
इलन्द २५. १२; १०४. १०.
इषीकीय १७७. ३.
उत्सेध ५६. ६; १०८. २०; १०९. २; १३६. १९; १७६. १; १७९. २२.
उद्दंशीय ४६. २५; ४७. ३, ७; ७८. ९, २३, २४, २६; ८८. २२; ९९. १०; १०५. २५; ११०. ४; १३६. २३, २४; १४४. ६; १७५. ११. १६.
ऊर्ध्वेंड १४७. १३.
ऋदि ११७. १६; १३२. १२.
ऐड १२६. १६; १३०. ३; १३३. २९; १३४. १; १३९. ५; १५५. २०; १५९. १८; १७५. १२.
ऐलवाह १६८. १५.
ऐयिर २५. १.
औक्षोरभ्र १५३. ११.
औदल १२६. २४.
औपगव १३०. २; १४२. १६.
और्ध्वसद्मन १३१. ११, १४, १६.
औशन ५५. १९: १७५. २०, २२, २३.
कम्बरधन्तर २१. ३; ११९. ५; १९५. ९; १६१. १०; १६७. ११.
कश्यपगत २५. १३.
काक्षीवत १२१. २०.
कालेय ५५. २४; ७४. १९; ८४. १३, १५, १७; १०१. १८; १३३. ३८, ३९; १३४. ३; १५८. १५.
कुष १२५. १४, १८; १७५. २०, २१, २३; १७६. ९
कुशीत ५६. ५; १२९. १७.
कौत्स ११२. ११; १७५. ११.
कौश १४७. ११.
कौष १२५. १६.
क्षत्र ८१. १.
क्षुद्रकवैद्यम्भ ८८. ११.
गायत्र ७२. १६, १७, १८; ७१. १०, ११. १४.
गायत्रपार्व ११९. १४.

गायत्री ४०. ४; ११२. ८; ११५. २; १२१. १६, १७; १२४. २८; १४१. ४; १५३. ९.
गो ११८. १९, २६.
गोष्ठ ५५. २३; ५६. १; ८१. १४.
गौङ्गव ९०. १६.
गौतम ५५. २०.
गौरीवित ४०. ४, ६; ५६. २४; ५७. १; ७३. १५; १२७. ५; १४४. ७; १४५. ३; १५३. ६; १५९. १२; १६४. ५, १९; १६६. २५; १८३. ६, ७, ८.
गौषूक्त १४०. २४; १४५. २२.
छन्दोम ११६. २१.
जनित्र ८६. २८; ९०. २३; १४६. ११. १२.
जनुषैकर्च २५. ४; १२५. १३; १३६. ७; १४५. ३.
जरावोधीय ५६. ३; १०४. २; ११५. २; १२४. १५; १३६. २०.
तन्त्र १५९. २४.
तैरश्च्य ८८. २१; १३६. २३, २५; १४४. ८.
त्रासदस्यव १२१. २३.
त्रैककुभ ७७. २६; १०५. २४, २५; १४२. १५; १५२. १५; १५९. ८, १७.
त्रैशोक १३६. ७.
त्वाष्ट्री ८१. ४.
दार्ढच्युत १५३. ९.
दीर्घतमसोऽर्क १३६. ९; १५५. १०; १५९. २१; १७६. १.
देव १२९. २४.
दैर्घश्रवस ७९. ४; १०८. १६; ११६. १; १२१. २०.
दैवोदास १२१. २३; १३१. ११.
नानद १०२. ६; ११४. ५; १७५. १८.
नार्मेध ४०. ८; ४६. २५; ७४. १७; १३०. ३.
निषेध १०८. २१; १०९. २; ११५. १३; १३६. १८; १७६. १; १७९. २७.
नौधस ४६. २३; ५५. २१; ५६. ७, २३; ७४. १९; ९८. १४; १०९. २१; ११७. ३; १५५. १९; १६८. ९; १६९. २३; १७२. ६, ८; १७४. २.
पक्षिन् १२६. १७.
पवमान ३५. १४; ७५. ९; ८९. ४; १०८. १३, २०; १०९. १७; ११०. ९; १२१. १७; १२३. ४; १२५ २६.
पांक्त १२१. ७; १४३. १; १८०. ५.
पार्य २३. १९. ८६. २५; १२१. २०; १४९. १८; १५१. १३, २०, २१. २४.
पार्पुरस्त ६७. १०, १२; १४२. २२.

पुरुषवत २५. ११.
पृश्नि ५६. १.
पृष्ठ ४६. ९; ९०. ४.
पौरुमद्र १०८. १८.
पौरुमीढ ९०. २५.
पौरुहन्मन् २५. १.
पौष्कल ५७. १०; ९८. २३; १००. ३; १५६. १२; १६८. ९; १६९. २३.
प्रमर्हिष्ठीय ५८. २०; ९९. ९; १३०. ७.
प्रायश्चित्ति ८०. १८; १३३. ६; १४०. २४; १४५. २२.
बहिष्पवमान ३३. ३, ६, ७, १६, २२; ८६. २१; १२०. २३; १२२. १८; १२५. ५; १३५. २५; १४३. ८; १५१. २५; १५८, २४; १६१, २१; १६२. १६.
बहिःस्वार १०६. २१; १४१. १.
बार्हद्गिर ५५. २३; ६७. १०, १२, १७; ८१. १७.
बृहत् ३६. १, ३; ८९. २, ३, १३; ९८. ११, १४; ९९. १५; १००. ६, ८; ११५. ५, ६, २४; ११९. १४; १२०. ६; १२७. १७; १२९. २२; १३२. १९; १३३. २, २०; १३५. ३; १३६. १७; १४२. १, ३, १२, १४; १४६. ७; १४९. २१, २४. १५३. २; १५४. २, ३; १५७. १९; १५७. ७; १६०. २२; १७१. १८; १७४. ६, ८, ९, ११.
बार्हत २५. १८, १९; २६. ३, ४, ९, ११; ३७. ३, ५; ४६. १; ७८. २०; १८. २५; ९९. १०; १०५. १५, १७; १०८, १०, १७; ११७. ४; १२१. १२, १५; १३३. २१; १३५. ४; १५४. १८; १५५. १९; १५७. ८, २३; १५८. १२; १५९. १४, २०; १६३. ३; १७२. ९; १७८, ९; १८०. १२.
बृहत्सोऽदासाम ५६. २४; ५७. ३.
ब्रह्म २८. २, १८, १९, २०; ३४. १; ४५. २४; ४६. २३; ५१. १६, १७; ६७. १०, १२; ८१. १३; ८२. ९; ९८. ११, १६; १००, ११, १५; १०५. ९; १०८. २३; १०९. ४; ११७. ३, ७; ११९. २५; १२१. २०; १२९. १८; १४२. २२; १५२. १३; १५५. १८; १६८. ९; १६९. २३; १७०. २२, २३; १७१. २४; १७२. ५; १७४. १, ५.
ब्राह्मण १२१. २०; १७४. ३:
भारद्वाज २३. ५.
भारद्वाज १८८. ९, १०.
महावैष्टम्भ ५५. २१.
माण्डुकेय ५५. २४; ५९. ७.
मारुत १६८. १९.

मैत्रावरुण ३८. १; १००. ११; १०६. २०; ११५. १४; १३९. १४; १४०. २८.
मैधातिथ ११५. १६; १२४. ९.
मौक्ष १०५. २२; १५८. ८, ९.
यज्ञायज्ञीय ३३. ५; ३५. १७, २४; ३६. ४; ५७. १३; ७३. १५; ७४. २३; ९८. १९; ११२. ९: ११५. २०, २४; १२४. १९.
यम्व १७७. १५.
यौक्षुच ११७. ४.
यौक्ष्व ११७. १७; १५८. ८.
यौधाजय १०८, १६, २०; १३७. १९.
रथन्तर २३. ३; ३६. १, ३; ३७. १, ४, ५; ४१. २३: ४५. १९; ४६. ९, १०; ४७. १०; ४९. १७; ५३. २३; ६९. १८; ७०. ८; ७३. १५: ७४. २३; ७७. ११, १२, १३, १४; ७८. ८; ८०. ५; ८१. २४, २५, ८२. २०; ८४. १९, २१; ८९. २, ३; ९७. ३; ९८. ११, १४, २१; ९९. १५, १६: १००. ३, ६: १०८. १०, १३, २०; ११५. २४; ११७. ४; ११८. १२; ११९. १०, १३; १२०. ६: १२९. २२; १३०. २३; १३३. २; १३५. ३; १४३. १, ३, १२, १४; १४६. ७, ९, ११; १४९. २१, २४; १५३. २; १५४. ३, १८; १५५. १९; १५७. ७; १५९. २०; १६१. १४; १७३. १८; १७४. ६, ८, ९; १७५. २०; १८०. १२.
रथन्तर २५. १७, १९; २६. ४, ८, १०; ३७. २; ४६. ९; ५७. १२; ८०. ५; ८५. २५; ८७. २५; ९८. २५; ९९. ९; १०५. १५, १७; ११७. ४; १३५ ४; १३६. २२; १५७. ८, १६; १५८. ११. १५९. २०: १६३. ३; १७८. ८, ९.
राक्षोघ्न (राक्षोघ्नी ऋक्) ६०. १५.
राजन् १२१. ४, ७, २०.
रात्रि १३२. १०; १४४. २.
रायोबाजीय ५६. १; ६७. ११, १३.
रेवती ४०. ८; ६७. २३, २६; ६८. २, ५, ७, ८, १६: १००. १७: १०२. ३; १३३. २८; १३४. १; १५३. ८. १०.
रौरव ५५. २४.
लोक ९०. १३, २४: १३७. १९.
लौश २३. १९.
वरुण १२१. १९.
वसिष्ठस्य जनित्र १४६. ४.
वसिष्ठस्य प्रिय ८८. २०.
वाजजित् १६०. २.
वाजपेय १२०. ६;

धात्रेय ५९. १२.
बाभ्रव्य १११. २३.
बामदेव्य ३५. १७; ३८. १; ५५. २०; ७३. १५; ७४. ११; ७८. ९, १२; १००. १२; १०२. २; १०४, ४; १०६. १७, १८, २०; १०८. २३; ११७. २; ११३. २२, २३; १३७. १७; १३९. १५; १४०. २९; १४१. २; १४२. २१.
बारवन्तीय ४०. ८; ६७. २३; ६८. १. ९, १४; १०२. ३; १०७. १; ११२. ८; १२०. ९; १२२. ४; १२४. १९, २१; १३६. ९; १४१. ३; १४५. २४; १४६. २.
बार्कजम्भ १५४. ४.
बासिष्ठ २३. ५; ५५. १९; ८१. २; ९०. १६; १४६. ९, १०; १४९. १६.
बिडोबिडीय ११९. ७५; १२२. २३; १२८. ६; १४०. १९.
बीद्ध ६७. २०.
बैखानस १३६. ७.
बैतहव्य ७४. १५; १२१. २३.
बैराज ५९. ८, १६; ६०. ६, १७, २३; १००. ७; १०४. ११; १०७. १; ११३. २१.
बैरूप ५७. १६; ५८. ७, १५; १०६. २७; ११३. २५, २७; ११४. ८.
बैश्वानर १५९. ६,
बैष्टम्भ १०६. २७.
भाकर ६१. ५, १०, १५.
भाकरवर्ण १०६. २६; १०८. १३; ११४. १८; १२७. २१.
भार्ग २३. १९.
भुक्रिय ८०. ३; ८९. २, १०.
भूताशुद्धीय ९०. १७; १५१. १९.
भूनाचार्य ११७. २०.
भेषाश्व ९८. २१; ११०. १६; १२५. १६.
भैक्ष ११४. १७; १२९. १२.
भैषज ४६. २३, ५५. २१; १०. २६; १०४. ७; ११७. ३; ११३. २५, २६; १५५. ११; ११८. ९, ११; १९९. ३१; १७३. ६, ८; १७४. २.
भोपन्तीय १८. १८; १०५. २०, २५; १०९. ४.
भ्रुण्ड १८. २१; १००. ३; १०१. २०; ११०. १४; १२५. १६; १३६. २२; १४७. ३; १४८. १२; १६८. ९; १९९. २१.
भौतकच्छ १३१. ५.
भोदशिन् ५७. १; ८८. ८; १०३. ५; ११०. ३, ५; १५३. ६; १७३. ६; १७५. १८.
मतवरयाव ८०. ४.
मद्रामाद्रीव ७८. १५, १९; १०१. १९; १११. १; ११५. १६; १४०. २८; १७१. ५

सदोविशीय १२२. ३: १२६. २८.
सन्तानि ४६. २३; ६९. १२; १३९. १८; १४३. २: १७१. ९, १०, ११; १७७. २०; १८०. २१.
सन्धि ४७. १०; १७५. ९, १०, १९.
सप्तह ११५. ४.
सफ १०१. २०. २१; १२१. २०.
समन्त ७९. ४; १६०. २६; १७७. ८.
समूह १४९. ११.
सर्प १८८. २, ३.
साकमश्व ४६. २५; ७४. ११; ७८. १६; ९९. ९.
सातोबार्हत ८४. २४.
साद्यस्क ११५. १.
सुज्ञान ८५. २३; ८९. २३, २६; १६८. १०.
सुरूप १३४. १५.
सैन्धुक्षित १२१. २०.
सोढसहीय १२२. १.
सोम १२१. १९; १२८, ७. ८; १५१, १०; १६६. २५.
सौपर्ण १०६. २०; १२६. १७.
सौभर ४०. ८; ४६. २५; ४७. ५, ९; ७४. १३, ७८. १; १०५. २४, २५: १०७. १; १५२. १३, १७; १७६. ६.
सौमेध १३२. १०.
सौश्रवस ८१. १२; १६८. १९, २०.
सौहविष १३४. १९.
स्वर ५५. १९; ८३. २१, २५; ८७. २०; ९१. ३: ९२. १३: १६१. ९; १६९. २१, २३.
स्वार १०६. २०; ११६. ४; १२६. १७; १४९. ३; १५९. १७.
स्वाविरामर्क १०७. १; १२६. १८; १५५. १२.
हारिवर्ण ४६. २५; ४७. ३, ७; १७६. ७.
हाविष्कृत १३६. २, ३, ६; १४३. ९.
हाविष्मत ११७. १५, १८, १९; १३६. २, ४, ६; १५८. ८.
होतृ ५८. १८; १००. ७, १०; १३१. १०.

INDEX OF SACRIFICES

Star-marked names are not given in the Nidān-Sūtra, but some of them are discussed though unnamed. They are given here as they help in understanding the rites given by the Nidāna-Sūtra The numbers in the following refer to Prapāṭhaka and Khaṇḍa.

अग्निष्टुत् (एकाहः) 6. 13.

अतिरात्रः (one-night-rite) 8. 3; 9. 9.

अन्नाद्यवत्रनः 7. 7.

अपचितिवत्रनयज्ञः (pair one-day-rite) 7. 9.

अभिचरणीयः (pair one-day-rite) 7. 12.

अभोर्यामा (over-night-rite) 8. 2.

अभिचर्यमाणयज्ञः 9. 6.

अभिजित् (one-day-rite) 6. 4.

अभिप्लवः (six-day-rite) 5. 1.

अभिषेचनीयः (one-day-rite) 7. 5.

अर्धत्रिरात्रः 8. 5, 6.

अर्धत्रिरात्रः (three-day-rite) 4. 9.

अहःक्रमः 9. 1.

अहीनाः 8. 1 to 9. 9.

अन्वग्निदवनः (pair one-day-rite) 7. 9.

अर्कस्तोमः 10. 7. (one-year-rite)

आग्नेयाग्नयज्ञा 10. 3.

आदित्यानामयनम् (one-year-rite) 10. 2, 6.

आदित्यसंवत्सरः 5. 12.

आनावस्यः 2. 5.

आयुष्कामयज्ञः (six-day-rite) 8. 12.

आयुष्यमयज्ञः (one of the nine-day-rites) 9. 1.

*आर्धम्नः सारस्वतम् (sattra) 9. 10.

इन्द्रस्तुः 5. 5.

*इन्द्राग्न्योः कुन्नवः (राजपुरोहितयोर्यज्ञः; pair one-day-rite) 7. 10.

*इन्द्राग्न्योः सारस्वतम् (sattra) 10. 10.

उद्भिद् (pair one-day-rite) 7. 8.

ऋतुग्रहः 8. 11.

*ऋषिवतरात्रः 8. 13.

एकधिक एकाहः (sādyaskra one-day-rite) 6. 10.

एकविंशतिरात्रः 9. 12.

एकर्षिरात्रः 10 4.

एकस्तोमः (over-night-rite) 8. 3.
एकादशरात्रः 9. 6.
*एकोनपञ्चाशद्रात्रः (of vidhṛtis) 10. 2.
*एकोनपञ्चाशद्रात्रः (of śrīkāmas) 10. 2.
*एकोनपञ्चाशद्रात्रः (of Añjanābhyañjanas) 10. 3.
कनिष्ठयज्ञः (vrātyastoma one-day-rite) 6. 11.
*कापिवनम् (two-day-rite) 8. 4.
कुसुरबिन्दः (ten-day-rite) 9. 4.
क्षत्रस्य धृतिः (agniṣṭut one-day-rite) 7. 6.
क्षुल्लकतापश्चितम् (sattra of one year) 10. 9.
गवामयनम् (sattra of one year) 10 6.
गोआयुषी (two one-day-rites; गो (=गोष्टोम) and आयुस्) 4. 12.
चतूरात्रः (four rites; ahnas) 8.9.
चतुर्दशरात्रः 9. 10.
चतुर्वीरः (in PB. 21. 9. 12. four in number) 8. 9.
चातुर्मास्या एकाहाः 7. 3.
छन्दोमपवमानः (seven-day-rite) 8. 13.
छन्दोमवान् (ten-day-rite) 9. 5, 6.
जनकसप्तरात्रः (seven-day-rite) 9. 1.
ज्यायान् 6. 11.
ज्येष्ठयज्ञः (vrātya-stoma one-day-rite) 6. 12.
ज्योतिष्टोमः (one-day-rite) 6. 2.
ज्योतिष्टोमः (अग्निष्टुत् one-day-rite) 7. 2.
ज्योतिष्टोमः (over-night-rite) 9. 9.
ज्यौतिष्टोमः (two-day-rite) 8. 3.
त्रयस्त्रिंशद्रात्रः 9. 12, 13; 10. 1.
त्रयोदशरात्रः 9. 10.
त्रिरात्रः (three-day-rite) 8. 5, 6.
त्रिवृत् (अग्निष्टुत् one-day-rite) 7. 1.
दर्शपूर्णमासः 2. 5.
दशरात्रः (त्रिककुभः of PB.) 9. 2, 3.
दार्पद्वतम् (sattra) 10. 11.
देवेषुः (agniṣṭut one-day-rite) 7. 1.
द्वन्द्वाः (pair one-day-rite) 7. 7.
द्वादशाहः 9. 10.
द्विरात्राः (two-days-rite) 8. 3.
द्विप्रगाथायनम् 5. 5.
नवरात्रः 9. 1.
नाक्षत्रः 5. 12.
पञ्चदशरात्रः 9. 10.
पञ्चरात्रः 8. 10
पतन्तकः (three-day-rite) 8. 8.
पशुकामयज्ञः (pair one-day-rite) 7. 8.
पशुकामयज्ञः (over-night-rite) 8. 2.
पशुकामयज्ञः (nine-day-rite) 9. 1.
पुरुषस्य नारायणस्यायनम् (sattra of year) 10. 8.
पुरोधाकामयज्ञः (agniṣṭut one-day-rite) 7. 1.
पृष्ठ्यावलम्बः (six-day-rite) 8. 11.
पृष्ठ्स्तोमनीयः 6. 1.
पौर्णमासः 2. 5.
प्रजातिकामयज्ञः (pair one-day-rite) 7. 7.

अतिरात्रकः over-night-rite) 3. 3.
अतिरात्रवत् (forty-nine-day-rite) 10. 4.
अतिरात्रः 7. 6.
अतिरात्रकः (seven-day-rite) 9. 1.
अतिरात्रवत् (one-year-rite) 10. 8.
अथर्वसं वत् 5. 10; 6. 7.
अथवत् (pair one-day-rite) 7. 8.
अनूषकः (ऐकाहिकः of PB. 20. 2; over-night-rite) 8. 2.
बृहत्पैत्रकः 10. 13.
अप्रतिकः (agnistut one-day-rite) 7. 1.
बहुत्वम् 10. 8.
बहुत्वमेव 10. 9.
बाल्यम् 4. 3; 9. 7.
*ब्रह्मवर्चसयोः भारत्वम् 10. 10.
ब्राह्मचक्रः (pair one-day-rite) 7. 7.
ब्राह्मणाच्छंसिपवमानकः (pair one-day-rite) 7. 10.
ब्राह्मणकः (pair one-day-rite) 7. 10.
ब्राह्मणः (three-day-rite) 8. 7.
ब्राह्मणः (seven-versed agnistut one-day-rite.) 7. 5.
भरद्वाजकः 2. 4.
*भरद्वाज चतुरहः (four-day-rite) 8. 10.
भिन्नपवमानकः (pair one-day-rite) 7. 11.
भिन्नः (forty-nine day-rite) 10. 2.
भिन्नाहीनः (sattra) 9. 11.
भिन्नवत् (one-day-rite) 6. 4.
भिन्नाश्विनः (sādyaskra one-day-rite) 6. 9.
भिन्नवत् 5 8; 9. 12.
भवनिवतः 8. 8.
भवनकः (pair one-day-rite) 7. 4; 7. 10.
भाग्निष्टोमः (agnistut one-day-rite) 7. 6.
भाग्निष्टोमः (one-day-rite) 6. 11.
भायुषवत् 10. 5.
भायुषकल्पः (hundred years' sacrificial session) 10. 9.
भारुणकः (ऊर्ध्वसोमकः of PB.19.4; pair one-day-rite) 7. 7; 10. 7.
भारुणवत् 10. 7.
भार्षेयाश्वत्थवत् (of Śaktyas) 10. 9.
भावत्सारवतम् 5. 5.
भाषाहः (six-day-rite) 8. 11.
भाषाहीनवत् 5. 2.
भैत्रायणीस्तोमः (vrātya stoma one-day-rite) 6. 11.
भैवतसैन्धवकः (forty-nine-day-rite) 10. 3.
भैवम् 9. 10.
भैवसर्पकल्पः (forty-nine-day-rite) 10. 3.
भैवसः or भैवसवः (pair one-day-rite) 7. 12.
भैवसवः 6. 1.
भैवसः (seven-versed agnistut one-day-rite) 7. 4.

सप्तरात्रः 8. 13.

सहस्रसंवत्सरायनम्(thousand years' sacrifice of prajapati) 10. 9, 13.

सहस्रसाव्यम् (thousand-day-sattra of agni) 10. 9.

सर्पसत्त्रम् 10. 12.

*सर्वकामसाधनयज्ञः (of PB. 24. 3; thirty-three day-rite) 10. 1.

सर्वस्तोमः (two day-rite) 10. 3.

सर्वस्वारत्रिक्रत् (agniṣṭut one-day-rite) 7. 2.

सर्वाप्तिव्रतम् 5. 10.

सांवत्सरिकाणि सत्राणि (sacrifices of years) 10. 6.

सामवज्रः or सन्दंशः (pair one-day-rite) 7. 12.

साग्निस्क-एकाहः 6. 9.

सारस्वतं स्वर्गकामसत्त्रम् 10. 10.

सावनः (sattra) 5. 12.

स्थपतिसवः or पुरोधाक्रमयज्ञः (agniṣṭut one day-rite) 7. 1.

स्वर्गकामयज्ञः (agniṣṭut one-day-rite) 7. 2.

स्वर्गकामायनम् (sattra of the Dārṣadvata) 10. 11.

स्वर्गकामयज्ञः (they are seven in number in PB.) 7. 4.

स्वर्गकामसत्त्रम् (कुण्डपायिनामयनम् of PB. 25. 4) 10. 8.

INDEX OF RITUALISTS

[एके, आचार्याः etc. are not included in the Index]

१. आथर्वणिकाः
२. ऐतरेयिणः
३. औपमन्यवः
४. कापटवः
५. कापर्दयः
६. कालबविनः
७. कौत्सः
८. गौतमः
९. तैत्तिरीयाः
१०. धानञ्जयाः
११. पाध्वालाः
१२. पैङ्गिनः
१३. बह्वृचाः
१४. भरद्वाजः
१५. भारद्वाजायनः
१६. भाल्लविनः
१७. माधशरावयः
१८. राणायणीपुत्रः
१९. लामकायनः
२०. वदनायनः
२१. वसिष्ठः
२२. वार्षगण्यः
२३. शाकपूणिः
२४. शाट्यायनिनः
२५. शाण्डिल्यः
२६. शाण्डिल्यायनः
२७. शुङ्गाः
२८. शौचादिरेयः
२९. शौचिवृक्षिः
३०. Misc.

आथर्वणिकाः

अथापि शश्वदेना अनुपसृष्टा आथर्वणिका अधीयते । ३९. २

ऐतरेयिणः

अपि चैवं रहस्यब्राह्मणे दर्शयति—ज्योतिष्प्रायणो ज्योतिरुदयनः षडहोऽभिप्लव इति चैतरेयिणाम् । ८१. १८.

औपमन्यवः

नैषा सर्वस्मिन् दशरात्र उपपद्यत इत्यौपमन्यवः । ७५. १७

कापटवः

नास्य भूयान् दशमेनाह्ना सम्बन्धो यथो च प्रथमेनेति कापटवः । ७२. २१

कापर्दयः

पृष्ठ्यस्तोमः पञ्चाह इति कापर्दयः । १७०. १९

कालवविनः

अथ कालवविनो यथासमाम्नायमेव कुर्वन्ति । १०२. १४

अथापि कालवविनो व्यूहेनादिशन्ति । १७१. १६

चतुरस्तृचैकर्चान् व्यत्यासेन कालवविनः । ९९. ३

कौत्सः

अहरिति कौत्सः । ३४. १८

कृता राथन्तरीडा कृता बार्हतीति कौत्सः । ५७. १९

जनित्रे एवानुकल्पयेदिति कौत्सः । १४६. ११

समसितव्याश्चिष्टुब्जगत्तीर्मन्य इति कौत्सः । ९०. ११

गौतमः

अत्रापि सतोबृहत्यतिशेष॰ समाप्येत्येव गौतमः । ८३. २२

अभिप्लवपञ्चाह इति गौतमः । १७१. ७

अरुणायां क्षुप्यामुदवसानीयाभिरिष्टिभिर्यजेरन्निति गौतमः । १८५. १६

अस्तीति गौतमः । २१. १०

"आच्छदिषो व्यूहनाच्छ्वोभूत एनामूर्ध्वाग्रैः कुशैर्वेष्टयित्वैवंजातीयेनैवोर्द्ध्वदशेन वसनेन प्रदक्षिणं परिवेष्टय च स्पृष्टोऽनपश्रित उद्गायेत् ।" इति गौतमः । १८. २-४

आपादयितव्या॰स्तन्त्राणि मन्य इति गौतमः । १६७. २४

आवृत्त इति गौतमः । १६९. ११

आवृत्ताविति गौतमः । १७६. १७

आवृत्ते पृष्ठ्येऽभीवर्त्तलोके सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः । ९०. ११

आह्वीनिकतन्त्राणीति गौतमः । १३७. २२
इन्द्रक्रतुमस्तूयमानमनुशꣳसयन् सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः । १०० २२
उद्यति पथ्यां मन्य इति गौतमः । १६. १४
एकविꣳशस्तोमानीति गौतमः । १५०. १५
एतमेवाहं ब्रह्मचर्यं धर्मसु मन्य इति गौतमः । ६५. २६
औपगवमेवेति गौतमः । १५२. १६
कक्षुभावेवेति गौतमः । १०८. ८
कर्तव्य इति गौतमः । ३८. १७; ८७. ७
कर्तव्य इत्येव गौतमः । ८७. १५
कर्त्तव्या इति गौतमः । १६७. २
कर्त्तव्याणीति गौतमः । १६८. २४
कर्त्तव्येति गौतमः । १४८. ८
कौसुरुबिन्द इति गौतमः । १७५. १
कौसुरुबिन्दे प्रत्यवरोह इति गौतमः । १८७. १७
चतुरहतन्त्राणीति गौतमः । १४४. २३
तदपि शश्वत् सांवर्गजिता गौतमा उपरिष्टाद् व्रतस्य मानसमर्धायतं । ९१. १२
तस्मादिति भवतीति गौतमः । ५४. २१
तां प्रथमां मन्य इति गौतमः । ४४. ५
ते खल्वेते धर्मा एतस्मिन्नेव द्वादशाहे स्युरिति गौतमः । १०१. १३
द्वितीयमिति गौतमः । १२९. २६
न सञ्चारयेदिति गौतमः । ९९. २४
पञ्चदशस्तोत्रे सवनानि प्रति प्रविष्ट इत्येव गौतमः । ४८. १९
पञ्चमे सेयं प्रत्याहृता भवतीति गौतमः । ५७. २२
पञ्चाहतन्त्राणीति गौतमः । १४६. २४
पार्थमेवेति गौतमः । १४९. १८
प्रत्याहरेदिति गौतमः । १६८. १
बौधाश्वमेवेति गौतमः । ११७. १७
विपरिहरेदौक्ष्णोरन्ध्र इति गौतमः । १५१. ११
व्यावृत्तये पृष्टपाभिहवयोश्चानुर्यिकमेवेति गौतमः । ८२. ६
व्यूढः स्यादिति गौतमः । १६६. २०
सꣳस्थामप्यस्यैतां विद्यमानाममन्यत इति गौतमः । १९. १
सतोबृहत्यतिशेष समाप्येत्येव गौतमः । ८१. १२
सम्नोऽक्षर इति गौतमः । ५१. २४
सम्नोऽक्षर इत्येव गौतमः । ५२. १

समाप्ते छन्दोव्यूहे सामव्यूहं कुरुत इति गौतमः । ७३. २५
सवनानि प्रति प्रविष्ट इति गौतमः । ४८. ८
हारिवर्णेद्विरात्रे वा हारिवर्णाष्टादशे वोक्थान्ते चैव कुर्यादिति गौतमः । ४७. ३, ४

तैत्तिरीयाः

अथाप्येकाहिकमेकाहसमासं शश्वदिह तैत्तिरीया अधीयते । १५६. १८

धानञ्जय्यः

अकुशलोऽनुव्याहृतान् कौपीतकीन् मन्य इति धानञ्जय्यः । १११. ६
अतिरात्रौ प्रथमां मन्य इति धानञ्जय्यः । ४४. ११
अतिरात्रे चेति धानञ्जय्यः । ४७. ५
ऊर्ध्वं द्वादशाहात् सांवत्सरिकाणीति धानञ्जय्यः । १०१. १५
एकदेवत्ये बार्हते, द्विदेवत्ये राथन्तरे इति धानञ्जय्यः । १०५. १७
एकमेकाहिकमिति धानञ्जय्यः । १४४. २८; १४७. १
एकाहिकानीति धानञ्जय्यः । १३८. २
एकाहिके इति धानञ्जय्यः । १५७. १८
एवं नूनं तद्विदाञ्चकारेति ह स्माह धानञ्जय्यः । १२८. २४
तत्र देवसाम स्यादिति धानञ्जय्यः । १२९. २४
तथा धानञ्जय्यः । ७३. ७
तस्येति भवतीति धानञ्जय्यः । ५५. ३
तृचदृष्टीनीति धानञ्जय्यः । २४. १४
त्रयोऽहीना इति धानञ्जय्यः । १६५. १२
द्वितीयस्याहः सौभरम्, उक्थानां ब्रह्मसाम कुर्यादिति धानञ्जय्यः । १५२. १३, १४
धृष्टमपश्रयेत इति धानञ्जय्यः । १८. ७.
नवाहयोगा इमा भवन्तीति धानञ्जय्यः । ८६. २३; १५९. १
न विपरिहरेदिति धानञ्जय्यः । १५३. ३
नानापुरुषकल्पौ स्यातामिति ह स्माह धानञ्जय्यः । १५१. १५
नावमिकं कुर्यादिति धानञ्जय्यः । ८२. ५
नास्तीति धानञ्जय्यः । २१. ७
परिवर्त्तनीमिति धानञ्जय्यः । १६. १६
वामदेव्यं सर्वाभिवादनार्थमिति धानञ्जय्यः । १०८. २२
व्यत्यासे व्यत्यासं करिष्यामीति, स्तोत्रवशेनेति धानञ्जय्यः । ५८. ९
शीर्षादिना सतोबृहतीष्वग्निष्टोम कुर्यादिति धानञ्जय्यः । ११०. ३
सक्थरोपसृष्टं सक्थरमेव, अहमनयोः समानं निधनं मन्य इति धानञ्जय्यः । ३४. २१
सञ्चारयेदिति धानञ्जय्यः । ९९. २१

सन्धी इमौ भवत इति धानञ्जय्यः । ३९. ६
सप्तदशस्तोमानीति धानञ्जय्यः । १५०. १७
समूढः स्यादिति धानञ्जय्यः । ८६. ६
स्तोभाक्षर इति धानञ्जय्यः । ६०. १२
हाविष्मतं द्वितीयेऽहनि त्रिवृन्नस्य कुर्यादिति धानञ्जय्यः । ११७. १५

पाञ्चालाः

तत्रापि पाञ्चाला उदाहरन्ति—'पेटिलुलकन्ते पेटाविटकन्ते ।
तत्र ककुबद्धस्तज्जघि परेहि ॥' इति । २. २०–३. २

पैङ्गिनः

अर्कपृष्ठान् पैङ्गिनोऽधीयते । ७०. १४
यथा चैतत् पैङ्गिनोऽधीयते छन्दोगाश्चाप्येनमेकेऽधीयते । ७०. १५

बह्वृचाः

अथापि शश्वद्बह्वृचा अतिरात्रीमेव प्रथमामधीयते । ४५. ३
उक्थप्रभृतय इति बह्वृचाः । १६३. १९
एवꣳ हि शश्वद्बह्वृचा अधीयते । १११. १७
तथा बह्वृचा इति ब्राह्मणेनेत्याहुः—"चतुस्त्रिꣳशदक्षराः सꣳस्तुतो भवति" इति । ३९. १२
नाध्वर्युर्बह्वृचा वा उत्तरेऽभिजानन्तीति । २४. १३
पुरउष्णिक् तृतीया, दाशतयेनाध्यायेन तां बह्वृचा अधीयते । ३८. ८

भरद्वाजः

अथापि बृहद्रथन्तरयोर्नाभिपश्यामीति भरद्वाजः । २३. १

भारद्वाजायनाः

भारद्वाजायना वै सत्रमासत । १६४. २३

भाल्लविनः

एषा रथन्तरपृष्ठेऽग्नियवती बृहत्पृष्ठेऽग्नियवद् बार्हतं रूपमुपवदायन्तरमुपवती रथन्तरेऽग्नियवती बृहतीति च भाल्लविनाम् । ४६. १, १०
तत्र गोआयुषोऽर्द्धं चतुर्ऋचस्थे कुर्वन्ति भाल्लविनः । ९९. १
ते खलु शश्वद्भाल्लविन आग्नेयीं पावमानीमुद्धरन्ति । १३०. २४
ते खलु शश्वद्भाल्लविनो भद्राननुव्यूहन्ति । ५१. ६
ते खलु शश्वद्भाल्लविनः स्तोत्रियात् प्रतिपदः कुर्वन्ति, यथास्थानमेवानुरूपान् । ८०. ७,८

मापशरावयः

तस्याः शश्वन्मापशरावय उत्तरेऽधीयते । ८२. ३
'वात आ वातु' इति मापशरावयः । ८१. १७

राणायणीपुत्रः

शम्बूपुत्रौ नात्र च नेति राणायणीपुत्रः । १५२. २१

लामकायनः

अनवधारितक्रम इति लामकायनः । १३२. २२
उभयं भवतीति लामकायनः, उभयथा ब्राह्मणं भवति । १६५. १
ऋगक्षर इति लामकायनः । ६०. ३
एतासु कुर्यादिति लामकायनः । ११९. ८
नवपदाः पुरा बभूवुरिति लामकायनः । ६२. १८
स प्रायावेक्षाद्यौ व्यावितर्तयिषन्नेतास्मिन् तेदकवि॰शे पराक्रम्य त्रिकेण वज्रेण बलं बिभेदिति लामकायनः । १२५. ७, ८

वदनायनः

तद्यथाश्वत्थलो वृक्षो नैवाश्वत्थ इति वदनायनः । १६५. १०

वसिष्ठः

तपोऽतप्यत रथन्तरमुत्तरयोरिति वसिष्ठः । २३. ३

वार्षगण्यः

ऊधसोऽभ्यासन्नाह्मणं मन्य इति वार्षगण्यः । ६२. ५
एतच्छातशूर्पो वार्षगण्य आसाञ्चके । ७६. २०
चतुर्थमेवानुगानं तृचे स्यादिति वार्षगण्यः । १०४. २४
निभन्नाह्मणमेवाहमिदं मन्य इति वार्षगण्यः । ३४. २४
प्रथमायामिति वार्षगण्यः । ३३. २१
याथाकामी पथ्यानां दक्षिणावतामिति वार्षगण्यः । ९६. ६

शाकपूणिः

तासु विवदन्ते—ऐन्द्रयः प्राजापत्यः सार्परराज्ञयश्चान्द्रमस्यः सौर्य इति शाकपूणिः । ७३. ५, ६

शाट्यायनिनः

अभ्यास्यायामेकर्चां, अद एकस्यां प्रथमायाम्, अदस्तिसृषु परासु, अदस्तिसृषु पूर्वासु, अदोऽभ्यास्यायानिति शाट्यायनिनः । ९९. ३, ४

शाण्डिल्यः

अथ षोडशिनि सर्वैव चतुस्त्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः । ४८. २१
अथातिरात्रे सर्वैव द्वात्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः । ४९. २
अमैतौ विश्वजिदभिजितौ पृष्ठ्यषडहस्तोमयोरन्तस्य वेति शाण्डिल्यः । ९९. १३
आग्निष्टोमीं प्रथमां मन्य इति शाण्डिल्यः । ४३. २
उच्चावचदृष्टीनीति शाण्डिल्यः । २५. ६

एते वाप्यर्द्धदेवते व्यवस्तोमेदिति शाण्डिल्यः । १०२. ११
तस्मिन् साएप्ये गेयं छन्दः क्लृप्तं बभूवेति शाण्डिल्यः । ८०. २
त्रीणि दशरात्रस्य विच्छिन्नानीति शाण्डिल्यः । ६१. १०
द्वादशर्चं इति शाण्डिल्यः । १०४. १६
द्वितीयप्रथमयोरह्नोः शुद्धाशुद्धीयं वेति विचारयन्ति शाण्डिल्याः । ९०. १७
द्वितीयस्याह्नो वासिष्ठं माध्यन्दिनान्त्य*स्यादिति शाण्डिल्यः । १४९. १६
नोह्यस्यैषा स*स्था विद्यत इति शाण्डिल्यः । ३९. ३
भूया*सीव ह स्म शाण्डिल्यः प्रतिदिशति । ७३. १८
विड्भूतस्य कितवाशयस्य सवः स्यादिति शाण्डिल्यः । १२७. १
सर्वासु काम्यानि विद्यन्त इति शाण्डिल्यः । ४५. १३
सर्वेषां याथाकामीति शाण्डिल्यः । ४७. २
सर्वैव द्वात्रि*शदक्षरेति शाण्डिल्यः । ४७. २३
सर्वैव षट्त्रि*शदक्षरेति शाण्डिल्यः । ४८. १५

(शाण्डिलम्)

एतद्वय*ं शाण्डिलम् । ७४. ८

शाण्डिल्यायनः

अनुरूप इति शाण्डिल्यायनः । १५८. २८
अहरहरेवाह्नोर्नैकाहाभ्यां वर्तत इति शाण्डिल्यायनः । १३८. ८
अ(आ)हेयं भवतीति शाण्डिल्यायनः । १०८. २; १२५. २१
इन्द्रमदेव्यो माया असचन्तेति शाण्डिल्यायनः । १२८. २२, २३
एकर्चंदष्टीनीति शाण्डिल्यायनः । ३४. ७
गीत्यैतानि विजिज्ञासेतेति शाण्डिल्यायनः । २६. ७
जागतमिति शाण्डिल्यायनः । ६३. १८
तदिदं कुशलोद्दिष्टमिति शाण्डिल्यायनः । १६५. २०
न विद्यत इति शाण्डिल्यायनः । ९४. ९
नेद*ं षट्प्रगाथमिति शाण्डिल्यायनः । ८५. १६
नैतादृह विज्ञायत इति शाण्डिल्यायनः । ४९. २३
यान्यन्यानि बृहद्रथन्तराभ्यां दृष्टानीति ह स्माह शाण्डिल्यायनः । ८९. १३
रथन्तरं द्वितीयं बृहदेके चोभयसमान इति ह स्माह शाण्डिल्यायनः । ७७. ११, १२
व्यूढः स्यादिति शाण्डिल्यायनः । ८६. ३
सन्निधिनं भवतीति शाण्डिल्यायनः । १३१. ८
सर्वं वैतद् दशरात्रस्य, सर्वो वैतस्य दशरात्र इति शाण्डिल्यायनः । ७२. १२

(शाण्डिल्यायनीयम्)

अथापि यदेतच्छाण्डिल्यायनीयं गृहपतिस्तदतिगृह्णीते । ९६. ४

शुङ्गाः

'अग्निरिन्द्राय पवते' इति शुङ्गाः । ८९. १९

शौचादिरेयः

दशाक्षरपाद॰ शौचादिरेयः । ४९. १
पदप्रत्यवरोह॰ शौचादिरेयः । ४८. १७

शौचिवृक्षाः

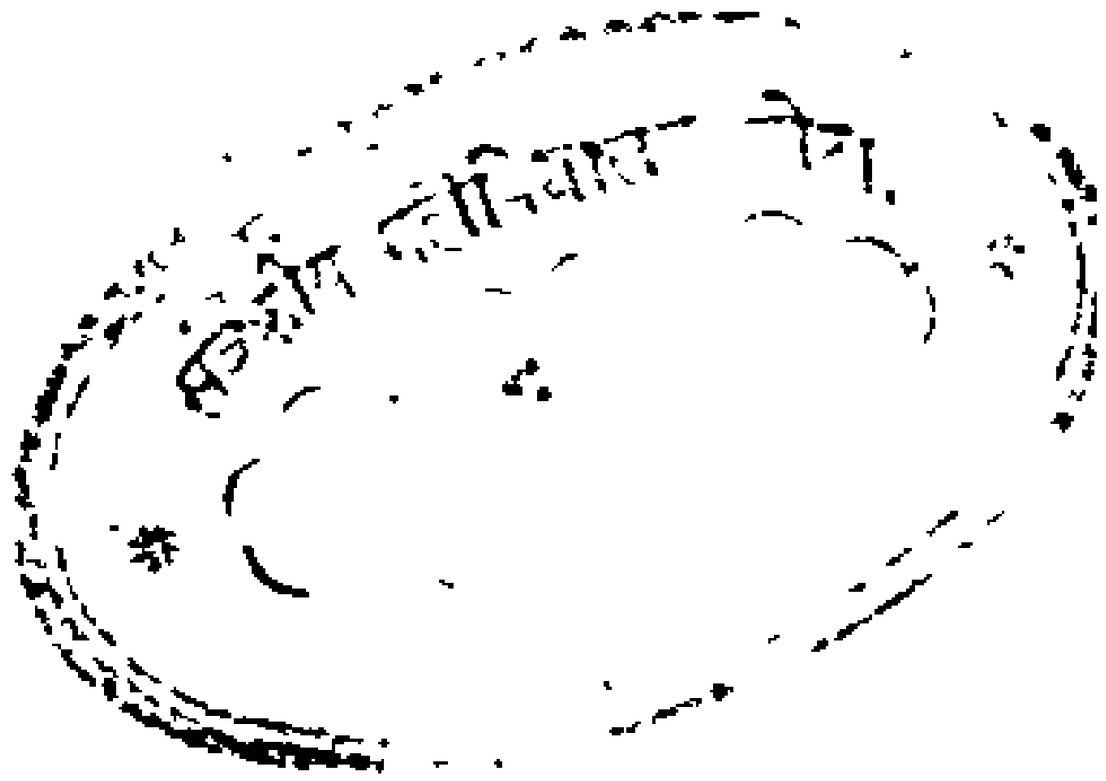
अच्छावाकस्तोत्रीये शौचिवृक्षाः । ४८. २०
अग्निष्टोमौ चातिरात्रौ च द्रुवते शौचिवृक्षाः । ४५. ५
उपसर्गाक्षराणि शौचिवृक्षाः । ४८. २३
एकाक्षरां द्रुवते शौचिवृक्षाः । ४७. १७
वैतहव्यस्तोत्रीये शौचिवृक्षाः । ४९. ४

शौचिवृक्षिः

अकर्तव्य इति शौचिवृक्षिः । ३८. १५; ८७. ३, १४
अकर्तव्यानीति शौचिवृक्षिः । १६८. २२
अकर्तव्येति शौचिवृक्षिः । १४८. २
अक्षराक्षरे चतुर्थमिति शौचिवृक्षिः । ५१. २३
अत्रैव चतुष्टोमः षोडशिमानिति शौचिवृक्षिः । १५२. २०
अथ संवत्सरे चतुर्विं॰शं लुप्तभागमिति शौचिवृक्षिः । ५१. ११
अथाप्येवं तासा॰ स्तोत्रीयाणामनुग्रहो भवति यथैतच्छौचिवृक्षिरिति । १५०. २७
अनावृत्त इति शौचिवृक्षिः । १६९. ८
अनावृत्ताविति शौचिवृक्षिः । १७६. ४१
अन्तस्थान एव भाग इति शौचिवृक्षिः । ४८. १२
ज्योतिष्टोम इति शौचिवृक्षिः । १७५. १
तत्र पूर्वे बार्हत उत्तरे रायन्तरे इति शौचिवृक्षिः । १०५. १५
नादियेतेति शौचिवृक्षिः । ९०. १९
पञ्चरात्रेष्वक्षराक्षरयोरेव चतुर्थपञ्चम इति शौचिवृक्षिः । ५१. २५
पञ्चवि॰शस्तोमानीति शौचिवृक्षिः । १५०. १९
प्रथमद्वितीययोरिति शौचिवृक्षिः । १५७. १२
बृहतीक्षय एव तन्मन्य इति शौचिवृक्षिः । ८४. ११

MISC.

ऊर्ध्वसि विकरो दृष्ट इति गौतमधानञ्यौ । ६३. ४
एतच्छातयूर्णो वार्षगण्य आसाञ्चक्रे । ७६. १०
तथा गौतमधानञ्यौ । ४५. १४; ४७. २४

INDEX OF WORKS QUOTED BY NAME

अभिनन्दब्राह्मणम् ६२. २; १७२. १.

अभ्यासब्राह्मणम् ६२. ५.

आर्षेयकल्पः २७. १८; ३८. १५; ४७. १५.

छान्दसाध्यायः २४. ९, १६; ५८. १४; ५९. ९; ६५. २

दशतयी ८२. १८.

दाशतयाध्यायः ३८. ७.

निधनब्राह्मणम् ३४. २४.

रहस्यब्राह्मणम् २८. ५, १३; ३९. २; ७७. २३; ८१. १७; २६. ११.

शाश्वद्ब्राह्मणम् ३६. २; ४६. २०; ७७. २४; ९५. १; ९७. २; १२४. १५; १६५. २३.

समस्तब्राह्मणम् ६२. ३.

संवत्सरब्राह्मणम् ५८. १७.

सृष्टिब्राह्मणम् ६८. २.